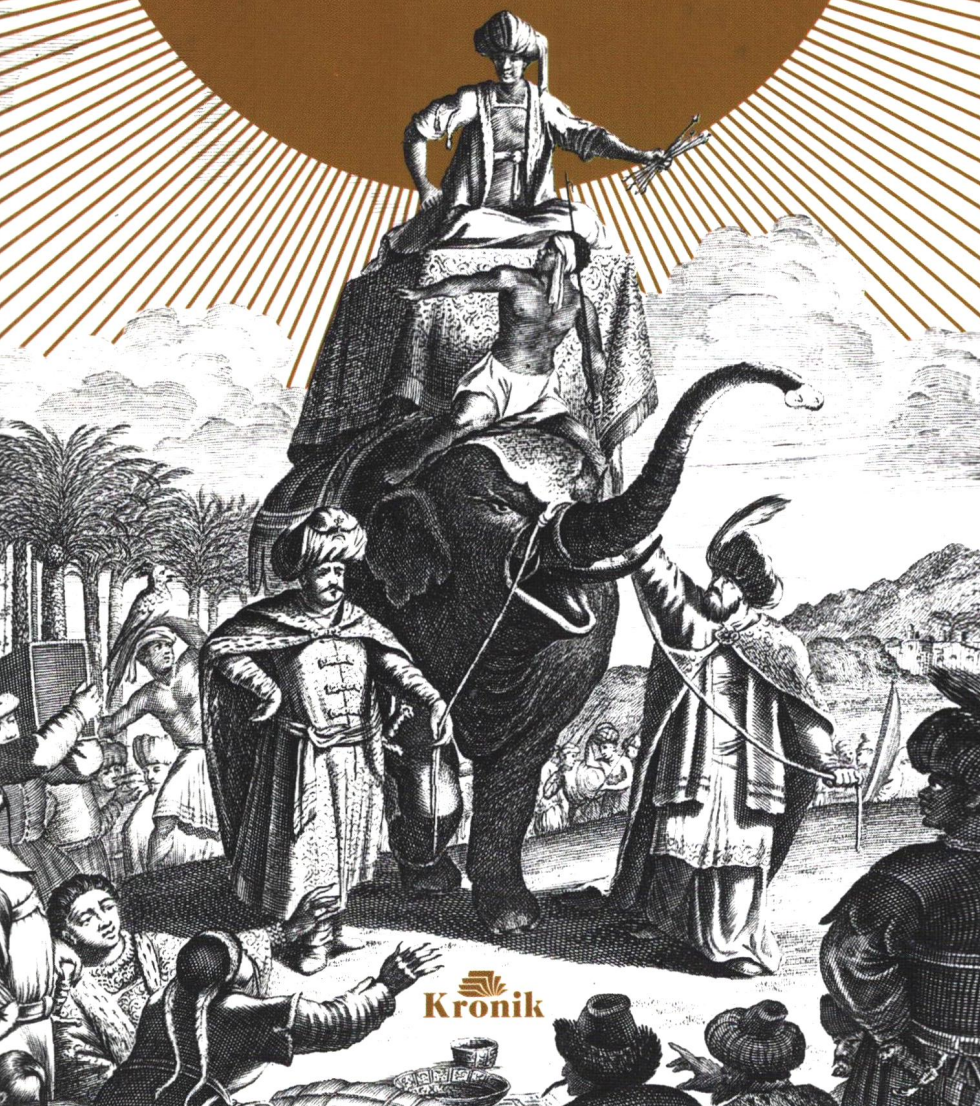
HAZIRLAYAN
JIM MASSELOS

ÇEVİRİ EDİTÖRÜ
ERKAN GÖKSU

ASYA'NIN BÜYÜK İMPARATORLUKLARI

PASİFİK'TEN BALKANLARA
DÜNYA TARİHİNE DAMGA VURANLAR

Kronik

ASYA'NIN BÜYÜK İMPARATORLUKLARI
Pasifik'ten Balkanlar'a Dünya Tarihine Damga Vuranlar

—

JIM MASSELOS

KRONİK KİTAP: 236
Asya Tarihi Dizisi: 22

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

HAZIRLAYAN
Jim Masselos

ÇEVİRİ EDİTÖRÜ
Erkan Göksu

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Eylül 2021, İstanbul

ISBN
978-625-7631-20-4

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. No:8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

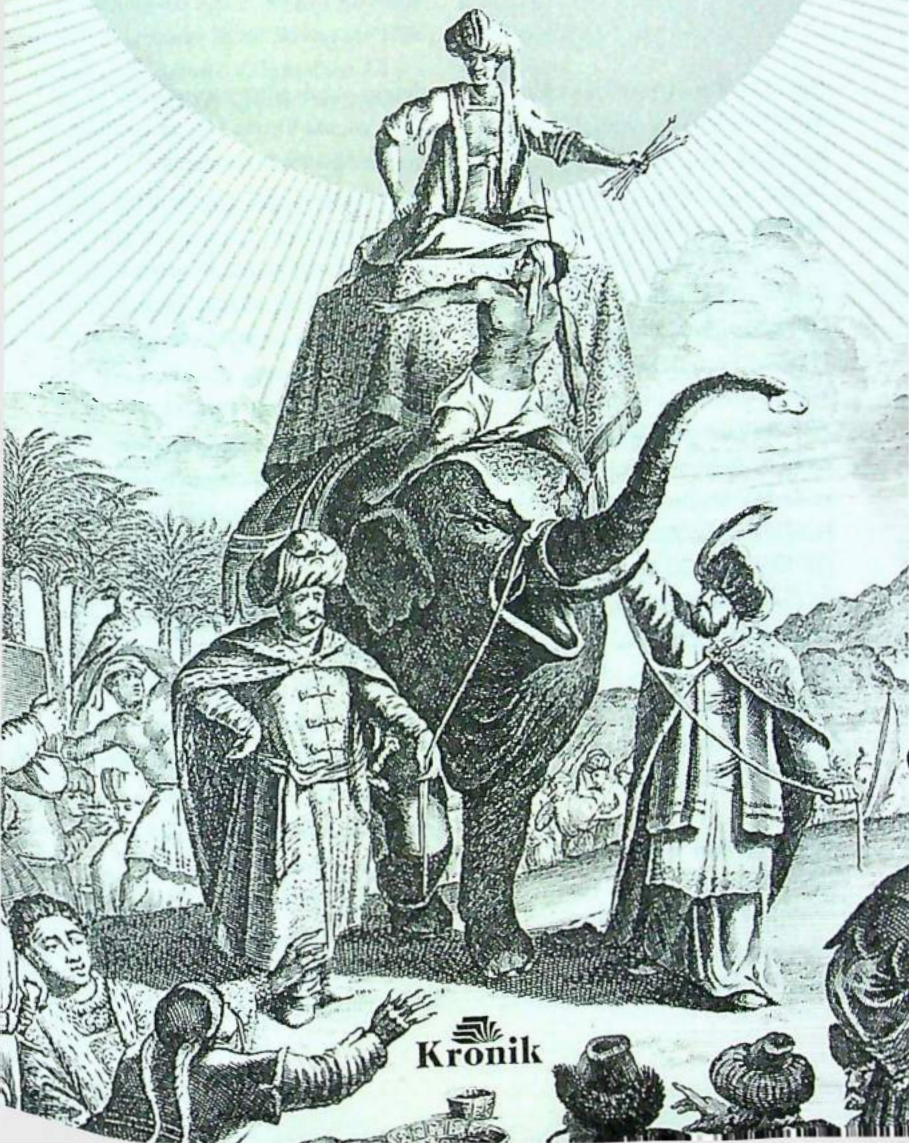
BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

HAZIRLAYAN
JIM MASSELOS

ÇEVİRİ EDİTÖRÜ
ERKAN GÖKSU

ASYA'NIN BÜYÜK İMPARATORLUKLARI

PASİFİK'TEN BALKANLARA
DÜNYA TARİHİNE DAMGA VURANLAR

Kronik

KATKIDA BULUNANLAR

Jim Masselos Sydney Üniversitesi Tarih Bölümü'nde onursal öğretim üyesi olup hem Asian Arts Society of Australia [Avusturalya Asya Sanatları Topluluğu] hem de South Asian Studies Association of Australia [Avustralya Güney Asya Çalışmaları Birliği] kurucu üyesidir. Hindistan sosyal tarihi ve görsel kültürü üzerine geniş yelpazedeki araştırmaları, çağdaş Güney Asya tarihi ve tarih yazıcılığı, Hint sanatı ve dini ile Mumbai şehrini de kapsamaktadır. Yayınları arasında *The City in Action: Bombay Struggles for Power [Faal Şehir: Bombay Güç Mücadeleleri]* (2007) ve (ortak yazar olarak) *Dancing to the Flute: Music and Dance in Indian Art [Flütle Dans Etmek: Hint Sanatında Müzik ve Dans]* (1997) sayılabilir.

Gábor Ágoston Macaristan'da doğdu ve öğrenim gördü. Halen, Osmanlı ve Ortadoğu Tarihi, Balkanlar ve Karadeniz derslerini verdiği Georgetown Üniversitesi'nde doçent olarak görev yapmaktadır. 2003 yılında Viyana Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. 2005 yılında *Guns of the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire [Sultan'ın Ateşli Silahları: Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Güç ve Silah Sanayii*. Eser Türkçeye *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi* adıyla kazandırılmıştır] adlı kitabını yayınlamıştır. Ayrıca 2009 yılında yayınlanan İngiliz dilindeki ilk *Osmanlı İmparatorluğu Ansiklopedisi*'nin ortak yazarı ve ortak editörüdür.

Catherine Asher, Minnesota Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde görev yapmakta olup 1200'den günümüze İslâm ve Hint sanatında uzmandır. *Architecture of Muhgal India [Babürlü Hindistanı Mimarisi]* (1992) yazarı ve *India before Europe [Avrupa'dan Önce Hindistan]* (2006) adlı eserin ortak yazarıdır.

Sussan Babaie, bizzat İranlı olup Londra Courtauld Sanat Enstitüsü İran ve İslâm Sanatları Dr. Andrew W. Mellon Vakfı Öğretim Üyesidir. Getty Araştırma Enstitüsü ve Fulbright Regional Scholar Misafir Öğretim Üyesi olarak Mısır ve Suriye'de bulundu. Yayınları arasında *Isfahan and It's Palaces [Isfahan ve Sarayları]* (2008) ve ortak editörlüğünü yaptığı *The Mercantile Effect: Art and Exchange in the Islamicate World During the 17th and 18th Centuries [Ticari Etki: 17. ilâ 18. yüzyıllarda Sanat ve Alışveriş]* (2018) sayılabilir.

Hellen Ibbitson Jessup, Güney Doğu Asya sanat ve mimarisi üzerinde uzman bir bilim insanı ve küratördür. *Sculpture of Angkor and Ancient Cambodia [Angkor Heykel Sanatı ve Antik Kamboçya]* (1997) adlı eserin yayın yönetmeni ve ortak yazarıdır. Ayrıca *Masterpieces of the National Museum of Cambodia [Kamboçya Ulusal Müzesi Şaheserleri]* (2006) adlı eserin yazarıdır.

Timothy May, Moğol İmparatorluğu'nun önde gelen uzmanlarındandır. North Georgia Üniversitesi'nde dekan yardımcısı ve Ortadoğu ve Orta Asya Tarihi profesörüdür. May, Moğol tarihi çalışmalarına yaptığı katkılardan dolayı 2006 yılında Moğolistan Bilimler Akademisi tarafından ödüllendirilmiştir. Yayınları arasında *The Mongol Art of War [Moğol Savaş Sanatı]* (2007), *Cultures and Customs of Mongolia [Moğolistan'ın Kültür ve Adetleri]* (2009) ve *The Mongol Conquest in World History [Dünya Tarihinde Moğol İstilası]* (2012) sayılabilir.

J.A.G. Roberts, Huddersfield Üniversitesi'nde öğretim üyesi olup uzmanlık alanı Çin ve Japon tarihidir. Yayınları arasında *China to Chinatown: Chinese Food in the West [Çin'den Çin Mahallesi'ne: Batı'da Çin Yemeği]* (2002) ve *Life in Early China [Eski Çin'de Hayat]* sayılabilir.

Elise Kurashige Tipton, Sydney Üniversitesi Dil ve Kültür Okulu Japonya Çalışmaları'nda onursal öğretim üyesidir. Yayınları arasında *Modern Japan: A Social and Political History* [Çağdaş Japonya: Sosyal ve Siyasi Tarih] (2. Baskı, 2008) sayılabilir.

İÇİNDEKİLER

KATKIDA BULUNANLAR 4

ÖNSÖZ
İmparatorluk Mirası 9
JONATHAN FENBY
Çeviri: GAYE YAVUZCAN

TAKDİM
Asya İmparatorluklarının Özgünlüğü 17
JIM MASSELOS
Çeviri: GAYE YAVUZCAN

BİRİNCİ BÖLÜM
Merkezî Asya: Moğollar 1206-1405 33
TIMOTHY MAY
Çeviri: MUSTAFA UYAR

İKİNCİ BÖLÜM
Çin: Ming 1368-1644 63
J. A. G. ROBERTS
Çeviri: HAYRETTİN İHSAN ERKOÇ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Güneydoğu Asya: Khmer 802-1566 91
HELEN IBBITSON JESSUP
Çeviri: CANAN KUŞ BÜYÜKTAŞ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Küçük Asya ve Ötesi: Osmanlılar 1281-1922 125
GÁBOR ÁGOSTON
Çeviri: GAYE YAVUZCAN

BEŞİNCİ BÖLÜM
İran: Safeviler 1501-1722 159
SUSSAN BABAIE
Çeviri: SELCEN Ö. ULUTAŞ

ALTINCI BÖLÜM
Hindistan: Babürlüler 1526-1858 195
CATHERINE ASHER
Çeviri: MÜSLÜME MELİS SAVAŞ

YEDİNCİ BÖLÜM
Japonya: Meiji Restorasyonu 1868-1945 223
ELISE KURASHIGE TIPTON
Çeviri: YASİN TEKİN

SONUÇ
İmparatorlukların Sonu 251
JIM MASSELOS
Çeviri: YASİN TEKİN

İLERİ OKUMALAR 261

İLLÜSTRASYON KAYNAKLARI 271

İNDEKS 273

ÖNSÖZ

İmparatorluk Mirası

JONATHAN FENBY
Çeviri: GAYE YAVUZCAN

Pasifik'ten Balkanlar'a 5.000 mil boyunca uzanan Asya imparatorlukları, çeşitli etnik grupları, kültürleri, dinleri bir araya getiren hâkimiyet sahaları tesis ederek bin yılı aşkın zaman zarfında dünya tarihine damga vurmuşlardır. Bu imparatorluklar, dünyanın gördüğü en olağanüstü şahsiyetlerin bazıları tarafından kurulmuş ve yönetilmişlerdir: Çinggis Han, göksel hâkimiyet iddiasındaki Çin imparatorları, Osmanlı sultanları ve büyük Babür İmparatoru Ekber. Hâkimiyetlerinin müthiş doğasını vurgulamak için mimarî ve kültürel hazinelerle dolu başkentler inşa ettiler: Babür anıtları, Pekin'in Yasak Şehri, Konstantinopolis/İstanbul'daki görkemli Süleymaniye Camii ve Topkapı Sarayı, Angkor'un muhteşem tapınakları ve İsfahan'ın camileri.

Kuruluş aşamasında ve özellikle de sonraki yıllarda, muazzam topraklarını genişletmek ve ardından da korumak için savaştıklarından, onlar için askerî kahramanlık değişmez bir motifti. Ancak bu hükümdarların, bir yandan ülkelerinin ekonomilerini güçlendirip tâbilerinden elde ettikleri kazançları, vergi gelirlerini ve diğer devletlerle ilişkilerini sağlayan ticareti teşvik çabaları devam ederken, hâkimiyetlerini perçinlemek için hükümet ve bürokrasi sistemlerini de geliştirmeleri şarttı. Bu çalışmada söz konusu siyasi yapıların hâkimiyetlerini sağladıktan ve ele geçirdikleri toprakları imparatorluklara dönüştürdükten sonraki etkileri, tarihte kalıcı bir iz bırakan başarıları ve başarısızlıkları, benzerlikleri ve

farklılıkları, yenilik ve çeşitlilikleri ortaya çıkartılarak, seçkin yazarlarının kaleminden yedi bölüm halinde sunulmuştur.

Meiji Restorasyonu'ndan sonra genişleyen Japonya istisna olmak kaydıyla, bu imparatorluklar uzun ömürlülükleriyle göze çarpmaktadır. Birkaç asır veya Çin örneğinde olduğu gibi iki binyıldan uzun süre ayakta kalmışlardır. Arkalarında bıraktıkları siyasî, ekonomik ve kültürel miras, 21. yüzyıl dünyasının tekâmülüne kuvvetli bir zemin sağlayarak günümüze değin uzanan süreçte Pasifik'ten Akdeniz'e kadar uzanan toprakları şekillendirmiştir.

Bu Asya imparatorlukların, hükumet merkezleri ile denizaşırı sömürgeleri arasında binlerce mil mesafe bulunan Avrupa imparatorluklarından en esaslı farkları, kara merkezli olmalarıydı. Dolayısıyla merkezî başkentleri ile uzak sınırları arasında nüfusun, gelenek-göreneklerin ve kültürlerin birbirine karıştığı doğrudan bir coğrafî bağlantı mevcuttu. Bu durum deniz ticaretinin önemsiz olduğu anlamına gelmiyordu. Nitekim Osmanlılar Akdeniz'den Karadeniz'e uzanan bölgelerde müthiş bir filoya sahipti. Ming İmparatoru Yongle da Amiral Zeng He'yi muazzam gemilerden oluşan bir filoyla yerel güçleri sindirip hazinelerle geri dönmesi için Asya ve Doğu Afrika sularında sefere göndermişti.

Bununla birlikte Asya imparatorluklarının işleyişi, deniz gücünü uzak mesafeli işgaller için kullanan Avrupa modeli gibi değildi. Onların yöntemi daha ziyade imparatorluk kurucularının yayılmadan önce, ya anayurtlarını korumak ya da yeni hâkimiyet bölgeleri elde etmek için rakip kabilelerle yaptıkları yerel savaşlarda galip gelmek suretiyle üs edinme şeklindeydi. Bunlardan en geniş bölgelere yayılan Moğollar açısından bu süreç, Batı Karadeniz'den Ukrayna'ya uzanan fetihlere girişmek ve konargöçer kabileler bir milyon asker çıkartabilecek güçlü bir orduya sahip bir ulus şeklinde yeniden teşkilatlandırmak suretiyle Kuzey Asya bozkırlarındaki çatışmalardan Çin hâkimiyetine uzanmıştır. Bu Asya destanının nihayetinde Japonya, "yeni siyasi düzenini tahkim etmek için öncelikle toprak ya da etki alanını genişletmenin, müteakiben de yeni ve tartışmalı sınırlarını korumanın gerekli

olduğu" "imparatorluk sendromunu" nispeten kısa bir zaman zarfında ancak muazzam bir ölçekte tamamlamıştır. Her ne kadar ihtişamlı yıllarında kurulan yapının dayanıklılığı, çöküşü bir süre geciktirse de, imparatorlukların sonunu belirleyen genellikle bu genişleme açlığı ve onun yol açtığı zorlanma olmuştur.

İmparatorluklar ile hâkimler, otoritelerini desteklemeye yönelik yapı ya da sistemleriyle yüksek hâkimiyetlerini sürdürürken, muazzam genişlikteki topraklarında genellikle bir ölçüde ademi merkeziyetçilik de söz konusuydu. Ele geçirilen toprakların bütün imparatorluğun gücüne ve refahına katkı sağlayan birimlere dönüştürülmesi gerekiyordu. Çok uzaktaki başkentlerindeki ya da askerî seferlerdeki hâkimlerin, sadece bütün topraklarında istikrarı değil, aynı zamanda orduları ve halkları için yiyecek ve mal tedariki de sağlamaları gerekiyordu. Sorunsuz ulaşım, içeride ve imparatorluk sınırları boyunca ticareti teşvik etmek ve ticaretin sağladığı vergi gelirlerinin akışını güvence altına almak için zaruri idi. Sarayların ve dinî binaların inşası, ele geçirilen topraklardan büyük, Ming Hanedanı'nın Çin Seddi ya da Khmer kanal ve sarnıçları için çok daha büyük ölçekli iş gücünün seferberliğini gerektiriyordu.

Böylece yeni bölgeleri ele geçirdikten sonra hâkimlerin, belirli bir ölçüde uzlaşmayla zorlayıcı hâkimiyetlerini yumuşatmaları faydalarınaydı. Yönetim sistemlerinin, tebaanın en başarılı ve zekileri için cezbedici olması gerekiyordu. Afganistan'dan Güney Hindistan'a uzanan nüfuz sahasında Babür İmparatoru Ekber, mağlup ettiği prenslerin atalarından kalan toprakların fiilî idarecisi olarak kalmalarına izin vererek onları idare sistemine dâhil eden bir siyaset izlerken, "herkes için barış" ilân etti ve özgür ibadete izin verdi. Kucaklayıcı vizyonu, saray tarihçisinin halkının onu yarı tanrısal aydın babası olarak betimlemesini sağladı.

Babürlerden önce gelen ancak yine de onlardan daha uzun soluklu olan Osmanlı İmparatorluğu, ana bölgeler, daha uzak uç eyaletleri ve gevşek bağlarla bağlı vasal ya da tabi devletlerin iç içe geçmiş daireler dizisi olarak düşünülebilir. Gábor Ágoston,

Konstantinopol / İstanbul imparatorlarının 1281'den 1922'ye uzanan uzun ömürlülüğünün "farklı dinlere inanan ve Türkçe, Rumca, Kürtçe, Slavca, Macarca, Arnavutça ve Arapça gibi çeşitli dilleri konuşan halklara karşı asırlar boyunca gösterdiği esnekliğe, pragmatizme ve nispî toleransa" atfedilebileceğini kaydetmiştir.

Her ne kadar merkezî kontrol çözülmeye başladığında yozlaşma ve yetersizlik ortaya çıksa da, imparatorluklar kendilerini kabul ettirdikten sonra genellikle düzen, asayiş ve yönetilenlerle bağlantılı bir bürokrasi sunarlardı. Ayrıca hırslı genç erkeklere memur, seçkin muhafız ya da hücum kıtası askeri olarak imparatorluk hizmetine girdikleri takdirde cezbedici kariyer olanakları da sağlanırdı. Tac Mahal'in ve Angkor tapınaklarının ihtişamından Osmanlı minyatürlerinin inceliğine, Ming ipek resimlerinden Japon baskılarının hatlarına kadar, bu kitabın farklı bölümlerinde çarpıcı bir şekilde ortaya koyulduğu üzere, sanatçılar, mimarlar ve şehir planlamacılar için imparatorluk başkentleri ve sarayları başarı ve yenileşme açısından zengin topraklardı. On altıncı asrın Safevî yönetenleri, fethettikleri bölgelerin kaynaklarını İran'ın görkemini yüceltmek için kullanmak suretiyle, resim, halı, yazma, tekstil, metal işi, ciltçilik ve şiir sanatında sıra dışı bir sanatsal başarı kaynaşmaya önderlik ettiler.

Yine de bütün imparatorluklar gibi, sistem nihayetinde, yenilmez görünen ordular ve olası bir muhalefetin şiddetle cezalandırılmasıyla desteklenen, yukarıdan aşağıya bir hâkimiyet idi. Ekber, hoşgörü göstermiş olabilir, ancak onun imparatorluğu, daha savaşçı olan atalarının askerî fetihleri üzerinde yükselmiştir. Hepsinden daha büyük bir imparatorluğun kurucusu olan Çinggis Han, sert gerçeklik ile doğaüstü bir havayı harmanlayarak atmosferi belirlemiştir. Bir zaferinden sonra o, şöyle söylemiştir: "Ben Tanrı'nın cezasıyım! Eğer mağlup Müslümanlar büyük günahlar işlemiş olmasalardı Tanrı onlara bir ceza göndermezdi!" Ölüm döşeğinde iken oğullarına ve torunlarına Çin'deki isyancılar "sakatlanıp evcilleştirilene, yok edilene" kadar onlarla mücadeleye devam etmelerini söylemiştir.

Ne kurucu liderler ne de onların ardılları imparatorluk misyonu hususunda en ufak bir şüpheye düşmediler. Fetih, güçlü olan için doğal bir yükümlülük ve savaşla ele geçirilen topraklar da hâkim budunun kişisel mülkü olarak görüldü. Güç, neredeyse tesadüfî olarak yahut II. Khmer Jayavarman'ın Evrensel Hükümdar ilân edilmesi örneğinde görülebileceği üzere özenle çizilmiş bir sürecin sonucu gibi geniş bir yelpazede, pek çok biçimde elde edilebilirdi. Bununla birlikte ne şekilde güç edinmiş oldukları fark etmeksizin, taht makamını işgal edenler sonuçları her nasıl olursa olsun heveslerine göre hareket edebilirlerdi. İç dengeler sistem dâhilinde tesis edilmiş olsa da imparatorlukların temeli geleneksel hâkimiyet faraziyesine dayanıyordu. İmparatorun isteklerine karşı gelmek ihanet sayılıyordu.

Bu türden ataerkil sistemler, kurucunun ölümünden sonra iç çekişmelere meyilliydi. Birleştirici harcın kişisel güç olması, yapının kuvveti kadar kırılganlığının da kaynağı idi. Akrabalar, gözdeler, eşler ve cariyeler, özellikle hanedan çevresi askerî yenilgiye uğradığı, ekonomik gerilim ya da doğal felaketler esas güç merkezini zayıflattığı zamanlarda etkin idareyi baltalıyordu. Sabit fikirler de hâkimleri zararlı yollara sevk edebiliyordu. Ming hâkimiyeti, ilerleyen dönemlerde imparatorun henüz küçük olduğu, idarenin denetiminden çekildiği ya da saray hadımlarının otoritesine teslim olduğu zamanlarda buhran dönemleri geçirdi. Özellikle yabancı etkilere açık sanatların hamisi olan Ekber'den bir asır sonra, Babürlü Evrengzib şeriata uygun bir siyaset benimsedi. Bu durum, onun güneydeki isyancılarla mücadele etmedeki ısrarıyla birleşince, imparatorluğun dokusunu büyük ölçüde zedeledi. Askerî başarısızlıklar, 1722'de İsfahan'ın Afganların eline geçmesine dek uzanan, Ágoston'un ifadesi ile Osmanlıların "yönetmekten ziyade saltanat sürdüğü", İran Şii Safevî İmparatorluğu'nun çoklu askerî tehditlerin yanı sıra artan hizipçi rekabetler ve üst düzey saray memurlarının malî taleplerinden mustarip olduğu uzun bir döneme kapı açtı.

Bu kitapta ele alınan yedi imparatorluğun sonuncusu olan Japonya'nın 1945'te yenilmesi Asya jeopolitik gücünün sonunu getirdi. Osmanlılar I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgiyi müteakiben dağılarak 1923'te yerini Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktı. Çin'de son imparatorluk hanedanı olan Qing, uzun bir düşüşün ardından 1912'de tahttan feragat etti. İngilizler 1858'de Hindistan'daki son Babür hükümdarını tahttan indirdiler. Daha eski imparatorluklar olan Khmer, Moğollar ve Safevîler, ulusal hatıralarda canlılıklarını sürdürdülerse de artık işlevsel rejimler değillerdi. En tahripkâr çatışmaların ardından dünyaya, her ikisinin de ardında müttefiklerinin sıralandığı, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki mücadele hâkim oldu. 1990 dolaylarında Komünist blok çöktüğünde, bazıları tarihin sonu kehanetinde bulundu. Batı ipi göğüslemiş görünmekteydi.

Otuz yıl sonra ise, özellikle Asya için, her şey değişti. Çin dünyadaki ikinci en büyük ekonomi haline geldi ve lideri Xi Jinping küresel sahnenin merkezine ilerleme zamanının geldiğini deklare ederken, daha da büyüyen bir uluslararası rol oynamayı sürdürüyor. Japonya dünya ekonomisinde büyüklükte üçüncü sırada yer alıyor ve hükümeti de 1945 anayasasıyla düzenlenmiş bulunan katı kısıtlılıklara tabi dış ilişkilerinin ve askerî rolünün ötesine geçmek için her emareyi gösteriyor. Hindistan, güçlü bir hükümet tarafından yönetilen dünyanın en geniş ölçekli demokrasisi ve çok geçmeden Çin'i geride bırakması muhtemel kalabalık nüfusuyla, başlıca güçlerden biri olmak üzere mevki almış durumda. Güneydoğu Asya hırslı ulusların enerjik bölgesi görünümündedir. İran kendisini, Safevî İmparatorluğu zamanında olduğu gibi Sünnî ulusların ve ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nin karşıtı olarak sunmaktadır. Türkiye, Osmanlı'ya dönüş üslûbunda bir liderin önderliğinde yeni bir milliyetçi özgüven sağladı. Batı'da tedarik zincirleri, ekonomileri birbirine bağlar ve ilerideki yeni teknoloji yarışlarının şekilleri öngörülemezken, büyüme oranları yükseldikçe, 21. yüzyılın Asya'nın asrı olacağı kanaati kuvvetleniyor.

Bunların büyük çoğunluğu özel olarak 21. yüzyıl etkenlerinden kaynaklanmakla birlikte, bariz bir imparatorluk mirası yine de göze çarpmaktadır. Yüzölçümü, nüfus ve ekonomik güç unsurlarının tamamı hayatî; keza Asyalı liderlerin bireysel kişilik güçleri, imparatorluk günlerini çağrıştırmaktadır. Xi Jinping, bütün Marksizm söylemlerinde, açık bir imparatorluk tavrı, yeni bir Göksel Hâkimiyet tekerrürü ortaya koymaktadır. Japonya'nın yönetici sınıfı, yayılmacı dönemle aile bağlarına sahip, Krizantem Tahtı'nda halen bir imparator oturuyor ve hükümet 2018'de Meiji Restorasyonu'nun 150. yıl dönümünü anmak için büyük çaba sarf etti. Hindistan'ın önde gelen siyasî partisi BJP, (her ne kadar o zamanki yönetenler Hindu değil Müslüman olsalar da) ulusal görkem dönemine yüzünü dönmekte. Türkiye'de muhteşem çağın çağrışımlarının giderek arttığı açıkça görülmektedir.

Tartışmasız Batı üstünlüğü yerine küresel bölünme ölçüt haline geldikçe, dünya pek çok bakımdan bu kitabı dolduran imparatorlukların yükseldiği ve geliştiği yüzyılları hatırlatan bir zamana dönecek gibi görünüyor. Elbette arada büyük farklılıklar söz konusu ama yine de paralellikler de mevcut. Geçmiş, başka bir ülke değil ama mevcut tasarımlarına hizmet etmesi için tarihi yeniden şekillendirmek isteyen liderlerin şimdiki söylemlerinin ayrılmaz, aslında çoğu zaman temel parçasıdır. Hâl böyleyken, bu kitapta yer alan Asya imparatorluklarının hikâyeleri etkileyici ve saygı uyandırıcı olmakta, bir arada değerlendirildiğinde aynı zamanda bugünün dünyasını daha iyi anlamak için de bir temel teşkil etmektedirler. Her şeyden öte muazzam büyüklükte uluslararası güçlerin kurulması ve sürdürülmesindeki zorlukları, bu süreçte ortaya çıkan önceden planlanmamış unsurları ve (haddinden fazla genişleme ile sağlam tahkim noktalarından yoksunluk, beraberinde çözülmeyi getirene dek) imparatorlukların nasıl kendini gerçekleştiren dinamikler üstlenebildiğini göstermektedirler.

Jonathan Fenby, *The Penguin History of Modern China* kitabının yazarı olup kendisinin de katkı sağladığı *The Seventy Wonders of China* kitabının editörüdür.

TAKDİM

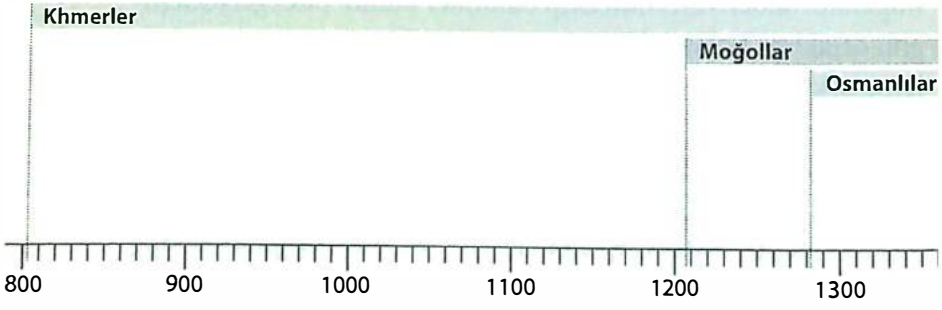
Asya İmparatorluklarının Özgünlüğü

JIM MASSELOS
Çeviri: GAYE YAVUZCAN

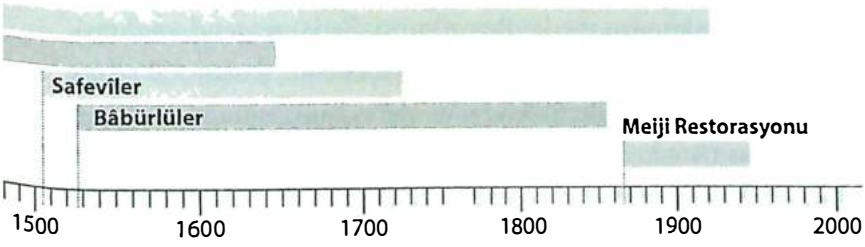
Asya'da pek çok imparatorluk var oldu. Bunların en büyüklerinden bazıları, Avrupalı güçler iki ya da üç yüz yıl önce bölgeye girmeye başlamadan önce, devasa genişlikte topraklar ve muazzam kalabalıkta halklar üzerinde hâkimiyet icra ederek son bin yıl içerisinde geliştiler. Elbette bu Asya imparatorlukları katiyen söz konusu asırlarda yerküre üzerindeki yegâne imparatorluk devletleri değillerdi ama onlar, kimileri Avrupa'nın bazı kısımlarını da işgal ve zapt eden, egemen dünya güçleri idiler. Bu kitap, imparatorluğu bir Asya tecrübesi ve bir Asya girişimi olarak sunmaktadır. Bu, Asya'nın büyük imparatorluklar için bir sahne olmasıyla alakalıdır, kıtanın daha sonra Avrupalı imparatorluk oluşumları içerisine dâhil edildiğinde neye dönüştüğüyle değil. Geçtiğimiz bin yılın çoğu fakat özellikle 1600'lere kadar ve onun dolaylarında Asya krallıkları dünyanın siyasî coğrafyasına hâkimdi, sürekli olarak Avrupa devletlerine meydan okuyanlar da Asya imparatorluklarıydı. Müteakip bölümler bunun nasıl gerçekleştiğini ortaklaşa tetkik ediyor ve Asya'nın muhteşem imparatorluklarını şekillendiren şahsiyetler, olaylar ve etkilere ilişkin etkileyici bir kavrayış sağlıyor.

Asya'nın genişliğine ve kültürel, dinsel ve toplumsal çeşitliliğine bağlı olarak Asya imparatorluklarının da çok çeşitli olması doğaldır. Başka yerlerde de olduğu gibi, Asya'da her imparatorluk kendi ağırlık noktasına, kendi değerler ve inançlar sistemine sahip

bir güç merkeziydi. Asya tarihinde sadece bir kez tek bir güç, Moğollar, kıtanın büyük bölümüne hâkim oldular. Moğol İmparatorluğu iki yüzyıldan daha kısa bir zaman zarfında parçalandığı gibi, imparatorluk zirvesinde olduğu dönemde dahi Japonya ile Güney ve Güneydoğu Asya'nın büyük kısmını hâkimiyeti altına alamadı. Ne var ki, Moğol İmparatorluğu parçalandığı zaman antik Roma İmparatorluğu ya da zamanımızın Britanya İmparatorluğu'nunki kadar büyük bir miras bıraktı. Müteakip yedi bölüm farklı şekillerde ve farklı dönemlerde diğer imparatorlukların nasıl ortaya çıktığını göstermektedir. Türk anayurdundan Osmanlılar ve İran'da Safevîler kendi alanlarını oluşturdular; Hindistan'da Babürlüler yeni bir egemenlik kurdular. Çin'de Yuan (bir Moğol hanedanı) yerini yerli bir hanedan olan Ming'e bıraktı ki, bu yabancı işgalcilerin yerel güçler tarafından püskürtülmesine güzel bir örnektir. Ming Hanedanı ise yerini imparatorluklarını daha da ileriye genişletecek olan Mançuryalı Qing Hanedanı'na bırakacaktır ama bu ciltte Ming Hanedanı üzerinde durulacak. Bu arada Güneydoğu Asya kendi özgün dinsel devinimini, kendi hâkimlerini ve hükümetini, kendi imparatorluk yapısını koruyarak bu kargaşadan etkilenmemiştir. Kuşbakışı görünüm Moğol İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Asya'nın farklı bölgelerinde aynı zamanda var olan farklı krallık ve imparatorlukların nasıl birçok merkezli güç modeli ortaya koyduklarını açığa çıkartmaktadır. Gerçekten de bu farklı imparatorluklar, merkeziyetçi hükümet yapıları ve mutedil toplum düzenine sahipti.

Böylece bu esere katkı sağlayanların müşterek tetkiklerini, iktidar konum ve biçimleri, imparatorluk nüfuzunu elde etme ve koruma sürecinde bu Asya devletleri tarafından ortaya koyulan kültür ve medeniyete işleyen ve bunların temelini oluşturan zihinsel yapılar şekilde belirtmek mümkündür. Başka imparatorluk örnekleri de seçilebilirdi ya da Asyalı olmayan devletlerle ilgili olarak aynı konuların tetkik edilmesi de fayda sağlayabilirdi ancak bunlar mevcut kitabın kapsamının dışındadır. Burada ele alınan yedi imparatorluk, zamanın devletlerinin imparatorluk modelini ve bunun Asya, hatta belki de Avrasya kara parçasında uygulanabilirliğini, intibak kabiliyetini tetkik etmek için yeterince geniş bir çerçeve sağlamaktadır. Açıktır ki kuşatıcı tek bir Asyalı kimliği, ya da tek bir Asyalı halk, hatta 19. yüzyıl Avrupa Oryantalizmini tarafından kabul gören türde "Asyalılık" stereotipi dahi mevcut değildi. Bununla birlikte farklılıklar üzerine kurulu karşılaşmalar söz konusuydu. Osmanlılar, her ne kadar mevkileri büyük ölçüde Asya'daki üslerini güvence altına almalarına bağlı olsa da, birbirine eklenen kültürel etkileşimler silsilesiyle, üç kıtayı coğrafî konumun çok ötesine geçen şekillerde bağlamışlardı. Meiji Restorasyonu dönemi Japonya'sı başka bir biçimde benzer bir şey gerçekleştirdi. Onların bağlantısı, savaş ve devlet yönetimine ilişkin yeni Batı teknolojileri ile karşılaşmaları oldu. Bu teknolojileri benimseyip Doğu Asya'da daha önce benzeri görülmemiş genişlikte bir kara ve deniz sahasını zapt etmek için kullandılar. Bütün değişkenleriyle bu türden örnekler, imparatorluk yapısının

baskın hükümet biçimi ve bütün büyük liderlerin - az ya da çok başarılı bir biçimde - hedefledikleri çalışma modeli olduğu zamanlarda imparatorlukların ve imparatorluk hanedanlarının nasıl işlediğinin anlaşılmasını sağlar. Bütün değişkenleriyle bu türden örnekler, imparatorlukların ve imparatorluk hanedanlarının, imparatorluk yapısının baskın yönetim biçimi ve tüm büyük liderlerin az çok başarılı bir şekilde esinlendiği çalışma modeli olduğu zamanlarda nasıl işlediğinin anlaşılmasını sağlar.

İmparatorluğun Unsurları

Bu kitap, yedi bölümde bölgelerinin ve baskın imparatorlukların canlı bir panoramasını sunarak Asya kıtası boyunca dolaşıyor. Her yazar bir imparatorluğu ve onun hâkimiyet bölgesini tetkik ediyor. Her biri bir imparatorluğun yükselişi ve düşüşü, temsil ettiği toplum ve kültür, devlet yapısı hakkında farklı bir hikâye anlatıyor. Bu yedi imparatorluğun farklılıklarına rağmen, aralarında benzerlikler ve bağlantılar da söz konusudur: Liderlerinin bireysel motivasyonları; yenilikçi askerî teknoloji veya stratejiler, bürokrasilerin biçimlendirilmesi ya da yeniden şekillendirilmesi; tabi halkların entegrasyonu ve imparatorluk devletinin değerler ve inançlar sistemi ile kültürleri. Bölümler, bu çok farklı fenomendeki benzerliklere ve ortak noktalara işaret ederken, yedi imparatorluk arasındaki farkları da dile getiriyor.

Bu tür benzerlikler bir araya geldiğinde zamanın Asya imparatorluklarının özgün niteliklerini belirlemeye de yardımcı oluyor. Bu imparatorlukların hepsi, bir imparator ve onun etrafınd oluşan bürokrasi tarafından merkezîleştirilmişti. Parlamenter demokrasinin yükselişiyle güçleri dikkate değer ölçüde kısıtlanan 19. yüzyıl Avrupa'sındaki emsallerinden farklı olarak, güç kullanımında neredeyse tamamen serbestti (yine de bazı durumlarda bürokratlar, hükümdarların eylemlerini sınırlandırmıştır). Her Asya imparatorunun orduya hâkimiyeti, imparatorluk dâhilindeki kendi kişisel

konumunu da güvence altına alıyor ve onun nüfuz sahasını dış düşmanlara karşı koruyordu. Kaçınılmaz olarak ordular imparatorluğun bekası için büyük önem arz ediyordu: İmparatorlukların çoğu kara temelliydi, geniş komşu bölgeler üzerinde yayılıyordu. Şartların, Akdeniz'de güçlü bir donanma oluşturmaya zorladığı Osmanlı İmparatorluğu bir istisna idi. Diğeri ise 19. yüzyıl sonları 20. yüzyıl başlarında modern Batı tarzı ve sömürgeci bir güç olarak denizi aşıp yakındaki Asya bölgelerine girmeyi mümkün kılan bir donanma inşa eden Japonya idi. Her ne kadar bir müddet sonra denizcilik girişimlerinden geri çekildiyse de, Ming Hanedanı hâkimiyetindeki Çin de donanma inşa etti. Yine de genel olarak Asya imparatorlukları (sonraki Avrupalı muadillerinden farklı şekilde) anavatanlarından fiziksel olarak denizle ayrılmış topraklara sahip değillerdi. Onların ayırt edici özelliği muazzam genişlikteki toprakları idare etmeleriydi.

Tanım olarak her imparatorluk kalabalık ve çeşitli bir nüfusa sahiptir. Ama Asya imparatorlukları büyük bir etnik ve dini çeşitliliğe sahip halklardan oluşan, dünyanın en kalabalık nüfusuna hükmediyorlardı. İmparatorluklar, kaçınılmaz olarak çok kültürlü idiler ve üzerinde hâkim oldukları etnik gruplara, uluslara ve topluluklara karşı şaşırtıcı biçimde uzlaşmacı bir tutum sergiliyorlardı. Bu imparatorlukların kurulmasını sağlayan ilk dürtü büyük oranda belirli bir sosyal grubun – klan, kabile vb. – enerjisinden kaynaklanmış olsa da, imparatorluklar istikrar kazandıkça artan ölçüde sosyal çeşitliliği hükümetlerinin askerî ve idarî yapılarına dâhil etmişlerdir. Hakiki manada fethedilen halkların – ya da hiç olmazsa onlardan bazılarının – çoğu imparatorlukta yöneten kurumların bir parçası haline gelmişlerdir. Acımazsız askerî seferler, dizginlenemez zulümler, katliam ve yıkımlarla başlayan şeylerin farklılıkların uzlaştırılıp imparatorluk bünyesine dâhil edilmesiyle sonuçlanması imparatorluğun bir çelişkisidir. Elbette tebaa olmaksızın imparatorluklar işlevini yerine getiremezdi; imparatorluk ekonomisi ve refahı kesinlikle onlara bağlıydı. Çiftçiler

yiyecek ve gelir sağlıyor, ayrıca ordularda asker olarak hizmet veriyordu; ticaret yollarını işlek tutan tacirler mal değiş tokuşunun yanı sıra Asya'nın çeşitli krallıkları ile imparatorlukları arasındaki temasın sürdürülmesini sağlıyordu. İmparatorluklar tecrit edilmiş varlıklar olmayıp bilakis ticaret, diplomasi ve din aracılığıyla birbirine bağlı idiler. Ticaret her düzeyde, hem fikirleri hem de malları birbirine bağlayan aktarım aracıydı. Diğer taraftan imparatorluklar; ihtirasları, hedefleri, çıkarları uğruna savaş ve kıyımla sonuçlanması muhtemel, hatta sonuçlanan çatışmalar yoluyla da birbirleriyle etkileşimde bulunmuşlardır.

Asyalı imparatorlar efsanevî zenginlikler biriktirmişlerdir. Bu zenginliklerin bir kısmı debdebeli taşkınlıkların görkemli teşhirlerinde boşa harcandı, bir kısmı da imparatorluğun merkezî şehirlerinin geliştirilip güzelleştirilmesine gitti – velhasıl o zamanlar dünyanın en büyük şehirleri Asya'daydı. İmparatorluğu kültür, bilgi, medeniyet merkezi haline getirmek adına muazzam meblağlar harcandı. Refah, sanatı ve bilimi himaye etmek için imkân sağladı; entelektüel ve yaratıcı girişimleri teşvik etti. Diğer bütün başarıları bir yana, bu Asya imparatorlukları kültür ve medeniyet merkezleriyle meşhurdu. Asya tipi bir imparatorluk görkemli binalar, harikulâde sanat eserleri, felsefî ve dinî kuramlar, zamanının bilim ve teknolojisiyle kendisini dışa vuruyordu. Ölçüsüz güç ve askerî fetihlerin olumsuz sonuçları bir yana, her bir imparatorluk kendi içerisinde mükemmel bir eser, farklı ve özgün bir yapı idi.

İmparatorlar ve İmparatorluklar

Kitap gelmiş geçmiş en geniş kara imparatorluğu olan Moğollarla başlıyor. Timothy May'in bize hatırlattığı üzere, imparatorluk zirvesindeyken Japon Denizi'nden Avrupa'da Karpat Dağları'na uzanıyordu. Ne öncesinde ne sonrasında bunun bir benzeri yaşanmıştır. Hiçbir imparatorluk, hâkim olmak şöyle dursun, Moğollar kadar geniş bir bölgeyi zapt etmeyi başaramamıştır. Bu parlamanın, güçlü yeni bir imparatorluğun kuruluşunun, tek

bir kuşakta gerçekleşmiş olması, başarının eşsizliğini perçinlemektedir. Bu imparatorluk inşası becerisinin arkasında, önceleri bozkırda küçük bir kabile lideri iken M.S. 1206'da Çinggis Han adıyla tanınan güçlü hükümdar olan tek bir adam vardı. Unvan "Sağlam (ya da Sert; Dayanıklı) Hâkim" anlamındadır. Karizmatik liderliğinin, askerî dehasının ve ısrarlı motivasyonunun üstünlüğü, ona Avrasya kara kütlesinin büyük bölümünde hâkimiyet kurdurarak gerçek dünya fatihi unvanını kazandırdı.

İmparatorluğun taht mücadeleleri sebebiyle parçalanmadan nispeten kısa bir süre bütün olarak varlığını sürdürebildiği gerçeği Çinggis Han'ın başarısını değersizleştirmez. Moğol İmparatorluğu'nun etkisi müteakip asırlarda da devam etmiştir. Bazı parçaları çeşitli dönemlerde varlığını sürdürdü. Örneğin Kubilay Han, her ne kadar ismen imparatorluğun Hanı olsa da, Çin'in hâkimi haline gelmiş, 1368 yılında Ming tarafından yıkılana dek devam eden Yuan Hanedanını kurmuştur. Başka bir yerde Çinggis Han'ın hâkimiyetinden bir asrı aşkın zaman geçtikten sonra, Timur da muhteşem bir fütuhat gerçekleştirmiş, ancak onun hâkimiyet sahası da aynı şekilde ölümünden sonra parçalanmıştır. Moğol İmparatorluğu'nun ardından Asya kara kütlesi boyunca varis devletler – küçük emirlikler ve büyük saltanatlar – ortaya çıkmış, pek çoğu yeni devlet oluşumlarına dâhil olana yahut dâhil olmak zorunda bırakılana dek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu devletler de sıra dışı liderlerin faaliyetleriyle kurulmuş ya da ayakta kalmayı başarmışlardır. Öyle görünüyor ki, binyılın ilk birkaç asrında imparatorluk inşası için gerekli ilk koşulu, güçlü ve yetkin bir hükümdarın yükselişi idi. Ancak bu önderlerin hiç birisi Çinggis Han'ın istisnaî başarısına yaklaşamamıştır.

Bir imparatorluk fetih yoluyla kurulduktan sonra, genellikle askerî başarının vücuda getirdiği bu karmaşık ve farklı teşekkülü ayakta tutup büyütmek için başka etken ve vasıflar da gerekli oluyordu. Neredeyse imparatorluğun kurucu lideri kadar onun halefi olan hükümdarlar da önemliydi. Eğer onlar hâkimiyetleri

altındaki toprakları yönetmek ve idame ettirmek için gerekli kabiliyetlerden yoksun iseler, imparatorluk zayıflayabilir ya da muktedir bir varlık olarak hayatiyetini eninde sonunda kaybedebilirdi.

Babürlü Hanedanı'nın kurulmasını sağlayan Hindistan zaferi, hem Timur'un hem de Çinggis Han'ın soyundan gelen Babür Şah tarafından 1526'da kazanıldı. Genç bir prens olarak, incelikle bilenmiş ordusunu Orta Asya'dan Kuzey Hindistan'ın tozlu ve genellikle yakıcı düzlüklerine sevk etti. Buradaki zaferleri Babürlü İmparatorluğu'nun kuruluşuna zemin hazırlarken ardında bıraktığı ve bir daha asla dönmediği duvarlarla çevrili bahçeleri ve ılımlı iklimi özlemle düşlemeye devam etti. Topraklarını genişletmeye devam etmesine rağmen yeni ele geçirilen bölgeler için kalıcı bir idare mekanizması ve uygun bir siyaset oluşturma görevi torunu Ekber'e kaldı. Catherine Asher bize gösteriyor ki, bu süreçte Ekber, imparatorluğa harikulâde sanat eserleri kazandırmayı da başardı. Onun karakteristik yeteneklerinin bir takdiri olarak ona genellikle "Büyük Ekber" denilmekle birlikte, Ekber isminin anlamı "büyük" olduğu için, aslında bu ifade gereksiz bir söz tekrarıdır. Hükümdarlık ismiyle Ekber zaten tarihteki mevkiinin ne olacağına karar kılmıştır. Kurucu imparatorun nitelikleri hayatî olabilir ama onun haleflerinin kabiliyetleri daha az önem arz etmez.

Türkiye merkezli Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu biraz farklıdır. Burada, Moğolların dış çeperinde yerleşmeyi ve müteakip Moğol tehditlerine dayanmayı başaran yetenekli Osmanlı hükümdarları birbirini izlemiştir. Aynı zamanda komşu emirlikleri fethederek kendi imparatorluklarını kurmuşlardır. 1453'te Sultan II. Mehmed'in İstanbul'u fethi ona "Fatih" unvanını kazandırmış ve Gábor Ágoston'un bize hatırlattığı üzere, gücünün zirvesinde iken Batı Asya ve Kuzey Afrika'nın büyük kısmını idare eden, Avrupa'da büyük etkiye sahip bulunan bir imparatorluğa son vermiştir. "Muhteşem" I. Süleyman'ın zamanına (1520-66) gelindiğinde imparatorluk 2.3 milyon kilometrekare hâkimiyet

sahasına sahipti ve imparatorluk inşasının bir parçası olarak görülen sanatsal ve kültürel başarıda da zirvesine ulaşmıştı.

İran'daki öykü de benzerdi. Burada saldırgan Şiâ tarikatının başı Şah İsmail, İran'ı fetihle kazandı. Kendisini yeni devletin Şahı, yani hâkimi ilân ederek bölgedeki Safevî hâkimiyetinin temelini kurdu. Sussan Babaie, 1501 ilâ 1722 arasında Safevîlerin nasıl İran'ı feodal ekonomiden erken modern dünya ekonomisine dönüştürdüklerini; sanatsal ve diğer başarılarıyla meşhur bir imparatorluk tesis ettiklerini gösteriyor.

Asya'nın öte tarafında, Çin'de, bir başka büyük lider istikrarlı bir imparatorluk kurdu. Zhu Yuanzhang, Yuan (Moğol) Hanedanı'na karşı saldırılara önderlik etti ve onları mağlup ederek Çin'i, yerli Çinli idaresine döndürdü. 1368'de Hongwu hükümdarlık unvanı alarak kendisini imparator ilân etti ve Ming Hanedanı'nın kurucusu oldu. Onu izleyen haleflerinin bazıları yetenekliydi, bazıları ise değildi. J. A. G. Roberts'ın dikkati çektiği üzere, 276 yıl boyunca Ming Hanedanı o zamanki Avrupa nüfusundan daha büyük bir nüfusu yönetti. Bu zaman zarfında, tıpkı diğer Moğol sonrası imparatorluklar gibi, kapsamı hâlâ idrak edilmeye çalışılan yeni bir kültür ve çığır açıcı bilimsel başarı seviyesine ulaştılar.

Kamboçya bölgesinin sürekli olarak batıda bugünkü Tayland ve doğuda bugünkü Vietnam'dan gelen güçlere karşı koyduğu Güneydoğu Asya'da Angkor merkez olmak üzere bir krallık kurmayı ve onu savunmayı başaranlar, birbirini izleyen hâkimler idi. Aralarında, Helen Ibbitson Jessup'un belirttiği üzere, görece geç dönemde hâkim olan Kral VII. Jayavarman, 12. yüzyıl sonlarından itibaren bölgenin sinerjisini Angkor'da ve başka yerlerde bolca örnekleri bulunan muhteşem yapılar inşa ettirmeye odakladı.

İmparatorluğu Korumak

Böyle zamanlarda imparatorluğun oluşumu için bir bireyin tutkusu ve bunu gerçekleştirebilme kapasitesi esastı ama elbette her imparator namzedinin ayrıca askerî kabiliyete sahip olması

gerekliydi ve yenilmez, iyi örgütlenmiş bir orduya ihtiyacı vardı. Bu eski imparatorluklar kadar daha yakın zamanlardaki imparatorluklar için de geçerlidir. Japonya'nın 19. yüzyıl sonlarından itibaren doğu Asya anakarasını istilalarını olanaklı kılan, büyük çoğunluğunu Batılı örneklerinden ve tedarikçilerinden temin ettikleri silah, askerî organizasyon ve disiplin üstünlükleri olmuştur. Ondan çok daha öncesinde, zaman çizgimizin diğer ucunda, Çinggis Han'ın orduları hareketli ve kendilerini korumaya alışkın Moğol atlı göçerlerine dayanıyordu. Muazzam genişlikteki Asya bozkırlarını fethedebilecek hızlı atların avantajına sahiptiler ve bozkırlar, belirleyici coğrafî engeller bulunmadığı için, sürat açısından adeta dönemin otobanı gibiydi. Toprakları genişledikçe Çinggis Han'ın kabile rekabetini ve klan sadakatini imparatorluğun askerî kuvvetinden söküp atması; yeni itaat altına alınmış halklara hem ordu da hem de devlette yer açması gerekti. Timothy May onun "onluk sistem" teşkilatlanmasını kullanarak ordudaki etnik gruplaşmaları bitirmesinin, nasıl klan sadakatini kırıp yeni imparatorluğa bağlılık anlayışını teşvik ettiğini gösteriyor. Benzer şekilde, Çinggis Han'ın kurduğu sivil idare modeli de, yeni zapt edilen halklara kendi yerlerini verdi ve imparatorluk oluşumu içerisinde bir dereceye kadar eritilmelerine olanak tanıdı. Sonuçta klan, kabilevi, etnik ve dinsel kimlikler, daha geniş imparatorluk teşekkülü içerisine hiç olmazsa kısmen dâhil oldular.

İmparatorluk oluşumunun ilk devinimi genellikle etnik açıdan uyumlu belirli bir grubun askerî yayılmasından kaynaklanıyor ve bu grubun saldırgan askerî güdüsüne dayanıyordu. Bununla birlikte imparatorluğun müteakip başarısı ise kısmen bu grupların yeni unsurlarla kaynaşmasını ve fethedilenlerin hiç olmazsa bazılarıyla iş birliğini gerektiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî yapısı genişledikçe bu hususa örnek teşkil ediyordu. Gábor Ágoston, 15.-17. yüzyıllarda Osmanlı ordusunun Avrasya anakarasındaki en iyi teşkilâtlanmış ordulardan biri olduğu fikrindedir. Ordu, askerî tımarlardan sağlanan taşra

kuvvetlerinin dış katmanlardan orta kademelere doğru sıralanarak merkezde Yeniçeriler olarak bilinen seçkin askerî birliklere kadar ulaşan kademeli bir yapıya sahipti. Bu insan gücü ve düzen açısından hem uyarlanabilir hem de esnek bir yapıydı. En önemlisi de top, tüfek ve ateşli silahların diğer erken örneklerinde barut kullanımını gibi bu dönemde çıkan yeni savaş teknolojilerini benimseyebildi. Askerî teşkilât ve yeni askerî teknolojilere uyum, bir imparatorluğun yalnızca kazanılmasıyla değil, ayrıca fetih kazanımlarının korunması ve imparatorluğun istikrarıyla sürekliliğinin sağlanmasıyla da el birliğiyle ilerliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sivil idaresi de aynı şekilde iyi örgütlenmişti. Farklı bölgeleri tarihsel gerekliliklerine ve karışık nüfusa uygun şekilde ayarlanmıştı. Yönetimin fiilî yapısı sultanın merkezî kontrolüne uzaklığa göre değişiyordu. Merkez bölgeler çevreden bir şekilde farklı olarak idare ediliyordu. Bölgesel ve yerel idarî bölümler askerî komutanların yanı sıra aynı zamanda İstanbul'un kalemiyye sınıfına mensup ve asırlar boyunca korunan arşivleri imparatorluğun kolektif hafızası haline gelen bürokratlar tarafından da idare ediliyordu. Ayrıca Hıristiyan ve Yahudi dinî liderler, cemaatleri ile imparatorluk idaresi arasında aracı olarak kullanılıyordu ve bu sayede sosyal ve dinsel farklılıklardan kaynaklanan gerilimler tamamen ortadan kaldırılamasa da azaltılabiliyordu.

Başka imparatorluklar da benzer şekillerde fethedilen bölgeleri, devletin faal hâkimiyet bölgeleri haline dönüştüren idarî teşkilâtlar geliştirdiler. Hindistan'da Ekber, savaşçı asillerini bölge ve eyaletlerin idarecisi olarak istihdam etti ama görev yerlerini değiştirmek suretiyle görev yerlerinde kökleşmelerinin ve kendi verasetle intikal eden üslerini oluşturmalarının önüne geçti. Aynı zamanda yardımcı Rajasthan prensleri ile de ittifaklar yaptı ve yetenekli Hindulara merkezî yönetiminde yer verdi. Bunun sonucunda imparatorluk için yerel ve sınırlı olmayan, belirli bir etnik yapının ötesinde bir sivil idare teşkilâtlandırılabildi;

imparatorluk içerisindeki nüfus farklılıklarının uyumu sağlanabildi. Catherine Asher bu durumu, savaşlarda ele geçirilen ya da asker olmak üzere toplanan gayrimüslimlerin İslâmlaştırılıp sadece hükümdara sadakat gösterecek şekilde eğitildiği Osmanlı ve Safevî uygulamalarıyla tezat görür. Binyılın sonunda Japonya, Çin ve Kore'de kurmakta olduğu yeni imparatorluğun değerlerini telkin etmek amacıyla eğitimi kullanmaya çalışmış ve daha gaddar yöntemler benimsemiştir. Elise Kurashige Tipton'un kaydettiği üzere, Kore örneğinde imparatorluk hükümeti sanayileşmeyi uygulamış, imparatorluk biçimi almak adına asimilasyon politikasını şiddetlendirmiştir.

Bundan dört asır kadar önce Çinlilerin Ming Hanedanı aracılığıyla imparatorluk gücünü geri alması eski sınav sisteminin restore edilmesiyle ilgilidir. J. A. G. Roberts'ın belirttiği üzere bu sistem yeniden sivil teşkilata girmenin temel yolu ve imparatorun merkezî gücünün çoğu kıdemli bürokratını temin ettiği bir havuz haline gelmiştir. Teoride bu, imtiyazlı konum ya da miras yoluyla edinilen zenginliktense bireysel yeteneği ön plana alan bir sistemdi, ama bununla birlikte aralarında otoriteye saygının da bulunduğu Konfüçyüsçü değerlere saygı da telkin ve teşvik ediliyordu.

İmparatorlukların bürokratik yapısının payandası ne olursa olsun, temel görevlerinden biri nüfuz sahası boyunca arazi mülkiyetini düzenlemekti. Temel hedef imparatorluğun arazi vergi ve gelirlerinden sağladığı varidâtın sürekliliğini temin etmekti (çiftçi ve arazi sahibi için tarımda istikrarın sağlanması faydalı bir yan üründü). Bürokrasinin başlıca görevlerinden biri toprak ve mahsulden toplanacak meblağın belirlenmesi ve vergi toplama planının işlerliğinin sağlanmasıydı. Araziden toplanan paralar devlet faaliyetlerini, bütün görkem ve heybetiyle imparatorluğun mevki ve varlığının sürdürülmesini finanse ediyordu. İmparatorluklar istikrara kavuştukça bürokrasileri bu meseleyi bazen eskiden kalma vergi toplama adetlerinden faydalanarak, bazen de toprak reformları yaparak, farklı şekillerde ele aldılar.

Kamboçya'da Khmerler ek bir zorluk olarak pirinç üretimine dayalı ekonomiyi destekleyebilmek adına su tedariki meselesiyle karşılaştılar. Bunun sonucunda Khmerler su ekonomisi diyebileceğimiz bir sistem uyguladılar. Bunlardan biri, su yollarını hâkimiyet altına alıp hem kendileri hem yönetilenler için refahı temin eden, (genellikle) etkin bir su sistemi işletmekti.

Gelişen İmparatorluk

İmparatorluklar içerisinde muazzam imar planları, güzel sanatlar üretimi, kitap yazımı, bilimsel söylem ve tartışmalar gibi refah ve istikrarın sağladığı ikincil faydaları barındıran olağanüstü yaratıcılık dönemleriydi. Dünyanın en büyük ve ince sanat ve mimari eserleri bu imparatorlukların en parlak dönemlerinde vücuda getirildi. Her ne kadar M.Ö. 200'lere kadar ulaşan öncülleri var olsa da bugün gördüğümüz şekliyle Çin Seddi'ni inşa eden Ming Hanedanı idi. Set, imparatorun yüceltilmesinden ziyade stratejik savunma gerekçesiyle (kuzey ve kuzeybatıdan gelen Moğol tehdidini bertaraf etmek için) inşa edilmiş olmakla birlikte, dünyanın en meşhur ve göze çarpan yapılarından biri olmayı sürdürmektedir. Hindistan'da sevgili eşinin anıt mezarı olarak Tac Mahal'i inşa ettirerek güzelliği ve mükemmelliğiyle ilelebet romantik aşkın ifadesi olarak kalacak bir abide ortaya koyan Babürlü İmparatoru Şah Cihan idi. Kamboçya'da Khmer hükümdarları tarafından Angkor ve diğer yerlerde inşa ettirilen büyük tapınak ve yapılar, Mahayana Budizmi'nin değerler ve inançlar sistemiyle bölgesel krallık kavramlarını birleştirerek, halen insanoğlunun hayal gücünde yankılanan bir ihtişam elde ettiler. İran'da İsfahan'ın büyük camileri ve binaları da, İstanbul'daki görkemli Osmanlı yapıları da eşit ölçüde güçlü bir etkiye sahiptirler. Bu türden yapılar çoklu anlama sahiptir. İmparatorluk görkeminin, imparatorluk zevkinin ve ustalığının dışavurumu oldukları gibi, zenginliğin ve kaynakların da ispatıydılar. Asırlar sonrasından

onlara bakan bizler için aynı zamanda imparatorlukların değerler dizisinin ve hüküm sürenlerin temelini oluşturan değer ve inanç kalıplarının da bir ifadesidirler.

Diğer sanatlar ve bilim açısından da durum böyledir. Asya imparatorluklarının edebiyat, sanat, bilimsel ilerleme, metafizik ve dinî münazara konularındaki başarılarının listeleri uzun uzadıya çıkartılabilir. Hükümdarlar yaratıcılığı himaye etmişler, yeni biçim ve stillerin yaratılmasında aracı olmuşlardır. İran ve Hindistan'daki resim sanatı bunun birer örneğidir. Hindistan'da Ekber Şah, kraliyet atölyesindeki ressamlarını hâkimiyet sahasının dâhilindeki ve haricindeki yaygın boyama biçimlerini yeniden ele alıp harmanlayarak özgün ve farklı bir forma, Babürlü resim sanatına dönüştürmeleri için teşvik etti. Bu girişim ilk olarak, türe adını veren Hz. Hamza'nın hırsızlar ve haydutlar arasındaki maceralarını detaylandıran çığır açıcı *Hamzaname* serisinde kendisini gösterir. İran'da Safevî Hanedanı'nın kurucusu Şah I. İsmail'in oğlu Tahmasb için sipariş ettiği edebî destan *Şehnâme*'nin (ya da "Krallar Kitabı"nın) resimlenmesiyle resim sanatı emsalsiz bir zirveye ulaştı. Tıpkı büyük binalar gibi bu tür resimler de birden çok amaca hizmet ediyordu. Bunlar hükümdarın ne kadar sanat erbabı olduğunu, bu türden pahalı girişimleri himaye eden devletin zenginliğini gösteriyordu. Bazı resimler gelişim aşamasındaki destanları ya da popüler hikâyeleri, bazıları ise hükümdarın üzerinde hâkim olduğu ortam ve bölgeleri resmediyordu. Diğerleri hanedanın tarihi ve üstünlüğünün bariz ifadesiydi. Babürlü resimlerinde hükümdarın Timur'a dek uzanan atalarının silsilesiyle birlikte tahtında otururken ya da yerkürenin üzerinde ayakta dururken betimlenmesi bunu örnekler. Hükümdarların sıklıkla kullandığı "şehinşâh" ortak unvanı gibi, resimler de imparatorluğun büyüklüğünü, üstünlüğünü, bunlarla birlikte temel değerlerini dışa vuruyordu.

Bu ciltteki bölümlerin açıkça gösterdiği üzere, her imparatorluk en parlak döneminde güzel sanatlar, dekoratif sanatlar, bilim

ve ilim bakımlarından birer yaratıcılık ve ilerleme evreni idi. Ancak bu yaratıcılık ve entelektüel uğraşlar sadece kendi içlerindeki ilerlemeye faydaları için desteklenmiyordu. Bunlar ayrıca, hükümdarın ve değişen derecelerde mutlakıyetle yönettiği devletin ihtiyaçlarına da hizmet ediyordu. Bu Asya imparatorlukları, zaman içerisinde gerileyip çökmüş, başka devletler ya da güçler tarafından yıkılıp yerlerine geçilmişse de, yükselme dönemlerinde bizzat kendileri harika oluşumlardı. Yine de gelişmelerinin etkileri uzun sürdü; bu devletlerin tesirleri kolay ve hızlı bir biçimde yok olmadı.

BİRİNCİ BÖLÜM

Merkezî Asya: Moğollar 1206-1405

TIMOTHY MAY
Çeviri: MUSTAFA UYAR

Moğol İmparatorluğu, 13. asırda Moğol bozkırlarında ortaya çıktı ve dünya haritasını ebediyen değiştirdi. Asya'nın, haddizatında dünyanın en önemli imparatorluklarından biri haline geldi. Bu imparatorluk -ve kalıntıları- Japon Denizi'nden Karpat Dağları'na uzanan, tarihteki en büyük yekpare imparatorluktu. Bununla birlikte, Moğol İmparatorluğu'nun ehemmiyeti sadece büyüklüğünden değil, tarihteki etkisinden ve vücuda getirdiği, kendisini gerçek manada büyük yapan müesseselerden kaynaklanmaktadır.

Çinggis Han'ın Yükselişi

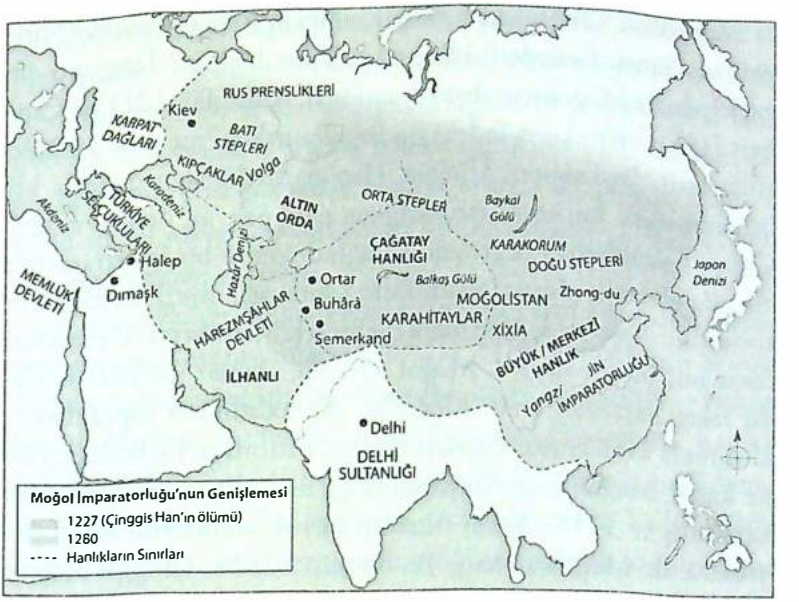
Moğol İmparatorluğu'nun şekillenmesi, adeta bir demir potası olan Moğol bozkırlarında başlayan çetin bir süreçtir. Bunun ilk merhalesi, Moğolistan'ın çeşitli Moğol ve Türk boylarını fethedip birleştirmekti. Temüçin (1162-1227) evvela, bozkırlarda küçük bir reis idi; fakat yetenekleri ve karizması, kendisine yavaş yavaş bir taraftar kitlesi kazandırdı. Moğolistan'ın hâkim kabilesi Kereitlerin Hanı Toğrıl'ın (öl. 1203/1204) *nökeri* (refik/arkadaş veya tâbi) oldu. Henüz Toğrıl'ın hizmetinde iken, Temüçin'in kendisini gösteren kabiliyetleri, onu Moğol kabileleri arasında önde gelen bir lider haline getirdi. Nihayet, Temüçin'in kudretinin artması ve bunun Toğrıl'ın bir kısım destekçileri arasında meydana getirdiği kıskançlık, Temüçin ve Toğrıl'ın yollarını ayır-

ÖNEMLİ TARİHLER

1162	Çinggis Han'ın Dünyaya Gelmesi
1206	Moğolistan'ın Çinggis Han Tarafından Birleştirilmesi
1209	Xixia'nın Zaptı
1211-34	Moğolların Jin İmparatorluğu'nu İstilası ve Ele Geçirmesi
1218	Harezmşahların Moğol Himayesindeki Ticaret Kervanını Otrar'da Katletmesi
1221	Çinggis Han'ın Harezmşahlar Devleti'ni Yenilgiye Uğrattığı İndus Nehri Savaşı
1227	Xixia'nın İkinci İstilası ve Çinggis Han'ın Ölümü
1230-40/41	Ögedey Han Dönemi
1236-41	Moğolların Batı Steplerini, Rus Prensliklerini Fethi ve Avrupa'yı İstilası
1250-59	İsmaili Haşşaşilerin Ortadan Kaldırılması
1258	Hülegü'nün Bağdat'ı İşgali
1260	Memlüklerin Moğolları Suriye'de yenilgiye Uğrattığı Ayn Calut Savaşı
1265	Moğol İmparatorluğu'nun Dört Hanlığa Ayrılması
1335	İlhanlı Devleti'nin Yıkılması
1368	Çin'de Moğol Yönetiminin Sona Ermesi
1405	Timur'un Ölümü

masına ve sonunda bir savaşta çarpışmalarına sebep oldu. Temüçin'in galip geldiği çatışma, 1203 başında gerçekleşti.

Temüçin 1206'ya kadar Moğolistan boylarını, tercümesi kabaca "Bütün Moğolların Devleti" olan *Hemeg Mongol Ulus* adlı tek bir kabileler üstü yapı altında topladı. Temüçin eski kabile yapılarını dağıtarak bunları, onlu sistem (10'lu, 100'lü ve 1000'li birlikler) temeline dayanan bir ordu düzeni içinde yeniden bir araya getirdi. Onun amacı, göçerler için eski kabile aidiyetlerinin üzerinde tek bir kimlik meydana getirmekti. Bu süreç, neticede Moğol Ulusu'nu yarattı. Bununla birlikte Temüçin, orduya katı bir disiplin anlayışını aşıladı. Taraftarları, 1204'e değin tüm rakiplerini yenen Temüçin'e 1206'ya kadar *Katı, Şedit*

Çinggis Han tarafından kurulan ve onun torunu Möngke'nin ölümünden sonra dört hanlığa bölünen Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesini gösteren harita.

ve Azimkar Hükümdar anlamındaki *Çinggis Han* unvanını vermemiş ve onu Moğolistan'daki yegâne hâkim olarak tanımamışlardı.[1] (İngilizce konuşan dünyada yaygın olan "Genghis Khan" yazımı, yanlıştır.)[2]

1 Igor de Rachewiltz, "The Title Cinggis Qan/Qaghan Re-examined", *Gedanke und Wirkung: Festschrift zum 90. Geburtstag von Nicholaus Poppe*, ed. W. Heissig ve K. Sagaster (Wiesbaden, 1989), 281-98. Önceleri, 20. asrın başlarında Çinggis Han'ı, "deniz" ve "okyanus" anlamlarındaki Türkçe *tenggis* kelimesine atfederek, manasının "Okyanus gibi Hükümdar" olduğu yönünde açıklama girişimleri yapılmıştır.

2 Yanlış versiyon olan "Genghiz", Batı bilim insanlarının "Çinggis"in Arapça imlasını translitere ettikleri 18. asırda benimsenmişti. Arapçada "Ç" sesi olmadığından, isim Mısır diyalektiğindeki karşılığı "G" sesi ile aktarılmıştı. "Genghiz"in ilk kullanımı Fransız yazar Petis de La Croix'nin 1710'da neşrettiği *Histoire du Gran Genghizcan* adlı eserde karşımıza çıkar. Fransızca telaffuzda bu isim, "Zhengiz Khan" şeklinde seslendiriliyordu. Onu takiben 1722'deki İngilizce tercümede "Zh" sesi, "goal" veya "germ"deki gibi yumuşak bir "G"ye, ardından da "good"daki gibi sert bir "G"ye dönüştü. [Bu açıklamaya binaen mütercim de bu tercümesinde, yazar May'in tercih ettiği "Çinggis" şeklini kullanmıştır. ç.n.]

Moğollar, 1209'a kadar Xixia Krallığı'nı (Çin'in şimdiki Ningxia ve Gansu Eyaletleri) idare eden Tibet halkını, Tangut'u ele geçirip hızla Moğolistan dışına yayıldılar. Ardından 1211'de Çinggis Han, Çin'in kuzeyindeki Jin İmparatorluğu'nu (1125-1234) istila etti[3]. Başlangıçta, Çinggis Han'ın Moğolistan dışında bir imparatorluk kurmayı arzuladığına dair pek az belirti vardır. Çeşitli bakımlardan değerlendirildiğinde onun bir imparatorluk vücuda getirmiş olması, tesadüfidir: Onun asıl niyeti, bozkırların siyasetine ve ekonomisine mâni daimî tehditleri bertaraf etmekti; fakat bu, süratle değişti. Moğol seferleri, akınlar şeklinde başladı; fakat başarıları artan Moğollar, yağmaladıkları topraklardaki direniş sona erince buraları ellerinde tutmaya başladılar. Her ne kadar Moğollar Jin İmparatorluğu'na karşı müthiş bir zafer kazanmış ve 1215'e kadar buranın büyük bölümünü ele geçirmişlerse de Moğollara karşı Jin direnişi 1234'e, Çinggis Han'ın ölümünden yedi yıl sonrasına kadar devam etti.

Merkezî Asya'ya doğru gelişen Moğol yayılması 1209'da, Çinggis Han'ın Moğolistan'da iktidara yükselmesine muhalif olan ve onun otoritesine tehdit teşkil eden kabile liderlerinin Moğollarca takibi neticesinde başlamıştı. Kazandıkları zaferleriyle Moğollar, yeni topraklar ele geçirdiler. Tarım Havzası Uygurları gibi bazı küçük yönetimler, tâbi olarak Çinggis Han'ın himayesine girdiler. Netice itibariyle Moğollar kendilerini, o sırada sadece Çinli devletlerle değil, Afganistan, İran ve Merkezî Asya'ya yayılmış Harezmşahlar Devleti'ni kapsayan İslami Orta Asya dünyası ile de sınırdaş büyük bir imparatorluk halinde buldular.[4]

3 Jin İmparatorluğu, Mançuryalı Cürcen kabilelerinin Liao Hanedanlığı'nı (916-1125) istila ve fethetmesi ardından 1125'te kurulmuştu. Yarı göçer Cürcenler, hanedanlık ismi olarak Jin (Altın) adını aldılar ve Moğolların istilasına uğradıkları 1234'e kadar kuzey Çin'e hükmettiler.

4 Harezmşahlar Devleti 12. yüzyılda ortaya çıkmıştır. 11. ve 12. asırda Orta Doğu'nun büyük bir kısmına hükmeden Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Aral Gölü'nün güneyinde, bugünkü Hive kenti civarında hüküm süren Harezm yöneticileri bağımsız hale geldiler. Sultan II. Muhammed (1200-1220), devleti en geniş sınırlarına eriştirdi. Hanedan, Türk soylu olup Orta Asya'daki Kanglı Türkleri ile de evliliğe dayalı güçlü bağları mevcuttu.

Başlangıçta Çinggis Han, Harezmşah Devleti ile dostane ticari ilişkiler kurmayı istemişti. Bu arzu, Harezmşah Devleti'nin sınır kasabası Otrar'ın valisinin, Moğollarca finanse edilen bir kervanı katletmesiyle ani bir şekilde değişti. Sonraki diplomatik girişimler sorunu çözmekte başarılı olmadı ve Çinggis Han, az sayıdaki bir askerî kuvveti Kuzey Çin'de bırakıp 1218'de Harezmşahlar üzerine yürüdü.

Otrar'ı ele geçirdikten sonra Çinggis Han, ordusunu kısımlara ayırıp Harezmşahlar Devleti'ni farklı noktalardan vurdu. İmparatorluğun şehirlerini savunmak üzere ülke sathına yayılmış büyük Harezmli ordusuyla II. Muhammed Harezmşâh, hareket kabiliyeti daha fazla olan Moğol kuvvetleriyle sahada baş edemedi. Müslüman halk bu hezimeti, sadece bir askerî hadise olarak değil, Tanrı'nın kendilerini terk ettiği şeklinde de yorumladılar. Gerçekte bu düşünceyi onlara Moğollar empoze etmişlerdi. Buhara'nın zaptından sonra Çinggis Han, Cuma mescidinin minberine çıkıp halka şöyle hitap etti:

> Ey insanlar! Bilin ki siz, çok büyük günahlar işlediniz; aranızdan büyük insanlar bu günahları işledi. Eğer bu sözlerimin delilini bana sorarsanız, derim ki: Ben Tanrı'nın cezasıyım. Eğer siz bu günahları işlemeseydiniz, Tanrı benim gibi bir cezayı üzerinize göndermezdi.[5]

II. Muhammed, sonunda bir Moğol birliğinin takibi neticesinde kaçıncaya kadar, şehirlerinin tek tek düşmesini izledi. Moğolları başarıyla atlatıp 1220/21'de dizanteriden öldüğü tarihe kadar kaldığı Hazar Denizi'ndeki bir adaya kaçtı. Oğlu Celaleddin (öl. 1230), devleti Afganistan'da toparlamaya çalıştı; fakat Çinggis Han onu İndus Nehri yakınlarında 1221'de yenerek Hindistan'a kaçmaya mecbur etti.

5 Ata Malik Juvaini, *Genghis Khan: The History of the World Conqueror*, çev. J. A. Boyle (Seattle, WA, 1997), 105.

Harezmşahlar Devleti, iltihak için uygun vaziyete gelmişti; fakat Çinggis Han, akıllıca davranıp ordusunu fazlaca yaymayarak yalnızca Amu Derya'nın kuzeyini elinde tuttu. Ardından Xixia'da baş gösteren bir isyanla ilgilenmek üzere Moğolistan'a döndü. Ordusunu dinlendirdikten sonra 1227'de Xixia'yı istila etti ve Zhongxing'deki başkenti kuşattı. Kuşatma sırasında Çinggis Han (muhtemelen av sırasında atından düşmesinden kaynaklanan yaraları sebebiyle) öldü; fakat oğullarına ve ordusuna, Xixia'ya karşı savaşa devam etmelerini emretmişti. Öyle ki yatağında hasta halde yatıyorken Çinggis Han onlara şu talimatı verdi:

> Benim soframda Tang'ut halkını nasıl öldürüp yok edeceğiniz hakkında konuşup "Sakatlandılar ve diz çöktüler; onların hepsi bu kadar, dahası yok." demelisiniz.[6]

Çinggis Han'ın organize ve kumanda ettiği ordu, Moğol yayılmasının anahtarıdır. Bu ordu mekanizması, diğer Orta Çağ ordularının taklit etmediği veya edemediği bir tarzda işliyor ve savaşıyordu. Temelde bu ordunun sistemi, birçok cephede ve çok sayıda birlikler halinde fakat bir koordinasyon dâhilinde, modern ordulara hayli benzer biçimde çalışıyordu. İlaveten, Moğollar topyekûn savaş konseptini de benimsemişlerdi. Entrika ve hile ile de olsa önemli olan, düşmanların bir şekilde yenilgiye uğratılmasıydı. Meşhur seyyah Marco Polo'nun gözlemine göre:

> Hakikaten onlar kuvvetli ve yiğit askerler olup savaşa alışkındırlar. Şunu anlamalısınız ki, düşman onları kaçarken gördüğünde, savaşı kazandığını zanneder; fakat gerçekte kaybetmişlerdir. Moğollar için geri çekilmek, doğru zamanı beklemek demektir. Bu adetlerini uyguladıklarında, çoğu kez savaşı kazanırlar.[7]

---

6 Igor de Rachewiltz, ed., *The Secret History of the Mongols*, Brill's Inner Asian Library, 7/1(Leiden, 2004), 196–200.

7 Marco Polo, *The Travels of Marco Polo*, trans. Henry Yule (New York, 1993), 263.

Çinggis Han'dan Sonra İmparatorluk

Çinggis Han'ın ikinci oğlu Ögedey (öl. 1240/41) 1230'da tahta çıktı ve Jin İmparatorluğu üzerine askerî harekâtını kaldığı yerden devam ettirip 1234'te başarı ile burayı zapt etti. Çinggis Han kendisinin Tanrı'nın bir cezası olarak gönderildiğini ilan etmişti; fakat Ögedey, Tanrı'nın (Göksel ilah Tengri) Moğollara dünyayı yönetme kaderini takdir ettiği yönündeki fikri öne çıkardı. Bir bölge istila edilmeden önce Moğol elçileri, Tanrı'nın Moğollara yeryüzünü yönetme imtiyazını takdir ettiğini, bu sebeple bir prensin Moğol sarayına gelmesi ve bağlılığını sunması gerektiğini bildiren mesajı götürüyorlardı. Moğollar, bu talebe dair herhangi bir reddi, sadece Moğollara değil, Tanrı'nın iradesine de karşı bir isyan şeklinde değerlendiriyorlardı. Bu süreç sadece Moğolların değil, büyük oranda fethedilen yerleşik toplumların Çinli, İranlı ve Uygur gibi eğitimli elitlerinin istihdam edildiği çok uluslu bürokrasi tarafından da destekleniyordu. Bu sayede mektuplar, çok büyük bir ihtimalle öteki saraydaki kişi okuyabilsin diye, her biri farklı dillerde üç nüsha halinde tercüme edilebiliyor ve yerine ulaştırılıyordu.

Ögedey, dünya hâkimiyeti hedefini, ordusunu birçok farklı cepheye göndermek suretiyle gerçekleştirmeye koyuldu. Ögedey, ordusunu Jin'e karşı idare ederken Çormakan (öl. 1240) kumandasındaki bir başka ordu İran, Ermenistan ve Gürcistan'ı fethetti. Bu arada, Şehzade Batu (1227-55) ve meşhur Moğol kumandanı Sübedey (1176-1248) idaresindeki büyük askerî kuvvet ise batıya doğru ilerleyip Macaristan ve Polonya istilasından önce Rus prensliklerini, Hazar ve Karadeniz bozkırlarını [Deşt-i Kıpçak] ele geçirdi. Macaristan ve Polonya'nın kontrolü peşinde olmayan Moğollar, muhtemelen Ögedey'in 1241'deki ölümü yüzünden ayrılmalarından önce bu iki bölgeyi de tahrip ettiler.

Ögedey'in oğlu Güyük (1246-48), tahta kimin geçeceğine dair uzun bir belirsizlikten sonra 1246'da tahta oturdu. Ara dönemde Güyük'ün annesi Töregene (öl. 1246), naiplik görevini

üstlendi. İktidara geldiğinde Güyük, öldüğü 1248 yılına dek fetihler bakımından az bir yol kat etti. Hanımı Oğul Kaymış (öl. 1250) naip olarak vazife görmüş, fakat yeni bir hanın seçimi meselesini ihmal etmişti. Onun bu umursamazlığı, Çinggisli prenslerin çoğunun desteğini alıp iktidarı ele geçiren Möngke'nin (1250-59) 1250'deki darbesine yol açmıştı. Onun döneminde Moğol orduları tekrar harekete geçti. Möngke ve kardeşi Kubilay (öl. 1294), orduları Yangzi Nehri'nin güneyindeki Çin'in Güney Song İmparatorluğu (1126-1279) topraklarına sevk ettiler; bu sırada diğer kardeşi Hülegü (öl. 1265) bir orduyla Orta Doğu'ya yöneldi.

1256'da Hülegü'nün kuvvetleri, Haşşaşiler diye de bilinen bir Şia[8] güruhunu, İsmailileri başarı ile ortadan kaldırdı. İranlı vakanüvis ve aynı zamanda Moğol bürokrasisinde çalışan Cüveyni çok korkulan, suikastlarıyla dehşet saçan ve nüfuzlarını Orta Doğu'nun birçok bölgesine yayan bu İsmaililerin bertaraf edilmesinden hayli memnundu. Cüveyni şöyle yazmaktadır:

> Onların şerrinden kirlenen dünya böylece temizlendi. Yolcular şimdi bir korku, endişe ve haraç ödeme zahmeti olmadan gelip gidiyor; İsmaililerin kökünü kazıyıp onlardan geriye hiçbir iz bırakmayan o mesrur hükümdarın talihine dua ediyorlar.[9]

8 Sünni (Müslüman dünyasının yüzde doksanı) ve Şii (yüzde onu) ayrımı, 7. asırda gerçekleşmiştir. Aralarındaki en önemli ihtilaf, İslam toplumunu kimin yönetece-ğine ilişkindir. Şia, Peygamber Hz. Muhammed'in, kuzeni ve damadı Hz. Ali'nin halife olmasını ve hilafet soyunun onun ve Hz. Fatma'nın (Hz. Muhammed'in kızı) soyundan devamını istediğine inanmaktadır. Hz. Ali, 656'ya, dördüncü halife (ardıl, sonra gelen) oluncaya kadar seçilmedi. Onun 661'deki ölümünden sonra Emevi Hanedanlığı halifeliği devraldı. Hz. Ali taraftarı yahut da onun halife olması gerektiğini savunanlar anlamındaki Şia (taraftarlar, takipçiler), Hz. Ali'nin torunu Hz. Hüseyin'in, yanındaki çok sayıdaki taraftarıyla birlikte 680'de Kerbela'da Emeviler tarafından katledilmesinden sonra dinî bir mezhep haline geldi. Hz. Ali'nin soyu (İmamlar olarak adlandırılır) etrafında şekillenen şehadet ve otoritenin kaynağına ilişkin vurgusu, Şia İslamı'nı hayli farklı kılar. Sünni İslam'a göre daha katı hiyerarşiye bağlı bir din adamları grubuna sahip olup bunun en üst seviyesinde bulunan otoriteye "Ayetullah" denir.

9 Ata Malik Juvaini, *Genghis Khan*, 725 (Yukarıdaki 5. nota bakınız.).

Hülegü, bunun ardından Bağdat'taki Abbasi Halifeliği üzerine yürüdü. Temsilî bir şekilde Sünni İslam dünyasının lideri olan Halife, teslim olmayı reddetti; fakat şehri savunmak için de neredeyse hiçbir şey yapmadı. Moğollar Bağdat'ı zapt ve Halife'yi idam ettiler; böylece 1258'de Sünnilerin hilafeti sona eriyordu. Hülegü'nün orduları Halep ve Dımaşk'ı başarılı bir biçimde ele geçirip Suriye'yi istila etti. Buna rağmen Hülegü, Möngke'nin Song İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü savaşta öldüğü haberini alınca, 1259/60'ta ordusunun büyük bir kısmını geri çekti. Bu sırada, Mısır Memlük Devleti de 1260'ta Ayn Calut Savaşı'nda Moğolları yenerek onların Suriye'deki garnizonlarını vurdu. Moğol İmparatorluğu, Möngke'nin ölümü ardından iç savaşa girince Hülegü, bir daha Suriye fetihlerini gerçekleştiremedi. Bunun yerine, Karadeniz ve Hazar steplerindeki Moğollar (Altın Orda) ile ve Orta Asya'dakilerle yaşanan iç savaş, kendisini daha çok meşgul ediyordu.

Çinggis Han soyundan gelmek koşulu hariç tutulursa hanlık tahtına geçmenin belli bir şartı yoktu, bundan dolayı rakip taht iddiacılarının çatışmaları da sık sık görülüyordu. Möngke'nin ölümünden sonra taht için çekişen iki kardeşi arasında iç savaş patlak verdi. Sonunda Kubilay, Arık Böke'yi 1264'te mağlup etti; fakat imparatorluğun toprak bütünlüğüne verilen zarar da büyüktü. Her ne kadar diğer şehzadeler sembolik bir biçimde Kubilay'ı imparatorluğun hanı kabul ettilerse de onun nüfuzu, Moğolistan ve Çin dışında azalmıştı. Yuan Hanedanlığı (1279-1368) adıyla bilinen Kubilay ve ardılları, kendilerine en yakın müttefik olarak Hülegü ve haleflerini buldular. İran İlhanlıları adlı Hülegü hükümranlığı İran, Irak, bugünkü Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a egemen oldu. Merkezî Asya, -Kubilay Han'ın rakibi Ögedey'in torunu Kaydu'nun kuklaları olmalarına rağmen- Çinggis Han'ın üçüncü oğlu Çağatay'ın torunları Çağataylılar tarafından yönetildi. Bu sıralarda Rusya, Karadeniz ve Hazar steplerinde Çinggis Han'ın ilk oğlu Cuci'nin ahfadı hüküm sürüyordu. Onların devleti genelde Altın Orda adıyla geçer.

Kore gibi diğer bölgeler, Moğol İmparatorluğu'nun dağılmasıyla bağımsızlıklarına kavuştular. Bununla birlikte Kore, (Çin'deki Moğolların yerini alan) Ming Hanedanlığı'na hürmet gösterirken Moğolistan, İç Moğolistan ve (Kore'ye komşu) Mançurya'nın bazı kısımlarında hâkim Kuzey Yuan Moğollarına da münasip saygıyı ihmal etmeyerek, bağımsızlık sonrasında da güzel bir yol tuttu. Bazı araştırmacılar, Kore'nin millî ve kültürel bilincinin yükselmesinde, Moğol istilası sırasında Moğolların meydana getirdiği yoğun yıkım fırtınasının büyük katkısı bulunduğunu düşünmektedirler.

İmparatorluk Ordusu

Moğol İmparatorluğu'nu gerçek manada etkileyici bir devlet haline getiren Moğolların süratli ve yıkıcı istilaları, genelde pek belirgin değildir. Bunlardan biri fetih; asıl diğeri ise, özellikle fethedilen yer daha kalabalık ve bazı bakımlardan daha gelişmiş durumda olduğunda, fethedilen bu toprakların idaresidir. Moğollar, tedricen toprakları birleştirip, sivil idareye devretmeden önce oralarda askerî yönetim kurmak suretiyle başarılı şekilde bir imparatorluk vücuda getirmişlerdi. Kendilerini aşırı derecede yaymamış, dağıtmamışlardı: Fetih orduları, genellikle zaten imparatorluğa dâhil edilmiş topraklarda geziniyordu.

Ordu, Moğol İmparatorluğu'nun temel kurumuydu. Aslında, vaziyetini 1206'da sağlamlaştıran Çinggis Han, kahramanlıkları günümüze benzersiz bir biçimde ulaşan kendi göçer savaşçılarını derhal bir ordu şeklinde tanzim etti. Yaptığı düzenlemenin bir parçası olarak Çinggis Han bozkır kabilelerini, modernite öncesi dönemlere özgü militarist endüstriyel topluma dönüştürdü. Düşman kabilelerini kendisine bir daha karşı koymalarını ebediyen engellemek üzere onları sadık kabileler arasında dağıttı. İlaveten, tüm gruplar onluk saflar halinde bölündü. Sadece orduda değil, imparatorluk organizasyonunda da temel birim *mingan*, yani binlik idi. Bunlar sırayla mutabık sayılara, *cagun*'a (yüzlük)

ve *arban*'a (onluk) ayrılıyordu. İmparatorluk toprak ve nüfus olarak büyüdüğünde *mingan*, idari ve askerî amaçlarla, temel birim haline gelen *tümen* (on binlik) ile değiştirildi.

Mingan'ın ehemmiyeti, ordunun dışına taşıyordu; bu birliklere ait aileler, sadece karınlarını doyurdukları savaşçıları temin etmiyor, aynı zamanda onların teçhizatını da sağlıyorlardı. Bu anlamda *mingan*, yalnızca bin savaşçı demek değil, bin aile de demekti. Sistemin istikrarını sağlamak yanında dağıtılan kabileleri tek bir kimlik altında -Moğolluk- kaynaştırmak için Çinggis Han, hiçbir kimsenin farklı bir birliğe geçmemesini emretti. Böylece o, Moğolistan'ı daimî bir savaş durumunda tutan kabilevi bölünmüşlükleri ortadan kaldırıyordu. Çinggis Han aynı zamanda, kendi ast subaylarını, akrabalık bağlarından ziyade liyakatlerine göre seçecek kumandanlar atadı. Bu subaylar görevlerinden azil de edilebileceklerdi. Gerçekten de Çinggis Han bir keresinde şöyle diyordu:

> Herhangi bir subay kendi birliğinde düzeni sağlayamıyorsa, onu hanımı ve çocuklarıyla birlikte suçlu ilan edin; onun yerine birliğinden veya yüzlüğünden, binliğinden yahut de tümeninden başka birisini seçin.[10]

Bu onluk sistemi Çinggis Han icat etmemişti. Benzer askerî organizasyon, Kuzey Çin'deki Liao Hanedanlığı (907-1125) döneminde Moğolistan'ın büyük bir kısmına hâkim olan Kıtanlar ve Çinggis Han'ın iktidara geldiği süreçte merkezî Moğolistan'ı yöneten Kereit kabilesi tarafından da kullanılmıştı. Bununla birlikte Çinggis Han, bu sistemi daha geniş toplum tabakalarını organize etmekte kullanan bir yenilikçiydi.

Ayrıca Çinggis Han, *keşik* yahut da muhafız birliğini ihdas etmişti. Bu kurum, sadece kumandanlarının değil, imparatorluğun

10 Rashid al-Din, *Jami'u't Tawarikhi: Compendium of Chronicles: A History of the Mongols*, vol. 2, çev. W. M. Thackston (Cambridge, MA: Harvard University Dept of Near Eastern Languages and Civilizations, 1998), 295.

diğer idarecileri için de bir eğitim zemini haline gelmişti. Gündüz muhafızları, gece muhafızları ve okluk taşıyıcıları şeklinde ayrılan *keşik*, hanı koruyordu. *Keşik* kadrosuna dâhil bir kumandan yani *noyan*, öyle olmayandan bir derece daha üst rütbeye sahipti. Yani, *keşik*teki bir *mingan* komutanı, *keşik* dışındaki *tümen* komutanı ile aynı rütbeye sahipti. *Keşik*, birkaç yüz savaşçıyla başlatılmış, fakat sonunda sayısı, bunlardan bini savaşta hana refakat eden, on bin adama çıkmıştı.

Keşik, bir muhafız takımından fazlasıydı. Bu birlik, aynı zamanda hanın ailesinin maiyetiydi; aile bireylerine hizmetten onlara yemek servisi yapmak ve tavsiyelerde bulunmaya varıncaya kadar birçok görevi yerine getirirdi. Tâbiler ve kumandanlar, rehine olmak üzere oğullarını *keşik*e gönderirlerdi. Bu uygulama iki amaca hizmet ediyordu: Kumandanın veya tâbinin müspet tavrını göstermesi yanında oğlunun da Moğol savaşlarında ve yönetiminde eğitilmesini sağlardı. Hana olan sadakati sınanır ve gerektiğinde babasının mevkiine geçirilmek üzere gönderilebilirdi. Bu nedenle tüm kumandanlar ve idareciler, hanın bizzat tanıdığı adamlardı.

Hafif süvari, Moğol ordusunun büyük kısmını oluştururdu. Gerçekte ordu, ilkin hafif zırhlı atlı okçulardan müteşekkildi; fakat yayılmalarıyla birlikte Moğollar kuvvetlerine diğer askerî birimleri de kattılar. Bunlar, ağır donanımlı süvarileri ve kuşatma mühendislerini kapsıyordu. Moğollar bu birimleri atlı okçular şeklinde savaştırmaktan ziyade, kendilerine özgü savaş tarzlarını devam ettirmelerine izin verdiler. Böylece geleneksel olarak ağır süvari şeklinde savaşan bu birlikler, aynı tarzda devam ettiler. Bununla birlikte bazı gruplar, mesela Ruslar kendi eski yöntemlerini terk ederek hem taktik hem de teçhizat bakımlarından Moğol savaş üslubunu benimsediler. Moğollar kuşatma teknikerlerini, fethedilen halklardan mühendislik becerisine sahip kimseleri askere alarak ediniyorlardı; fakat bunların bazıları da gönüllü olarak orduya katılıyorlardı. İlk zamanlarda Moğollar çok az piyadeye sahiptiler; fakat sonraları, Çin'in güneyi gibi dağlık ve

çeltik tarlalarının bol bulunduğu, atlı mücadeleye uygun olmayan bozuk bölgelerde yaya askerleri yaygın bir şekilde kullandılar.

*Mingan*lar asla dağıtılmayacağından, yeni birimler oluşturulmalıydı. Bu kuvvetlere *temme* deniyordu. *Temmeçin*, yani *temme*'de vazife görenler sınır bölgelerinde konuşlandıklarından, imparatorluğun genişlemesinde asli bir rol oynuyorlardı. Bunların amacı kati bir şekilde bölgenin kontrolünü temin etmek ve Moğol hâkimiyetini ve nüfuzunu komşu topraklara doğru genişletmekti. Asıl ordu yeni bir bölgeyi fetih için harekete geçtiğinde, *temmeçin* genelde öncü birlik vazifesini üstlenirdi.

Gördüğümüz üzere Moğol ordusu, fethedilen zümrelerin kendisine katılmasıyla sürekli büyüyordu. Bu süreç, sadece Moğol ordusunun miktarının artması bakımından değil, ele geçirilen savaşçıların sınır bölgelerine yerleştirilmesi halinde potansiyel bir isyan kaynağını beslemesi yönünden de kritikti. Moğol ordusunun en önemli bileşenleri, Moğol göçerlerle benzer hayat tarzı süren ve Altay Dağları'ndan Karpatlara kadar etnik egemenlikleri bulunan Türklerdi. Aslında birçok bakımlardan Moğol ordusu, Moğollar tarafından kumanda edilen bir Türk ordusuydu.

İmparatorluk büyüdükçe, Moğol savaş mekanizması için imkânlar ve insan kaynağı da daha erişilir hale gelmekteydi. 1206'da Çinggis Han tahta oturduğunda, Moğol ordusunun mevcudu takriben 95.000 neferdi. 1260'a gelindiğinde Moğol İmparatorluğu, Japon Denizi'nden Akdeniz'e ve Karpatlar'a kadar uzanmış; yaklaşık olarak bir milyon erkeği silah altına almıştı.

Sivil Yönetim

Moğolların, daha gelişkin medeniyetleri süratle ele geçiren bozkırlardan gelmiş eğitimsiz barbarlar oldukları, fakat devlet yönetimini bu fethedilenlerin ellerine bıraktıkları yönünde genel bir yanlış kanaat mevcuttur. Esas itibariyle, Çin'deki Çinli bürokratlar işlerini yapmaya devam etmişler; Moğollara bir sıkıntı çıkarmadıkları

sürece yerel idareciler de iktidarda kalmışlardı. Söz konusu kanaat, bu anlamda bir gerçeklik payına sahip olmakla birlikte, Moğol idaresinin karmaşıklığını da göz ardı etmektedir. Moğol idaresinin tarzı, tüm imparatorlukta tıpatıp aynı olmayıp her bölge için farklılık arz etmekteydi. Takriben 36.260.000 kilometre kare, neredeyse Afrika kıtası büyüklüğündeki bir imparatorluğa sahip Moğollar, yönetim tarzlarını bu geniş coğrafi, kültürel ve dilsel farklılıklara göre düzenlemek zorundaydılar. Sözün özü, tek tarz bir yönetim şekli tüm imparatorlukta katiyen işlemeyecekti. Süreğen yönetim biçimi devletin üst kademelerinde mevcut ise de yerel seviyede Moğollar, çalışabilecek basit yönetim tarzını tercih ediyorlardı. Bu, Moğol idaresinin mükemmel veya ifsattan ari olduğu anlamına gelmez; aslında bazen ezici bir yönetim halini de alabiliyordu. İdarelerini tenkide tabi tutarken Moğol hanlarının, imparatorluğu tamamen kendi mülkleri şeklinde gördüklerini göz önünde bulundurmak önemlidir. İmparatorluğun esas gayesi tebaalarını değil, hanı ve onun ailesini var etmekti.

Haddizatında işte bu nedenle Moğollar, imparatorluğun idaresine çokça müdahil olmaktaydılar. Moğollar, Moğol platosu dışına yayılmadan önce yeni devletin tanzimi için dikkate değer bir çaba harcamışlardı. Çinggis Han, her bireyi binliklere (*mingan*) yerleştirip erken imparatorluk döneminin göçer yapısını 1206'da yeniden organize ederken, bunu sadece askerî maksatla değil, vergilendirme amacıyla da yapıyordu. Üstelik her ne kadar Çinggis Han okuryazar değil idiyse de, imparatorluğun idaresinde yazıya ihtiyaç bulunduğunu fark ettiğinden Moğol soylularının, özellikle de prenslerin okuryazar olmalarını teşvik etti. Bu, imparatorluğun faaliyetlerini, Çinggis Han'ın yarlığı sayesinde tanıdığımız dikey bir alfabe ile kayıt altına alan bir divanın kurulmasını sağladı. Bu alfabe, Çin'in İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nde hâlâ kullanılmakta olup Moğolistan'da da öğretilmektedir (Bu alfabe yerine, 20. yüzyılda Sovyetler Birliği nüfuzu ile Kiril alfabesi getirilmiştir.).

Bununla birlikte, en nihayetinde Moğol devlet memurları iki kaynaktan çıkmaktaydı: İmparatorluk hanedanı (Çinggis Han soyu) ve *keşik* (Hanın muhafız birliği). Hanedan, Moğol İmparatorluğu'nu hanedanın ortak malı şeklinde görmekteydi. Bu nedenle hanedanlık üyelerinin hepsinin tüm imparatorluk yönetim aygıtı içinde, kendilerinin çıkarlarını gözetmek üzere mümessilleri bulunmaktaydı. *Keşik* sadece bir muhafız birliği olarak hizmet vermez, aynı zamanda kumandanların ve eyalet valilerinin ya da *yarguçı*ların yetiştirildiği eğitim merkezi vasfını da taşırdı. Büyük topraklara atanan valilerinin çok azı *keşik* dışından gelmişti.

İmparatorluğun üst kademesini bu iki kurum şekillendirirken alt kademelerde ise diğer grupların maharetleri imparatorluğun işleyişini sağlardı. Moğollar daima pragmatik çözümler isterler ve yönetimlerine hizmet edecek yetenekli insanlar ararlardı. Moğollar ülkeleri fethettiklerinde, ele geçirilen birçok idari aygıtı ve personeli bünyelerine katarlardı. Yelu Qucai (1189-1243, daha önce Jin İmparatorluğu hizmetinde idi.), Mahmud Yalavaç (öl. 1262) ile oğlu Mesud Bey (Her ikisi de önceden Harezmşah ve muhtemelen Karahıtay İmparatorluğu hizmetinde idiler.) ve sayısız diğer birçok kişi, işte böyle onların hizmetine girdiler. Moğol hanları daima yetenekli idarecilere duyulan ihtiyacı önemsemişler ve bunun farkında olmuşlardı. İlaveten, mahalli hükümdarlar sulh yoluyla teslim olduklarında, sıklıkla Moğol tabii şeklinde hükümranlıklarını devam ettirdiklerinden, mahalli seviyedeki bölgelerde yönetim tarzı pek değişmiyordu. Bu durum çoğu araştırmacıyı, Moğol fatihlerin imparatorluğu hakiki anlamda yönetmek için yerli idarecilere bel bağladıklarına inanmaya sevk etmektedir.

İdareci personelin çoğunluğunun Moğol dışı unsurlardan olduğu doğrudur, fakat bunların hatırı sayılır derecede bir kısmı da Moğol'du. Aslında baş yargıç (*yeke yarguçı*) Çinggis Han'ın üvey kardeşi Şiki Kutuktu idi. Yine de Moğol dışı unsurların yerli olması da gerekmiyordu: Zira imparatorluk birçok etnisite ve kültürü

içeriyordu. Venedikli meşhur Marco Polo, buna mükemmel bir örnektir. Her ne kadar yazılarında kendisini Kubilay Han'ın idaresindeki önemli bir figür şeklinde tavsif etse de, gerçekte küçük bir memur idi. Buna rağmen o, Çin'deki bir Moğol hükümdarına Türkler, Farslar, Araplar ve bazı Çinlilerin yanı sıra hizmet veren bir İtalyan'dı. Onun seyahatlerinin büyük bir kısmı idari işlerle ilgiliydi. Arapların Rusya'da, Farsların da Çin'de hizmet veriyor olmaları, tuhaf bir durum değildi. Moğollar, vasıflı insanları ihtiyaç duydukları her yerde istihdam ediyorlardı. Buna rağmen, iyi çalışan bir sistemi değiştirmeyi tercih etmiyorlardı. Bu sebeple, kuzey Çin'in önemli veziri ve yöneticisi Yelu Qucai, bu bölgenin ne kadar gelir getirebileceğini Ögedey Han'a gösterdiğinde, Moğollar onun sistemini değiştirmeden bıraktılar. Çin'de Moğollar, Çinli halka güven duymadıklarından "Batılılar"ı (Çin'in batısında doğanlar), Cürçen (Mançurya'dan) ve Kıtan (Çin'deki Liao Nehri ve Kore'nin kuzeyinde yoğun bulunan proto-Moğol halk) gibi Çinli olmayan halkları istihdam etmeyi tercih ediyorlardı.

Marco Polo, talep ettiği yüksek mevki reddedilmesine rağmen, bu tercih sebebinden ötürü istihdam edilmişti. Genelde, Çin'in geleneksel Konfüçyüsçü bürokratları olan *shi* tabakası, yönetim sisteminin dışında bırakıldılar. Bu durum, kısmen Moğolların Konfüçyüsçü sistemi umursamayışlarından ve *shi* grubuna güvenmemelerinden, kısmen de *shi* kesiminden kaynaklanmaktaydı. *Shi* mensupları genelde hizmete girmeyi reddediyorlardı; zira Moğollar Konfüçyüsçü idari sisteme gerekli değeri vermiyor ve *shi* kesiminin elde edebilecekleri idari pozisyonları sınırlıyorlardı. Bu sebeple birçok *şi* üyesi, kendisini bilimsel hayata yahut da sanatsal faaliyete adamıştı.

Her ne kadar imparatorluğun sivil yönetimi, askerî idarenin gerisinde ikincil bir kurum olarak kaldıysa da beraber çalışıyorlardı. Moğollar toprakları ele geçirdiklerinde, bu yeni yerleri *temmeçi* adlı askerî idareciler yönetiyordu. *Temmeçi*, yeni fethedilen bir bölgenin korunması ve kontrolü görevini icra ederdi.

*Temmeçi*lerin yönetim tarzları arasında büyük farklar vardı. Bazısı adil bir yönetim sergilerken bazısı zorba olabiliyordu. Onların idaresinde bulunan farklı toplulukların, bu yeni yöneticiler hakkındaki fikirleri her zaman aynı olmuyordu. Örneğin; 1230'larda İran'ın büyük kısmını, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı yöneten Çormakan, Ermeni halkı için adil ve ılımlı bir idareci iken Müslüman tebaanın çoğuna göre ise bir cani idi.

Yeni fetihler sonucunda, tedricen askerî idareciler yerlerini *yarguçı* adlı sivil yöneticilere bıraktılar; onun maiyetindeki sivil görevliler için ise şu üç ıstılah kullanılıyordu: *Darugaçı*, *baskak* ve *şıhne*. Istılahların farklılığı, kelimelerin kökenlerini yansıtmaktadır. *Darugaçı,* Moğolca bir kelime olup *baskak* ve *şıhne* ise sırasıyla Türkçe ve Farsçadır. Görevliler, aynı vazifeleri yerine getirmekteydiler, fakat yerel unvanlarla adlandırılıyorlardı. Yerel bölgeleri idare eden bu memurların emrinde az bir miktar asker bulunmaktaydı; *temmeçi* bölgede asayişi sağlayıp yeni sınıra doğru ilerlediğinden, askerî desteğe çok az ihtiyaç duyulmaktaydı. *Darugaçı*nın maiyetinde kâtipler ve yeni fethedilen bölgelerin imparatorluğa katılma sürecini gerçekleştiren başka memurlar bulunmaktaydı. Mahalli hükümdarlara da sıklıkla *darugaçı* unvanı verilmekteydi.

Bu mevkilerde görevli personel, imparatorluğun kozmopolit doğasını da yansıtmaktaydı. *Temmeçi* her zaman Moğol olmasına rağmen emrindeki birliklerin yapısı büyük oranda farklılık arz ederdi; oysaki *darugaçı* Moğol veya başka bir soydan olabilirdi. Bununla birlikte, en büyük toprak parçalarını yönetenler daima *keşik*ten, yani hanın muhafız birliğinden çıkardı.

Moğollar yeni topraklar ele geçirdiklerinde, etkin bir yönetim kurmak üzere gerekli önlemleri alırlardı. Asayişi ve istikrarı bir nebze olsun sağladıklarında nüfus sayımı yaparlardı. Böylece nüfusun miktarı, hangi mesleklerin var olduğuna ilaveten bölgeden ne kadar gelir ve vergi alınabileceğini belirlerlerdi. *Darugaçı*dan (Moğol olsun veya olmasın yahut da yerel idareci olsun) vergiyi toplaması ve gerektiğinde asker sağlaması beklenirdi.

Moğolların çoğu mahalli idareciyi mevkilerinde bırakması, onlara bağlı olmalarından ötürü değildi. Hakikatte Moğollar, mahalli yöneticileri *yam* adlı posta teşkilatı ile izlemekteydiler. Pratikte bu sistem, Eski Batı Amerika Atlı Ekspresi'yle hayli benzer bir şekilde çalışmaktaydı. *Yam* ile sıradan halkın mektup veya mesajları değil, sadece devlet yazışmaları taşınmaktaydı. Fakat bu sistemi kullananlar, sadece posta atlıları değildi. Ulaklara ilaveten, kabaca "pasaport" şeklinde tercüme edilebilen *geregen* veya *payza* sahibi kişiler de bu sistemin imkânlarından yararlanabilmekteydiler. Bu pasaportların çeşitli dereceleri vardı: Ahşap, bronz, gümüş ve sonuncusu ise altın idi. Yapıldığı materyal ne kadar değerli ise, kişi de o nispette önemliydi. Ulaklar belirli istasyonlarda atları değiştirirlerdi ve taşıdıkları pasaportun itibarına binaen halktan yiyecek ve/veya binek hayvan talebinde bulunabilirlerdi. Çöküş döneminde, *yam* sistemi fazlaca suiistimal edilmiş; bu sistem, binicilere tanınan geniş imtiyazlardan ötürü bu istasyonların yakınındaki halk için hayli yıpratıcı hale gelmişti.

Moğol İmparatorluğu yönetimi, düzgün yönetildiğinde esnek ve etkin ise de bu esneklik, ifsadın sistem içine kolayca nüfuzuna ve halkın sömürülmesine sebebiyet veriyordu. Her şeye rağmen *yam* sistemi sayesinde haberler (mahalli yöneticiler hakkındaki raporlar da dâhil), hana aylar değil, günler içinde ulaşıyordu.

Hukuk Egemenliği

Hanın emirlerine uymayan kişi ölümle cezalandırılırdı; fakat han da yetkilerinde sınırsız değildi. Moğol İmparatorluğu, *Yasa* adı verilen bir idare hukukuyla yönetilirdi. *Yasa,* imparatorluğun tüm halkı için olmayıp çoğunlukla göçer halk tabakasına yönelik icra edilirdi. Genel itibariyle yerleşik halk, *Yasa* ile çelişmediği sürece kendi şeri ve örfi hukukunu devam ettirirdi. Bu tüzük, bozkır göçer geleneği ve imparatorluk emirlerinin bir kombinasyonu olup Çinggis Han'ın *bilig* yani vecizelerinden de hayli etkilenmişti. *Yasa*'nın meydana getirilmesi Çinggis Han'a atfedilir, fakat

temellerini şekillendiren, onu derleyip icra eden kişi, Çinggis Han'ın üvey kardeşi Shiqi Qutuqtu idi. Kanuni öğelerle birlikte geleneksel ve örfi kaideler de bu hukukun temeline yerleştirilmiş, böylece toplumun korunması ve devamlılığı yanında toplumsal normları çiğneyenlerin cezalandırılması amaçlanmıştı. Mevcut öğretilerle ve örfi hukukla uyumlu olmasına (gerektiğinde ise yok sayılabilmesine) rağmen imparatorluk emirleri, hukukun diğer bir temelini teşkil ederdi. Mevzuyu karmaşıklaştıran husus, hanın şahsi karar ve emirlerinin de, Farsçaya ferman şeklinde giren *yasa* diye adlandırılmış olmasıdır; diğer taraftan *yasa*, içeriğinin büyük kısmını belirtir şekilde kafa kesilmesi cezasıyla da eş anlamlı biçimde kullanılıyordu.

İmparatorluk emirlerinin şekillenmesinde büyük etkisi bulunan amiller arasında *bilig*ler de yer alırdı. Teknik olarak *bilig*ler yahut da Çinggis Han'ın vecizeleri, kanun değildi. Daha ziyade, Moğol elitleri bunları münasip ve erdemli davranışın kılavuzu olarak görürlerdi ve onlara bağlı kalmak, saray içindeki hukuku ve alınan kararları da etkilerdi. Hakiki bir askerî liderin tavsif edildiği vecize şöyledir:

> [Yesügey] Bahadur gibi bir savaşçı dünyaya gelmemiştir ve onun yeteneklerine kimse sahip değildir; fakat o hiç mihnet görmemiş, açlık ve susuzluk çekmemişti. Kendi adamlarına, yine kendi kudreti nispetinde zorluğa göğüs germelerini öğretti, ama onlar bunu başaramadı. Liderliğe layık kişi, açlığı ve susuzluğu bilen, böylece başkalarının halinden anlayıp gerekli asayişi sağlayan, askerlerinin açlığa ve susuzluğa duçar olmasını, atların bitap düşmesini engelleyen adamdır.[11]

Bu vecizesinde Çinggis Han açıkça, bir kişinin en iyi savaşçı olmasının, onu doğrudan büyük bir askerî lider yapmayacağını ifade etmektedir.

11 Valentin A. Riasanovsky, *Fundamental Principles of Mongol Law*, Uralic and Altaic Series, vol. 43 (Bloomington, IN, 1965), 88.

*Bilig*lere uymamak, ülkenin kanunlarını çiğnemek anlamına gelmese de o kişinin karakter yoksunluğuna dair bir delil sayılırdı. Ana kaynaklarda *bilig*lerle ilgili birçok örnek bulunmasına rağmen, yazılı bir nüshası meydana getirilmişse dahi *Yasa*'nın bir kopyası elimize ulaşmamıştır. Esas itibariyle bozkır göçerlerine uygulandığından ve çok iyi özümsedikleri kendi kültürlerinden neşet etmesinden ötürü, muhtemelen *Yasa*'yı kayıt altına alma ihtiyacını hissetmediler. Moğol olmayanlar, hatta bunlardan bazı saray memurları *Yasa* ve *bilig* arasındaki farkı, her zaman anlayamıyorlardı. Bu durum kısmen, Çinggis Han'a duyulan muazzam saygı dolayısıyla neredeyse tüm söylediklerinin, en azından dışarıdan bakan biri tarafından, kutsal birer kanun şeklinde algılanmasından kaynaklanmaktadır. Bunun iyi bir örneği, Töregene'nin naipliğinde, Güyük'ün hanlığa seçilmesi sırasında yaşanmıştı.

Hülegü'nün sarayında görev yapan İranlı Cüveyni, Güyük'ün tahta oturmasını tartışırken, Töregene yönetimini ve Güyük'ün davranışını tasvip etmediğini vurgular. Cüveyni ilkin, Güyük'ün *kurultay*a, yani yeni hanın seçildiği toplantıya yetiştiği halde devlet işlerinin henüz Töregene'nin elinde olduğunu ve "Güyük'ün *yasa*yı uygulamak için müdahalede bulunmayıp bu hususta Töregene'ye de itiraz etmediğini" söyler.[12] Cüveyni, Töregene'nin Çinggis Han ve Ögedey tarafından meydana getirilen kanun ve örften saptığını, kendi arzularına göre hükümet ettiğini belirtir. Yeni han olarak Güyük, bu durumu tersine çevirebilirdi, fakat bunu o zaman yapmamayı tercih etti. Bununla beraber Güyük, birkaç ay içinde annesinden uzaklaştı. Ortada kati bir delil bulunmasa da, bu soğukluğun sebebi Töregene'nin *Yasa*'ya uymayışı ve *bilig*leri göz ardı etmesi olmalıdır.

Her halükârda *yasa*lar, 1265'te Moğol İmparatorluğu'nun dört hanlığa ayrılması ardından 14. yüzyıla kadar kullanımda kaldı. Hayli zaman geçtikten sonra dahi Çinggis Han *yasa*ları hâlâ saygı görüyor ve aziz tutuluyordu; fakat eğer hakikaten var idiyse

12 Ata Malik Juvaini, *Genghis Khan*, 248.

de *yasa*ların tutarlılığı zaman içinde bozulmuştu. Genel itibariyle Çinggis Han'a atfedilen kanun ve töreler, 17. yüzyıla kadar bozkırların tamamında örfün belkemiğini oluşturdu. Bunların ehemmiyeti, Moğolların İslam'a girmesinden sonra dahi kendisini hissettiriyordu. Birçok Moğol *şeriat*a (İslami Hukuk) geçişe direndi veya onu *Yasa* ile beraber kullandı.

Çöküş ve Parçalanma

Edward Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire* [Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi] adlı eserini kaleme aldığından beridir tarihçiler ve tarih öğrencileri, bir imparatorluğun çöküş zamanını, sebeplerini belirlemeye çalışırlar. Bununla birlikte Moğol İmparatorluğu da, dikkatli ele alındığında tıpkı birçok devlet gibi, kuruluşuna ve çöküşüne dair kesin bir tarihlendirme yapılmasına direniş göstermektedir. Şubeleri, değişik bölgelerde varlığını asırlarca devam ettirdiğinden, Moğol İmparatorluğu'nun çöküş tarihini tam bir şekilde tespit etmek mümkün değildir. Gerçekten de son Çinggisli hükümdarı Hive'de Bolşevikler tarafından 1920'de tahttan indirilmişti. İmparatorluğun sona erişi hakkında dikkati çeken şey şudur: Moğolların çöküşündeki amil, iç tefessüh veya dış istila olmayıp daha ziyade oğulların iktidar için savaştıkları kardeş kavgasıydı; böylece Çinggis Han'ın en önemli düsturlarından birinin, yani istikrarın devamının, altı oyulmuştu.

Çok sık görüldüğü üzere, imparatorluğunun sonunu hazırlayan etmenler, en baştan itibaren mevcuttu. Çinggis Han, sadakati ödüllendirip iktidarına muhalif soyları ortadan kaldırarak imparatorluğunda devamlı surette istikrarı sağlamak ve devam ettirmek istese de *altan uruk* yahut da "Altın Soy" (yani Çinggis Han'ın ailesi) üzerine odaklanması, süreci kökünden baltaladı. Moğolistan'ın birleştirilmesi sırasında Çinggis Han tüm kabilevi liderleri bertaraf edip bozkırlarda sadece bir hükümdar ailesi bırakmış, yani tahta giden yolu sadece bir aileye açmıştı. Teoride herhangi bir

Çinggisli ailesi mensubu tahtta hak iddia edebilirdi, fakat gerçekte sadece Çinggis Han'ın ilk hanımı Börte'nin çocuklarından inen üst soy önceliğe sahipti. Yine de bu süreç, kendisini önemli gören geniş bir hanedanın ortaya çıkmasına sebep olmuştu.

Eğer sonun başlangıcı için bir tarih belirlenebilecekse, bunun dördüncü han Möngke'nin 1259/60'daki ölüm tarihi olarak alınması en mantıklısıdır. Çinggis Han'ın torunu Möngke 1250'de bir darbe ile tahta çıkmıştı. Muhtemelen, bir idareci olarak Moğol hanlarının en büyüğü Möngke, Ögedey'in 1240/41'deki ölümünden sonra imparatorluğun yönetimine bulaşan bozulmanın büyük kısmını bertaraf etmişti. Möngke'nin etkin yönetimi altında Moğol İmparatorluğu, muazzam askerî kuvvetleri harekete geçirebiliyordu; tüm imparatorluğun imkânlarını kullanan en az bir milyon kişilik bir orduya sahipti. Artık, ordunun aşırı genişlemesinden kaçınmak için bir gerek kalmamıştı. Möngke'nin idari reformları, Moğolları karşı konulamaz bir yıkıcı güce dönüştürmüştü. Akınlarla sınırlar ve ileriki ülke arasında bir tampon oluşturmak yerine Moğollar artık, otoritelerine meydan okuyanları bir bir kolayca bertaraf ediyorlardı. Orta Doğu'da, Haşhaşiler olarak da bilinen İran İsmailileri 1256'da yok edildi; Bağdat, Möngke'nin kardeşi Hülegü'nün orduları karşısında 1258'de düştü. 1259'da Moğol orduları Suriye'ye girdi ve süratle Dımaşk (Şam) ve Halep'i ele geçirdi. 1260'a gelindiğinde, sırada Mısır ve Haçlı devletlerinin kalıntıları var gibi gözüküyordu. Fakat o sırada, Çin'de beliren hadiseler eliyle, kader duruma müdahale etti.

Möngke ve kardeşi Kubilay, Orta Doğu ile birlikte Güney Çin'deki Song İmparatorluğu'nu istila etmişlerdi. Bu, meşakkatli bir seferdi, zira dağlık araziler ve geniş pirinç tarlaları Moğol süvarilerine mâni oluyordu. Her şeye rağmen Moğollar, yavaş da olsa 1259'a, Möngke ölünceye değin ilerleme kaydettiler. O, Orta Doğu'nun birçok savaşçısı gibi ya bir ok yarasından ya da dizanteriden ölmüştü. Kaynaklar, bu hususta hayli farklı bilgiler verir.

İronik bir şekilde, Moğol İmparatorluğu'nu en güçlü dönemine taşıyan kişinin ölümüyle yıkılma süreci başlamıştı. Ne yazık ki Möngke sefere çıkmadan önce bir halef belirlememişti. Onun naibi olan en küçük kardeşi Arık Böke, arkasına muhafazakâr yahut daha doğru tabirle bozkır taraftarı birçok kumandan ve prensi alarak kendisini Moğolistan'da iktidar ilan etti. Aynı anda Kubilay da yerleşik toplumla bağlantıları ve çıkar ilişkileri olan kesimin desteğiyle, aynısını Çin'de yaptı. Batı tarafına gelince Hülegü de, yaşadığı başarısızlıklardan mustarip halde oyuna dâhil oldu.

Suriye'deki otlak kıtlığı sebebiyle Hülegü, ordusunun büyük kısmını Azerbaycan'ın Mugan bozkırlarında tutuyordu. Hülegü'nün dikkati doğu tarafına yönelmişken önleyici bir darbe için uygun zamanı gözleyen Selahaddin'in kölemen askerleri, yani Memlükler harekâta başladılar. Suriye'deki Moğol kuvvetleri, 1260'taki Ayn Calut Savaşı yenilgisi ardından ülke dışına sürüldü. Daha önce de Moğollar bazı savaşları kaybettiklerinden, Hülegü için bu küçük bir kayıptı; fakat Moğollar, daima yenilgilerinin öcünü alırlardı. Ama bu defa durum farklı olacaktı. Yenilgi, Suriye'deki diğerlerini de direnişe geçirdi. Buna ilaveten Hülegü, Altın Orda diye adlandırılan hanlığın hükümdarı, kuzeni Berke'nin istilasına karşı da ülkesini korumak zorundaydı.

Berke'nin istilasının esas sebebi kendi hanedanına, yani Coci soyuna (Çinggis Han'ın en büyük oğlu Coci'nin ailesi) ait olduğunu düşündüğü toprakları ele geçirmekti. Bir Müslüman olarak Berke, Müslümanların lideri Halife'nin Hülegü tarafından idamından dehşete kapılmıştı ve bunun intikamını alma iddiasındaydı. Berke'nin öfkesi sahici gözükürken, Halife'nin intikamını almayı istila için mazeret olarak göstermesi, bir nebze şüphe uyandırıcıdır. Berke, gençliğinde girdiği bu dinî inancında samimi olabilirdi; fakat çoğunluğu gayrimüslim takipçilerinin onun peşinden sadece bu sebeple gitmeleri pek anlaşılır değildir. İntikam faktörü gerçekte, kendi ülkesi dışında gerek Hülegü'nün hâkimiyetindeki Müslümanların gerekse Suriye ve Mısır

Memlükleri gibi diğerlerinin desteğini kazanmak için kullanılan bir propaganda aracıydı.

Diğer taraftan toprak iddiası, Moğol imparatorluğunu dört parçaya ayıracak bir mesele olduğundan büyük önem taşımaktaydı. Berke'nin babası Coci, muhtemelen Çinggis Han'ın kendi oğlu değildi. Annesi, Coci'nin doğumundan önce kaçırılmış, Çinggis Han onu ancak birkaç ay sonra kurtarmıştı. Her ne kadar Coci'nin soyu Çinggis Han için önem arz etmese de bu mesele Çinggis Han'ın oğulları arasında süregiden bir gerilim ve çekişme kaynağıydı. Moğollar, topraklarını oğulları arasında paylaştırırdı ve en genci, ata toprağını alırdı. Bu uygulama tüm varislere miras sağlarken onları ayırırdı da. Coci'ye Moğol atlarının toynaklarının bastığı yere dek, Orta Doğu'yu da içeren batı toprakları vaat edilmişti. Bununla birlikte bu topraklar, her ne kadar bu bölgede temsilcilerini bulundurmaya devam etmişlerse de, resmî olarak Coci Hanedanı'na verilmemişti.

Böylece İlhanlı Devleti (Hülegü ve haleflerinin hükümranlığı) ile Coci ülkesinin genelde adlandırıldığı şekliyle Altın Orda, bir asır sürecek bir savaşa girdiler. Bunun yanında Arık Böke ve Kubilay arasındaki iç savaş, 1264'e kadar şiddetle devam etti. İlk başta kimin kazanacağı belli olmayan bu savaş, diğer prenslere de bağımsızlıklarını ilan etme fırsatını verdi. Kubilay'ın diğer hanlıklar üzerindeki otoritesi, savaşı kazandıktan sonra dahi sembolik olmaktan öteye geçemedi ve halefleri zamanında da tedricen azaldı.

Hanın otorite ve güç bakımından çöküşü, büyük oranda Kubilay'ın iktidara geliş biçimi ile alakalıdır. Han seçiminde, yani tüm Moğol prenslerinin ve büyük kumandanların toplandığı *kurultay*da, geleneksel olarak münasip adaylar üzerinde tartışılırdı. Daha önce belirtildiği gibi, aday kişinin Çinggis Han soyundan gelmesi gerekliydi ve teoride birçok aday vardı; fakat gerçekte ise rakiplerin sayısı bir elin parmaklarını geçmiyordu. Hâlbuki Çinggis Han en az yarım düzine hatuna ve birçok cariyeye sahipti (oğulları da aynı şekilde) ve birçok torunu bulunuyordu.

Gerçekten de bir DNA çalışması, onun günümüzde takriben on altı milyon torunu bulunduğunu belirlemiştir.[13] Kubilay, tıpkı Arık Böke gibi tam anlamıyla bir *kurultay* toplamamış, bu sebeple diğer prensler tarafından asla resmen tanınmamıştı.

Neticede bu dört hanlık kendi yollarını çizdiler. Doğu Asya'da hükmeden Büyük Hanlık, 1368'de yerini Ming Hanedanlığı'na bıraktı. Bununla birlikte Moğollar, Çin'i bir deniz gücüne dönüştürmüşlerdi. Büyük Kanal'ı inşa edip kuzey ve güney Çin'i birleştirdiler; böylece Çin, üç yüzyıl içinde ilk defa birliğini sağlamış oldu. Ayrıca büyük çeşitliliğe sahip Çin etkisinin batıya doğru yayılmasını sağlarken batı (Batı Asya) nüfuzunu da Çin'e taşımışlardı.

Günümüzdeki İran, Irak, Türkiye, Kafkaslar ve Afganistan'ın bir kısmında yerleşen İlhanlılar, en kısa ömürlü olanıydı. 1335'de, erkek varis yokluğu yüzünden, ilginç bir şekilde istikrarsızlığa sürüklendi. Buna karşın İlhanlıların etkisi muazzamdır. Moğolların Batı Asya'yı istilaları sebebiyle Türk boyları Anadolu'ya, yani günümüz Türkiye'sine geldiler. Bu Türkler, gücü kendilerine çekme avantajını ele geçirip Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar ayakta kalacak olan Osmanlı Devleti'ni kurdular. Bunlara ilaveten İlhanlı Moğolları, sonradan Azerbaycan ve İran'daki Safevi Devleti'ni kuran Safevi Sufi tarikatının da içinde bulunduğu çok sayıdaki dinî zümreyi de himaye ettiler. İran'ın Şii İslam'ı desteklemesi, bu Safevi Devleti sebebiyledir. Safevi Devleti'nin aşağı yukarı İlhanlı sınırlarını yansıtması da kâfi derecede ilgi çekicidir.

Üçüncü hanlık bugünkü Kazakistan, Rusya, Ukrayna ve Belarus topraklarını içine alan Pontus ve Hazar bozkırlarına [Deşt-i Kıpçak] hükmeden Altın Orda (daha doğru adıyla Cocililer ve Kıpçak Hanlığı) idi. Bu hanlık da çok değişik sebepler yüzünden 1400'lerin sonunda parçalandı. Bununla beraber Altın Orda, Özbekler, Kazaklar, Kırım ve Kazan Tatarları gibi

13 Nicholas Wade, "A Prolific Genghis Khan, It Seems, Helped People the World", *New York Times*, 11 February 2003, D3.

Orta Asya milletlerinin ortaya çıkmasını sağladığı gibi Rusya İmparatorluğu'nun doğmasına yol açacak güçlü bir halef devleti de Moskova'da bırakmıştı.

Orta Asya'da Çağataylı Hanlığı tedricen unutulmuşluğa terkedilmişken Türk hükümdar Timur (Timurlenk adıyla da bilinir) ile tekrar yükselişe geçti. Timur, Altın Orda'nın çöküşünde önemli paya sahipken Osmanlıların da yıllarca geriye gitmesine sebebiyet verdi; fakat önemli bir noksanı vardı: Çinggis Han'ın soyundan değildi. Bu sebeple o, iktidarını meşrulaştırmak için daima Çinggis soyundan bir kuklayı tahtta tutmuştu.

Moğol İmparatorluğu'nun yükselişi gibi çöküşü de beklenmedik oldu. Buna rağmen imparatorluğun etkisi, günümüz dünyasını şekillendirmeye devam etmektedir. Moğol İmparatorluğu'nu büyük yapan şey, onun hâlâ yaşayan işte bu mirasıdır.

Moğol İmparatorluğu'nun Azameti

Moğol İmparatorluğu daha uzun süre birliğini korusaydı, dünya bugün nasıl olurdu? Moğol egemenliğindeki ticaret, muazzam derecede gelişmişti. Hakikatte hanların, henüz kervanlar başkentlerine ulaşmadan dahi malların en iyisini almaya çalışan "şahsi alışveriş hizmetkârları" vardı. Ticaretin gelişmesini sağlayan kilit öge, Moğolların ticaret güzergâhları üzerinde sağladıkları güvenlikti. Seyyahların ve kervanların haydutlar tarafından yağmalanması, artık küçük bir ihtimaldi. İlaveten Moğollar, Karpatlar'dan Kore'ye kadar uzanan bir coğrafyaya hükmettiklerinden tacirler, imparatorluk boyunca ilerlerken öncesine nispetle çok daha az miktarda vergi ve gümrük ödüyorlardı. Elbette bazı Moğol kumandanları onlardan ödeme istiyorlardı, fakat bunun bir irtikâp mı yoksa *tamga* adlı bir çeşit satış vergisi mi olduğu çoğu zaman belli değildir. Bazı görevliler buna nadiren tevessül etmiş olsalar dahi, ticari yolların güvenliği muazzam derecede arttı ve malların fiyatı da önemli ölçüde düştü. İmparatorluk

çatırdamaya başladıktan sonra bile ticaret gelişmeye devam etti.

İmparatorluğun bölünmeye devam etmesi, kaçınılmaz olarak ticaret yolları sisteminin çökmesine sebebiyet verdi. Moğol İmparatorluğu, sayıları giderek artan devletçiklere bölündükçe ticari güzergâhlar da daha güvensiz hale geldi. Aralarında iktidar için mücadele eden Çinggisli veya Çinggisli olmayan prensler, kısa vadeli kazançlar için kervanları yağmaladılar. Timur gibi pek az kudretli figür, tacirlerin soyulması karşısında durdu. Timur, ticaret yollarını yeniden belirlemek için Altın Orda'nın kilit şehirleri Saray ile Yeni Saray'ı yağma ve tahrip ederek elinden gelen gayreti gösterdi. Böyle yaparak ticaretin daha çok kendi ülkesine, özellikle başkenti Semerkant'a akmasını sağladı. Timur'un 1405'te ölmesi ardından güvenliğin çökmesi ve İpek Yolu üzerindeki ticaret güzergâhlarının artık tek bir imparatorluğun idaresinden çıkmasıyla gümrükler ve malların fiyatları tekrar yükseldi. Batı Avrupa'da nispeten ucuz baharatların ve doğu lüks tüketim mallarının bulunduğu günler yok oldu. Fiyatların artması, Avrupalıları yeni ticaret yolları aramaya sevk etti ve sonunda Kolomb'un 1492'deki seferine çıkmasına sebep oldu.

Moğol İmparatorluğu'nun dikkate değer diğer bir yönü ise, Avrasya'nın büyük kısmında cari dinî çatışma döneminde gösterdikleri tolerans siyasetidir. Hakikaten de Moğollar 1218'de Budist ağırlıklı Karahıtay (şimdiki Kazakistan ve Kırgızistan topraklarında idi.) Devleti'ni istila ettiğinde, harekâttan sorumlu kumandan Cebe, Budistlerin Müslümanlara uyguladığı zulme son vermişti. Onun bu icraatı, Müslüman bir müellif tarafından övülmekte ve o, şöyle demektedir:

> Cebe ... bir tellal ile şehirdeki herkesin kendi dininde kalmasını ve kendi inancına uymasını duyurdu. Böylece bu insanların bizlere, Hüda'nın merhametinden bir lütuf ve cömertliğinden bir bağış olduğunu anladık.[14]

14 Ata Malik Juvaini, Genghis Khan, 67 (Yukarıdaki 5. nota bakınız.).

Bütün mezhepler istedikleri gibi ibadetlerini yerine getiriyorlar, tüm inançlara mensup din adamları saygı görüyor ve genellikle vergiden muaf tutuluyorlardı. Bunlar için tek zorunluluk, Moğol hükümdarları için dua etmekti; zira Moğollar, bunu ilahi bir koruma olarak görüyorlardı. Moğol hükümdarları, hatunları ve diğer elitleri, birçok dini himaye ettikleri gibi nadiren bazılarına özel ehemmiyet vermişlerdi. Hakikaten, Moğol hatunlarından birçoğu Nesturi Hristiyan olup İsa'nın, Kutsal Ruh'u bedeninde taşıyan bir insan olduğuna inanmaktaydılar; fakat onların sadece Hristiyan kiliselerinin inşasına değil, aynı zamanda Budist tapınaklarına ve Müslüman camilerine de maddi kaynak sağladıkları bilinmektedir.

Yine de Moğolları, Aydınlanma Dönemi öncesine ait bu anlayışlarından ötürü övmek uygun düşmez. Moğolların çoğu, kendi yerel Şaman inançlarına uyduklarından Hristiyanlar, Müslümanlar, Budistler ve diğerleri gibi ruhani bir hayatın içine pek de girmiyorlardı. Dinî hoşgörü için gerekçeleri, imparatorluğun istikrarının devamını sağlamaktı. Moğollar, dinî çatışmalar yüzünden şiddetin artıp emniyetin bozulacağını gördüklerinden, bunu önlemek üzere adımlar attılar.

Bununla birlikte, imparatorluğun parçalanmasıyla her bir hükümdar ve saray tedricen, halklarının yahut da müttefiklerinin dinine girmeye, Müslüman ya da Budist olmaya başladılar. Bu durum İslam'ın ve Budizm'in yayılmasını da hayli kolaylaştırdı. İmparatorluğun erken dönemlerinde bazı Moğol elitleri Hıristiyan idiyse de Asya'daki Hıristiyanların sayısı, Moğolların dikkatlerini her bir bölgedeki hâkim dine çevirmeleriyle azaldı. Önemli din değiştirmelerin samimi mi, yoksa başka güdülerle mi gerçekleştiği hususu pek de önemli değildir. Birkaç kuşak sonra Moğollar kendilerini, sonradan edindikleri dinin içinde buldular ve buna bağlı olarak o inancı diğerlerinin üstünde tuttular. Böylece o calib-i dikkat dinî tolerans devri de kapandı.

Moğol İmparatorluğu, şimdiye kadar var olmuş en büyük tek parça imparatorluk olmaya devam etmektedir. "Moğol" kelimesi

hâlâ şiddetli tahribatı ve kargaşayı çağrıştırırken, Moğol İmparatorluğu'nu muazzam kılan esas etmenler, askerî meselelerin ötesindedir. 21. yüzyılda tarihçiler arasındaki son akım, Moğol İmparatorluğu'nun uzun vadedeki etkilerini ticaret, din ve fikir alışverişi ekseninde yeniden ele almak şeklindedir. Her ne kadar Moğollar, hükümranlıklarının Tanrı'dan mülhem olduğu görüşünde iseler de Çinggis Han dahi kendi başarıları karşısında hayrete düşmüş gözükmektedir. Yalnızca, bozkır toplumları arasında hızla kaybolan birliğin sağlanması ve imparatorluğun üzerine inşa edildiği temel prensiplere bağlılık yoluyla imparatorluğun kudretli hale gelebileceğini fark etmişti. Onun bir defasında şöyle dediği kaydedilmiştir:

> Şimdikinden sonra gelen hükümdarlar ve onların etrafındaki ileri gelen devlet adamları, bagaturlar ve noyanlar eğer [Yasa]'nın kanunlarına tam anlamıyla uymazlarsa, devlet umuru tehlikeye girer ve durur. O vakit onlar, ikinci bir Çingis [sic] Han arayacaklar, ama bulamayacaklar.[15]

Hakikaten de iki kuşak içinde imparatorluk dört parçaya ayrılmış ve daha küçük parçalara ayrılmaya da devam etmişti. Birçoğu Çinggis Han'ın yolunu takip etmeye çabaladıysa da hiçbir lider onun başarılarının yanına dahi yaklaşamadı.

15 Valentin A. Riasanovsky, *Fundamental Principles of Mongol Law*, 74. (Yukarıdaki 11. nota bakınız.)

İKİNCİ BÖLÜM

Çin: Ming 1368–1644

J. A. G. ROBERTS
Çeviri: HAYRETTIN İHSAN ERKOÇ

Ming Hanedanı (*ming* 'aydınlık' demektir) Çin'i yöneten son yerli Çinli hanedandı. 1368'de Yuan, veya Moğol, hanedanını devirmiş ve 1644'e gelindiğinde Mançurya'dan gelen Qing, veya Mançu, Hanedanı tarafından devrilmişti.

Ming dönemi 'insanlık tarihinde düzgün yönetimin ve toplumsal istikrarın olduğu büyük dönemlerden birisi' olarak tanımlanmıştır.[1] 276 yıl boyunca Avrupa'dan çok daha kalabalık olan bir nüfus, uzun süreli barış dönemlerinin tadını çıkardı. Ekonomi büyüdü, hareketli bir şehir kültürü gelişti, bilim ile sanat yeni başarı düzeylerine ulaştı. Dönem, toprak genişlemesiyle ve hırslı deniz seferleriyle başladı, ancak sonradan Çin Seddi'nin inşasıyla belirgin bir şekilde müdafaaya döndü. Ming hâkimiyeti mutlakıyetçi eğilimler geliştirdi ki bu da ilerideki siyasî gelişmeleri engelledi. 16. yüzyılın ortalarından başlayarak birbirini takip eden etkisiz imparatorlar, saray entrikaları, iç kargaşalar ve dış tehditler uzun bir gerileme ve çöküş döneminin özellikleriydi.

Ming Hanedanı'nın Kuruluşu

Hanedan, 13. yüzyılın başlarında Kuzey Çin'i ve 1279'da Çin'in geri kalanını ele geçiren Moğol Yuan Hanedanı'nı devirmek

1 Edwin O. Reischauer ve John K. Fairbank, *East Asia: The Great Tradition* (Boston, MA, 1960), 290.

ÖNEMLİ TARİHLER

1368	Ming hanedanı Çin'de kuruldu
1370	Sınav sistemine yeniden başlandı
1398	İlk Ming imparatoru Hongwu öldü
1405	Zheng He ilk büyük seferi için yelken açtı
1407	Yongle Ansiklopedisi yayınlandı
1421	Ming başkenti Nanjing'den Beijing'e taşındı
1449	Tuwu olayı: Ming savunmacı bir stratejiye geçti
1500 dolayları	Çin'de ticarî neşriyatın doğuşu
1514	İlk Portekiz gemisi Çin'e ulaştı
1531	Çin'de 'Tek Kamçı' vergi reformu başlatıldı
1550'ler	Ming Büyük Seddi'nin inşasına başlandı
1590'lar	*Batı'ya Yolculuk* [*Maymun*]'un baskısı çıktı
1593	Bencao Gangmu (*Materia Medica* Hülasası) yayınlandı
1601	Matteo Ricci Beijing'de ikamet etti
1602-4	Avrupa'da Çin porseleni düşkünlüğü başladı
1628	Kuzey Çin'de ayaklanmalar çıktı
1644	Ming Hanedanı Mançular tarafından devrildi

yoluyla başa geçti. İlk Ming imparatoru olacak Zhu Yuanzhang, 1328'de Nanjing eyaletinde doğmuştu. Bu bölge Büyük Kanal'ın alüvyonla dolmasından kötü etkilenmişti, ayrıca ileride bir Buddha'nın geleceğini bekleyen Budist bir tarikat olan Lotus tarikatının çok güçlü olduğu bir yöreydi. 1340 dolaylarından itibaren Ak Nilüfer müritleri, kendilerine Kızıl Sarıklılar adını vererek şiddet uygulamaya başladılar ve ebeveyni 1344 kıtlığında ölmüş olan Zhu Yuanzhang da bu harekete bulaşmıştı. Son etkili Yuan hâkimi olan Togto, 1351'de Büyük Kanal'ı temizletmek ve Sarı Irmak'ın akışını değiştirmek için binlerce kişiyi zorla çalıştırmaya kalkışınca büyük bir Kızıl Sarıklılar ayaklanması çıktı. Zhu Yuanzhang asi çetelerden birisine katıldı, yerel bölgesinden insanları harekete üye yaptı ve çetenin önderinin kızıyla

Ming İmparatorluğu'nu gösteren harita.

evlendi. Askerî yeteneği onun başlıca önderlerden birisi olarak ortaya çıkmasını sağladı; en ünlü çarpışmalarından birisi uçsuz bucaksız Poyang Gölü'nde yapılan bir deniz muharebesiydi. Diğer Kızıl Sarıklı liderlerinden farklı olarak Zhu, Konfüçyüsçü üstatlardan tavsiye almakta istekliydi. 1356'da Nanjing'i aldı ve sivil bir yönetim kurarak Kızıl Sarıklılar önderliğiyle bağlarını kesti. Temkinli bir biçimde ilerledi ve ancak esas rakiplerinin ölümünden sonra, 1368'de kendisini imparator ilan edip Hongwu saltanat unvanını aldı. Kuzeye bir ordu göndererek Yuan sarayını başkentleri Dadu'dan kaçmaya zorladı, ardından yaşanabilecek Moğol akınlarını engellemek için 1372'de Moğolistan'a büyük bir kuvvet sevk etti. Kızıl Sarıklıların bir kolu tarafından işgal edilmiş olan güneybatı eyaleti Sichuan yeniden ele geçirildi, Kore'de Moğol denetimi altına girmiş olan Koryo

devleti yeni hanedanı tanımaya zorlandı ve 1379'da Tibet yeni rejimin meşruiyetini tanıdı.[2]

Hongwu'nun Saltanatı, 1368–98

Hongwu, amacının Han uygarlığının Moğol hâkimiyeti tarafından yağmalanan ideal toplumunu yeniden canlandırmak olduğunu ilan etti. Tang (618–907) ve Song (960–1279) hanedanlarının uygulamalarını yeniden canlandırdığını öne sürdü, ancak Moğollar tarafından getirilen yönetim özelliklerini sürdürdü. Bunun göze çarpan örnekleri soydan geçen bir subay sınıfının başını çektiği askerî bir sistem ve Yuan'in merkezî yönetim biçimini devam ettiren siyasî bir sistemdi. Hongwu'nun hükümetinin başında, bütün sıradan işleri yürüten iki başbakan vardı; bunlar silahlı güçlere bakan bir askerî meseleler bürosu ve memurların çalışmalarını gözleyen denetim bürosuydu. Başkentten uzakta, şube sekreterleri Çin'in günümüzdeki eyaletlerinin selefleri olan bölgeleri yönetiyorlardı. Hongwu'nun ilk destekçilerinden birisi olan Hu Weiyong, sivil yönetimin geliştirilmesinde önemli bir rol oynadı ve kendisine başbakanlık makamı verilmişti. Ancak, Hu Weiyong'un bürokrasi üzerinde edindiği etki onun sadakatsizlikle suçlanmasına yol açtı ve 1380'da Hongwu onun aleyhine döndü. Kendisi idam edildi, onu desteklemekle suçlanan 15,000 kişi tasfiye edildi. Başbakanlık makamı kaldırıldı, askerî komisyon parçalara ayrıldı ve Hongwu kendi başbakan oldu.

Hongwu çok çalışkan ve özenli bir hükümdardı. Yeni bir kanunnamenin yayınlanmasına nezaret etti, yeniden iskân planlarını destekledi, tekstil üretimi ile ticareti teşvik etti. Eylemlerinden iki tanesi özellikle unutulmazdı. Bunlardan birisi, Yuan döneminin çoğunda askıda kalmış olan sınav sisteminin canlandırılmasıydı. Sınav sisteminde başarılı olmak, yaklaşık 15,000 görevliden oluşan devlet memuriyetine girmek için yeniden esas

2 Edwin O. Reischauer ve John K. Fairbank, *East Asia: The Great Tradition*, 312.

yol oldu. Başarılı adaylar arasında yalnızca birkaç yüz tanesi, en yüksek ödül olan *jinshi* unvanını aldı. Hongwu 1397'de tek bir kuzeylinin bile *jinshi* sınavını geçemediğini keşfedince, sınav adayları arasında çeşitli grupların temsil edilmelerini sağlamak için bir kota sistemi getirdi.

Hongwu'nun diğer büyük reformu toprak vergi sistemiyle ilgiliydi. 1370'te ülkedeki her ailenin konumunu ve mesleğini kaydeden bir belgeye sahip olması gerektiğini emretmişti. Bu kayıtlar 'Sarı Kitaplar' denilen defterlerde toplanıyordu. Ayrıca kadastroyla ilgili bir yoklamayı hizmete soktu ve bunlar, tabloları balıkların pullarına benzediği için 'balık pulu kitapları' olarak bilinen ayrıntılı bir emlak kaydını meydana getirdi. Kırsal aileler, *lijia* olarak bilinen bir sistem içerisinde düzenlenmişlerdi; 110 haneden oluşan bu topluluklar, vergilerin ödenmesinden ve zorunlu çalışma hizmetlerinin yerine getirilmesinden ortaklaşa sorumlu tutuluyorlardı.

Erken Ming yönetiminin gerçekleştirdiği davranışların tasviri şu soruyu gündeme getirmektedir: bu bir devletin işi miydi? Ming yönetimi 16. yüzyıla kadar Avrupa devletlerinde mevcut olmayan yetkileri kullanmış mıydı? Hongwu'nun uygulamaya koyduğu, 'güçlü ve açık bir şekilde ifade edilmiş, toplumsal hayatın içine nüfuz etmeye hevesli'[3] şeklinde betimlenen idarî sistem, tipik bir devlet gibi görünmektedir. Hükümet faaliyetlerinin, devletin topluma müdahale edebilme kabiliyetine dair kanıtlar sunan başka örnekleri de vardır: onaylanmış kitapların basımının ve kütüphanelerin bunlarla doldurulmasının denetimi; Budist kurumların ve rahiplerin düzene sokulması; ayrıca şiddet vasıtalarının tekelleştirilmesi. Dahası bu sistemler, bu denetimler kıtasal bir ölçekte uygulamaya konuluyordu. Bu kanıtlar göz önüne alındığında 'devlet' teriminin kullanılması uygun gibi gözükmektedir. Ancak, bir Ming imparatoru mutlak bir hükümdar değildi, çünkü meşrutî emsallere uymak zorundaydı.

3 Timothy Brook, *The Chinese State in Ming Society* (London, 2005, 182).

Devlet müdahalesi eşrafın işbirliğini gerektirmekteydi – bunlar oğulları sınav sisteminde başarılı olan ve bürokrasinin üye ihtiyacını karşılayan önde gelen ailelerdi. Eşraf da buna karşılık içinde yaşadıkları toplulukların çıkarlarını dikkate almak gerektiğinin çok iyi bir şekilde bilincindeydi. Ming, yönetmek ve müdahale etmek için kayda değer ölçüde güce sahip, ancak aynı zamanda kaynakların denetimi için yerel seçkinlerle yarışan bir devletti ve akrabalık kuralları gibi toplumsal uygulamaları değiştiremeyeceğini kabul etmek zorundaydı.[4]

Hongwu 1398'de öldü ve şu an yattığı Nanjing dolaylarındaki Zijinshan'ın bayırlarına gömüldü. Ölümünden sonraki itibarı karışıktır. Bir yandan Moğolların kovulmasındaki rolü nedeniyle övülmekte ve devlet inşasındaki azimli çabaları için takdir edilmektedir. Diğer yandan, yönetiminin despotça yapısı ve tasfiyelerindeki şiddet yüzünden eleştirilmiştir. Kişiliğinin aklayıcı bir özelliğinden ise söz edilebilir. Eşi İmparatoriçe Ma'ya derinden bağlıydı ki imparatoriçe, 1382'deki ölümüne kadar Hongwu'nun kuşkucu ve kinci kişiliğini yatıştırıcı bir etki göstermiş olabilir.

Yongle'nın Saltanatı, 1403–24

Hongwu'nun yerine torunu geçmiş, ancak kendisi kuzey sınır ordusunun komutanı olan amcası Yan Prensi tarafından tahttan indirilmişti. Yongle imparator olarak bilinecek olan prens, selefinin beceriksiz ve ahlâksız olduğunu öne sürerek hareketini haklı gösterdi. Ancak, saltanatı boyunca bir gaspçı olma suçlamasına maruz kaldı.

Yongle'nın saltanatı iki büyük girişimle hatırlanmaktadır: Bunlardan birisi başkenti güneydeki Nanjing'den kuzeydeki Beijing'e taşımak kararıydı ki burası onun güç odağı hâline gelmişti. Tahta çıktıktan kısa bir süre sonra taşınmaya karar verdi ve yeni başkentinin yeri olarak Yuan imparatorluk sarayının mekânı olan

4 Timothy Brook, *The Chinese State in Ming Society*, 182–90.

Dadu'yu seçti. 9,000 odalık bir saray tasarlanmıştı, ana binalarının yüzü güneye dönüktü ve külliyenin tamamı kuzey-güney ekseninde düzenlenmişti. Yapımı için gereken malzemelerin toplanmasına 1406'da başlandı. Çok miktarda sert keresteli *nanmu* ağacı, Sichuan eyaletinden 1,500 kilometre kadar bir mesafeden taşınmıştı. Her biri yaklaşık 180 ton çeken devasa mermer döşemeler Fangshan'da mermer ocağından çıkartılmış ve kışın buz yüzeylerin üzerinde inşaat alanına sürüklenmişti. İşgücü bir milyon mahkûm ile zorla çalıştırılan kişilerden ve 100,000 ustadan sağlanmıştı. Aynı zamanda Büyük Kanal da Beijing'e besin tedarikinin sağlanması için onarılmış ve genişletilmişti. Yasak Şehir 1420'ye gelindiğinde tamamlanmıştı ve ertesi yıl imparator ile maiyeti yeni başkentlerine taşındılar.[5]

Yongle'nın ikinci büyük girişimi hırslı bir dış siyasetin izlenmesiydi. Saltanatının başlarında esas askerî tehdit iç Asya'dan geldi. Moğol hükümdarı Timur (Timurlenk) 1404'te Çin'i fethetmek için yola koyuldu, ancak ertesi yıl yoldayken öldü. Moğolistan'da Tatar ve Oyrat boyları tehlike arz etmeye devam ettiler. Yongle onlara karşı beş sefer yürüttü, böl ve yönet taktiklerini kullandı ve Oyratları ağır bir yenilgiye uğrattı. İmparator son seferi sırasında öldüğünde Çin sınırı hâlâ emniyette değildi.

1405 ve 1421 arasında Yongle altı büyük deniz seferi yaptırdı. Bu seferleri göndermesinin gerekçeleri kesin değildir. Belki de devrilmesinden sonra hayatta kaldığı ve yurtdışına kaçtığı konusunda dedikodular olan devrik yeğenini arıyordu. Daha büyük olasılıkla ise seferler hazine aramayı ve imparatorun saygınlığı ile tanınmasını teşvik etmeyi amaçlıyordu.

Seferler, Yunnanlı bir Müslüman olan ve imparatorun güvendiği danışmanlarından birisi hâline gelen Zheng He'nın komutasında yelken açtı. 62 büyük ve 255 küçük gemi ile 27,870 kişilik tayfadan oluşup Temmuz 1405'te yola çıkan ilk sefer Cava, Melaka, Sri Lanka ve güneybatı Hindistan'daki Kalküta'ya

5 Frances Wood, *The Forbidden City* (London, 2005), 10–16.

uğradı. Bu yerlerden elçiler donanma Nanjing'e döndüğünde ona eşlik ettiler ve haraç sundular. İki yıl sonra ikinci bir seferle Kalküta'ya döndü ve yerel hükümdarı Çin unvanları ile hediyeleriyle donattı, bu olayı anmak için bir anıt dikildi. Bir önceki seferin güzergâhından giden üçüncü seferde ise, Sri Lanka kralı donanmayı yağmalamaya çalıştı. Kral yenilgiye uğratılıp bir tutsak olarak Nanjing'e götürüldü. 1413'te yola çıkan dördüncü sefer daha da büyüktü. Seferdeki altmış üç büyük gemi 80 metre (262 fit) boyundaydı ve ancak 30 metre (98 fit) boyunda olan dönemin tipik İspanyol üç-direklilerinden çok daha büyüktü. Bu sefer Kalküta önlerinden geçerek Basra Körfezi'ndeki Hürmüz'e ulaştı ve sefere katılan gemiler Aden'e varıp Afrika'nın doğu kıyısından günümüzdeki Kenya'da bulunan Malindi'ye kadar indiler. Bu sefere katılanlar Mekke'ye vardılar ve sakinleri hakkında şunları kaydettiler:

> A-la-pi dilini konuşuyorlar. Ülkenin yasası şarap içimini yasaklıyor. Halkın gelenekleri barışçı ve takdire şayan. Yokluk çeken hiç aile yok. Hepsi de dinlerinin kurallarına uyuyor ve yasaları çiğneyenler az. Gerçekten çok mutlu bir ülke.[6]

1417'de Zheng He'nın donanması Afrika kıyılarını yeniden ziyaret etti ve haraçlar ile egzotik hayvanlardan oluşan olağanüstü bir yükü beraberinde getirdi ki bunların arasında Çin'de ilk kez görülen zürafalar da vardı. Zheng He'nın başını çektiği son yolculuk daha küçük bir ölçekteydi ve ana görevi Çin'de uzun bir süre boyunca kalmış olan yabancı elçilerin evlerine geri götürülmeleriydi. Bu seferden gemiler Cidde'ye ulaştı, ancak bunların ayrıca Amerika'ya veya Avustralya'ya ulaştıklarına ilişkin iddiaları destekleyecek kanıt bulunmamaktadır.

Yongle'nın 1424'teki ölümünden sonra yedinci bir sefer Basra Körfezi'ne geri döndü ancak bu, büyük seferlerin sonuncusu

6 J.V.G. Mills, çev. ve ed., *Ma Huan, Ying-yai Sheng-lan: 'The Overall Survey of the Ocean's Shores'* [1433] (Cambridge, UK, 1970), 174.

olacaktı. Zheng He, Fujian eyaletinde diktirdiği bir yazıtta başarılarını şöyle özetlemişti:

> Yüz binden fazla *li*'lik [bir *li* yaklaşık olarak bir milin üçte biridir] engin deniz sahalarını aştık ve okyanusta çok yükseğe çıkan devasa dalgaları gördük, çok uzakta hafif buğuların mavi saydamlığının içine gizlenmiş barbar bölgelere baktık, bu sırada gece gündüz boyunca bulutlar gibi gururla açılmış yelkenlerimiz, o vahşi dalgaları sanki bir ana caddeyi adımlar gibi kat ederek rotalarına bir yıldız [gibi hızla] devam etti.[7]

Bununla birlikte artık sefer programından vazgeçilmişti. Yirmi yıl boyunca Çin deniz gücünü sergileyerek haraç sistemini genişletmişti. 'Hazine gemileri' beraberinde Çin'e zenginlik getirmişti, ancak seferlerin kazanç elde edip etmediği kuşkuludur ve üstelik edinmiş oldukları siyasî avantajların tamamı Yongle'nın ölümünden sonra gözden kaybolmuştu. Yüzyıl sona ermeden önce Portekizliler, Çin'in coğrafî bilgi ve ticarî girişimdeki önderliğine hızlı bir şekilde erişmekteydiler.[8]

Askerî Yenilgi ve Çin Seddi

Yongle'nın ölümü Ming döneminin yayılmacı aşamasının sonuna işaret ediyordu. 1449'da 'Ming çağının en büyük askerî fiyaskosu'[9] olan Tumu olayı, hanedanı savunmaya geçmeye zorladı ve bu tutumunu iki yüzyıl sonra hanedan düşene kadar sürdürdü.

Olayın kökenleri Ming'in bozkır geçiş bölgesini, yani bozkırlarla yerleşik bölgeler arasında yer alan alanı denetim altına alma

7 Louise Leviathes, *When China Ruled the Seas: The Treasure Fleet of the Dragon Throne 1405–1433* (New York ve Oxford, 1994), 17.

8 J.V.G. Mills, *Ma Huan, Ying-yai Sheng-lan*, 174; Louise Leviathes, *When China Ruled the Seas*, 17.

9 Denis Twitchett ve Tilemann Grimm, 'The Ch'eng-t'ung, Ch'ing-t'ai, and T'ien-shun reigns, 1436–1464', içinde Frederick W. Mote ve Denis Twitchett, ed, *The Cambridge History of China*, c. 7 (Cambridge, UK, 1988), 323.

girişiminden kaynaklanmıştı. Kilit bölge, Shaanxi eyaletinin kuzeyinde ve Sarı Irmak'ın güneyinde yer alan Ordos bölgesiydi. Eğer Çin burayı denetleyebilirse bozkırlara nüfuzunu yayabilecekti, ancak oradaki denetimini yitirirse Çin'in güvenliği tehlikeye girecekti. Hongwu, Ordos bölgesinin önemini fark etmiş ve bu doğrultuda bölgede bir dizi garnizon kurmuştu. Ancak Yongle, bölgede aktif bir sefer düzenlemiş olsa da dış sınır garnizonlarını geri çekmiş, böylece bölgenin denetimini teslim etmişti.

1440'larda Oyrat boyları, Batı Moğolları, yeni bir önder olan Esen tarafından birleştirilmişlerdi. Oyratlar hanedanın başlarında Ming'in haraçgüzarları arasına yazılmışlardı ve bu da onlara Çin sarayına haraç sunmaları hakkını vermişti. Ancak, bu ilişkinin koşullarından hoşnutsuzdular ve 1448'deki çok büyük haraç elçilik heyetleri baş hadım Wang Zhen tarafından aşağılayıcı bir biçimde karşılanınca gücendiler. Bir sonraki yıl Esen, kuzey sınırında bulunan kilit bir garnizon şehri olan Datong'a doğru büyük bir kuvvet sevketti. Bu tehdidin haberleri Çin sarayına ulaştığında Wang Zhen, henüz yirmi iki yaşında olan İmparator Zhengtong'u (hük.1435–49; 1457–64) karşı-saldırıya geçmesi için teşvik etti. Moğollara karşı sefer düzenlemenin tehlikelerini bilen askerî önderlerin uyarılarına rağmen, başında imparatorun olduğu yarım milyon askerlik bir kuvvet alelacele bir araya getirilmişti. Şiddetli yağmura ve destek birliklerinin yenilmelerine rağmen, on altı gün boyunca bu kuvvet Moğolları takip etmeye çalıştı. Ardından Wang Zhen seferi iptal etti. Ordu geri çekildi ve doğruca Esen tarafından Tumu'da hazırlanmış olan tuzağa düştü. Çin ordusu kuşatılmış, imparator ele geçirilmişti.

İmparatorun esir düşüşünün haberleri ulaştığında Beijing'deki panik öyle bir durumdaydı ki sarayın başkenti terk etmesi önerilmişti. Bununla birlikte, savaş bakanı Yu Qian idareyi ele aldı. İmparatorun küçük erkek kardeşi tahta oturtulmuş ve bir nebze düzen sağlanmıştı. Hanedanın işine gelecek şekilde, Esen'in Moğollar üzerindeki önderliği kısa bir süre sonra sarsıldı. 1450'de

eski imparator taht iddiasından feragat ederek Beijing'e döndü, ancak başkentte iki imparatorun bulunması sürekli entrikalara yol açtı. 1457'de bir darbeyle eski imparator yeniden tahta oturtulmuş ve Yu Qian idama mahkûm edilmişti. Onun Çin ruhunun koruyucusu şeklindeki saygınlığı Beijing'deki bir anıt tapınağında korunacak ve yıllar boyunca başkent sınavlarına giren öğrenciler onun ruhundan yardım istemek için Yu Qian'in tapınağını ziyaret edeceklerdi.[10]

Tumu olayı, Ming Hanedanının daha önceki diğer Çin hanedanları gibi bozkır geçiş bölgesinin denetimini terk ettiği ve bozkırların sakinlerine karşı savunmacı bir strateji yürütmeyi seçtiği anı belirtmektedir; bu strateji belirtisi özellikle Çin Seddi'nin[11] yapımı olmuştur. Bu, o bölgede yapılacak ilk savunma suru değildi. İlk İmparator (hük.M.Ö. 221–210) imparatorluğunun kuzey sınırlarını korumak için surların yapılmasını emretmiş, daha eski savunma hatlarını pekiştirmişti.

1470'ler boyunca seferler düzenleme ile surların yapımı, garnizonların kurulmasının karşılaştırmalı masrafları ile yararları tartışılmıştı. Ordos'u yetkisi altına almış olan ve sur stratejisinin baş taraftarı Yu Zijun, 965 km'lik (600 mil) surlar inşa ettirerek bölgeyi kapattı. Bu engelin değeri, 1482'de Moğol akıncılarından oluşan büyük bir topluluk sura karşı kıstırılıp ağır bir yenilgiye uğratıldığında kanıtlanmıştı. Bununla birlikte yeni bir Moğol önder olan Altan Han 1550'lerde Ming'e büyük bir tehdit yöneltene kadar Çin Seddi'nin yapımına başlanmadı. Sonraki elli yıl boyunca, genellikle batıdan doğuya ilerleyecek biçimde, kaleler ve saldırıları haber vermek için muhabere kulelerinin olduğu surlar inşa edilmişti. Geçmişte savunma yapıları yerel halk

10 Denis Twitchett ve Tilemann Grimm, 'The Ch'eng-t'ung, Ch'ing-t'ai, and T'ien-shun reigns', 305–42.

11 Yazarın bu çalışmasında kullandığı terim olan "Great Wall" aslında "Büyük Set" demektir ve söz konusu savunma hattının Çince adı *Changcheng*'ın 长城 (*Uzun Sur*) karşılığıdır. Bu setin adı dilimizde Çin Seddi olarak kullanıldığı için biz de çevirimizde, yazarın *Büyük Set* olarak bahsettiği yapının adını okuyucuların daha aşina oldukları adla karşılamayı uygun gördük. (ç.n.)

tarafından sıkıştırılmış topraktan yapılırken yeni set tuğla ve taştan yapılmıştı. İnşaatı desteklemek için, tuğla ile taş ocakları kurulmuş, taşımacılık yolları açılmıştı. Deniliyordu ki bir kişinin yapım malzemesi olarak toprak kullanarak bir ayda yapabileceği işi şimdi taştan tamamlamak için yüz kişi gerekmekteydi.[12]

Ming Mutlakıyetçiliği

Ming döneminin siyasî niteliği genellikle 'Ming mutlakıyetçiliği' olarak anılmaktadır. Hongwu'nun başbakanlık makamını kaldırma ve başbakanın görevlerini üstlenme kararı merkezî yönetimin hiçbir kısmının herhangi bir ölçüde özerkliğe sahip olmamasını sağladı. Eyalet yönetimleri sıkı bir gözetim altındaydı ve kasabalar ile şehirler Batı'daki bazı yerlerin sahip olduğu özgürlüklerden yoksundu. Her ne kadar Çin karmaşık bir yargı sistemi geliştirmiş olsa da mahkemeler imparatorluk gücünün uygulamalarına karşı çıkamıyordu. Mutlakıyetçi yapı gözetim sistemleriyle destekleniyordu. Hongwu sadakatsizliklerinden kuşkulanılan kişilerin ihbar edilmesi için gizli ajanlar ve Nakışlı Muhafızlar olarak bilinen bir topluluğu kullandı. Yozlaşmış memurlara adı çıkmış bir sertlikle davrandı. Bir keresinde rüşvet almaktan suçlu bulunan bir memurun kellesi uçurulmuş, başı bir direğin ucuna takılmış ve bedeninin derisi yüzülerek içi samanla doldurulmuştu.

Xuande imparator[13] (hük.1426–35), hükümetin işleyişini gözetleyen kuruluş olan denetim bürosunun işleyişini yeniden düzenledi. Onun saltanatı sırasında 240 memurun rütbesi

12 Arthur Waldron, *The Great Wall of China: From History to Myth* (Cambridge, UK, 1992), 55–164.

13 İngilizce metindeki "Xuande emperor" unvanı, Çince *Xuandedi*'nin 宣德帝 karşılığıdır. *Xuande* 宣德, bu hükümdarın Saltanat Dönemi Unvanı'dır (Nianhao 年號) ve *di* 帝 karakteri "imparator" demektir. Çin tarihiyle ilgili çalışmalarda imparatorlardan genellikle kişi adlarıyla değil, Saltanat Dönemi Unvanları'yla veya Tapınak Unvanları'yla (Miaohao 廟號) söz edilir. Xuande İmparator'un kişi adı *Zhu Zhanji* 朱瞻基, Tapınak Unvanı ise *Ming Xuanzong*'dur 明宣宗. Bu yüzden biz de çevirimizde "İmparator Xuande" yerine, yazarın yaptığı gibi "Xuande imparator" şeklindeki kullanıma uyduk. (ç.n.)

indirilmiş, 659 memur itham edilmiş, imparatora tavsiye veren ve serzenişte bulunan 251 tezkere sunulmuştu. Memurların eğer imparatorun görevlerini düzgün bir şekilde yerine getirmekte başarısız olduğunu düşünüyorlarsa ona karşı serzenişte bulunmaları, her ne kadar kırılgan olsa da çok önceden beri mevcut olan bir gelenekti. Serzenişlerin en ünlü örneği 1565'te, görevin kötüye kullanılması durumlarına karşı gözü kara bir tenkitçi olmakla ünlü bir memur olan Hai Jun'ün bizzat imparatoru itham ettiği bir tezkere sunmasıyla yaşandı. Bunun yüzünden tutuklanmış ve ancak imparator öldüğünde serbest bırakılmıştı. Onun bu ünlü protestosu, Kültür Devrimi sırasında *Hai Jui Memuriyetten Atıldı* adında bir oyun Mao Zedong'a karşı örtülü bir saldırı olarak ihbar edildiğinde hatırlanacaktı.

Ming hâkimiyetinin mutlakıyetçilikle özdeşleştirilen bir diğer yönü saray hadımlarının oynadıkları roldü. Hadımların hiçbir bağımsız güç merkezleri yoktu ve bu yüzden imparatorluk mutlakıyetçiliğinin korunması için en güvenilir görevlilerdi. Hadımların önceki hanedanların siyasetlerine karışmış olduklarının bilincinde olan Hongwu, üzerinde şu yazıtın olduğu demir bir kitabenin dikilmesini emretti:

> Hadımların hükümet işlerine karışmaları yasaklanmıştır. Öyle yapmaya kalkışacaklar hapis ve ardından idam cezaları alacaklardır.[14]

Yine de hadımlar gizli polisi denetlemek için atanmışlardı ve Xuande imparatorun döneminde bir saray hadım okulu kurulmuş, hadımlar imparatorun kişisel kâtipleri olmuşlardı. Hongwu'nun döneminde yalnızca birkaç yüz saray hadımı vardı. 15. yüzyılın sonlarına gelindiğinde sayıları 10,000 dolaylarına ve Ming döneminin sonuna gelindiğinde yaklaşık 100,000'e çıkmıştı. Bu artışın bir nedeni Ming kraliyet ailesine hizmet etmekti ki 1604'e gelindiği sıralarda aile üyelerinin 80,000'den fazla olduğu tahmin edilmekteydi. Diğeri ise hadımların saray törenlerinde ve

14 Albert Chan, *The Glory and Fall of the Ming Dynasty* (Norman, OK, 1982), 18, 32.

resmî belgelerin iletilmesinde oynadıkları vazgeçilmez rolleriydi ki bu sonuncusu, onların 'Ming despotik makinesinin dişlileri ve yağı' olarak tanımlanmalarına yol açmıştı.[15]

Bazı hadımlar sarayda o kadar çok nüfuz kazanmışlardı ki 'hadım diktatörler' olarak tanımlanmışlardır.[16] Tumu krizini hızlandıran Wang Zhen'ın rolüne zaten değinilmiştir. Hadım diktatörlerin adı en çok kötüye çıkmış olanı, Tianqi İmparator (hük.1621–27) döneminde iktidara gelen Wei Zhongxian'di. İmparator onu hediyelere boğdu, bir terör dönemi başlatmasına izin verdi.

Ming Döneminde Ekonomi

Ming İmparatorluğu asıl Çin'i, Han Çinlilerinin hâkim nüfus oldukları on beş eyaleti kapsıyordu, ancak Tibet, Xinjiang, Mançurya ve İç Moğolistan'ı içermiyordu. Her ne kadar sakinlerinin ezici çoğunluğu Han Çinlileriydilerse de ayrıca özellikle ülkenin güneybatısında olmak üzere pek çok azınlık topluluk vardı. 1368'de Çin'in nüfusu yaklaşık 65 milyondu. 1644'e gelindiğinde 150 milyon dolaylarına çıkmıştı. Ming döneminin başında yaklaşık 400 milyon *mou* (bir *mou* bir İngiliz dönümünün yaklaşık yedide biridir) toprak ekili hâldeydi ve hanedanın devrildiği zamana gelindiğinde bu alan yaklaşık 500 milyon *mou*'a yükselmişti. Bu yükseliş kısmen Yunnan ile Guizhou eyaletlerine yapılan iç göçün ve bu bölgelerde tarıma elverişli arazilerin açılmasının bir sonucuydu. Daha fazla arazinin ekili hâle gelmesi ve daha büyük tarımsal üretim, besin temininin en azından nüfus artışına ayak uydurabilmesini sağladı.

Song döneminde zaten bir tarım devrimi yaşanmıştı: yeni ekinler getirilmişti (çift biçmeye izin veren, hızlı olgunlaşan Çampa pirinci dâhil); sulama genişletilmişti; ülkeye özgür bir pazar getirilmişti. Ming hâkimiyetinin üç yüzyılı boyunca tarım teknolojisinde çarpıcı ilerlemeler yaşanmasa da pek çok artımlı

15 Shih-shan Henry Tsai, *The Eunuchs of the Ming Dynasty* (New York, 1996), 221–30.
16 Shih-shan Henry Tsai, *The Eunuchs of the Ming Dynasty*, 223.

gelişimler yaşanmıştı. Ayrıca geç Ming döneminde özellikle tatlı patatesler, yer fıstıkları ve mısır olmak üzere Yeni Dünya'dan bitkiler getirilmişti. O zamana kadar pamuk aşağı Yangzi bölgesindeki bazı birinci sınıf topraklarda ekiliyordu ve büyük bir pamuk sanayisi gelişmişti. Kilit ekonomik kalkınma, iklim ve ulaşımın gelişmeye izin verdiği bölgelerde geçim ekonomisinden pazar için uzmanlaşmış üretime geçişti.

Ming dönemi iç ve dış ticarette göze çarpan bir genişleme gördü. Kasabalar ile şehirlerin hem sayıları hem büyüklükleri hızlı bir şekilde arttı ve ülke içi ticaret sürekli olarak büyüdü. Çin, özellikle Güneydoğu Asya'dan baharatlar ile sert kereste olmak üzere önemli miktarda hammadde ithal ediyordu ve dünyanın en büyük mamul ürün ihracatçısıydı. Muazzam miktarda ipek Nagasaki'ye ve Manila'ya ihraç ediliyordu ki buradan da İspanya'ya satılıyordu. Jiangxi'deki Jingdezhen, ihracat için her yıl bir milyon porselen üretiyordu. Jingdezhen porselenleri pek çok biçim ve sırla üretiliyordu, ama malların en ünlüleri mavi alt sırla ve çok renkli sırlarla süslenmiş parçalardı. Ürünlerin bir bölümü, titiz kalite standartları belirleyen imparatorluk sarayı içindi. Müslüman dünyasına ihraç edilecek porselenler çiçeklerle ve soyut desenlerle süslenirken Avrupa için olanlar Hristiyan motifler ve armalar taşıyordu. Jingdezhen'ın 16. yüzyılda yapılmış bir betimlemesi diyordu ki:

> On binlerce havan tokmağı gürültüleriyle yeri sarsıyor. Gökyüzü ateşlerden gelen parlamalarla canlı, öyle ki kişi gece uyuyamaz. Bölge latife olarak 'Yıl Boyu Süren Gök Gürültüsü ve Yıldırım Şehri' olarak adlandırılmıştır.[17]

16. yüzyılın sonlarında Portekizli tüccarlar mavi ve beyaz porselenler satın almaya başladılar, bunlar içlerinde taşındıkları Portekiz karakları nedeniyle Kraak olarak biliniyordu. 1602 ve 1604'te, iki Portekiz karağı Hollandalılar tarafından ele geçirilmişti ve

17 Mark Elvin, *The Pattern of the Chinese Past* (London, 1973), 285.

200,000'den fazla adet porselenden oluşan yükü Amsterdam'da açık arttırma ile satılmış, Avrupa'da Çin porselenlerine yönelik düşkünlüğü tetiklemişti.

Çin'in porselen ve ipek ihracatı muazzam miktarda gümüşle ödeniyordu: 1570 ve 1620 arasında Güney Amerika ile Japonya'daki madenlerden çıkarılan gümüşün neredeyse tamamı Çin'e gitmişti. Bu konuyla ilgili şöyle bir yorum yapılmıştır: 'Ming Çin'i – Londra veya Sevilla değil – 1600'de dünyanın ekonomik merkeziydi, küresel önemi 1850'deki Britanya'yı veya günümüzdeki Birleşik Devletler'i andırıyordu.'[18]

Ming döneminin bir teknolojik durağanlık dönemi olduğu ve bunun sonucu olarak Çin'in bir sanayi devrimine geçişi başaramadığına ilişkin yorum sıklıkla yapılmıştır. Bunun neden meydana geldiğine ilişkin çeşitli açıklamalar sunulmuştur. Bir öneriye göre memurlar arasındaki bürokratik muhafazakârlık teknolojik gelişmeyi kısıtlamıştı; bir başkasına göre sermaye yatırımı yetersizdi veya pazarlar sınırlıydı; üçüncü bir görüşe göre ise ulaştırma ve pazarlamadaki gelişmeler tedarikteki her darboğazı sürekli olarak düzeltip rahatlatmaktaydı.

Ancak, bir tarihçiye göre Ming Çin'i bir durağanlık dönemi değildi. Francesca Bray, kendi kitabı *Technology and Society in Ming China* [Ming Çin'inde Teknoloji ve Toplum]'da[19] geliştirilmiş tekniklerin ve makinelerin yayılmasının, ayrıca en önemlileri olarak ulaştırma teknolojileri ile tesislerindeki büyük bir gelişmenin, ekonominin 18. yüzyıla kadar büyümesine izin verdiğini tartışmıştır. Kendi görüşünü desteklemek için kullandığı bir örnek, kâğıt sanayisi ve basımın gelişimiyle ilgiliydi. Song döneminde kâğıt, hükümetin kullanımı için büyük miktarda üretilmişti. Ming döneminde ise ticarî basımdaki ani yükseliş bir kâğıt üretimi sanayisinin gelişmesine yol açtı. Jiangxi'de bir ilçenin, her birinde 1,000–2,000 işçi olan 30 kâğıt fabrikası vardı. Hareketli

18 Francesca Bray, *Technology and Society in Ming China (1368–1644)* (Washington, DC, (2000), 4.

19 Bkz. not 16.

matbaa tipi 11. yüzyılın ortalarında geliştirilmişti, ancak binlerce karakterin kullanımından doğan sorun, tahta basma kalıbıyla basımın kullanımının devam ettiği ve özellikle küçük ticarî baskılar için uygun olduğu anlamına geliyordu. 1500 dolaylarından itibaren basım hızlı bir şekilde çoğaldı. Yayınlar arasında tarımla ilgili eserler vardı ki bunlardan birisi olup Song döneminde Wang Zhen tarafından yazılmış olan *Nongshu* (Tarım Hakkında Kitap), 1530'da ticarî bir basımla piyasaya çıktı. Tarımla ilgili diğer eserler, hem sulama hem de toprağın suyunun boşaltılmasında kullanılan kare palet zincir pompası gibi tarım makinelerinin çizimleri ile talimatlarını içeriyordu. Song Yingxing (1587–1666), *Tiangong kaiwu*'da (Doğanın İşlerinin Kullanılması) üzerinde desenli kumaşların dokunabildiği dokuma tezgâhı gibi makinelerin işleyişini açıkladı. 1550'lere gelindiğinde pek çok kitap yüksek kaliteli çizimler, şemalar ve haritalarla resimlendirilmişti. Bu kitaplar nispeten ucuzdu ve bazı ailelerin birkaç yüz kitaba kadar çıkabilen kütüphaneleri vardı.[20]

Ming idaresi bu ekonominin düzenlenmesinde yalnızca küçük bir rol oynadı. İlgilendiği en önemli şeyler gelirleri arttırmak ve parayı düzenlemekti. Yönetimin iki ana gelir kaynağından birisi toprak vergisiydi ki Ming döneminin başında zorunlu çalışma hizmetini de içeriyordu, diğeri ise tuz tekeliydi. Hongwu, taht üzerindeki esas rakibini destekledikleri için aşağı Yangzi vilayetleri olan Suzhou ve Songjiang'a cezalandırıcı vergiler dayatmıştı. Toprak vergisinde reforma teşebbüs etmiş, özellikle de zengin ailelerin kendi bölgelerindeki tahıl vergilerini toplamaktan sorumlu tutuldukları bir vergi kotası sistemi getirmişti. Gerçekte ise bu reformlar Ming devletinin teknolojik kapasitesi için fazla hırslıydı. Dahası, vergilendirmenin çok ağır olduğuna ilişkin yanlış bir sanı üzerine temellendirilmişti. Bu durum aşağı Yangzi eyaletleri için doğruydu, ama genel olarak yönetimin yapmış olması gereken görevlerin maliyetini karşılamak için vergi düzeyi çok hafifti.

20 Francesca Bray, *Technology and Society in Ming China*, 7–17.

Maliyedeki açık, tarımcı ailelerin vergi yükünden kaçmak için taşınmalarıyla daha da büyümüştü. 1528'den itibaren Ming hükümet hazinesi sürekli açık vermekteydi. 1531'den itibaren, 'Tek Kamçı reformu' olarak bilinen bir dizi önlem getirilmişti. Kilit değişim toprak vergisi ve zorunlu çalışma hizmeti gereksiniminin tek bir ödeme içinde birleştirilmesi, bunun da gümüşle yapılacak olmasıydı. Reform ilk önce güneyde başlatılmış, aşamalı olarak imparatorluğun diğer bölgelerine yayılmıştı. Modern bir toprak vergi sistemi olarak tanımlanmıştır, ancak gerçekte bu tanıma oldukça uzak kalmıştı. Bazı bölgelerde verginin aynı şekilde ödenmesi ile zorunlu çalışma hizmeti uygulamasına devam edildi ve toprak vergi sistemi daha da karmaşıklaştı.

Ming yönetiminin parayla ilgili sicili de karışıktı. Kâğıt bir para birimi ilk kez Song döneminde piyasaya sürülmüştü ama Yuan döneminin sonunda banknotların fazla basılması, enflasyona ve gümüş kıtlığına yol açmıştı. Ming'in başlarında kâğıt paranın kullanımını dayatmak için önlemler alınmıştı, ancak bu para birimi çevrilebilir değildi ve hızla değer kaybetti. 1450'ye gelindiğinde banknotların basımı durdurulmuştu ve böylece dünyada kâğıt bir para birimini ilk kez kullanan ülke olan Çin, bakır ve gümüş kullanan iki metalli bir sisteme dönmek zorunda kalmıştı; bu sistemde bir tael veya bir ons gümüş, bin bakır nakit paraya eşitti.

Ming Toplumu

Güney Song dönemine gelindiğinde aristokrat seçkinler tamamen ortadan kalkmışlardı ve Ming döneminde yalnızca kraliyet ailesi doğuştan gelen ayrıcalıklara sahipti. Çağın gerçek seçkinleri eşraf veya kalemiye idi. 'Eşraf' terimi Çincede 'memurlar ve âlimler' anlamına gelen *shenshi* terimini çevirmek için kullanılmaktadır. Bu topluluğa resmî olarak giriş imparatorluk sınav sistemiyle belirleniyordu, bu sistem de idarî makamları doldurmak için memur alımında bir araç olarak kullanılıyordu. Daha eski Han Hanedanı'na (M.Ö. 206–MS 9) kadar geri götürülebilen

bu sistem, Song döneminde tamamen oturmuştu. Moğollar Çinli memurlara güvenmiyorlardı ve Yuan döneminin çoğunda sınav sistemi askıda kalmıştı. Her ne kadar memurlara pek az saygılı davransa da Hongwu, memuriyetlere yetenekli kişilerin alınmasının bir aracı olarak sınav sistemini yeniden getirmenin önemini anladı. Yeni sınavların ilk dizisi 1370'te başladı, bu sınavlarda adayların Konfüçyüsçü klasikler üzerine bilgilerini ve okçuluktaki yeteneklerini sergilemeleri gerekiyordu. Bir sonraki yüzyılda sınavların düzenlenmesi ve içeriği biçimlendirilmişti. Sınavlar üç düzeyde yapılıyordu, en alttaki mahallî şehirlerdeki ön sınavlardı. Başarılı adaylar her iki veya üç yılda bir vilayet şehirlerinde yapılan sınavlara geçebiliyorlardı. Eğer bunları geçerlerse *xiucai* veya 'işlenmiş yetenek/kültürlü' derecesini alıyorlardı, bu ise onları zorunlu çalışma hizmetinden ve dayak cezasından muaf tutuyordu. Ardından her üç yılda bir eyalet başkentlerinde yapılan ikinci düzey sınavlara girebiliyorlardı. Bu sınavlara binlerce kişi giriyordu, ancak yalnızca iki yüz kişiden birisi gıptayla bakılan *juren* veya 'önerilen kişi' derecesini elde ediyordu ki bu derece, kendisini taşıyanları devlet dairelerine atanmalarında hak sahibi yapıyordu. Üçüncü ve en üst düzey ise her üç yılda bir Beijing'de yapılan başkent sınavlarıydı. Başarılı adaylar *jinshi*, 'sunulan âlimler' oluyorlardı, son sınavları bizzat imparator tarafından düzenleniyordu. *Jinshi* olanlar ki imparatorlukta herhangi bir zamanda yaklaşık 2,000–4,000 tane olurdu, büyük memurların seçildikleri havuzu oluşturuyorlardı.

Diğer büyük imparatorlukların hiçbirisinde benzeri olmayan bu olağanüstü sistem, devlet memurluklarına personel sağlamak için yüksek eğitimli kişilerin olduğu bir havuz sağlıyordu. Konfüçyüsçü klasiklerin ayrıntılı bir şekilde bilinmesi gerektiğini vurgulayan müfredat, ağır bir endoktrinasyon (telkin/beyin yıkama) barındırıyordu. Sınavların ölçtüğü yetenek çeşitleri kısıtlıydı ve bu çeşitler, 1487'de ünlü 'sekiz ayaklı yazı'yla ilgili karar çıktıktan sonra daha da darlaştı. Yazılar sekiz ana başlık altında

yazılmalı, yedi yüz karakterden daha uzun olmamalı ve denge ile karşı tezlerden bolca yararlanmalıydı.[21]

Bu özgün sistem yeteneğe yönelik bir kariyer sunuyor muydu? 1967'de yapılan klasik bir çalışma[22] 1371-1904 arasında *jinshi* rütbesini edinen 14,562 kişinin arka planını ailelerinin daha önceki üç neslinde rütbe taşıyanlar olup olmadıkları açısından inceledi. Erken Ming döneminde *jinshi*'nın yüzde 57.6'sı rütbe taşımayan ailelerden geldi ve geç Ming döneminde bu sayı yüzde 49.4 gibi yüksek bir oranda kaldı. Yalnızca Qing döneminde sayı yüzde 40'ın altına düştü. Bu çalışma, söz konusu verilerin sanayi devriminden önce büyük bir toplumda yukarıya dönük toplumsal hareketliliğin benzeri olmayan bir durumun kanıtları olduğu sonucuna ulaştı.[23] Bu çalışmanın yayımlanmasından sonra yapılan diğer çalışmalar, sınav adaylarının uzun süreli çalışmaların masraflarını karşılamak için yeterince zengin olan ailelerden gelmelerinin çok önemli olduğunu, bu zenginliğin de genellikle toprak mülkiyeti sahibi olmakla ilgilisinin bulunduğunu göstermiştir. Fertlerinden birisini bürokrasiye sokmayı başaran bir aile, maddî açılardan önemli ölçüde fayda görebilirdi. En yüksek memurların oğulları sınavları geçmeden memuriyetlere atanabilirlerdi. Zaman zaman para kaynağı azalan hükümet, unvanları ve makamları zengin ailelere satabilirdi.

Geç Ming döneminde sayıları belki de yarım milyon kişiye ulaşan eşraf ve aileleri de yerel meselelerde önemli bir rol oynadılar. Resmen atanmış en düşük görevliler olan yerel bölgelerin memurlarına bölgelerinin yönetiminde yardımcı oldular. Başka yerlerde yerel yönetimlerin sorumluluğu olacak pek çok görevi yerine getirdiler, örneğin sulama projeleri gibi kamu işleri için para toplamak ve bunların inşasının denetlenmesi gibi.

21 Victoria Cass, *Dangerous Women: Warriors, Grannies, and Geishas of the Ming* (Lanham, MD, 1999), 3.

22 Ping-ti Ho, *The Ladder of Success in Imperial China: Aspects of Social Mobility, 1368–1911* (New York, 1967).

23 Ping-ti Ho, *The Ladder of Success*, 92–105.

Konfüçyüsçü tapınakların inşasında ve kullanılmasında örnek oluşturdular ki burada Hongwu'nun 1397'de çıkardığı şu ahlakî görev emirlerini sergilediler:

> Evlatlık görevlerinizi yerine getirin, yaşlılara ve atalara saygılı olun, çocuklarınızı eğitin, geçiminizi barışçıl bir şekilde sağlayın.[24]

Eşraf için eğitimin teşviki özellikle önemliydi. Hongwu'nun saltanatının başlarında imparator, 'on dördüncü yüzyıl dünyası için tamamen olağanüstü sayılacak bir hareketle'[25] imparatorluktaki her ilçe ve vilayetin birer yüksek okul, her köyün de her erkek çocuğun eğitilmesi için birer 'kamu okulu'na sahip olması gerektiğini buyurdu. Ming döneminde bu okulların en az 9,000 tanesi açılmıştı. Böyle bir hareket, merkezî hükümetin heybetli gücünün kanıtı olarak yorumlanabilir. Ancak, geç Ming dönemine gelindiğinde kamu okullarıyla ilgili girişimler yerel seçkinlere geçmişti. Merkezî yönetim ve eşraf arasında kısmen ortak çıkarlara dayanan, ama aynı zamanda her iki tarafın da rekabet eden çıkarlarının peşinden koşmasının belirgin olduğu bu ortaklık, Ming döneminde güç dengesi için esastı.[26]

Ming toplumunda kadınların konumuyla ilgili yazılanların çoğu, onların erkek yazınında nasıl sunulduklarından kaynaklanmaktadır. Hanedanlık tarihleri ile yerel kaynaklarda vurgu, kadınlık erdemlerinin örneği olan kadınlar üzerinedir ki bu örnekler, apaçık bir şekilde dul kaldıklarında iffetli olmak, kocalarının hatıralarına sadakat göstermek biçimindeydi. Bir dulun iffetli olmasının mükemmel örnekleri imparatorluk takdirnameleriyle veya anıtsal kemerlerin dikilmesiyle ödüllendirilebilirdi. Dulların yeniden evlenmeleri kötü karşılanıyor, dulların intihar etme vakaları övülüyordu. Song döneminde yayılmış olan ayak bağlanması

24 Edwin O. Reischauer ve John K. Fairbank, *East Asia: The Great Tradition*, 312 (bkz. yukarıdaki not 1).

25 Sarah Schneewind, *Community Schools and the State in Ming China* (Stanford, CA, 2006), 2–3.

26 Sarah Schneewind, *Community Schools and the State in Ming China*, 1–5.

uygulaması artık çok yaygınlaşmıştı. Kadınların toplumdaki uygun rolleriyle ilgili bu görüşe yalnızca ara sıra karşı çıkılıyordu. Aykırı bir yazar olan Li Zhi (1527–1602) kadınların erkeklerin zihinsel eşitleri olduklarını, eğitim görmeleri gerektiğini savunuyordu. Her ne kadar Konfüçyüsçülük kadın iffetini övüyorsa da metres kültürü geç Ming döneminde yaygınlaşıyor, yetenekli âlimlerle sadık metreslerin aşk hikâyelerini betimleyen oyunlar seviliyordu. Ünlü metres Liu Rushi, memur ve âlim Qian Qianyi'nin (1582–1664) odalığı oldu. Birlikte şiirler yazdılar, kitaplar derlediler.

Ming Döneminde Felsefe, Sanat ve Edebiyat

Song döneminde Konfüçyüsçü bir canlanma birkaç düşünce okulunun gelişmesine yol açmıştı ki bunlardan birisi, *İlke Okulu* olarak biliniyordu. Bu okulun düşünceleri, Konfüçyüsçü klasikler üzerine yaptığı yorumlamalar bütün sınav adaylarının kabul etmek zorunda oldukları tefsirler hâline gelen filozof Zhu Xi tarafından sentezlenmişti. Ming döneminde Neo-Konfüçyüsçülük hâkim düşünce okulu olarak kaldı, ancak *Zihin Okulu* olarak adlandırılan ve yaratılıştan gelen bilgiyi, düşünce ile hareketlerin birliğini vurgulayan başka bir felsefe okulu da Wang Yangming (1472–1529) tarafından kurulmuştu. Kendisinin aynı zamanda bir memur ve asker olarak mümtaz bir kariyeri olmuştu. Onun sezgiyle anlaşılan ahlâk duygusu üzerine yaptığı vurgu sonradan Japonya'da etkili olmuştu; kendisi orada Oyomei olarak bilinmektedir.[27]

Ming dönemi sırasında hatırı sayılı bir ölçüde bilgi birikimi oluşturulmuştu. 1407'de Çin'in yönetimi, tarihi ve coğrafyasıyla ilgili 12,000 ciltlik malzemenin toplanmış olduğu *Yongle Dadian* (Yongle Ansiklopedisi) tamamlanmıştı. Dikkate değer bir başka yayın, potansiyel tıbbî değeri olabilecek yaklaşık 1,900 nesneyi tanımlayarak mantıksal bir sırayla düzenleyen *Bencao Gangmu*'ydu

27 Shen Zhou (1427–1509) için yazılan vefat metni. Craig Clunas, *Empire of Great Brightness: Visual and Material Cultures of Ming China, 1368–1644* (Honolulu, HI, 2007), 147.

(*Materia Medica* Hülasası). Yazarı Li Shizhen (1518–93), konuyla ilgili mevcut olan bütün literatürü okumuş, çalışmada resmedilen malzemelerin çoğunu toplamıştı. Eserine çiçek aşısının ve astım ile bronşit tedavisinde kullanılan, *Ephedra sinica* bitkisinden edinilen efedrin gibi ilaçların reçetelerini koymuştu. Bunların yanında yaklaşık 8,000 reçete listelemişti.

Görsel sanatlarda en önemli etkinlik manzara ressamlığı alanındaydı. Ressamlık okullarından birisi ilmî amatörlerle ilişkilendirilmişti. Bu okulun göze çarpan temsilcilerinden birisi, Suzhou'dan bir şair ve hattat olan Wen Zhengming'di (1470–1559) ki manzara resimleri kalemiye sanatının yalın kalitesini sergiliyordu. Hattatlığıyla ve şairliğiyle ünlü Dong Qichang (1555–1636), o ressamlık biçimini canlandıran estetik idealleri yorumladı. Ona göre âlim ressam görünürdeki gerçekliği yakalamaya çabalamaz, ancak kendi kişiliğinin iç gerçekliğini sanatı aracılığıyla ifade etmeyi amaçlardı.[28] Wen Zhenming ayrıca, Suzhou'da bugüne değin Ming estetiğinin ideal dünyasını sergileyen *Mütevazı Yönetici'nin Bahçesi*'nin meydana getirilmesindeki katkılarıyla hatırlanmaktadır.

Şehir toplumunun gelişmesi ve yayıncılık endüstrisindeki ilerlemeler ayrıca popüler edebiyatın ortaya çıkmasını teşvik etti. Daha önce hepsi elyazması biçiminde dolaşımda olan üç ünlü roman, *Üç Krallığın Hikâyesi*, *Su Kenarı* ve *Batı'ya Yolculuk* (ayrıca *Maymun* olarak bilinir), artık basılı olarak çıktı. *Altın Lotus* olarak da bilinen kötü şöhretli roman *Jin Ping Mei* 1610'da basılmıştı. Eser geç Ming Çin'indeki toplumsal değişimin canlı bir tasviriyle çarpıcı cinsel faaliyet betimlemelerini birleştirmektedir. İlk gerçek Çin romanı olarak tanımlanmaktadır. Suzhou'da yaşayan ve başarısız bir sınav adayı olan Feng Menglong (1574–1646), *Eski ve Yeni Hikâyeler*'inde yerel ağızla oluşturulmuş kısa hikâyeler olan *huaben*'ı popülerleştirdi. Bu hikâyelerin pek çoğu kadınları çeşitli rollerle uğraşırken betimledi, eğlendirici, şirret, avcı ve münzevi gibi. Dönemin şairleri arasında Yuan Hongdao

28 Craig Clunas, *Pictures and Visuality in Early Modern China* (London, 1997).

(1568–1610) ve iki erkek kardeşi, kişisel deneyimlerden gelen içten duyguları ifade etmekle hatırlanmaktadırlar.

Geç Ming'in önde gelen oyun yazarı Tang Xianzu'ydu (1550–1616). Ünlü oyunu *Mudan ting* (Şakayık Köşkü), ilk kez kendi rüyalarında tanışan iki genç âşığın hikâyesini anlatmaktadır. Oyun, Çin operasının günümüze ulaşan en eski biçimlerinden birisi olan *kunqu* tarzında bestelenmişti. Saray, günlük opera gösterileri düzenleyen yüzlerce aktörden oluşan tiyatro topluluklarını barındırdı.

Batı'yla Temaslar

Yuan hanedanının yıkılmasından sonra Avrupa'dan kara yoluyla yapılan yolculuklar pratik olmaktan çıktı ve Ming hanedanı da okyanus seferleri sona erdirildikten sonra yabancı temasları bir daha aramadı. Onun yerine, Çin'e deniz yolu açılması işi Portekizlilere düştü. İlk Portekiz gemisi oraya 1514'te ulaştı ve Portekiz büyükelçisi atanmış olan Tomé Pires, üç yıl sonra Guangzhou'a vardı, hatta sonradan Beijing'e yolculuk etmesine izin verildi. 1550'lere gelindiğinde Portekiz, Aomen'da (Macao) bir ticaret merkezi kurmuştu. 1636'da Kaptan John Weddell, Çin'e yapılan ilk İngiliz seferini yönetti. Amacı, Çin'in Batı'yla ticaretinde Portekizlilerin sahip oldukları tekele yakın güce meydan okumaktı. Gemilerden birisinde, deneyimlerinin canlı bir anlatısını yazan ve bunu günlük yaşamdan örneklerle açıklayan gezgin Peter Mundy bulunuyordu. 'Çin'in Mükemmellikleri'nin bir listesini şöyle kaydetti:

> Bu ülkenin şu hususlarda sivrildiği söylenebilir – Eskilik, büyüklük, zenginlik, sağlıklı olma, bolluk içinde olma. Sanat ve yönetim biçiminde Dünya'daki krallıkların tamamı düşünüldüğünde başka hiçbir krallığın onunla karşılaştırılabilir olmadığını düşünüyorum.[29]

29 Pat Barr, *Westerners in the Far East: The Sixteenth Century to the Present Day* (Harmondsworth, 1970), 20–25.

Japonya'da Cizvit misyonunu başlatmış olan Francis Xavier, 1552'de güney Çin kıyıları açıklarındaki bir adada öldü. Onun Çin'de vaazlarda bulunma izni almasındaki başarısızlığı, dinlerini yaymak isteyen Hristiyanlara bir meydan okuma olarak görülmüştü. 1577'de Peder Alessandro Valignano Aomen'a vardı ve yirmi beş yıl sonra Matteo Ricci Beijing'e ulaştı, kendisine orada daimî olarak kalma izni verildi. Ricci'nin Çin klasikleri hakkındaki bilgisi onun saraya kabul edilmesini sağladı. Onun sarayda yerine getirdiği hizmetlerden birisi, merkezinde Çin'i gösteren ve 1607'de bir Ming ansiklopedisinde yayınlanan bir dünya haritasının üretilmesiydi. Ricci 1610'da öldü ama Cizvit misyonu devam etti ve yirmi bir Cizvit Çin'e ulaşmak için 1618'de Avrupa'dan ayrıldı. Kendileriyle astronomluk, matematikçilik ve mühendislik gibi yetenekler getirdiler, böylece saraya kabul edildiler. Diğer Hristiyan misyonerler ise, özellikle Dominiken ve Fransisken rahipler, kıyı eyaletlerine yerleştiler.

Ming Hanedanının Gerileyişi ve Çöküşü

1644'te Ming Hanedanı bir iç ayaklanmayla yıkılmış, ardından isyancılar ise bir Mançu istilasıyla bozguna uğratılmışlardı.

Geleneksel Çin tarihyazımı Ming'in düşüşünü bir hanedanlık dönüşümüne atıfta bulunarak açıkladı. Bu görüşe göre, hanedanlar becerikli ve erdemli hükümdarlar tarafından kurulurdu, ancak halefleri gereken ahlakî değerleri sağlamakta başarısız olurlardı. Eğer alâmet biçimine bürünen uyarıları dikkate almazlarsa, göğün buyruğu yeni bir hanedanın kurucusuna aktarılırdı. Bazı modern tarihçiler bir hanedanlık dönüşümü kavramının bazı geçerliliklere sahip olduğunu, ancak bunun ahlakîden daha ziyade ekonomik ve idarî etkenlerin ürünü olduğunu önermişlerdir. Yeni bir hanedanın hükümdarı rakiplerini ortadan kaldırır, etkili bir yönetim kurar, ılımlı ölçüde vergi toplar ve sınırları güvenceye alırdı. Sonraki hükümdarların döneminde yönetimin masrafları artar, güçlü aileler vergiden muaf olmaya başlar ve sınırlar

aşırı genişlerdi. Zamanla memurlar yozlaşırlar, kamu işleri göz ardı edilir ve köylülerin taşıdıkları vergi yükü artardı. Sonunda köylüler ayaklanırlar ve hanedanı devirirlerdi.

Eğer hanedanlık dönüşümü kavramı Ming'e uygulansaydı, geç Ming döneminde bazı zamanlarda imparatorların çocuk oldukları veya etkili denetimi hadımlara teslim ettikleri görülebilir. Jiajing imparator (hük.1522–66) yönetimin etkin bir şekilde gözetlenmesinden uzun süreler boyunca çekildi. Hadım denetiminin göze çarpan bir örneği beceriksiz İmparator Tianqi'nin (1621–27) saltanatında yaşandı ki bu dönem, hadım diktatör Wei Zhongxian'in yükselişine tanık oldu.[30]

Hanedanın yıkılışına getirilen bir diğer açıklama ise seçkinlerin geç Ming döneminde yaşanan toplumsal ve ekonomik değişimlere olan tepkileriyle ilgilidir. Hongwu'nun sahip-çiftçilerinin bir geçim ekonomisinin bünyesinde çalıştıkları ideal toplumunun, 16. yüzyılın başlarına gelindiğinde toprağa dayalı zengin bir eşraf sınıfı tarafından altüst edildiğine değinilmiştir.[31] Eşraf sınav başarısı için rekabetin arttığını ve resmî bir kariyerle ilişkilendirilen risklerin çoğaldığını fark ettiler. Bu yüzden yönlerini, vurgusunu dünyevî meselelerle uğraşmaya yapan 'devlet-merkezli eşraf hayat görüşü'nden Budizm'e sarılma lehine yönlendirdiler ki bu da kamusal yaşamdan çekilmeyi ima ediyordu.[32]

Devletle eşraf arasındaki ilişki ayrıca bir Konfüçyüsçü canlanmayla zarar görmüş, bu da sarayda hizip çekişmelerine yol açmıştı. 16. yüzyılın sonlarında özel akademiler açılmıştı, burada âlimler ile eski memurlar Konfüçyüsçü standartların gerileyişinden, sarayın siyasî ahlâksızlığından şikâyet ediyorlardı. Bunların en ünlüsü Yangzi deltasındaki Wuxi yakınlarında kurulmuş olan Donglin akademisiydi. Donglin'in 'kurtardıklarını düşündükleri

30 Hükümet memurlarının düşük ahlâkları hakkında Wang Wenlu (1551). Albert Chan, *The Glory and Fall of the Ming Dynasty* (Norman, IL, 1982), 297.

31 Timothy Brook, *Praying for Power: Buddhism and the Formation of Gentry Society in Late-Ming China* (Cambridge, MA, 1993).

32 Timothy Brook, *Praying for Power*, 311–21.

hanedanın, bizzat kendisinin çöküşünü tetiklediklerı' öne sürülmüştü.[33]

Geç Ming döneminde, özellikle de 1626 ile 1640 arasında, Çin düşük sıcaklıklar, kuraklık ve sellerle göze çarpan olağandışı sert hava koşulları yaşadı. O zamana kadar ekonomi, Çin ihracatını ödemek için yapılan gümüş akışıyla desteklenmekteydi. 1620'lerdeki bir Avrupa ticaret bunalımı ile 1640'larda Filipinler ve Japonya'yla yapılan ticaretin kesintiye uğraması gümüş akışını azalttı, ipek sanayisine zarar verdi, tahıl fiyatlarını yükseltti. Ancak gümüş akışındaki en keskin gerileme, hanedanın düşmesinin ardından 1650'lerde yaşandı.[34]

Hanedanın çöküşünün doğrudan nedeni bir köylü ayaklanmasıydı. Ayaklanmaların ve eşkıyalığın Ming hanedanlık döneminin ilk yarısına göre ikinci yarısında çok daha fazla yaşandığı hesaplanmıştır.[35] Bu olaylar toplumsal değişime bir tepki değildi çünkü ülkenin daha az ticarileştirilmiş bölgelerinde daha yaygındı, kötü yönetimin bariz örneklerine bir tepki de değildi çünkü şiddet olaylarındaki artış kademeli ve artımlıydı. Artışın esas nedeni devletin zorlayıcı kapasitesindeki gerileyişti. Bu durum köylüleri, zor zamanlarda en iyi hayatta kalma şanslarının haydut olmaları olduğu konusunda teşvik etti.[36] İsyanlar 1628'de kuzey Shaanxi'de çıktı; burası, Yangzi eyaletlerinin yaşadıkları refahın hiçbirisini paylaşamamış yoksul bir bölgeydi ve kötüye giden iklimden ülkenin güneyine göre daha kötü etkilenmiş olabilir. Bölgenin askerî garnizonlara dayanan güvenliği çökmüştü, pek çok memuriyet boşta kalmıştı ve mevcut olan memurlar, bir kıtlık felaketiyle mücadele edebilmek için gereken yardımı ayarlayamadılar.

---

33 John W. Dardess, *Blood and History in China: The Donglin Faction and Its Suppression, 1620–1627* (Honolulu, HI, 2002).

34 Richard Von Glahn, *Fountain of Fortune: Money and Monetary Policy in China, 1000–1700* (Berkeley, CA, 1996).

35 James W. Tong, *Disorder under Heaven: Collective Violence in the Ming Dynasty (Stanford, CA, 1991)*, 192–203.

36 James W. Tong, *Disorder under Heaven*, 192–203. Tong'un savına, kargaşanın 15. yüzyılın başları gibi erken bir tarihte görülebildiği ve bunun uzak bir bölgede değil de Beijing'de yaşandığı gerekçesiyle karşı çıkılmıştır.

O zamana gelindiğinde hanedan ayrıca Mançulardan gelen bir dış tehditle yüzleşmekteydi; Mançular, 1122'de Jin Hanedanı'nı kurmuş olan Cürçen boylarının soyundan geliyorlardı. 1616'da güney Mançurya'da Sonraki Jin Hanedanı'nı kuran Nurhaci (1559–1626) tarafından yeniden birleştirilmişlerdi. 1629'da halefi Hong Taiji, Çin'e ilk büyük Mançu akınını başlattı. Mançular geri çekildiler, ancak Hong Taiji Çin yönetiminin özelliklerini benimseye devam etti ve Çinli askerî uzmanlardan top döküm teknolojisini edindi. 1630'lardaki başka Mançu akınları, dikkatleri kuzeye ve iç ayaklanmalardan uzağa yöneltti. Asi önderlerden birisi olan Li Zicheng, eşrafın üyelerini kendi yanına çekmişti. Xiangyang'ı 1643'te ele geçirmesinden sonra idarî bir yapı kurdu ve vergilerde düşüşe gidileceğini duyurdu. Ertesi yıl yeni bir hanedanın kuruluşunu ilan etti ve Beijing'e yürüdü. Bu noktada bile Ming'in etkili bir direniş sergilemesi mümkün olmalıydı, ancak ülkenin büyük kısımları üzerindeki denetimini kaybetmiş, askerî kuvvetleri çökmüş, iflas etmiş ve savunma arzusu neredeyse tamamen ortadan kalkmıştı. 24 Nisan 1644'te Li Zicheng Beijing'e girdi ve aynı gece imparator kendisini astı.

Bu ana kadar bir Mançu istilası olasılık dışı görülmekteydi. Ancak, adı en çok çıkmış olanları kuzeydoğu sınır komutanı Wu Sangui olmak üzere bazı ileri gelen Çinli generaller, Li Zicheng'a katılmayı reddettiler ve onun yerine desteklerini Mançulara vermeyi vaat ettiler. Kendi çıkarları için hareket etmiş veya mevcut durumun Mançular tarafından sürdürülmesinin daha garantili olacağını görmüş olabilirler. Haziran 1644'te Mançular Beijing'e girdiler, eğer teslim olurlarsa halka kesinlikle zarar verilmeyeceğinin teminatını verdiler. Li Zicheng'ın asileri kısa bir sürede yenildiler. Mançular hâkimiyetlerini Yangzi vadisine doğru yayarlarken cesur direniş örnekleri de görüldü; örneğin, erkeklerin saç örgüsü yapmalarına yönelik emre uymadıkları için halkının katledildiği Jiangyin'de olduğu gibi. Ming Hanedanı, ancak Burma'ya (bugünkü Myanmar) kaçmış olan son Ming imparatoru 1662'de ele geçirilip idam edildikten sonra tamamen ortadan kaldırılmıştı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Güneydoğu Asya: Khmer 802-1566

HELEN IBBITSON JESSUP
Çeviri: CANAN KUŞ BÜYÜKTAŞ

'Khmer İmparatorluğu' ifadesi ilk başta okuyucunun zihninde net bir resim uyandıramayabilir. 'Roma İmparatorluğu' gibi bir bölge ve fetih, ya da 'İngiliz İmparatorluğu' gibi bir dizi yasa, idari altyapı ve dil izlenimi çağrıştırmayabilir. Birçok Batılı, Khmer'in kendinden çok, en ünlü başkenti ve dini merkezi Angkor[1] ismi hakkında biraz daha fazlasını bilmektedir. Yine de Angkor, Güney Kamboçya'daki kökleri 6. yüzyıla veya daha öncesine kadar uzanan bir devletin ve 12. yüzyılda Güneydoğu Asya'nın geniş bir kesimine yayılmış bir medeniyet çatısının merkeziydi.

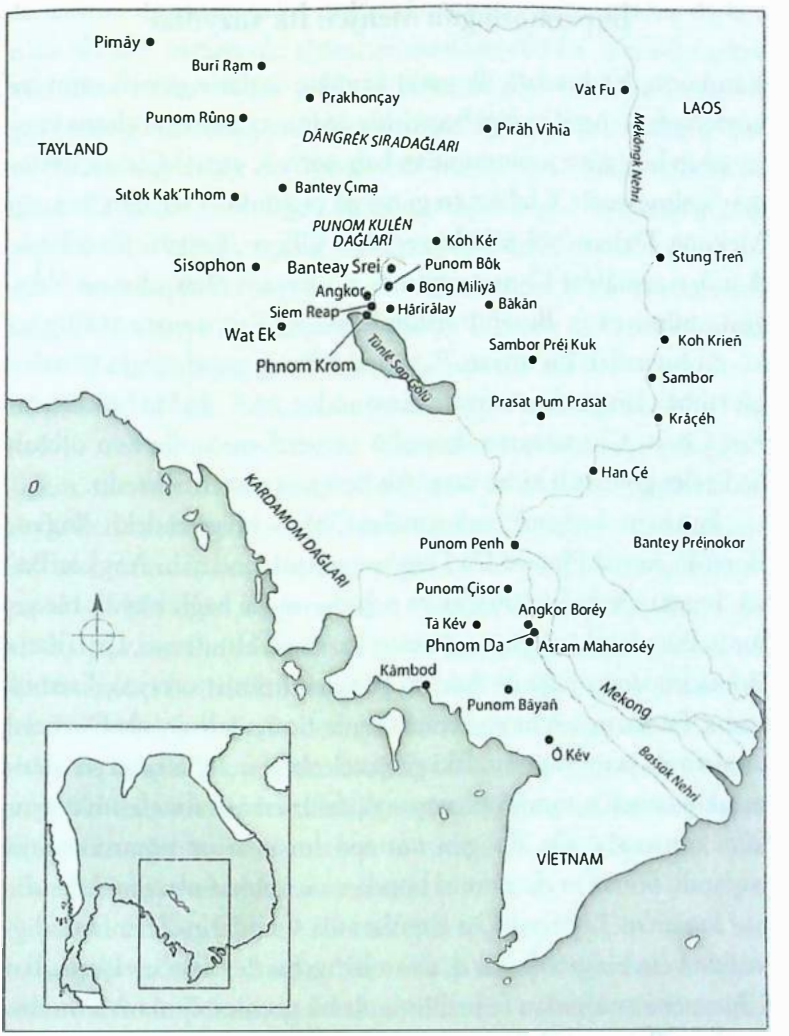
Khmer bir imparatorluk yarattı mı? Kuşkusuz iki bin yıllık bir süreklilik oluşturan kültürleri ve dilleri birkaç yüzyıl boyunca daha geniş bir alanda hüküm sürdü. Bu, günümüz kuzeydoğu Tayland'ını ve Vietnam'ın Mekong Delta bölgesinin çoğunu (insanların hâlâ Khmerce konuştuğu bölgeler) ve güney Laos'u içeriyordu. Sanat ve mimarlık bu bölgelerde Khmer hegemonyasına dalalet etmektedir, ancak Khmer kontrolünün vasallar aracılığıyla sağlandığı görülmektedir. Bu kontrol genelde askeri fetih yerine ailevi bağlantılar yoluyla kurulmuştur. Bu ilişki, Vietnam'ın merkezi olan ve önemli bir hükümet haline gelen (Champa) adı verilen kesimi için farklıydı. Khmer zaman zaman onları kontrol etmiştir, ancak güç dengesi dönem dönem dalgalanmış, fasılalı bir savaş hep devam etmiştir.

1 'Angkor', şehir veya şehir devleti anlamındaki gelen Sanskritçe negara'dan gelir; Khmerce'de *nokor* olmuştur.

ÖNEMLİ TARİHLER

y. 200-250 (MS)	Çin yıllıklarında Funan'a ilk atıf
514-39	Funan'ın son, Zhenla'nın ilk kralı Rudravarman'ın saltanatı
802	II. Jayavarman cihanşümûl kral olarak kutsandı (çakravartin)
877-900	Hariharalaya'da I. Indravarman ve I. Yashovarman hükümranlığı
y. 900	I. Yashovarman, başkenti Angkor bölgesine taşıması
921-42	Koh Ker'de IV. Jayavarman hükümranlığı
1002-49	I. Suryavarman saltanatı ve Khmer İmparatorluğu'nun genişletilmesi
1050-66	II. Udayadityavarman saltanatı; Baphuon Tapınağı ve Batı Baray rezervuarının inşa edilmesi
1113-45	II. Suryavarman saltanatı ve Angkor Wat'ın inşası
1177	Champa, Angkor'u işgal etmesi ve kralı öldürmesi
1181-1218 (?)	VII. Jayavarman saltanatı; Chams'u Angkor'dan çıkarıp Mahayana Budizmini devlet dini haline getirmesi
1296	Angkor'da bir hatırat yazan Çin elçisi Zhou Daguan'ın ziyareti
1431	Khmer başkentinin Angkor'dan modern Punom Penh bölgesine taşınması
1566	Başkentin birkaç on yıl boyunca Angkor'da kalmasını sağlayan Ang Chan saltanatının sonu

Khmerlerin en büyük mirası, Angkor Wat gibi yerleşim yerlerinde halen bizi hayrete düşürme gücüne sahip bulunan, yarattığı olağanüstü sanat ve mimari olabilir. Anıtları ve heykelleri, kralın yönetme hakkının tanrılarla görünür ilişkisine bağlı olduğu Khmer krallık mefhumunun fiziksel dışavurumudur. Bu yerleşim yerlerinde korunan kabartma ve yazılar da Khmer hakkındaki temel bilgi kaynaklarımız arasında oldukları için hayatî öneme sahiptirler. Bölgeye giden az sayıdaki Çinli seyyahın kayıtları dışında o zamandan günümüze kalan başka bir yazılı kaynak da mevcut değildir. Bir diğer dikkate değer başarı, Khmerlerin su kaynakları konusundaki ustalıklarıdır. En erken asırlardan itibaren pek çok yerleşim yerini büyük nehirlere ve göllere bağlayan,

VII. Jayavarman döneminde en geniş sınırlarına ulaşan Khmer İmparatorluğu'nun boyutunu gösterir harita

yalnız sulama ve dinî törenler için kaynak değil, aynı zamanda ulaşım ağları da sağlayan kanallar kazdılar. Akarsuların yönlerini değiştirdiler (Siem Reap Nehri neredeyse tamamen insan yapımıdır) ve muazzam rezervuarlar ya da barajlar kazdılar. 8 kilometreden daha uzun olan Batı Baray bugün hâlâ ayaktadır.

İmparatorluğun Menşei: İlk Yüzyıllar

Kamboçya hakkındaki ilk yazılı kayıtlar, surlarla çevrili saray ve köyleri olan, metal işçiliği becerisine ve Hint yazısını andıran yazıya sahip bir tarım toplumundan bahseden 3. yüzyıl Çin elçilerinden[2] gelmektedir. Çinliler en güneyde bugünkü Vietnam ve aşağı Mekong Deltası bölgesinde yer alan ülkeye 'Funan' diyorlardı. Ancak o zamanlar Khmer tarafından buraya verilen adın ne olduğunu bilmiyoruz. Buranın hâkimlerine ise Fan unvanı verilmişti ki, muhtemelen bu unvan, 7. yüzyıl Khmer yazıtlarında görülen bir rütbe olan pon'un transliterasyonudur. M.S. 243'te hükümdar Fan Chon, Çin sarayına dansçılar ve yerel mamullerden oluşan hediyeler gönderdi ki bu karşılıklı iletişimi göstermektedir.

Funan'ın başkenti muhtemelen Takeo bölgesindeki Angkor Borei'de, kutsal Phnom Da Dağı'nın yakınlarındaydı. Angkor Borei, limanı Oc Eo'ya kanallar ve nehirler ağıyla bağlı büyük bir şehirdi. Burada arkeologlar, yaptıkları kazılarda Hindistan, Çin, hatta Roma İmparatorluğu ile ilişkileri gösteren ürünler ortaya çıkarmışlardır. Funan'ın refahının temeli deniz ticaretiydi ancak 6. yüzyıl ortalarında gemi yapımındaki gelişmelerin gemilerin sahil şeritlerini takip etmek zorunda olmayıp açık denizleri aşabilmelerini mümkün kılmasıyla, Oc Eo gibi antrepo limanlarına uğranmamaya başlandı. Funan'ın ekonomisi bundan kaçınılmaz olarak etkilendi.

Funan'ın 7. yüzyıl Çin kayıtlarında Çinlilerin Zhenla dediği ve Funan'ın bir vassalı olarak tanımladığı bir devletin savaşçısı olan Chitrasena tarafından fethedilmiş olarak geçmesi Funan'ın bu dönemde çöküşe geçtiğini gösteriyor olabilir.[3] Hem Sanskritçe hem

2 Bu elçiler Kang Tai ve Zhu Ying idi. Orijinal kayıtlar kayıptır, ancak 5. yüzyıl ve sonrasındaki hanedan kayıtlarında olaylar korunmuş ve aslında abartılmıştır. 'Funan' hakkında kanıtlanamayan bir teori, bunun Tanrıların evi ve dolayısıyla güçle ilişkili bir kelime olan Khmerce phnom (dağ) kelimesinin transliterasyonu olduğunu savunur.

3 "Funan" gibi, "Zhenla" da yalnızca Çinliler tarafından kullanılan bir isimdir. Kendi ülkelerinde Khmerce bilinen bir kelime olmadığı için, bu terimler Çinli tarihçiler tarafından kullanılmaya devam edilmiştir.

de Khmer dilindeki yerel yazıtlar Funan ve Zhenla hükümdarları arasında aile bağları olduğunu düşündürmektedir. Çinlilere göre, hakkında başka hiçbir bilginin bulunmadığı bir Jayavarman'ın oğlu olduğu kaydedilen Rudravarman, Funan'ın son kralıdır. Bununla birlikte M.S. 667'ye ait bir yazıtta aynı Rudravarman'ın adı, I. Bhavavarman'ın ve Zhenla'nın diğer krallarının atası olarak geçmektedir.[4] Daha makul bir senaryo, Zhenla'nın ortaya çıkışının düşmanca bir istilayı değil, deniz ticaretindeki düşüşe tarımsal zenginlikle karşı koyulmasıyla, gücün ülkenin iç kısımlarındaki bir merkeze doğru coğrafî kaymasını yansıtmasıdır.

Funan bölgesi ile daha kuzeydeki (günümüzün Sambor Prei Kuk'u merkez olmak üzere) Zhenla arasındaki ailevî bağlara ilişkin yazılı kanıtlar, her iki bölgenin sanatındaki, özellikle de heykellerindeki benzer özelliklerle de desteklenmektedir. Phnom Da'daki (tanrı İndra tarafından ceza olarak gönderilen yıkıcı sağanaktan köylüleri korumak için Govardhan Dağı'nı kaldırdığı) bir Krişna tasvirinin tinselliği ve natüralizmi, Kamboçya'nın en dikkat çekici hazinelerinden biri olan ve Sambor Pei kuk'taki bir erken 7. yüzyıl mabedinde bulunan tanrıça Durga tasvirinin estetiği ile güçlü bir şekilde ilişkilidir. Tanrıça, boğa-iblis Manisha'yı öldürürken tasvir edilmiştir ve tıpkı Phnom Da eserleri gibi Khmer'in tarihlerinin bu erken safhasındaki güçlü heykeltıraşlık becerilerine örnek teşkil etmektedir.[5]

Hem Funan hem de Zhenla'daki mimari dikkate değer bir gelişmişlik gösterir. Angkor Borei'de pek çok tuğla yapı kalıntısının ötesinde pek bir şey kalmamıştır ama onun yakınlarında,

4 George Coedès tarafından Inscription du Cambodge'nın 8. sayısında (Paris 1937-66) yapılan sınıflandırmaya göre Ba Phnom'da K 53 yazıtı; bkz. Michael Vickery, *Society, Economics, and Politics in Pre-Angkor Cambodia* (Tokyo, 1998), 109. Mahendravarman, Chitrasena tarafından hâkimiyeti sırasında kullanılan isim olmakla birlikte Çin Sui'nin Funan'ın fatihi olarak bahsettiği aynı savaşçıdır.

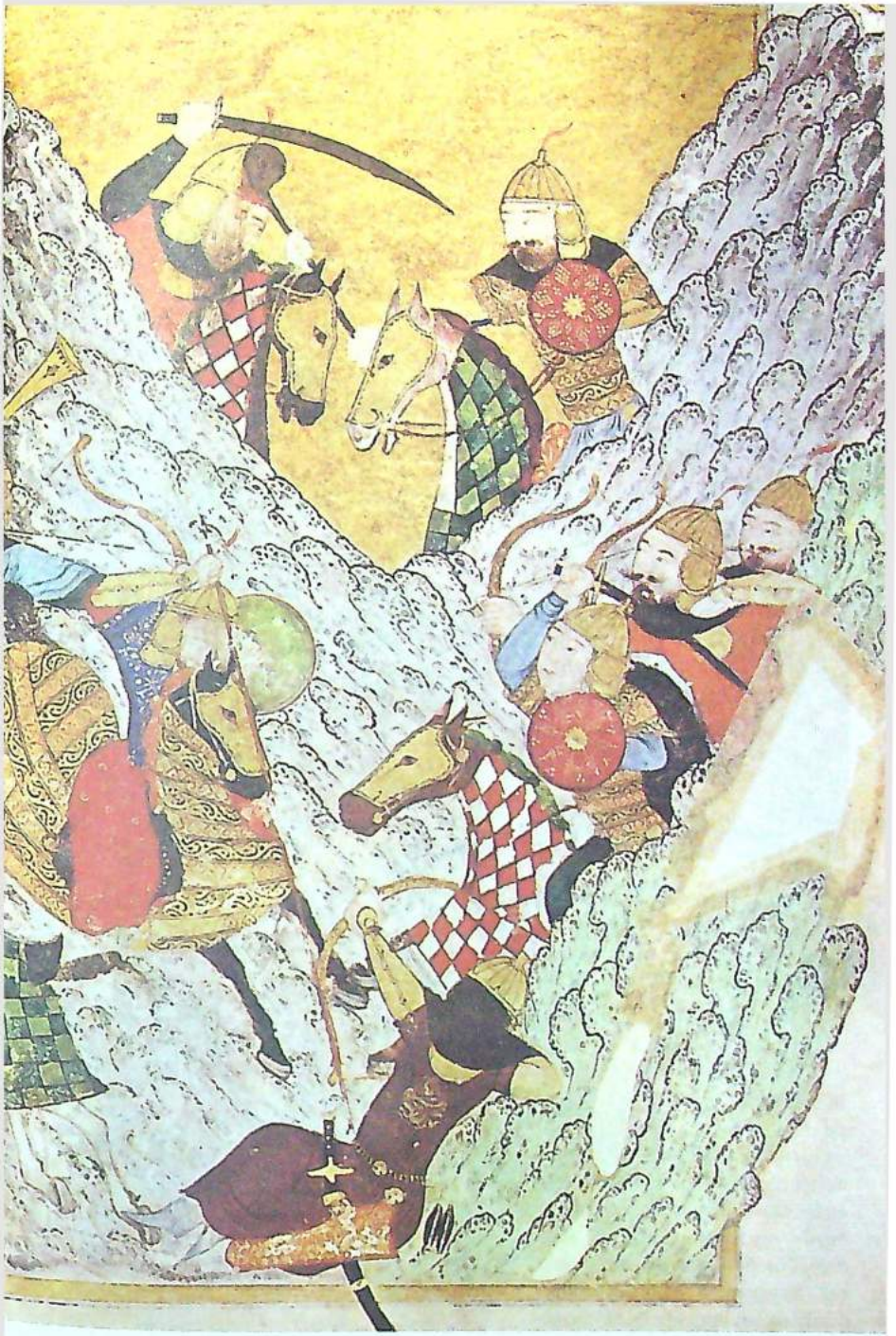
5 Her iki heykel (sırasıyla Ka 1641 ve Ka 1593) Phnom Penh'teki Kamboçya Ulusal Müzesi'nde sergilenmektedir. Şüphesiz şekillendirdikleri heykellerin ustalığı bir çırpıda meydana gelemezdi; büyük ihtimalle prototipler gerek tropik iklim, gerekse haşerelerin saldırısından dolayı parçalanıp dağılan ahşaptan yapılmış olmalıdır.

Phnom Da'da Ashram Maha Rosei sağlam kalmıştır. Bu küçük tapınak bazalttan yapılmıştır ki, Kamboçya'daki tek bazalt kaynağı kuzeyde, uzak Kratie bölgesinde bulunduğu için, buraya uzun mesafeden getirilmiş olmalıdır. Bu denli muazzam miktarda taşın sarp yerleşim yerine nakledilmiş olması yüksek bir sosyal ve teknik örgütlenmeyi ortaya koymaktadır. Taş blokların titiz planlanma ve tertibatı, duvarların, alınlıkların ve çatının muntazam oranları, köklü mimari becerilerin kanıtlarıdır. Bunlar başlangıç düzeyindeki denemeler değildir.

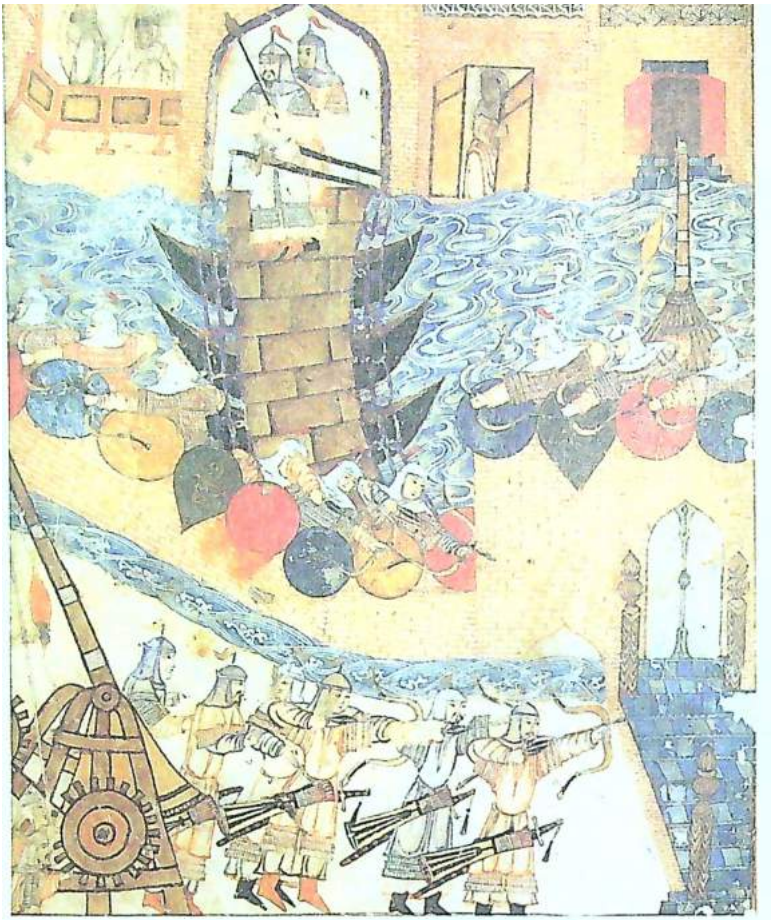
Erken Khmer devletlerinin kazanımlarını kanıtlayan yoğun mimari, Sambor Prei Kuk'ta günümüze ulaşmıştır. Burada tespit edilmiş toplam 257 yapı arasında birkaç düzine açık tapınak kalıntısı mevcuttur. Şehre İşanapura adını veren I. Mahendravarman (hük. 600-616 dolayları) ve oğlu I. İşanavarman (hük. 616?-637/38)'ın başkentinin merkezini – Kuzey, Merkez ve Güney olarak adlandırılan – üç temel yapı grubu oluşturur. Bu tapınakların çoğu ince tuğladan yapılmıştır. Bazılarının kapı çerçeveleri, kör kapıları, lentoları, sütunceleri ve kumtaşından eşikleri vardır; ancak çoğunda bu yapı elemanları tuğla içine oyulmuştur. Çoğu kare planlı olmakla birlikte aralarında Güney ve Kuzey gruplarındaki iki ana yapı da bulunmak üzere bazıları dikdörtgen planlıdır; bu tapınakların içi Kamboçya'da en geniş olanlar arasında yer alır. Özellikle dikkat çekici bir tapınak grubu, bu bölgeye özgü bir form olarak, sekizgendir.[6]

Sambor Prei Kuk'taki günümüze ulaşmış yapıların ayırt edici bir özelliği, küçük anıtların dış duvarlarında girift kabartmalara oyulmuş tasvirlerdir. Genellikle kendilerine ev sahipliği yapan yapıdan daha iyi korunmuş olan bu tasvirler, yapının en parlak çağında nasıl göründüğüne ışık tutarlar. Sıklıkla canlı tavırlarda betimlenen krallar, tanrılar, muhafızlar ve maiyet, Khmer toplumunun dokusuna göz atmamıza olanak verir. Bütün yapıyı kaplayan stuko fragmanları yerlerinde kalmıştır.

6 Sekizgen tapınakların çoğu Güney grubundadır.

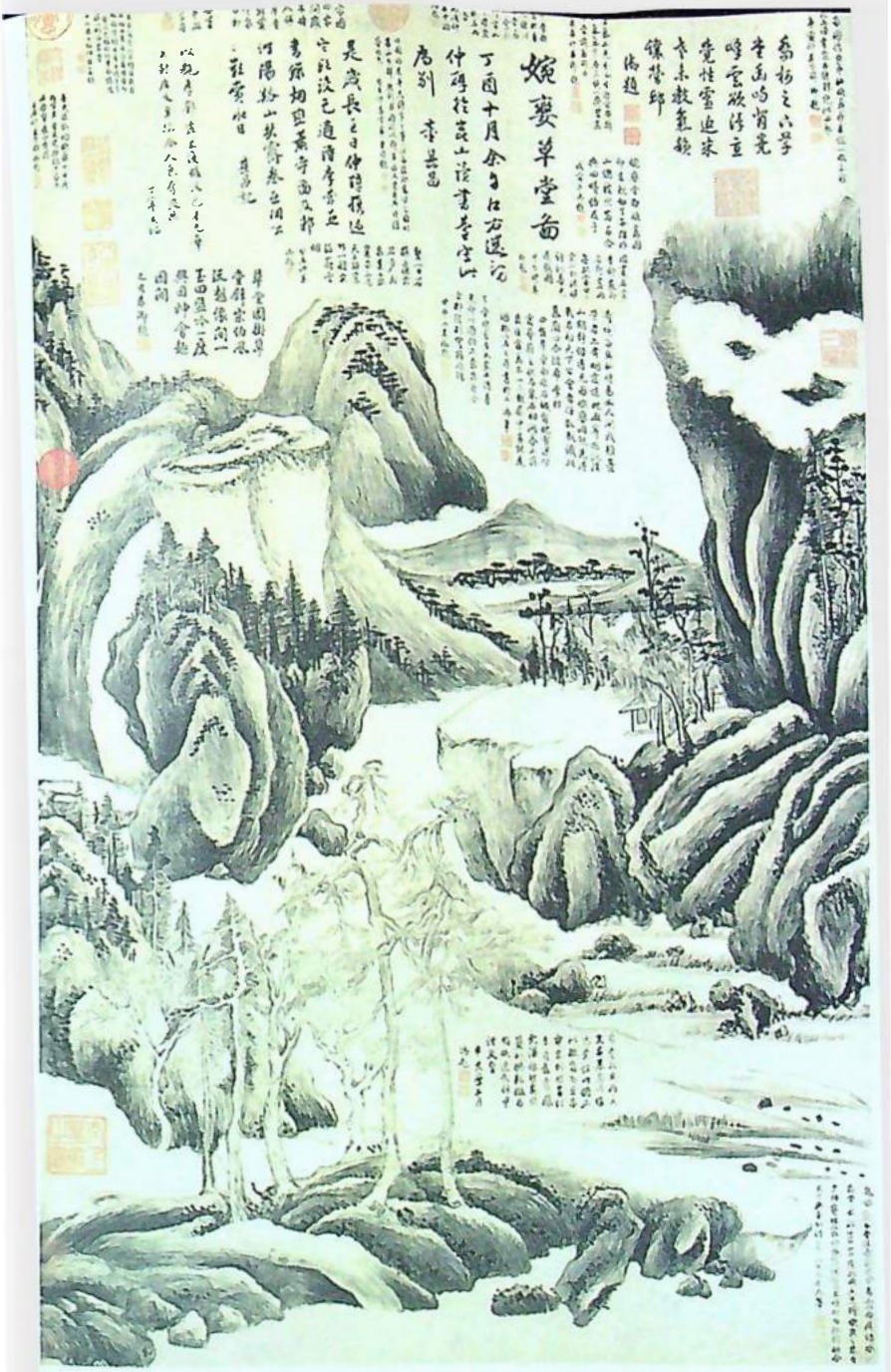
I Çinggis Han'ı (yeşil zırhlı at üzerinde) Jin ordusuyla savaşırken tasvir eden İranî bir minyatür. Muhtemelen Jin İmparatorluğu'nun girişinde sıkı bir şekilde korunan dağ geçidinde gerçekleşen Chabchiyal Geçidi Muharebesi'nin (1211) bir temsili.

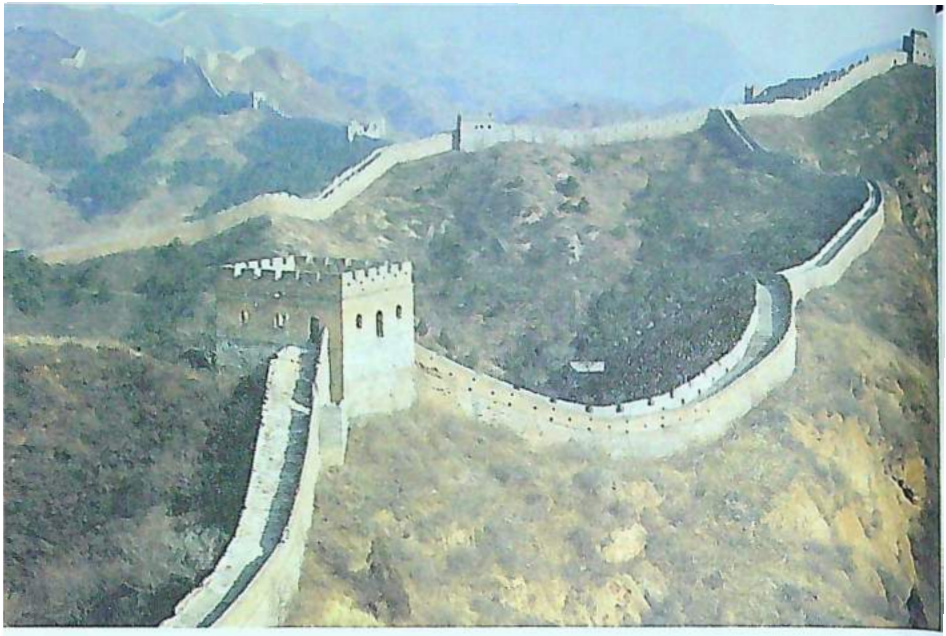
II Reşîdüddin'in *Câmi'ut-Tevârih*'inde Moğolların Bağdat'ı yağmalayışını gösteren bir çizim. Şehri kuşatan Moğollar, seyyar köprü ve kuşatma makineleri kullanıyor.

III Bir Moğol generali ve Arap ya da Fars bir vezir tarafından iki yandan desteklenmiş bir şekilde tahtta oturan bir prensi tasvir eden ipek ve altın iplikten yapılmış büyük madalyon. Çin'e has bir dokunma tekniği ile yapılmış ancak ikonografisi daha batılı bir üsluba işaret etmektedir. Muhtemelen 1305 civarında İlhanlılar dönemi İran'ında veya Irak'taki Çinli dokumacılar tarafından bizzat yapılmış ya da yapılışına nezaret edilmiştir.

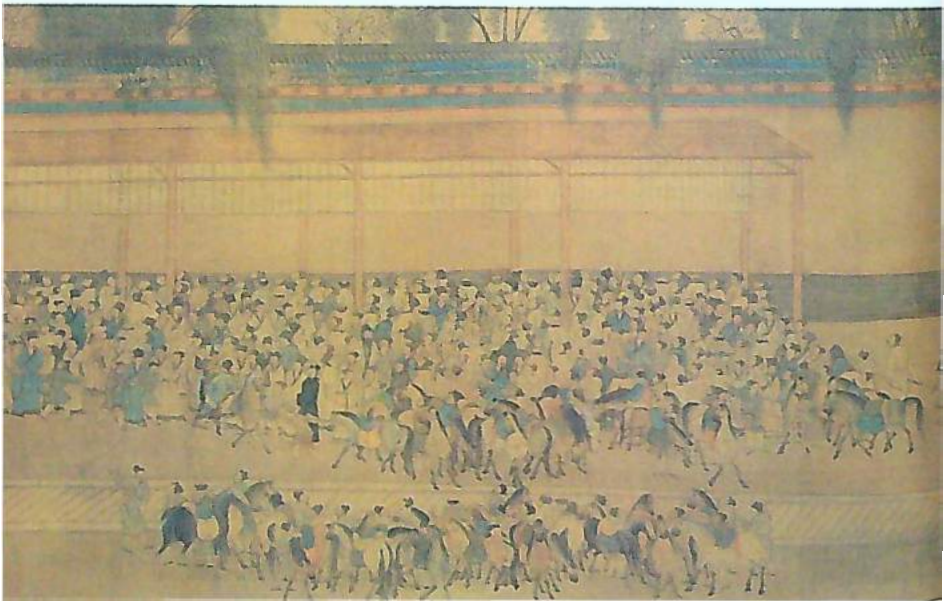

IV Dong Qichang, *Wanluan'ın Girişindeki Sazlık*, parşömen tablo, (Ming Hanedanı, 1597). Dong Qichang zamanının en büyük Çinli ressamı ve hattatıydı. Manzara ressamlarının dahil olduğu iki ekol arasındaki meşhur üslup farkını icat eden kişiydi. Kuzey Ekolü'ne mensup olan sanatçılar eğitimli saray ressamlarıydı. Dong'un da dahil olduğu Güney Ekolü ise alaylılar ve talebelerden oluşuyordu.

V Çin Seddi'nin Pekin'in 145 km (90 mil) kuzeyindeki Jin Shang Ling bölümü. Bu kısım, 1567-72 yıllarında güney kıyılarını yağmalayan Japon korsanlara karşı çıktığı seferlerle ünlenen Qi Jiguang tarafından yeniden yaptırılmıştır. Ayrıca bu yol boyunca altmış yedi gözetleme kulesi de inşa ettirmiştir.

VI Qiu Ying (1494-1552) tarafından yapılmış imparatorluk sınav sonuçlarının asılacağı duvarın çevresinde toplanan adayları tasvir eden, ipek üzerine mürekkep ve renkli bir parşömen detayı. 1540 tarihli bu sahne "sonuçların ilan edildiği" anı göstermektedir.

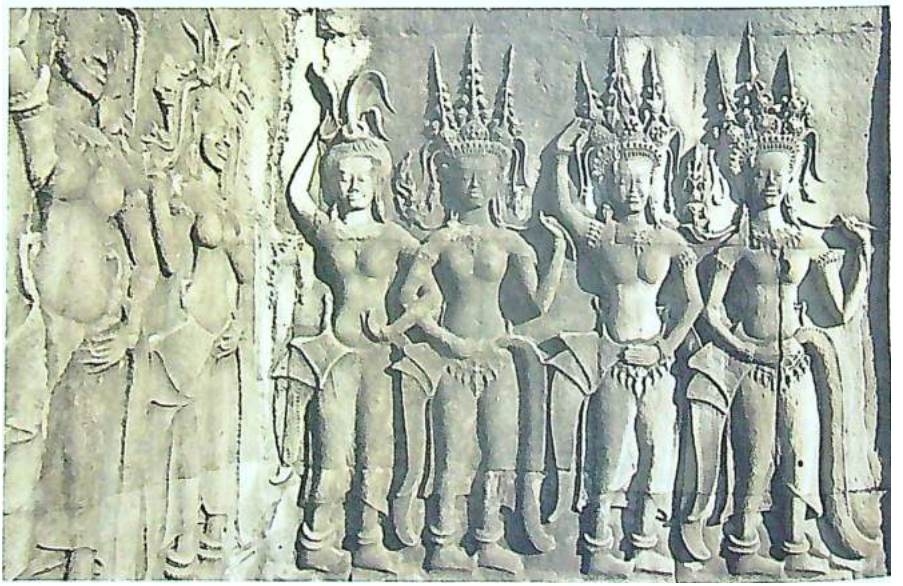
VII Dünyanın en büyük dini anıtı olan Angkor Wat'ın en kutsal kulesi 42 m. (138ft) yüksekliğindedir ve tapınağın tamamı 200 hektarlık bir alana yayılmıştır. Dört tâli kubbe ile çevrili beş nilüfer tomurcuğu kulesi, Brahmanistik tanrıların ikametgâhı olan Meru Dağı'nı temsil etmektedir.

VIII Baphuon tapınak dağından bir rölyef, Angkor Thom, Siem Reap, yak. 1060. Bu muhteşem tapınak, üzerine yapıldığın dağın sarplığı nedeniyle yüzyıllar boyunca birçok kez çökmüştür. Fransızlar ve Kamboçlardan oluşan bir ekip tarafından 2010 yılında tamamlanan kapsamlı bir restorasyon sayesinde ziyaretçiler dinamik ve doğal rölyeflerini yeniden görebilmektedir.

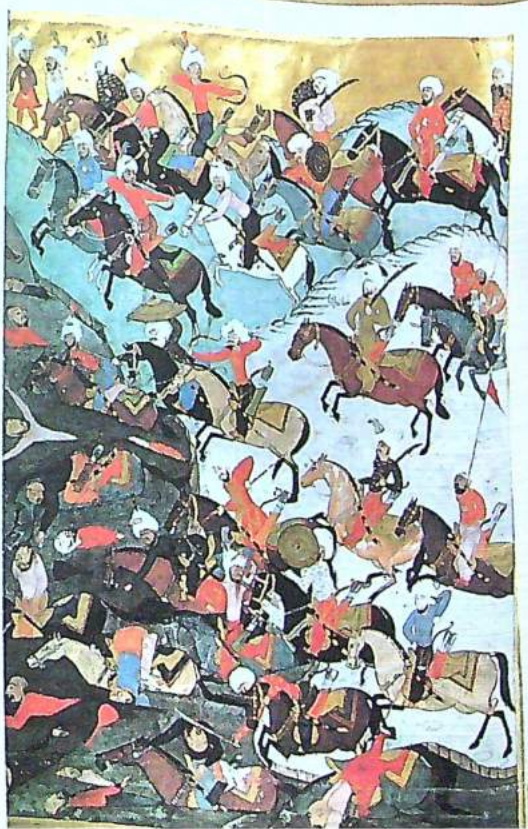
IX Kamboçya, Angkor Thom'daki Bayon tapınağının devasa yüz kuleleri.

X Angkor Wat'tan bir *apsara* rölyefi. Süt Okyanusu'nun Çalkalanması sırasında yaratılan kutsal dansçıları tasvir eden 1.780 *apsara* rölyefi Kamboçya'nın en değerli kabartmaları arasındadır. Rölyeflerdeki duruş, ifade ve kostüm çeşitliliği, II. Suryavarman sarayının güzellik tasavvuruna ışık tutmaktadır.

XI Fransa'nın Toulon limanındaki Osmanlı donanmasını tasvir eden 16. yüzyılda yapılmış ünlü Türk minyatürü. Habsburglara karşı kurulan Fransız-Osmanlı ittifakının bir gereği olarak Barbaros Hayreddin komutasındaki Osmanlı donanması 1543 yılında kışı liman kentinde geçirmiştir.

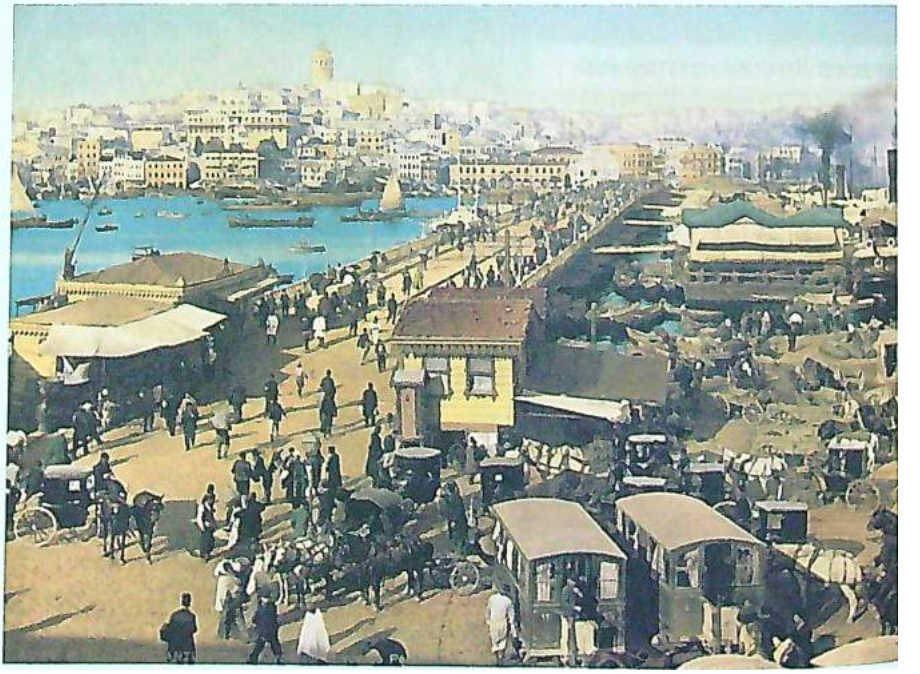

XII Kars yakınlarında gerçekleşen Çaldıran Muharebesi (1578), Kafkasya hakimiyeti için 1578-90 arasında devam eden Osmanlı-Safevî mücadelesindeki ilk büyük Osmanlı zaferi. Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Safevîleri mağlup etmiştir.

XIII Süleymaniye'nin baş mimarı Mimar Sinan tarafından 1550-1557 yılları arasında yaptırılan İstanbul Süleymaniye Camii'nin içi. Klasik Osmanlı mimarisinin başyapıtı olarak kabul edilen cami, Süleyman ve eşinin mezarlarının yanı sıra medrese, hastane, han, imarethane, kervansaray, hamam ve dükkanlardan oluşan büyük bir külliyenin merkezinde yer alır.

XIV İstanbul'un Haliç üzerindeki Galata Köprüsü ve ünlü kulesiyle Galata semti, yak. 1890. Bizanslılar ve Osmanlıların himayesinde bir Ceneviz ticaret kolonisi olan Galata, 19. yüzyılda imparatorluğun Avrupalı sakinlerinin en çok rağbet ettiği mekanlardan biri olmaya devam etmiştir.

Angkor Borei ve İşanapura sanatları etkileyici olsalar da, bu devletler imparatorluk olarak tanımlanabilecek ölçüde genişlememişlerdir. İşanavarman'ın oğlu II. Bhavavarman'ın hâkimiyet sahası için de aynı durum geçerlidir. I. Jayavarman'ın hâkimiyet devrine (655 ilâ 657 arasında bir zamana) kadar başkentin ötesindeki bölgelere uzanan bir iktidar kanıtı da mevcut değildir. Jayavarman'ın başkentinin yeri bilinmemekle birlikte, ismi Purandarapura ya da Indrapura olmalıdır.[7] Yazıtlar (toprak sahibi olan ve bundan dolayı ekonomik ve bölgesel öneme haiz) dini müesseselerin kuruluş ve birleşmelerinin artık bölgesel değil merkezî idarenin yetkisi altına girdiğini düşündürmektedir. Yazıtlar ilk olarak kraliyet buyruklarına muhalefeti lanetlemekte ve idarenin artan karmaşıklığını ima eden kraliyet maiyeti dâhilindeki işlevlerden söz etmektedir. 8. Yüzyıla gelindiğinde pon unvanı, yerini veraset yoluyla kazanılmayıp bağışlanan bir mevki olan *mratan* unvanına bıraktı. Küçük klan şeflerinin gücü, daha kuvvetli olanlar tarafından ele geçiriliyordu.

I. Jayavarman muhtemelen 681'de öldü ve yerine kızı Jayadevi geçti. Onun tahta çıkış tarihi bilinmemekle birlikte adının yer aldığı ilk yazıt 713 yılına aittir ki, bu zaman zarfında otuz iki yıl hükümdarlık yapmış olmalıdır. Onun hâkimiyet devrine ait bütün yazıtlar günümüzün Angkor bölgesinde bulunduğuna göre, muhtemelen başkenti burasıdır. 713'ten sonra birkaç merkez tespit edilebilir. Sambhupura'da (Mekong'daki Kratie eyaletinde) üçü kraliçe olmak üzere bir dizi hükümdar tahta çıkmıştır.[8] Bu hanedan en azından

7 Her iki kelime de Brahmanistik panteonun kralı ve fırtınaların efendisi olan 'İndra'nın şehri' anlamına gelir. Konumu için öneriler arasında güney tarafında Angkor Borei yakınları; Angkor'un daha sonra gelişeceği Tonle Sap bölgesi ve Modern Kompong Cham eyaletinde Banteay Prei Nokor vardır. Yazıtlardan çıkarılacak en değerli tarihi bilgiler, özellikle de Khmer dilinde olanlar, yukarıda not 4'te belirtilen 1998 Vickery sayısında yer almaktadır.

8 803 tarihli K 124 yazıtında listelenmiş ve üç kraliçenin sonuncusu tarafından yazılmıştır. Bkz. George Coedès, *Inscriptions du Cambodge*, Vol. 3 (Paris, 1951), 170–74. Toplam 140 Angkor öncesi yazıttan sadece 16'sı 8. yüzyıldan kalmadır. Bu makalede miladî tarihler kullanılmaktadır, ancak yazıtlarda tarihler Shaka sistemine göre ifade edilmiştir ve miladî eşdeğerini ifade etmek için 78 eklenmesi gerekmektedir.

8. yüzyıl ortalarından itibaren bağımsız şekilde var olmuş görünmektedir. Bölge Mekong'un verimli iç bölgeleriyle ilişkili ticaretten ve onun trafiğinden fayda sağlamak için elverişli bir konumdaydı. Yazıtlar bu hanedanın kuzeyde Stung Treng bölgesinden başlayarak delta sahası boyunca egemen olduklarını kanıtlamaktadır.

Bir diğer egemen grup isimleri *–ditya* ('güneş') son ekinden daha çok *–varman* ('...tarafından korunan') son ekiyle biten krallardan oluşur. Bu krallar Bhavapura'da hüküm sürmüşlerdir. İsmi geçen diğer krallıklar ise Dhruvapura, Vyadhapura ve Indrapura'dır. Bhavavarman ve Jayadevi silsilelerine ek olarak toplam on yedi egemen aile olduğu anlaşılmaktadır. Bu devletlerin çoğu tek bir yazıtta kaydedilmiş olmakla birlikte, sayıca fazlalıkları ve dağılımları Kamboçya'nın henüz imparatorluk seviyesinde merkezîleşmediğini göstermektedir.

Din ve Hint Kültürel Etkileri

Çin yıllıklarında geçen Khmer hükümdarları *Fan* unvanına sahip olup en erken Khmer yazıtlarında ise *pon* kullanılmaktadır. Bunlar Khmerce kelimelerdir. 5. Yüzyıla gelindiğinde kralların ve reislerin isimleri Hintçe kelimeler içeriyordu ve *–varman* gibi son eklere sahipti.[9] Güneydoğu Asya'da bu tür Hint etkilerinin ne zaman başladığı bilinmemektedir ancak arkeolojik kanıtlar M.Ö. 1. yüzyıl ya da daha öncesini düşündürür. Muhtemelen ilk etkileşimler hem Hintlilerin Khmer bölgesini ziyaret ettiği, hem de Khmerlerin Hindistan'a seyahat ettiği tacirler aracılığıyla başladı. Khmer bölgesinde daimi Hint yerleşimlerine ilişkin bir kanıt mevcut değildir. Yazıtların yönetime ilişkin kelimelerle birlikte intikal ve veraset şekillerindeki değişimi göstermesi, Khmerlerin bölgelerini genişleten hâkimlerin hırslarına daha uygun olan Hint sosyal yapısını benimsemekte olduklarına işaret ediyor olabilir.

9 Benzer etkiler, 5. yüzyıl başlarında Kalimantan ve Batı Java'daki epigrafik kayıtların Sanskritçeleşmiş isimlerle krallardan bahsettiği Şampa ve Endonezya'ya da yayılmıştı.

Khmerlerde *pon*, bölgesel olmaktan ziyade törel otorite ile ilişkiliydi ve yazıtlar hem mevki hem de toprak idaresinin pon'un oğluna değil, onun kız kardeşinin oğluna geçtiğini ortaya koymaktadır. Bu türden anaerkil veraset uygulamaları pek çok Güneydoğu Asya toplumunda karakteristiktir. Aslında bunlar muhtemelen Funan kralları arasındaki veraset modellerinin bir sonucudur. Angkorlular döneminde (9. yüzyıldan başlayarak 15. yüzyıl ortalarına kadar) dahi veraset nadiren babadan büyük oğula, bazen daha küçük olan oğula ve genellikle de amcadan yeğene geçerdi.[10] Belirtildiği üzere (bkz. 4. dipnot) maddî refah yükselip küçük nüfuz sahaları kayda değer bölgeler halinde birleştiğinde, güç ve zenginliğin doğrudan aile silsilesinde kalmasını temin etmek adına Hint ataerkil soy modellerini benimsemek kabile reislerine elverişli gelmiş olabilir.

Erkek egemen sosyal hiyerarşinin girişi ile birlikte gelen Hint etkileri arasında epigrafik kayıtlarda Sanskritçenin kullanımı da yer alır. Hint modelleri heykel sanatını da etkilemiştir. Phnom Da ve Sambor Prei Kuk yontularının formları, oval çehreleri, ince yüz hatları ve kalçanın zarafetle salındığı (*tribangha*) duruşuyla Gupta estetiği ile ilişkilidir. Mimaride Hint kule tapınağı, ya da *shikara* benimsenmiştir. Daha da önemlisi Hint kültürü, her ne kadar egemen hale gelmedilerse de, Budizm ve Brahmanizm'i Khmer dini inançlarına eklemiştir: Yazıtlar Hindu tanrıları ile yerel tanrıların bir arada olduğunu ispatlamaktadır. Günümüzde de onurlandırılan ata ruhlarının (*neak ta*) önemine ilişkin kanıtlar mevcuttur.

Bu ruhlarla birlikte köken mitleri, özellikle de suyun ve yer altının hâkimi olarak *naga* (yılan) ile tanrıların ikametgâhı olarak dağ, yerel ve Hint kaynaklı inanç yapılarının ortak unsurlarını açığa çıkarmaktadır ki, bu durum iki kültürel hattın kolaylıkla bir arada var oluşunu izah edebilir. Bir efsane, rüyasından esinlenerek Khmer ülkesine yelken açan Kaundinya adlı Hintlinin gelişi ile

10 Primojeniture (babanın ölümünden sonra mirasın en büyük çocuğa devrolması hakkı ç.n.) ilkesinden yana olan Çinli tarihçilerin Güneydoğu Asya geleneği üzerine bilgisizliği, muhtemelen veraseti gasp gibi yorumlamalarına yol açmış olmalıdır.

ilgilidir. Kaundinya, Kral Naga'nın kızı olup buranın idaresinde bulunan kraliçenin gemisine bir ok atar. İkisi evlenirler; babası kraliçenin ülkesindeki suları son yudumuna dek içer ve Kambus diyarını yaratır. Kambus, ilk olarak 817'de Cham yazıtında "Kamboçyalılar" anlamında kullanılan sözcüktür. Khmer epigrafisindeki ilk kullanımı I. İndravarman'ın (877-89) hâkimiyeti dönemindedir ve elbette modern "Kamboçya" teriminin temelini oluşturur. Köken mitinin günümüze kadar ulaşan Khmer versiyonu krallığın merkezini Kok Thlok ağacı olarak tasvir eder.[11] Mit, Hint toprak temelli kültürü ile köken miti toprağın bir gölden zuhuruna dair olan Khmer su temelli kültürünü içermektedir.

Hint kültürü Kamboçya'ya nasıl iletilmiş olursa olsun, tamamen özümsenmiştir: Sanskritçe yazıtlar yüksek bir edebî ve epigrafik seviyeye işaret etmektedir. Gerçekten de, erken 6. yüzyılda Funanlı iki keşiş Çin'in Liang imparatoru için Sanskritçe metinleri tercüme ediyordu.

Evrensel Hükümdar Çakravartin: Erken 9. Yüzyıl

8. Yüzyıla ait çok az yazılı bilgi mevcuttur: Sadece on altı yazıt günümüze ulaşmıştır. Bu durum tarihçilerin bunun bir düşüş devri olduğunu farz etmelerine yol açmıştır ancak mimari ve heykel sanatının yükselişi bambaşka bir hikâye anlatmaktadır. Prasat Wat Kompong Preah ve Prasat Phoum Prasat gibi tapınaklar kendilerinden önceki abideleri ölçek ve detaylar bakımından aşmaktadır. Bugün 11. yüzyıla ait Batı Baray rezervuarının güneybatı köşesinde doldurulmuş muazzam bir höyük olan Ak Yum, Khmer mimarisinin zirvesi tapınak dağının bir prototipini sunar. Heykel sanatı, özellikle de Kratie bölgesindeki dişi tanrıçaların canlı betimlemeleri[12] de Kamboçya'nın durağanlığı fikri-

11 Bkz. Ang Choulean, "In the beginning was the Bayon", in Joyce Clark, ed., Bayon, *New Perspectives*, (Bangkok, 2007), 362–79. Angkor Thom'daki 12. yüzyılın sonlarından 13. yüzyılın başlarına kadar uzanan bir tapınak olan Bayon daha sonra tartışılacaktır.

12 Bölgeden 'Koh Krieng'in Hanımefendisi' denilen bir heykel belki de Khmer sanatındaki ilk portre ve yazıtta bahsedilen hükümdarlardan önce gelmesine rağmen,

ni çürütmektedir. Bilgi kıtlığı 9. yüzyılda da devam etmiştir ve muazzam değişimlerin meydana geldiği bir dönem olan 791'den itibaren seksen yıldan uzun zaman zarfından bir istisna (bkz. dipnot 8) dışında yazıt kalmamıştır. Bu dönem hakkında bilgi sağlamak için Angkor döneminden kalma geçmişe dönük yazıtlara bakmalıyız. Bunlar arasında en bilgi verici olanı günümüzde Tayland'da Kamboçya sınırı yakınlarındaki Poipet'te bir tapınakta bulunan Sdok Kak Thom Yazıtı'dır. Metin 1052 yılında, 250 yıldan uzun zamandır Khmer hâkimine hizmet eden bir rahip ailesi tarafından yazılmıştır.[13] Ailenin kurucu atası Aninditapura'dan gelmiştir ve Bhavapura kralı tarafından kendisine toprak verilmiştir. Bu bölge (zikredilen bütün yerleşim yerleri modern Kompong Cham eyaletindeki Banteay Prei Nokor yakınlarındaki bölgededir) ayrıca kuvvetle muhtemel Vyadhapura'dan gelip yeni bir krallık silsilesi kuran II. Jayavarman'ın da yurdudur. Khmer metni şunları ifade etmektedir:

> "Majesteleri Parameshvara [II. Jayavarman'ın ölümünden sonraki adı] Mahendraparvata'ya kamraten jagat ta raja'yı kurdu ve [Shivakaivalya ailesini] tanrının kalıcı rahipleri olarak yerleştirdi."[14]

Kamraten jagat ta raja tam olarak 'Dünyanın hâkimi efendi' anlamına gelip Sanskritçeye *devaraja* olarak tercüme edilebilecek bir deyimdir. Terim bir linga, bir heykel ya da kutsal ateşi ifade ediyor olabilir ancak tam olarak mahiyeti ispatlanamaz ve onu tanımlamaya dönük teşebbüsler tartışmalı kalmıştır.[15] Kral 'bu

bir Mekong kraliçesinin temsili olabilir. Heykel (Ka 1621), Phnom Penh Ulusal Müzesi'nde görülebilir.

13 K 235 yazıtı, bir dikili taşın dört yüzündedir (şimdi Bangkok Ulusal Müzesi'nde). İki yüz Sanskritçe (194 satır), iki yüz Khmerce (146 satır); Bkz. R.C. Majumdar, *Inscriptions of Kambuja*, (Calcutta, 1953), 362–82.

14 Sdok Kak Thom Tapınağı, C Yüzü, 56-58. kıtalar.

15 *Kamraten jagat ta raja* (dünyanın hükümdarı olan Efendi), Sanskritçeye *devaraja* olarak tercüme edilen Khmer deyimidir. Sdok Kak Thom metni, *devaraja*'nın her zaman hükümdar ile birlikte hareket ettiğini ve vesayet töreni ayinlerinin, rahiplik makamını elinde tutan ilk aile Shivakaivalya'ya bir Brahman olan Hiranyadama

ailenin dışında hiç kimsenin asla bu tanrının hizmetkârı olarak görev yapamayacağına' yemin etmiştir. Bu taahhüde 250 yıl boyunca bağlı kalınmış, kraliyet tanrısının başrahipliği görevi her bir rahipten, kız kardeşinin oğluna geçmiştir. Ardından '... Majesteleri Mahendraparvata'da hüküm sürmeye başladı.'[16] Mahendraparvata, Hiranyadama adlı bir Brahman'ın Shikaivalya'yı büyülü ayinlerle eğittiği yerdir. Kutsal tantrik metinleri ezberden okuyarak Jayavarman'ı çakravartin, yani evrensel hâkim tayin etti. Ayrıca *kamraten jagat ta raja*, yani *devaraja*'yı tesis etti.

Mahendraparvata'daki ayin (Phnom Kulen) II. Jayavarman'ın mevkiinin zirvesini belirler ancak bu muhtemelen 770 dolaylarında başlayan dikkatle planlanan bir dizi hamlenin sonucu olduğu için gücü elde etmesinin pek ani olduğu söylenemez. Şivakaivalya'nın hamleleri, başkentini yeniden konumlandırmada Jayavarman'ın amaca dönük bölgesel genişlemesini algılamak adına bir çerçeve sağlar. Her hamlesinde memurları ve onların bağlılarından oluşan maiyeti adeta bir göç düzeninde ona eşlik

tarafından 802 yılında öğretildiğini bildirir. Bu ayinler o sırada II. Jayavarman'ın *çakravartin* (evrensel hükümdar) olarak ilan edilmesinin kutsallığını sağladı. Bu varlığın kimliği, hiçbiri kanıtlanamayan çok farklı teorilerin ortaya atılmasına neden olmuştur. K 235, devaraja'nın "... ard arda gelen kralların onu koruyucusu olarak kabul ettiği tüm başkentlerde" yaşadığını belirtir. Bazıları bunu bir kraliyet linga'sı olarak görür. Diğerleri ise bunun bir heykel olabileceğini düşünmektedir. Kralın bir tanrı olduğu anlamına geldiği ('tanrı-kral' Devaraja'nın aslına uygun tercümesidir) şeklinde yorumlanmıştır. Başka bir teori, *devaraja*'nın sürekli yanar halde tutulan kutsal bir alev olduğunu, özel bir tapınakta bulunduğunu ve hükümdar alaylarında hükümdara eşlik ettiğini öne sürer. Yazıt ayrıca, Jayavarman'ın 'Java'dan Indrapura'da hüküm sürmek için' geri döndüğünü söyler; daha sonra "Kambujadesa'nın artık Java'ya bağımlı olmadığı" ifadesi vardır ('Kambujadesa', 'Kambus'un ülkesi' anlamına gelir). Tarihçiler uzun zamandır Java'nın bu zımni hâkimiyetini itiraz etmeden kabul ettiler, ancak teorinin tarihsel bir temeli bulunmamaktadır. Uzun süren yanlış anlama, 'Java' olarak yorumlanan kelimenin olası yanlış çevirisinden kaynaklanmaktadır. Khmer tarafından Şanıpa'nın bazı bölgeleri için kullanılan bir kelime olan chvea olması daha olasıdır. Kamboçya'nın sıklıkla rakibi olan bu komşu ülke, Jayavarman'ın "geri" dönebileceği en olası yerdir

16 Mahendraparvata, bugünkü Phnom Kulen [Kulen Dağı] , Angkor'un kuzey doğusunda, Siem Reap için su sağlayan nehirlerin yükseldiği sırttır. Bu kayalığın önemi, Kamboçya tapınaklarının yapımında kullanılan kumtaşının kaynağı olmasıdır.

etmişlerdir. Onu kral olarak zikreden yazıtların bulunduğu bölgeler arasında Purvadisha (muhtemelen kuzeydoğudadır) ve burada ya son ya da ondan bir önceki kraliçe[17] ile evlendiği anlaşılan Sambhupura yer alır. Böylece hâkimiyetini Mekong havzasından kuzeye genişletmiştir. Oradan, '... Majesteleri, Hariharalaya şehrinde hüküm sürmüştür.' Şimdi Roluos denilen ve Angkor haline gelen yere yakın olan Hariharalaya stratejik olarak Tonle Sap Gölü kenarında konumlanmıştır. Tonle Sap Gölü bugün bile balık konusunda sıra dışı bir zenginlik kaynağıdır ve Mekong Nehri'ne bağlı nehirlerin bağlantı noktasıdır. 'Sonra majesteleri Amarendrapura şehrini kurdu.' Burası kuzeybatıda, modern Battambang'ın ötesinde, I. İşanavarman ve I. Jayavarman'ın burada da varlık gösterdiği Siyam Körfezine dökülen nehirlerin birleşme noktalarının yakınlarında verimli bir tarım bölgesiydi. Bu genişleme ve seleflerinin akınlarıyla birleşince, II. Jayavarman modern Kamboçya'dan daha geniş bir sahada hâkimiyet tesis etti.

II. Jayavarman'ın kutsama töreninin yapıldığı bölgeye Mahendraparvata (İndra Dağı) adını vermek Brahmancı panteonun kralına ev sahipliği yapan tepenin gücünü ve kutsallığını yürürlüğe koydu. Mahendraparvata'nın dağ sembolizmi muhtemelen bölgesel öneminden daha önce geliyordu. Bununla birlikte akıntılara sebep olan ve su kaynaklarının devamlılığını sağlayan Phnom Kulan büyük bir rakip teşkil etmiş olmalıdır ve ileriki zamanlarda başkent Hariharalaya'ya dönmüştür. Jayavarman muhtemelen 850 yılında burada ölmüş, yerine oğlu III. Jayavarman geçmiştir.

Hariharalaya: 9. Yüzyılda Gücün Pekişmesi

II. Jayavarman müteakip krallar tarafından model hükümdar, imparatorluğun gerçek kurucusu olmasıyla yüceltilmiştir. Hâkimiyet sahasının genişleticisi olarak şüphesiz o en faal hükümdarlar arasında yer almaktadır ancak çoğu öncülü ve ardılından

17 MS 781 K 134'de kaydedilmiştir; bkz. Michael Vickery, *Society, Economics, and Politics in Pre-Angkor Cambodia*, 398.

farklı bir şekilde varlığına ilişkin çok az maddî kanıt bırakmıştır. Bir muhtemel istisna haricinde kesin olarak onun hâkimiyet devrine atfedilebilecek bir tapınak ya da heykel mevcut değildir.[18] Bu durum onun stratejik genişleme ile çok meşgul olmasından, her bir başkentte anıtları ya da yazıtları dikemeyecek denli kısa süre kalmasından mı kaynaklanmaktadır? Yoksa onun kendinden emin idaresinin maddî propagandaya ihtiyacı olmamış mıdır? Cevap ne olursa olsun Phnom Kulen'de 9. yüzyıldan itibaren tarihlendirilebilen dikkate değer mimari ve heykel unsurlarının hiç birisi ona bağlanamamaktadır.

877'de hayatını kaybeden III. Jayavarman hakkında çok az kayıt mevcuttur. Bununla birlikte ölümünden sonra Vişnuloka adını alan III. Jayavarman, Khmer tarihinde hami tanrı olarak Vişnu'yu gösteren az sayıdaki kraldan biridir. Bu, Kulen Dağı / Mahendraparvata'da bulunan 9. yüzyıla ait tapınak anıtları hakkında bir ipucu sunmaktadır. Bu anıtların pek çoğu, Khmer tapınaklarında genellikle baskın tasvirler olan Şiva Lingalar'dan (ya da sonraları, antropomorfik figürlerden) farklı olarak, Vişnu'nun heykellerini içlerinde saklamaktadırlar.[19] Tapınakların etkileyici yapıları muhkem ve istikrarlı bir hâkimiyet devrini gösterirken, Vişnu'ya adanmaları bunları teşvik edenin III. Jayavarman olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca kral Hariharalaya'da ikamet etmekle birlikte Kulen Dağı / Mahendraparvata'nın sembolik konumunu sürdürdüğünü ve kutsal mimari için seçilen yerleşim alanı olduğunu da düşünebiliriz.

Annesi II. Javayarman'ın eşi ile akraba olan I. İndravarman'ın (hük. 877-89) tahta çıkışıyla anaerkil soy yeniden oyuna girdi. Sdok Kak Thom Yazıtı'nda şöyle denilmektedir:

18 Çakravartin olarak II. Jayavarman'ın kutsama alanı olduğu düşünülen tapınak bugün Krus Preah Aram Rong Chen olarak bilinmektedir. Muhafaza duvarları ile çevrili büyük bir höyük dışında neredeyse hiçbir şey kalmamıştır, ancak şekil ve ebat olarak 8. yüzyıl Ak Yum harabelerine benzemektedir ve bu, şimdiye kadar tanımlanmamış, ülkesinin devlet tapınağı da olan Jayavarman'ın tapınak dağı olabileceğini gösteriyor. Ak Yum gibi, tabanda 100 m (328 ft) ölçülmüştür.

19 Bunlardan ikisi Phnom Penh'teki Ulusal müzededir: Ka 883 ve Ka 1620. Prasat Krabei Krap bazen Damrei Krap olarak da adlandırılmaktadır.

> Majesteleri İşvaraloka'nın [ölümünden sonraki adı I. İndravarman'dır] hâkimiyeti süresince ... *kamraten jagat ta raja* ... Hariharalaya'da idi ... Şivakaivayla'nın yeğeni Vamaşiva, kralın öğretmeniydi.[20]

Vamaşiva'nın *kamraten jagat ta raja*'nın başrahibi değil, bu rahibin ağabeyi olması, Şivakaivayla ailesinin sadece *devaraja*'nın koruyucusu olarak süreklilik kazanmakla kalmayıp ayrıca kralın tahtının ruhanî lideri, yani gurusu olduğunu da göstermektedir. Bu klanın giderek artan önemi sarayın ve hükümet hiyerarşisinin artan karmaşıklığını göstermektedir.

877'de tahta çıkışında İndravarman "bugünden itibaren beş güç içerisinde kazmaya başlayacağım"[21] diye söz verdi. Bu Khmer hükümdarları tarafından yapılan devasa rezervuarların ilk olan İndratataka'nın yapımına bir atıf olabileceği gibi, onun hâkimiyet devrinde yapılan iki tapınağın, Preah Ko ve Bakong'un imarına ilişkin bir kayıt da olabilir; ya da bu yapıların her üçünü de ifade etmektedir. Bu üç kurum örnek teşkil etti, yani, göletler ve kanallar ile atalar tapınağı ve devlet tapınağı (genellikle dağ tapınağı) gibi imar faaliyetlerinin gelişimini saptadı. İndravarman'ın imar faaliyetlerinin kapsam ve karmaşıklığı sadece sofistike bir devletin idare edebileceği bir kurumsal uzmanlığı ortaya koyar.

Preah Ko'nun kuruluş steli, Şiva'ya saygı sunduktan sonra, İndravarman'ın tahta çıkış tarihi ile soyağacını verir, onun kraliyet servetini ('muhterem aslan taht, [saray] ... ve [çadır] ... onun kendi tasarımına göre altından yapılmış') belirtir, niteliklerini ('bütün erdemlerle ve karşı koyulamaz kahramanlıkla donatılmış') ve görünüşünü ('... öyleyse nasıl ayırt edebilirsin ... onu yüzünü ay'dan...' yüceltir, onu birkaç tanrı ile mukayese eder.[22] 28. Dörtlük Preah Ko'nun altı kulesinin her birinin tanrılara ithaf

20 Sdok Kak Thom Tapınağı, D Yüzü, 5. kıta.

21 Preah Ko dikili taşı, K 713, 7. kıta. Preah Ko, iki yıl sonra adanmış olduğu için yapımına 877'nin başlarında olmalıdır. Aynı şey, dikili taşı MS 881 tarihli olduğu için muazzam Bakong için de geçerli olmalıdır.

22 Preah Ko dikili taşı, K 713, 8 - 27. kıtalar.

edildiği tarihi (879/880) verir; üç ön (doğu) kule bir tanrının, üç arka kule ise bir tanrıçanın kutsal mekanıdır. Bazı kulelerin lentolarındaki yazıtlar, içerisindeki tanrıçayı tanımlar ve onu İndravarman'ın atalarından biriyle ilişkilendirir; doğu kulesindeki erkek, batı kulesindeki dişidir.

Preah Ko stelinin arka yüzü 893'te İndravarman'ın oğlu I. Yaşovarman tarafından yazdırılmıştır ve kulelerden ikisindeki tanrılara yapılan bağışları tasvir eder. Tuğla tapınak yapım aşamasında kumtaşıdan yapı elemanlarınca desteklenmiştir.[23] İnşa tekniğinin kalitesi, oymaların inceliği ve ikonografinin karmaşıklığı Kamboçya tapınakları için yeni bir azim ve ölçek aşaması teşkil etmekte, krallığın artan gücü ve özgüvenini ortaya koymaktadır.

İndravarman'ın devlet tapınak dağı Bakong, bu açılımı gösterir. Kuruluş steli M.S. 881 tarihlidir. Muazzam büyüklüğüne (65'e 67 metre bir alan üzerinde yaklaşık 30 metre boyunca yükselen, tamamen kırmızı kil dolgulu kumtaşı ile kaplanmış beş katlı piramit) bakılırsa yapımına İndravarman'ın hâkimiyetinin erken dönemlerinde başlanmış olmalıdır. Piramit daha küçük mabetlerle çevrelenmiştir ve bunlar arasında yer alan sekiz tuğla kule şöyle tanımlanmıştır:

> ... Şiva'nın sekiz tezahürünü barındırır ... toprak, rüzgâr, ateş, ay, güneş, su, hava ve kurban.[24]

Görkemli ölçeği ve özenli oyma işi kralın emperyal hırslarını kanıtlamaktadır. Bir zamanlar kulelerde saklanan dini heykellerden yankılanan bir güç dışavurumudur. Bunların ihtişamı ve simgesel mesafeleri Sambor Prei Kuk'un doğal görüntüsüyle belirgin bir zıtlık oluşturur.

23 Christophe Pottier, 'De brique à grès: précisions sur les tours du Prah Ko', *BEFEO* 92, 2007 [2005], 447-95. Dikili taşın ikinci yüzü yenilenmiş gibi görünüyor ve Yaşovarman'ın yazıtının babasının dönemindeki orijinal metnin yerini aldığı anlaşılıyor. Tapınağın tadilatına dair ikna edici kanıtlar, 1993-1996 yılları arasında ve daha sonra 1999'dan günümüze kadar gerçekleştirilen tapınağın onarımı ile birlikte yapılan kazılar sırasında keşfedilmiştir.

24 Bakong dikili taşı, K 826, 25. kıta.

Hariharalaya'da II. ve III. Jayavarman dönemlerine ait anıtlara dair kanıtlar nadirdir. Bu ayrıca başkentin esas özelliği kraliyet sarayının muhtemel yeri için de geçerli olmakla birlikte yakın zamanda bütün dünyevi Khmer binaları gibi dayanıksız malzemelerden yapılan sarayın Prei Monti Tapınağı'nın kuzeyindeki yükseltilmiş düzlükte yer aldığı öne sürülmüştür.[25] Burada ithal lüks eşyaların mevcudiyetini gösteren yüksek kalitede Tang Çini ve diğer seramik parçalarının bulunması, kraliyet konutunun yeri olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Hem çağdaşı hem de daha sonraki yazıtlar İndravarman'ın bir savaşçı olarak yiğitliğini övmekle birlikte hiçbir fethi belirtilmemiştir. Onun hâkimiyetinin Tayland'da Mun vadisinde Ubon yakınlarına dek uzandığını bilmekteyiz çünkü orada 886 tarihli bir metin ondan insanoğlunu doğumun ve ölümün yükünden kurtarmasıyla söz eder.[26] Halefleri tarafından İndravarman'ın krallığının 'Çin Denizi'ne' dek uzandığının iddia edilmesine temkinli yaklaşılmalıdır; kraliyet övgülerinin abartıları her zaman gerçekle örtüşmez. Bununla birlikte İndravarman'ın Kambujası (Kamboçya'nın ilk olarak 817'de bir Cham Yazıtı'nda kaydedilen ismi) şüphesiz dikkate değer bir ülke olarak değerlendirilebilir. İdarî denetime ilişkin kayıt mevcut değildir, dolayısıyla uzak bölgeler muhtemelen vasal statüsündeydi. Bundan dolayı henüz krallık, imparatorluk olarak tanımlanamaz.

I. Yaşovarman (hük. 889- 10. yy. başları) babasının ardından tahta çıktı ve tıpkı onun gibi atalarını onurlandıran bir tapınak inşa ettirdi. İndratataka'nın ortasında yapay bir ada üzerine inşa edilen Lolei kompleksi Mebon adı verilen tipin ilk örneğini teşkil eder.[27] 893'te ithaf edilen Lolei'in iki sıra halinde düzenlenmiş dört tuğla kulesi bulunup ince lentoları, küçük sütunları ve

25 Christophe Pottier, 'Prei Monti: rapport de fouille de la campagne 2007: À la recherche du Palais Royal de Hariharalaya', 2007, yayınlanmamış, s. 49.

26 K 694, Ban Bung Ke.

27 Daha sonraki örnekler Doğu Mebon, Batı Mebon ve Neak Pean'dir (aşağıya bakınız).

ayakta duran erkek (önde) ve kadın (arkada) koruyucuların yer aldığı nişleri ile Preah Ko tarzındadır.

Angkor'un Kökleri: 10. Yüzyıl Başları

10. Yüzyıl başları civarında I. Yaşovarman başkentini hali hazırda projelerini başlatmış bulunduğu 15 kilometre kadar ötedeki Angkor bölgesine nakletti. Bu naklin gerekçesi bilinmemektedir. 890 dolaylarında Yaşodharatataka olarak bilinen (günümüzün Doğu Baray'ı) kendi muazzam rezervuarını başlattı. Yapımı Siyam Reap Nehrinin yatağını değiştirmeyi gerektirdiği için Khmer'in hidrolik hırslarına şaşırtıcı bir örnek teşkil etmektedir. Bize ulaşan on iki yazıt, kralın dördü barayın güney kıyısında olmak üzere yüz Yaşodharatataka tesisatı meydana getirdiğini ifade eder.[28]

Kral yeni başkent Yoşadharapura'nın tam ortasında kendi devlet tapınağını Yaşodharagiri (bugün Phnom Bakheng) adı verilen dağın üzerinde kurdu. Yazıtlar bunun Brahman tanrılarının evi olan Meru Dağı'nın bir mikrokozmosu olarak tasarlandığını göstermektedir. Sarp bir yamaca yontulmuş ve kumtaşı ile kaplanmış bu dağ tapınağı, hâkim konumu ve zengin ikonografisiyle Khmer mimarisinde yeni bir anıtsallığı cisimleştirmektedir. Tepenin tesviye edilmiş zirvesinde beş basık taraça üzerinde 65 metre yukarıya yükselir ve en üst taraçası, zar beşlisi formunda dizilmiş beş kule ile taçlandırılmıştır. Bu düzenleme, çevresinde dört tamamlayıcı kulenin yer aldığı görece yüksek bir merkezi kuleden oluşur ve Brahman tanrılarının evi Meru Dağı'nı sembolize eder. Zar beşlisi düzeni Khmer mimarisinde yaygın bir biçim haline gelmiştir.[29]

Merkezi Khmer düzlüğündeki nadir tepeler mütevazı yükseklikleri ile orantısız bir izlenim uyandırmaktadır ve muhtemelen

28 Üç Yashodharashrama'dan metinler, Majumdar, *Inscriptions of Kambuja*, 119-37'de bulunabilir (yukarıdaki not 13'e bakınız bu not da asıl metindeki notla tam eşleştirilmeli).

29 Yardımcı kuleler, ara yönlerdeki köşelere yerleştirilir ve çevredeki dört zirveye sahip olan Meru Dağı'na referansı tamamlamaktadır.

Yaşovarman başkentinin kuzeydoğusundaki Phnom Bok ve güneyde Tonle Sap Nehri'ne yakın Phom Krom'u da taçlandırmak suretiyle görünürlüğünü genişletmek istemiştir. Bunlar birkaç yapı ile birlikte Şiva, Vişnu ve Brahma teslisine ithaf edilmiş üç de kule içermektedir.

İndravarman gibi Yaşovarman da hiçbir askerî seferi açıkça belirtilmediği halde güçlü bir savaşçı olarak yüceltilmiştir. Epigrafik kayıtlar onun nispeten kısa hâkimiyetine göre oldukça fazladır ve bunların dağılımı, her ne kadar büyük imar faaliyetleri halen başkent bölgesi ile sınırlı olsa da, imparatorluk düzeyinde bir egemenlik alanına ilişkin kanıt teşkil etmektedir. Yazıtlar o öldüğü zaman (tarihi bilinmemekle birlikte 910'dan önce) krallığının batıda Myanmar yakınlarındaki günümüz Shan devletleri yakınlarından batıda modern Merkezi Vietnam'da Cahmpa'ya, kuzeyde Laos'ta Cahmpasak ve Yünnan'a, güneyde Tayland körfezine ulaştığını göstermektedir.

Müteakip iki kralın ikisi de Yaşovarman'ın oğulları idi. 912 ilâ 922 arasında yazıtlar I. Harşavarman'dan ve 925'te de onun erkek kardeşi II. İşanavarman'dan söz eder. Yaşodharapura'da hüküm sürmüş olmakla birlikte haklarında fazla bilgi bulunmayıp dönemlerinde az sayıda anıt yapılmıştır. Muhtemelen, Harşavarman ve İşanavarman'ın teyzelerinin kocası olan IV. Jayavarman'ın (hük. 921/28-42) hâkimiyetinin karışıklıkları dolayısıyla, Khmer sınırları bu dönem boyunca değişmemiştir.

Koh Ker'in İhtişamı

921 ilâ 928 arasında yeğenleri Yoşadharapura'da hüküm sürerken kendisini IV. Jayavarman ilan eden kral, Angkor'un 80 km kadar kuzeydoğusundaki Çok Gargyar'daki (bazı yazıtlarda Lingapura, günümüzde Koh Ker) mülkünden Kamboçyalıların hükümdarı sıfatıyla eş zamanlı olarak hâkimiyet icra ediyordu. Hâkimler arasında mücadele olduğuna dair bir kayıt mevcut değildir, dolayısıyla Jayavarman'ın II. İşanavarman'ın 928'deki ölümüne dek

bir vasal kral olduğu, bu zamanda ise çakravartin haline geldiği düşünülebilir. Bu durum Sdok Kak yazıtında ifade edilmiştir:

> Majesteleri Paramşivapada [IV. Jayavarman'ın ölümünden sonraki adı] hâkimiyeti boyunca Yoşadharapura'da hüküm sürmek üzere Çok Gargyar'dan ayrıldı ve *ḍevaraja*'yı da beraberinde getirdi.[30]

Şivakaivalya klanının yüksek rahibi İşanamurti, burada kendisini tasdik ettirdi. Bunun için bir tarih verilmemiştir ancak en yüksek unvan muhtemelen 928'de verilmiştir.

Kor Keh kurak bir bölgedir ve Jayavarman'ın muazzam imar faaliyetlerini gerçekleştirmesine olanak sağlayan refahın kaynağı bilinmemektedir. Çok sayıdaki göletin kalıntıları, erken bir projesi Jayavarman'ın barayı Rahal olan, kapsamlı bir sulama sistemini gösteriyor olabilir. Koh Ker kompleksi altmıştan fazla yapıdan oluşur. Koh Ker tapınaklarının görkemli boyutları ve bileşenleri, heykelleriyle de yansıtılmıştır. Bu geniş kompleksin sadece yirmi yıldan fazla zaman zarfında yapıldığını düşününce, inşasının aralıksız devam etmiş olması gerekir. Anlaşıldığı kadarıyla mimari girişimlerindeki cesaret IV. Jayavarman için yeterli olmuştur çünkü onun ya da oğlu ve halefi (Koh Ker'de sadece iki sene, 942-944'ta hüküm süren) II. Harşavarman'ın zamanında sınırların genişletildiğine dair bir kanıt yoktur.

Çekirdek Bölgeye Dönüş: 10. Yüzyılın İkinci Yarısı

Rajendravarman 944'te tahta çıktı. 947'de ismini koruduğu Yoşadharapura'ya döndü ve yüzyılın başlarında yapımına başlanmış olan Baksei Cahmkrong Tapınağı'nı tamamladı.[31] Tapınağın yazıtında kralın Cahmpa'ya karşı savaştığı ve başkentini yaktığı ifade edilir. Ayrıca kralın ciddi Budizm tetkiklerinden de söz

30 Sdok Kak Thom tapınağı, D Yüzü, 31. kıta.

31 Baksei Chamkrong Tapınağı, K 286, 24. kıta.

edilmektedir. Rajendravarman'ın muhtemelen hâkimiyeti devrindeki muazzam imar faaliyetlerinden sorumlu yüksek bürokratlarından ve bir Budist olan Kavindrarimathana'nın etkisiyle, dine karşı evrensel bir yaklaşımı söz konusu olmalıdır.[32]

Rajendravarman'ın ilk anıtı Doğu Baray'daki 952 tarihli Doğu Mebon Tapınağı, alışılmadık şekilde bir piramit olmasına rağmen, muhtemelen bir ata tapınağıdır. Beşli formuyla (Prasat Phnom Bakheng gibi), bazı en zarif lento ve sütunce oymalarıyla bütün Khmer mimarisinde ayırt edilmektedir. Rajendravarman'ın devlet tapınağı Pre Rup (961) ondan yalnızca sekiz sene sonra ithaf edilmiştir. Kırmızı tuğla ve kumtaşlı laterit kapı ve merdiven öğeleriyle bu yapı da beşli formda olup benzer yüksek oyma teknikleri ve geniş bir düzene sahiptir. 50 metrelik kaide ve 12 metrelik yüksekliğiyle üç katlı piramit Pre Rup'u Khmer anıtlarının en hoş olanı haline getiren uyumlu ölçülere maliktir. Kavindrarimathana ayrıca nadir bir Budist tapınağı olan üç kuleli Bat Çum (960) ve kraliyet sarayının başlamasından da sorumludur.

Tapınak inşası sadece bu tür faaliyetlerin dindarlığı ve hayır sahibinin görkemini yansıtmasından sağlanan fayda ile değil, ayrıca bu kurumların desteklenmesi için gereken arazinin kontrolü ve bunların bakımlarının ihtiyaç doğurduğu maiyet ile de ilgiliydi. Merkezde verimli imar projelerinin gerçekleştirildiği bir hâkimiyet, neredeyse kesin olarak gücün konsolide edilmesiydi. Her ne kadar bugünkü Tayland'ın kuzeydoğusu ile ticaret artmış görünse de, Khmer Krallığı'nın sınırları ne Rajendravarman'ın, ne de onun oğlu ve halefi V. Jayavarman'ın hâkimiyet devrinde genişledi. 944'te Rajendravarman'ın tahta çıkışından V. Jayavarman'ın (hük. 968 – 1000 ya da 1001) ölümüne dek geçen süreç, iyi teşkilatlanmış ve barışçıl bir devletin sosyal altyapısını takviyesiyle öne çıkar.

32 Bu, Khmer tarihinde bir mimarın kimliğinin bilinmesinin çok nadir örneklerinden biridir.

V. Jayavarman tahta çıktığında gençti. Ruhani rehberi Yajñavaraha adında, etkisi yıllar içinde artan bir rahip ailesinden gelen bir Brahmandı. Rajendravarman'ın ölüm yılı olan 967'de rölyeflerinin karmaşıklığıyla tanınan küçük Banteay Srei Tapınağı'nı kurdu; tapınak 968'de ithaf edildi. V. Jayavarman'ın uzun hâkimiyet devri öldüğünde henüz tamamlanmamış olan ve takip eden çalkantılı yıllarda ihmal edilen Ta Keo dağ tapınağının inşasına, Kraliyet Sarayının ve muhtemelen onun küçük dağ tapınağı Phimeanakas'ın tadilatına tanıklık etti. Prasat Prei Einkosei adlı 968 tarihli bir yapı, iki önemli yazıt içermektedir.[33] Bunlar hediyeler, hibeler, ayrıcalıklar; çiftlik hayvanları, tarım ürünleri ve ticarî emtia; değerli madenlerden tören kapları ve heykeller hakkında detaylı bilgiler sağlamaktadır. Böylece Khmer toplumunun yasal ve malî karmaşıklığına ışık tutmaktadır.

İmparatorluk Özlemleri: Suryavarman'ın Tahta Çıkışı

V. Jayavarman'ın kraliçesinin yeğeni olan I. Udayadityavarman'ın hükümdarlığının neden bir yıl sonra 1002'de sona erdiği bilinmemektedir. Arkasında hiçbir iz bırakmamıştır. Halefi I. Jayaviravarman'ın soyu ise kesin olarak bilinmemektedir. Hâkimiyeti, görünüşe göre kuzeydoğudaki soylu bir aileden gelen I. Suryavarman'ın tahtta hak iddia ettiği döneme denk geldi. Suryavarman batıya doğru istikrarlı bir ilerleme kaydetti ve nihayet 1010'da fetihle egemenliğe ulaştı:

> Onun kılıcı düşmanların çemberini kırdı ... [ve] ... o hükümdarlığı etrafı başka krallarla çevrili bir kralla savaşarak kazandı.[34]

Kraliyet Sarayı'nın giriş kapısına oyulmuş 1011 tarihli bağlılık yemininden, meşruiyetinin onaylanmaya ihtiyacı olması sonucu çıkarılabilir. Bağlılık yemininde adı geçen 4000 kişi krala ebedi

33 K 262, MS 968 (Khmer) ve K 263, en erken 984 (Sanskrit ve Khmer).

34 Bakan'ın K 197'si (Kompong Svay Preah Khan), 7. kıta.

sadakat ve bağlılık yemini etmişlerdir. Yemin 'ellerin kesilerek kan akıtılması' ile mühürlenmiş ve ihanetin 'cehennemin otuz ikinci katı' ile cezalandırılması kararlaştırılmıştır:

Suryavarman'ın hâkimiyet devri Şivakaivalya ailesinin kalıtsal *devaraja* başrahipliğinin kesintisizliğinin ihlaline tanıklık etti. Sdok Kak Thom yazıtı, kralın mevcut görevli Sadaşiva'ya: 'baş kraliçesinin en küçük kızkardeşi ile evlenmek için dini hayatı terk ettirdiğini'[35] belirtir.

Sadaşiva'ya '... *Kamsten Shri Jayadevi Pandita*, kraliyet rahibi ve en üst tabakanın çalışanlarının şefi'[36] unvanı verildi. Bu her ne kadar prestijli bir mevki olsa da, Suryavarman'ın klanın değişmez otoritesini zayıflatarak kendi meşruiyet iddialarını kurma girişimi olarak değerlendirilebilir.

Suryavarman, Khmer egemenliğini bir imparatorluğun boyutlarına genişletmek için sürekli çaba harcayan ilk kraldı. Tayland'ın Mendam vadisinde, Malay yarımadasına uzanan Mon-Davarti krallığı Louvo'nun (Lopburi) kontrolünü ele geçirdi. Onun hükümdarlığı zamanında Cahmpa'ya karşı hiçbir savaş kaydedilmemiştir. Çevrede tesis ettiği büyük tapınaklar aracılığıyla Khmer bölgesindeki hâkimiyetini ilân etti. Kamboçya ve Tayland arasındaki Dangrek yükseltisinin muhteşem burnunda yükselen Preah Vilhear gibi mevcut tapınakların genişletilmesi de bununla ilgiliydi.[37] Suryameshvara olarak adlandırılan altın lingalar imparatorluğun dört ana yönde en uzak noktadaki tapınaklarına yerleştirildi, böylelikle devletin merkezi otoritesi ilk olarak başkentten uzak bölgelerde görünür hale geldi.

Suryavarman'ın diktirdiği bütün tapınaklar, tıpkı Preah Vilhear gibi, tepelerin zirvelerinde olup piramit tapınağı inşa etmek zorunda kalmadan Meru Dağı'nın sembolik gücünün himayesine

35 Sdok Kak Thom Tapınağı, D Yüzü, 43-6. kıtalar.

36 K 235, 43-46. kıtalar.

37 Dünya Mirası Alanlarına yeni eklenen bu tapınağı çevreleyen bölgenin egemenliği konusunda Tayland ve Kamboçya arasındaki anlaşmazlık maalesef hala çözülememiştir.

sığınıyordu. Güneyde Phnom Chisor ve batıda Wat Ek bunlar arasında yer alır. En eski Khmer kutsal yerleşim bölgelerinden olan (şimdi Laos'ta bulunan) Wat Phu'yu genişletti. Ayrıca Angkor'un kuzeyindeki Bakan'da mabetler inşa etti, Kraliyet Sarayı içinde Phimeanakas tapınak dağını genişletti ve muhtemelen Tayland'da Phimai'nin bir bölümünü kurdu.[38] Kamboçya'nın en uzun süre tahtta kalan ve en güçlü hükümdarlarından biri için şaşırtıcı bir biçimde yeni bir tapınak dağı inşa ettirmedi. Belki de Phimeanakas'ın eklentileri onun devlet tapınağı ihtiyacını karşılamıştır. Ya da *devaraja*'nın ve onun Şivacı Lingası'nın evi olarak tapınak dağı sembolizmi ve bunun krallık gücü ile bağlantısı onun için daha az anlam ifade ediyordu, çünkü her ne kadar Şiva kültünü sürdürüp hâkimiyet sahası boyunca linga tesis etti ise de o muhtemelen bir Mahayana Budisti idi.[39] Onun başkentteki odağı makul bir şekilde kamu işleri üzerine idi ve bu çok sayıda göletin yapılmasını da içerdiği için şehrin nüfusunun artmış olduğunu düşündürmektedir. 11. Yüzyılın ikinci yarısında tamamlanan devasa Batı Baray'ın inşasına muhtemelen Suryavarman'ın hâkimiyeti devrinde başlanmıştır. Azımsanamayacak altyapıya sahip bu türden şehir genişlemeleri, hâkimiyet alanının en uzak erişim bölgelerinde otorite merkezlerinin özenli tesisi ile birlikte, güçlü bir imparatorluk duygusuna malik ferasetli bir hâkim imajını teyit etmektedir.

I. Suyavarman'ın yerine geçen oğlu II. Udayadityavarman (hük. 1050-66) kutsal Hindu yazıtlarında uzman olarak tanımlanır; o yüksek rahipleri köklü Şivakaivalya ailesinden değil, Saptadevakula rahip ailesinden olmak üzere, *devaraja*'nın önemini yeniden tasdik etti. Udayadityavarman'ın hâkimiyeti 1050'de Cahmpa ile girişilen bir savaşla ve ardından da güneyde baş gösteren isyanla sıkıntıya düştü. Bu ve daha sonraki bir isyan meşhur Khmer generali Sangrama tarafından bastırıldı. Yazıtlar kralı

38 Bakan'a bazen Kompong Svay'dan Preah Khan denir; kelime Preah Khan'ın kutsal kılıç anlamına gelen Khmerce karşılığıdır.

39 I. Suryavarman, ölümünden sonra Nirvanapada adını almasının düşündürdüğü şekilde, Kamboçya'nın ilk Budist kralı olabilir.

abartarak övmekte ise de onun en göze çarpan katkısı dağ tapınağı Baphuon'u inşa ettirmesidir. Muhtemelen onun hâkimiyeti döneminde yapımı tamamlanan Baphuon çoğu 11. yüzyıl sanatını karakterize eden bir stile ismini vermiştir. Yazıtlar Baphoun'u 'altından dağ' olarak tasvir eder ve bu taşının bütün Khmer tapınakları gibi stükolu ve muhtemelen de ayrıca yaldızlı olduğunu düşündürür. Duvarları zarif hikâye rölyefleri ile bolca süslenen Baphuon, Khmer piramit tapınaklarının en devasa olanıdır. Bu zamanda tamamlanan Batı Baray adasındaki tapınak Mebon'da Kozmik Uykusunda Uzanan Vişnu'nun dikkat çekici bir bronz tasvirine ev sahipliği yapmaktadır. Zarar görmemiş tam halinin 6 metre civarında olduğu saptanmıştır.[40]

III. Harşavarman 1066'da ağabeyi Udayadityavarman'ın yerine geçmiş ve sıklıkla savaşların yaşandığı bir dönemde, 1080'e dek hüküm sürmüştür. Dini kurumları desteklemiştir ama Khmer toplumu onun hâkimiyet döneminde dikkate değer bir değişim göstermemiştir. Onu farklı bir soydan gelen VI. Jayavarman izlemiştir.

Kuzeydeki Güç: Geç 11. Yüzyıl

VI. Jayavarman'dan (hük. 1080-1107) ilk olarak 1082 tarihli bir Khmer yazıtında söz edilmektedir. Mahidharapura hükümdarları muhtemelen uzun süredir Angkor krallarının vassallarıydı, ancak Jayavarman'ın merkezi otorite iddiasını tetikleyenin ne olduğu bilinmemektedir. Angkor'da takdis edilmekle birlikte muhtemelen merkezî mabedinin özgün koni şeklindeki kulesinin Angkor Vat'ınkini önceden haber verdiği Phimai'de yaşamaya devam etti.[41] Buriram'da 8. yüzyıla ait Buda ve bodhisattvaların bolluğu,

40 Batı Mebon Tapınağındaki bir kuyuda bulunan parça 2.22 m (7 ft'den uzun) uzunluğunda ve emsalsiz asalettedir. Kamboçya Ulusal Müzesi, Ga 5387'de sergilenmektedir.

41 Prakhon Chai definesi denilen buluntular 1964 yılında Buriram eyaletindeki Khao Plai Bat tapınaklarında keşfedildi ve gizemli koşullarda hızla dağıldı. Örnekler şimdi birçok müzeyi süslüyor. En iyileri arasında Asya Topluluğu ve Müzesi'ndeki Rockefeller koleksiyonundan Maitreya bulunur. Bkz. Emma Bunker, 'The

Mahayana Budizmi'nin bölgede mevcudiyetini gösterir. Her ne kadar Brahmancı tanrıları da içerse de, Phimai bir Budist tapınağı olarak adanmıştır; bu durum belki de Tantrik Budizm'in birleştirici eğilimlerinin bir yansımasıdır. Kısa süre sonra yapılan bir diğer büyük tapınak olan Phnom Rung da bir Brahman tapınağı olduğu için, VI. Jayavarman'ın imar faaliyetlerinden dini inancına ilişkin bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. II. Udayadityavarman zamanında yüksek soylular arasında bulunan başrahibi Divakarapandita, III. Harşavarman ve daha sonra da Jayavarman'ın halefi ve büyük ağabeyi Dharanindravarman (hük. 1107-13) dönemlerinde de bu makamda bulunmuştur ki, bu durum dört hâkimiyet devri boyunca ayinsel sürekliliği gösterir.

Dharanindravarman, VI. Jayavarman'ın ölümünden sonra meditasyonla geçen hayatını gönülsüzce bırakarak tahta çıktı. Jayavarman'ın yazıtları kuzey bölgelerinde, Harşavarman'ınkiler Angkor dolaylarında bulunmuştur. Dolayısıyla muhtemelen yeni hanedana direniş devam ediyordu. Rakip hizipler Mahidharapura krallarının anne tarafından büyük yeğeni genç kral II. Suryavarman'ın tahta çıkışına dek merkezi yönetimin kontrolü altına alınamadılar. Yazıtlar onun eğitiminden sonra 'iki efendiye bağımlı' olup '... düşman kralın filinin başının üzerine zıplayarak onu öldürdüğünü'[42] ifade ederler. Bu Harşavarman'ın takipçilerinin yenilgisini gösterir. Ardından Suryavarman büyük amcası Dharanindravarman'ı tek bir günde sona eren bir savaşta mağlup etmiştir. Onun gücü eline geçirmesi genişlemekten ziyade, iç çekişmelerle meşgul olan Khmer Krallığı'nda kargaşa dönemine son vermiştir.

II. Suryavarman ve Angkor Wat Çağı

II. Suryavarman (hük.1113-45 veya sonrası) daha önce hiçbir hükümdarın yapmadığı bir şekilde Khmer imparatorluğunun

Prakhon Chai Story: Facts and Fiction', *Arts of Asia*, 32/2, (March–April 2002), 106-25.

42 Ban Theat'ten K 364.

dış ilişkilerini değiştirdi. Muhtemelen en savaş yanlısı kral olarak 1132'de modern Vietnam'ın kuzeyinde Dai Viet'e (Cahmpa işbirliğiyle) ve 1128, 1129'da (deniz saldırısı), 1147, 1148 ve 1150'de Cahmpa'ya seferler düzenledi.[43] Cahmpa'daki kuzey Vijaya merkezli ve güney Panduranga hizipleri arasındaki rekabetten faydalanarak karısının erkek kardeşi Harideva'yı Vijaya tahtına çıkartma girişimi de dâhil olmak üzere, seferlerinin çoğu başarısızdı. 13. Yüzyıl Çin tarihçisi Ma Touan-li Kamboçya'dan Çin'e gelen elçileri kaydetmiştir; bu 9. yüzyıldan beri Çin yıllıklarında Kamboçya elçilerine dair ilk kayıttır. 1116'da iki yüksek Khmer memuru bir yıl boyunca Song sarayında kalmıştır.[44] Suryavarman'ın dışa açılımı 1120 ve 1128'de ticaretle ilgili meselelerin tartışılıp çözüme bağlandığı daha ileri elçilikleri de gerektirmiştir. Bu kayıtlar ekonomik meselelere ilişkin eşsiz bilgiler vermektedir çünkü çoğunlukla dini kurumlarla ilgili olan Khmer yazıtlarında dış ticaret hakkında çok az bilgi mevcuttur.

II. Suryavarman'ın zamanından kalma Khmer yazıtları Wat Phu ve Preah Vihear dâhil olmak üzere, kuzeyde yerleştirilmişlerdir, dolayısıyla kralın dış bölgelerde gücünü tahkim ettiği varsayılabilir. Mahidharapura bölgesinde imar faaliyetleri devam etmiştir ve Khmer etkisi bu dönemde Lopburi'de dikilen anıtların stilini belirlemiştir. Çin ile ilişkiler muhtemelen ekonomik refahı arttırmıştır ve egemenlik batıda (Çinliler Khmer etkisinin Myanmar'a dek uzandığını ifade etmişlerdir) ve kuzeyde sürdürülmüş görünmektedir. Fakat Cahmpa ve Dai Viet üzerine gerçekleştirilen başarısız hücumlar II. Suryavarman'ın emperyal hırslarının hâkimiyet bölgesini seleflerinin sınırlarının ötesine yaymaya yetmediğini açıkça göstermektedir.

Başarısız dış girişimlerinden bağımsız olarak, Suryavarman'ın en üstün başarısını kurucu kimliğiyle kazanmıştır. Thommanon ve Chau Say Tevoda'nın Angkor'un merkezindeki küçük tapınakları,

43 Bu savaşlarla ilgili bilgilerin çoğu Cham yazıtlarından geliyor.

44 Ma Touan-lin, *Éthnographie des peoples étrangers à la Chine II: Méridionaux*, Çeviren: Le Marquis d'Hervey de Saint Denys (Geneva, 1883).

Doğu Baray'ın doğu ucunda özenle inşa edilmiş Banteay Samre ve Angkor'un yaklaşık 40 km kuzeyindeki büyük Beng Mealea kompleksi, - Wat Phu'ya eklenenler hakkında bir şey söylemeye gerek bırakmaksızın - büyük mimar hükümdarlar arasındaki yerini tek başına garanti edecektir. Bu anıtlar dikkat çekici olsa da, dünyanın en üstün mimari eserlerinden biri olan Angkor Wat ile karşılaştırıldığında soluk kalmaktadırlar.

İstatistikler çarpıcıdır. Tapınak, kuzey-güney ekseninde 1.300 m., doğu-batı ekseninde 1.500 m. olmak üzere dikdörtgen bir alanı kaplar. Çevre hendeği neredeyse 200 m. genişliğinde ve 5 km.den fazla uzunlukta olup iç kısımda dört kuşatıcı duvarın en dıştaki olan 4,5 m. yüksekliğindeki laterit tuğladan bir duvarla sınırlanmıştır ve hendek, beşinci hattı oluşturur. İçeride muhtemelen bir zamanlar tapınağın işlevi ile ilgili (bütün Khmer dünyevî binalarındaki materyaller gibi) dayanıksız malzemeden yapılmış yüzlerce yapıyı içeren geniş bir açık alan uzanır. Müteakip duvarlar yükselen seviyelerle, beşli formda yerleştirilmiş kuleleri olan tapınak taraçasına ulaşır. Tapınağın planının mandala benzeri unsurları ve beş yükseklik seviyesi Meru Dağı'nın mikrokozmosu olarak sembolizmini ikiye katlarken tapınağın üzerinde 42 m. yükselen merkezi kulesi anıtın altındaki bir kuyu ile eşleşerek, yeraltı dünyası, fani dünya ve cenneti birbirine bağlayan *axis mundi* [dünyanın ekseni] oluşturur.

Angkor Vat, Vişnu'ya ithaf edilmiştir ve batıya dönük olmasıyla genellikle doğuya bakan Khmer tapınakları arasında nadirdir; II. Suryavarman, Kamboçya'da Vişnu'ya tapan az sayıdaki kraldan biridir. Batı yönünün Brahmancı inanışta ölümle ilişkili olmasından dolayı yönelimin ölümle ilgili bir işlevi ifade ettiği öne sürüldü ise de, batı aynı zamanda Vişnu ile alakalıdır.

Angkor Wat çok büyük olmasına rağmen orantı ve detaylarda yaratıcı bir ustalık ihtiva etmektedir. Alınlıklarda, lentolarda ve panellerde rölyef oymaları – özellikle de 1,780 *devata*, sayısız kostüm ve saç modelleriyle büyüleyici kutsal dansçılar ya da *apsaralar* – her zaman görkemli bir dizi pasajın mekânsal bütününü kapsar.

Bunun harikaları arasında üçüncü kuşatma bölümündeki 800 m. kadar uzanan sekiz bölümlük sütunlu galeriyi kaplayan hikâye rölyefleri bulunur. Bazıları Hint destanları *Ramayana* ve *Mahabharata*'da geçen olayları tasvir etmektedir. Meşhur bir panel ölümsüzlük iksiri *amrita* yaratmak için *Süt Denizinin Çalkalanması* mitini tasvir eder. Güney galerinin batı yüzü, Suryavarman'ın ordusunu teftişini betimlemektedir. Estetik başarısı bir yana, rölyef dizileri ordular, silahlar, araçlar, giyim kuşam, ayin materyalleri, hayvanlar ve bitkiler hakkında çok değerli bilgiler sağlarlar.

Güncel bir çalışmanın gösterdiği üzere, anıtlar karmaşık kozmolojik içerikle donatılmıştır.[45] II. Suryavarman muhtemelen Kamboçya'nın en gayretli imparatorluk banisiydi, ancak başka hiçbir başarısı olmasa da Angkor Wat'ın inşası medeniyete katkıda bulunanlar panteonundaki yerini kesinleştirecektir.

Devlet Dini Olarak Budizm: VII. Jayavarman'ın Hâkimiyeti

II. Suryavarman'ı hakkında çok az bilgi bulunan II. Yaşovarman (1150'den sonra-1160) izledi. Tahtı gasp eden ve Cahmpa istilası zamanında bir savaşta 1177'de öldürülene dek Tribhuvanadityavarman adıyla hüküm süren bir saray mensubu suikasta uğradı. Bu arada Mahidharapura silsilesinden, bir süre Angkor'da hüküm sürmüş olması muhtemel, Kral Dharanindravarman'ın oğlu Prens Jayavarman, sürgünde idi. Bazılarının öne sürdüğü gibi Cahmpa'da mı, yoksa Kompong Svay'da Bakan'da mıydı bilinmemekle birlikte, Yaşovarman'ın tahttan indirildiğini öğrendiğinde geri döndü ve krallığı yeniden ele geçirmek için hazırlık yaptı. Cahm Krallığı'nın 1177'deki saldırısından sonra kuvvetlerini Angkor'a sevk etti ve 1178'de Cahm kralını öldürüp istilacıları kovdu. Ülke karışıklık içerisindeydi ve sadece bir yıl sonra batıda Malyang'daki bir isyanı bastırmak ve harap olmuş başkenti onarmak zorundaydı.

45 Eleanor Mannikka, *Angkor Wat: Time, Space and Kingship* (Hawaii, HI, 1996).

1191'de VII. Jayavarman krallarını öldürüp topraklarını zapt ederek Cahm yenilgisinin intikamını aldı. Müteakip birkaç yıl boyunca bölgenin kontrolü el değiştirse de, 12. yüzyılın sonlarına doğru Khmerler Cahmpa'nın hâkimleri haline geldiler. Çin kayıtları Jayavarman'ın hâkimiyet sahasının Malay yarımadasına kadar genişlediğini ve 12. yüzyılda Khmer İmparatorluğu'nun zirvesine ulaştığını ifade ederler.

Her ne kadar Khmer kralları arasında birkaçı Budist olsa da, VII. Jayavarman Mahayana Budizmi'ni devlet dini yapan ilk kraldı. Budist eşi Jayarajadevi'nin desteğiyle şefkat öğretisini yükseltti ve kamu binaları inşa ettirdi. Jayarajadevi'nin ölümünden sonra onun meşhur bir Budist âlim olan ablası İndradevi ile evlendi. Jayavarman'ın imar faaliyetleri arasında hastaneler, şapeller, hiçbir zaman sönmemesi gereken kutsal ateşe ev sahipliği yapan ateş tapınakları ve hanların yanı sıra, Prasat Phimai ve Khmer başkenti arasındaki "Kral Yolu" denilen hac güzergâhını kolaylaştıran yollar ve köprüler de bulunmaktadır. Say Fong hastane şapelindeki bir yazıt bize şu bilgiyi verir:

> "Kralların acı çekmesi, kendi acılarından değil, halklarının acı çekmesinden kaynaklanır."[46]

Jayavarman'ın heykelleri onu meditasyon halinde, Budist alçakgönüllülüğüne uygun şekilde tacı ya da mücevherleri olmaksızın tasvir eder.

Hayır müesseselerine ve Dangrek Dağları'nın kuzeyindeki pek çok anıta ek olarak ülkenin kaynaklarını ağır bir şekilde vergilendirmiş olmasını gerektiren bir tapınak inşası faaliyetine girişmiştir. Bunlar arasında en genişlerini 1186'da yapılan ve bugün Ta Prohm olarak bilinen ile 1191 tarihli Preah Khan teşkil eder. İlki, Bilgeliğin Mükemmelliğini temsil eden bodhisattva olan Prajñaparamita'ya ithaf edilmiştir ve kralın annesi ile iki gurunun onuruna yapılmıştır. İkincisi, şefkatin bodhisattvası Lokeshvara'ya

46 K 368, 13. kıta.

ithaf edilmiş ve babasının onuruna yapılmıştır. Bunlar geniş yapılardı: Ta Phrom'un 600'ü dansçı olmak üzere 12.640 sakini vardı. Preah Khan'da yaklaşık 98.000 kişi hizmet veriyordu. Her ikisi de doğrusal planda yerleştirilmiş muazzam merkezî tapınakları ile birlikte pek çok küçük tapınak da içeriyordu. Her ne kadar Budizme tahsis edilmiş olsalar da, her iki kurumda da Brahmanist tanrılara ithaf edilmiş küçük tapınaklar da mevcuttu. Bu durum dinsel açıdan Khmer evrenselci tutumunun yeni bir kuşatıcılık aşamasına ulaştığını göstermektedir.

Jayavarman en önemli ve gizemli imar faaliyeti olan Bayon devlet tapınağı çekirdeğinin etrafında yeni bir şehir, Angkor Thom'u[47] inşa ettirdi. Hem tapınağın hem de şehrin yapımına muhtemelen 12. yüzyıl sonlarında başlandı. Diğer tapınak dağlarından farklı olarak Bayon'un kuşatıcı duvarları ve hendeği olmamakla birlikte, muhtemelen tapınağın peyzajını da oluşturan, her tarafında 8 m. yüksekliğinde ve 3 km uzunluğunda laterit duvarı çevreleyen bir hendekle korunur. Güncel bir çalışma Bayon tarihini araştırmaktadır ancak çok sayıdaki kulesinde yer alan dramatik yüzlerin kimliği halen tartışmalıdır.[48] Öne sürülen olasılıklar arasında Lokeşvara, Brahma ve bizzat Jayavarman'ın kendisi yer almaktadır.

Bayon'un gündelik hayat betimlemeleri Khmer toplumuna ışık tutarken, hikâye rölyefleri de tarihi ve mitolojik sahneler sunar. Tanrıların doğal ve insancıl betimlemeleri ile Bayon tarzı denilen insan tasvirleri serbest heykel tarzını karakterize etmektedir. Dönem, özellikle hâkimiyet sahası boyunca serpiştirilen kral betimlemeleri olmak üzere, bronz ve taş heykellerle öne çıkmaktadır.

VII. Jayavarman'ın muazzam projeleri arasında, batı sınırı yakınlarındaki uzak bir bölgede, bugünkü Banteay Meanchey eyaletinde bulunan Bantay Chmar olarak bilinen kompleks/site yer almaktadır. Jayavarman'ın kaybettiği bir oğluna ve savaşta onu

47 Angkor Thom 'Büyük Şehir' anlamına gelir.

48 Olivier Cunin, 'The Bayon: An Archaeological and Architectural Study', içinde: Joyce Clark, ed., *Bayon, New Perspectives* (Bangkok, 2007), 136-229.

savunan komutanlara ithaf edilen bu büyük ölçüde harap olmuş ve yağmalanmış tapınak, Angkor Wat'tan sonraki Kamboçya'da bulunan ikinci büyük tapınak yapısı olup Bayon stilinde yapılmış 800 m. den fazla önemli tarihi rölyefe ev sahipliği yapmaktadır.[49]

Çöküş Yılları?

VII. Jayavarman 1218'de (belki daha sonra) öldü ve yerine oğlu II. İndravarman (hük. 1219-42) geçti. Bu dönem için çok az bilgi bulunmakla birlikte muhtemelen Jayavarman'ın imar faaliyetleri devam ettirilmiştir. Yazıtlar suskundur. İndravarman'ın hâkimiyetine ilişkin tek kayıt onun ölümü hakkındadır. Onun halefi devleti Brahmancılığa döndüren ve muhtemelen Buda heykellerinin yıkıldığı tasvir kırıcılıktan sorumlu olan VIII. Jayavarman'dır. Tayland'daki Sukhotai Krallığı'nın artan gücü, Khmer hâkimiyetini aşındırmış ve Khmer topraklarına Tay akınlarına imkân sağlamıştır. Tarihçiler devletin muhtemelen su kaynaklarının, tarımın, ticaretin ve insan gücünün azalmasına bağlı olarak düşüşe geçtiğini öne sürmüş olmakla birlikte, Angkor Thom'u 1296-97'de ziyaret eden, III. İndravarman'ın (hük. 1296-1308) tahta çıktığı yıl buraya gelmiş bulunan Çin'deki Yuan imparatorunun elçisi Zhou Daguan'ın kayıtlarıyla çelişmektedir. İndravarman, o zamandan beri Kamboçya'da hâkim hale gelecek olan Budizm'in Therevada mezhebine bağlı ilk Kamboçyalı kraldır. Zhou'nun ilk elden nadir kaydı Kamboçya hakkındaki yabancıların kaleme aldığı metinler arasında en bilgi verici

49 George Groslier tarafından yapılan bir araştırma, Banteay Chmar'ın inşaatının, en az 25.000 inşaatçının (heykeltıraşlar dâhil), eğer bölgede en az 200.000 destekleyici nüfus var ise, 60 yıl boyunca çalışmalarını gerektireceğini tahmin etmektedir. Durum böyle olmadığından Groslier daha fazla, yani yüz yıl veya daha uzun, sürmüş olması gerektiğini ve 1296 yılında Çin'in Angkor elçisi Zhou Daguan tarafından başkentte yeni tamamlanan inşaatlara yapılan göndermenin Banteay Chmar ile ilgili olabileceğini öne sürmektedir. Bkz. George Groslier, "Étude sur le temps passé à la construction d'un grand temple Khmèr (Bantay Chmar)", *BEFEO 35*, 1935, 159-176.

olanıdır ve Khmer toplumu hakkındaki bilgilerimizin çoğuna da kaynaklık etmektedir.[50]

Zhou'nun kayıtlarında Kamboçya'nın, gösterişli festivaller ve sarayın ihtişamı ile refahı ile tasvir edilmiş olması, çoğu yorumda farz edilen düşüşteki toplum görüntüsünden çok uzaktır. Son zamanlara kadar tarihçiler Khmer başkentinin Angkor'dan daha güneydeki Phnom Peh'e naklinin, giderek şiddetlenen ve nihayet 1431 saldırısında Angkor'un terk edilmesine yol açan Tay kuvvetlerinin tacizlerinden kaynaklandığını düşünüyorlardı. Yakın zamanda bu naklin belki de, Tonle Sap ve Mekong Nehri üzerindeki stratejik konumunun hem iç bölgelere ve hem de deniz ötesine erişim imkânı verdiği yeni yerleşim alanının dış ticaret açısından sağlayacağı daha iyi bağlantıların avantajından kaynaklanmış olabileceği öne sürüldü.[51] Dahası bu yıllar boyunca yalnızca Khmerler bazı savaşlardan zaferle çıkmakla kalmayıp hükümdar I. Ang Chan (1516-66), Angkor'u yeniden Khmer başkenti yaptı. Eğer bölge Tay kontrolünde olsaydı bu hamle gerçekleşemezdi. Yine de egemenlik karşılıklı el değiştirdi ve Tay'lar, 16. yüzyıldan 1907'deki Fransız himayesine kadar Kamboçya'nın kuzey-batı bölgelerinin çoğunu kontrol altında tuttular.

17. yüzyıl Ramayana'nın Khmer yorumu Reamker de dâhil olmak üzere Khmer edebî üretkenliğinin yeşermesine tanıklık etti. 16. ilâ 19. yüzyıllar arasındaki zamanın büyük bölümünde krallık Taylarla ve ardından Vietnamlılarla süregiden savaşlarla birlikte içeride de hâkimiyet mücadeleleriyle uğraştı. 1863'te Fransız hâkimiyetinin başlaması 1953'te Kamboçya'nın bağımsızlığını kazanmasıyla sömürge dönemi sona erene dek hız kesmeyen

50 Zhou Daguan, *A Record of Cambodia: the Land and its People*, Çeviren: Peter Harris (Chiang Mai, 2007). Bu önemli yeni tercüme, doğrudan Çince orijinalinden türetilmiş ilk İngilizce metindir; önceki versiyonlar 1902'de Paul Pelliot'un Fransızca yayınından çevirilerdi. Yeni metin, Zhou'nun kaynakları ve arka planı hakkında çok değerli bilgiler veren dipnotlarla sarih ve zenginleştirilmiştir.

51 Michael Vickery, *Cambodia after Angkor: the Chronicular Evidence for the Fourteenth to Sixteenth Centuries*, (Ann Arbor, MI, 1977).

ihtilafları getirdi. Bağımsızlıktan sonraki gelişmeler ve 1950'ler boyunca süren güven verici refah, Vietnam Savaşı, Kızıl Khmerlerin dehşetli yılları (1975-79) ve Vietnam idaresindeki on yılın çalkantılarıyla baltalandı. Bu huzursuzluklar 1993'te Birleşmiş Milletler destekli seçimlerle mevcut hükümet kurulduğunda son buldu.[52] Bu uzun ve karmaşık dönem, Kamboçya'nın bir imparatorluk olarak değerlendirilmesiyle alakalı değildir: İhtişam günleri 15. yüzyıldan sonra solmuş ve imparatorluk ateşi sönmüştür.

Khmer İmparatorluğu

Khmer İmparatorluğu nasıl değerlendirilmeli? Başka devletlerin istilacı yöneticileri olarak Çinggis Han'ın ya da Romalıların sistemler üzerindeki hâkimiyetinden yoksundu. Britanya İmparatorluğu gibi bağlı bölgelerde yeni bir hükümet şekli ve kanun empoze etmiyordu. Sumatra'daki Srivijaya ya da Doğu Java'daki Majapahit Endonezya deniz imparatorluklarından farklı olarak toprakları merkezine bitişikti ve kurduğu idare hâkimin tanrılarla ilişkisinin güç yetkisi sağladığı bir krallık mefhumuna dayanıyordu. Bu ilişkinin görünür dışavurumu, hükümdarın bulunduğu mevkiide hak sahibi olduğunun halka kanıtlanmasını sağlıyordu. Altta yatan bu kavram nihayetinde Khmer medeniyetinin özgün yönünü oluşturan hususları doğurdu: Sürekli ve büyük ölçekli dini anıt inşası, tanrıları yücelten ve bununla birlikte hâkimi meşrulaştıran heykeller ve resimler. Antik Khmer İmparatorluğu, bu bölümde öne sürüldüğü üzere, kesinlikle sanat ve mimarisinin eşsiz mirasıyla tanımlanmalıdır.

52 David Chandler, *A History of Cambodia* (Boulder, CO and Oxford, 1992) bu karmaşık dönem hakkında kapsamlı ve ikna edici açıklamalar sunmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Küçük Asya ve Ötesi: Osmanlılar 1281-1922

GÁBOR ÁGOSTON
Çeviri: GAYE YAVUZCAN

13. yüzyıl sonlarında Küçük Asya'da doğan ve nihayet altı asır sonra, I. Dünya Savaşı ile dağılan Osmanlı İmparatorluğu, dünyanın askerî açıdan yenilmesi en güç, bürokratik bakımdan en iyi yönetilen ve kültür yönünden en görkemli imparatorluklarından biridir. Osmanlı İmparatorluğu esasında bir İslâm devleti olmakla birlikte, imparatorluğun yıkılmasından sonra çok sayıda şiddet ve kargaşa hadisesine tanıklık eden Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu'daki çeşitli halkları, faydacılık ve nispî hoşgörüyle yöneten çok dinli, çok etnikli bir devletti. Osmanlıların hem modern Avrupa hem de Ortadoğu tarihini şekillendirmedeki önemleriyle birlikte, uzun ömürlülüğü, kültürel ihtişamı ve devlet kayıtları, dünya tarihinde işgal ettikleri özel mevkii haklı çıkartmaktadır.

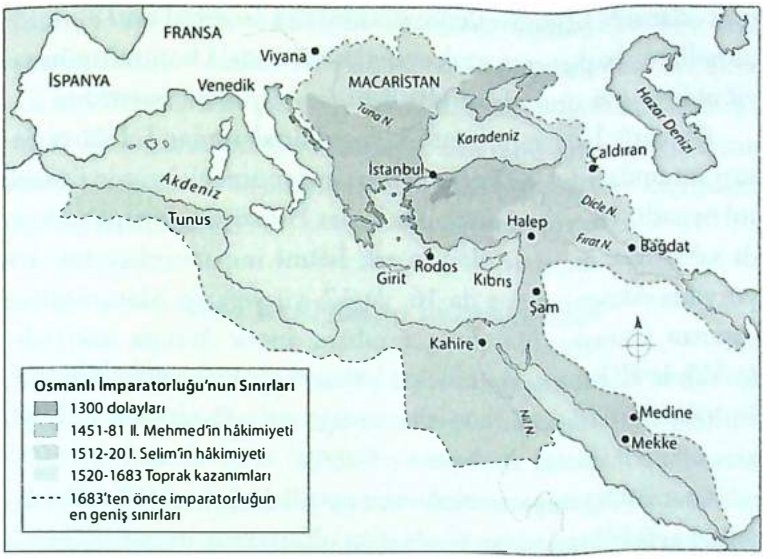
Dünya Tarihinde Osmanlıların Önemi

Adını kurucusu I. Osman'dan (ö. 1324) alan Osmanlı emirliği ya da beyliği, 13. yüzyıl sonlarında kuzeybatı Anadolu'da (Küçük Asya, kabaca modern Türkiye toprakları) kuruldu. Osmanlılar, Rum (Anadolu) Selçuklu Türklerinin hâkimiyetine son veren ve bir güç boşluğuna yol açan 1240'lardaki Moğol istilasının sonucunda Anadolu'da kurulan pek çok Türk ya da Türkmen beyliğinden biriydi. 15. yüzyıl sonlarında Osmanlılar komşu Müslüman Türk beyliklerinin çoğunu mağlup ettiler ve kendi büyümekte olan

ÖNEMLİ TARİHLER

?-1324	Osmanlı hanedanının kurucusu Osman'ın hâkimiyeti.
1453	Sultan II Mehmed İstanbul'u fethetti ve Bizans İmparatorluğu'na son verdi.
1516-17	Sultan I. Selim Memûklardan Suriye ve Mısır'ı aldı.
1526	Sultan I. Süleyman Macarları yendi; Osmanlı-Habsburg rekabeti.
1555	Amasya'daki Osmanlı-Safevî barışıyla Osmanlı-Safevî sınırları belirlendi.
1699	Karlofça Anlaşması, Kutsal İttifak'ın Osmanlılara karşı savaşlarına son verdi; Macaristan, Habsburglara bırakıldı; Mora, Venedik'e bırakıldı.
1768-74	Rus-Osmanlı Savaşı; Kırım, Osmanlılardan bağımsız hale geldi; Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks tebaasının hamisi oldu.
1789-1807	III. Selim'in hükümdarlığı, modernleşme girişimi.
1839-76	Tanzimat (Reform Çağı)
1876-1909	II Abdülhamid modernleşmeye devam etti.
1878	Berlin Konferansı; Karadağ, Sırbistan ve Romanya, Osmanlılardan bağımsızlıklarını kazandı.
1908	Parlamenter Demokrasi aracılığıyla İmparatorluğu kurtarmayı hedefleyen Jön Türk İhtilali.
1914-18	Osmanlılar I. Dünya Savaşında yenildi, Arap toprakları kaybedildi, Anadolu, İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi.
1922	Büyük Millet Meclisi, Osmanlı sultanlığını feshetti.
1923	Lozan Anlaşması; Müttefik Güçler İstanbul'u tahliye etti; Türkiye Cumhuriyeti ilân edildi.

imparatorluklarına kattılar. Ayrıca Çanakkale Boğazı'nı da aştılar ve Ortaçağ Bulgaristan'ı, Bosna ve Sırbistan da dâhil olmak üzere Balkanların Ortodoks Hıristiyan Slav devletlerine boyun eğdirdiler. 1453'te Osmanlı hükümdarlarının en yeteneklilerinden biri olan Sultan II. Mehmed (h. 1444-46, 1451-81) bin yıllık Doğu Roma, yani Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olan

1683'ten önce imparatorluğun en geniş sınırlarını gösteren harita.

Konstantinopol'ü, bugünkü İstanbul'u fethetti. Burayı Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti yaptı. Osmanlılar resmî belgelerinde ve paralarında yeni başkentlerine Kostantiniye (Konstantinopol'ün Arapça / Osmanlı Türkçesi biçimi) demekle birlikte, İstanbul (Grekçe "şehr'e" anlamındaki kelimenin bozulmuş hali) adı da özellikle sıradan insanlar arasında kullanılmaya devam etti. 15. yüzyıl sonlarından 17. yüzyıl sonlarına kadar II. Mehmed'in halefleri Osmanlı hâkimiyetini kuzeyde Macaristan'dan güneyde Yemen'e, batıda Cezayir'den doğuda Irak'a kadar genişlettiler. 1529'da ve 1683'te Osmanlı orduları Avusturya Habsburg İmparatorluğu'nun başkenti Viyana'nın kapılarına kadar ilerlediyse de, her iki seferde de mağlup oldu. 1683 kuşatması ilâ 1699 arasında Habsburg İmparatorluğu, Polonya, Venedik, Papalık ve (o zamanlar Rusya'ya verilen ismiyle) Moskof arasındaki milletlerarası ittifak, Macaristan'ın büyük bölümünü geri almayı başardı. Ne var ki Osmanlılar 1878'e kadar Balkanların büyük kısmında ve I. Dünya Savaşına kadar da Ortadoğu'daki

topraklarında hâkimiyetlerini sürdürdüler. İstanbul'un 18. ve 19. yüzyıllarda başkentten uzak eyaletler üzerindeki kontrolünün zayıf olduğu göz önünde tutulsa dahi, bu büyük bir başarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu 15. yüzyıl ortalarından I. Dünya Savaşı sonunda yıkılana kadar Avrupa güç mücadelelerinde önemli rol oynadı. 18. yüzyıl ortalarına kadar Hıristiyan Avrupa'ya kendi sahasında meydan okuyan tek İslâmî imparatorluk idi. 16. yüzyılda Akdeniz'de ya da 16. ilâ 17. yüzyıllarda Macaristan'da yaşanan Osmanlı-Habsburg rekabeti, ancak Avrupa üzerindeki Valois-Habsburg mücadelesi yahut Soğuk Savaş döneminde Birleşik Devletler ile Sovyetler Birliği (ve onların müttefikleri) arasındaki rekabetle mukayese edilebilir.

Osmanlılar imparatorluğun en parlak dönemini (15.-17. yüzyıllar) geride bıraktıktan sonra dahi uluslararası siyasetin önemli bir etkeni olmayı sürdürdüler. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın Büyük Güçleri (Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya, Rusya) ya da Balkanlar'daki ulusalcı hareketler vesilesiyle dağılma olasılığı, "Doğu Sorunu" adıyla, uluslararası ilişkilerin temel meselelerinden biri oldu. Osmanlılar açısından bu bir "Batı Sorunu" ve Türkçede Tanzimat (1839-1876) adıyla bilinen, reform ve yeniden düzenleme çağıydı. Osmanlı hükümeti için temel meseleler 19. yüzyıl modernleşmesinin yeni zorluklarına uyum sağlamak için Osmanlı askerî, malî ve bürokratik kabiliyetlerinin nasıl modernleştirilip güçlendirileceği; Avrupa Büyük Güçlerinin etki ve müdahalelerine nasıl karşı koyulacağı ve imparatorluğun Hıristiyan azınlıklarının ayrılıkçı hareketlerinin nasıl kesileceği idi.

Osmanlılar tarihteki en uzun ömürlü çok etnikli ve çok dinli hanedan imparatorluklarından birini kurdular. Osmanlı İmparatorluğu, Roma ve Bizans gibi Akdeniz imparatorlukları, ya da benzer şekilde çok etnikli komşu Avusturya Habsburg ve Rusya Romanov hanedan imparatorluklarıyla yahut Asya'nın diğer büyük İslâmî imparatorlukları Abbasî Halifeliği (750-1258), Safevî

İranı (1501-1722) ve Babürlü Hindistanı (1526-1858) ile mukayese edilebilir. Osmanlılar Küçük Asya'nın batısındaki küçük sınır beyliklerini İslâm'ın en görkemli imparatorluklarından birine nasıl dönüştürdüler? Çok etnikli ve çok dinli imparatorluklarını nasıl yönettiler ve uzun 19. yüzyılın pek çok meydan okumasını nasıl bertaraf ettiler?

Sınır Beyliğinden İmparatorluğa

Osmanlı hanedanının kurucuları, Moğolların 1243'te Türkiye (Rum) Selçuklu Devleti'ni tabiiyet altına alması ile Bizans İmparatorluğu'nun bölgeye ilgisizliği sonucunda Küçük Asya'da ortaya çıkan güç boşluğundan ustalıkla faydalanmışlardır. Bizanslılar, 1261'de Konstantinopol'ü Latin Haçlılardan geri almalarını müteakiben gayretlerini büyük ölçüde Balkanlar'da hâkimiyetlerini yeniden sağlamaya sarf etmişler ve Anadolu'daki topraklarını savunmayı ihmal etmişlerdir. Bizans iç savaşının bu çalkantılı zamanları, genellikle savaşan Bizans hiziplerinden birinin müttefiki olarak, akınlar düzenleme fırsatı sağladığı için, Osmanlılar ayrıca şanslıydı. I. Osman'ın oğlu ve halefi I. Orhan (h. 1324-62) çekişen imparatorlardan biri olan John VI. Kantakuzenos'un (h. 1347-54) destekçisi oldu ve 1352'de Osmanlı kuvvetleri onun müttefiki olarak Avrupa'ya geçerek Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyılarındaki Çimpe'de ilk köprübaşını tuttular.

Üçüncü Osmanlı hükümdarı I. Murad (1362-89) askerî fetihler, diplomasi, hanedan evlilikleri ve Bizans iç savaşının sağladığı fırsatı kullanmak suretiyle doğrudan hâkimiyeti altındaki toprakları üç katına çıkarttı. İmparatorluk artık güneydoğu Avrupa ile Küçük Asya arasında eşit olarak dağılmış 260,000 kilometrekare (100,400 mil kare) sahayı kapsıyordu. Oğlu I. Bayezid (h. 1389-1402) Osmanlı hâkimiyetini Avrupa'da Tuna nehrinden Küçük Asya'da Fırat nehrine genişleterek 690,000 kilometrekare (266,400 mil kare) bir sahaya ulaştırdı. Murad ve Bayezid'in

hâkimiyetleri ayrıca Osmanlı askerî sisteminin, eyalet ve merkezî yönetiminin gelişimi açısından da önemliydi. Meşhur Yeniçeriler (Türkçe, "yeni askerler") 1370 civarında, esasen sultanın muhafızları olarak, Türk savaşçı beylerinden bağımsız, hükümdara sadık bir askerî güç teşkil etmek üzere kuruldu. 1389'da Sırplara karşı Kosova Savaşının yapıldığı zamana gelindiğinde Yeniçeriler sultanın, sayıları iki bini bulan seçkin piyadeleri haline gelmişti. 1380'lerde Yeniçeri birliklerine asker sağlamak için *devşirme* ya da çocuk toplama sistemi getirildi. Bu sistemde belirli aralıklarla imparatorluğun Hıristiyan bölgelerinden yaşları sekiz ilâ yirmi arasındaki Hıristiyan oğlanlar toplanıyordu. İslâmlaştırıldıktan ve Anadolu'nun ziraatla uğraşılan çiftliklerinde yedi ilâ sekiz sene hizmet ettikten sonra bu çocuklar Yeniçeri acemi ocaklarına katılıyorlardı.

Murad ayrıca ilk olarak Osmanlı dinî hiyerarşisinin başı olan *kazasker*i (askerî hâkim) seçen ve ya Orhan'ın hükümdarlığının sonlarında ya da I. Murad zamanında düzenlenen *sancak* (eyalete bağlı idarî birim) için ilk yönetici yani *sancakbeyi* atamasını da yapan hükümdardır. Sonraları, Bayezid döneminde, sancaklar beylerbeyilik dâhilinde teşkilâtlandırılmış olup bunların ilk ikisi Rumeli ("Rum Toprağı" yani Balkanlar) ve Küçük Asya'da Anadolu olmuştur.

Bayezid'in Balkanlar'daki çarpıcı fetihleri Osmanlıların Avrupa'daki en kuvvetli komşusu olan Macaristan Kralı Sigismund'u (h. 1387-1437) telaşlandırdı. Sigismund Osmanlı ilerleyişini durdurmak için bir Haçlı Seferi düzenledi ise de Haçlılar, 1396'da Tuna Nehri kıyısındaki Niğbolu'da mağlup edildiler. Nihayetinde 28 Temmuz 1402'de Ankara Savaşında Bayezid'i yenerek Osmanlı genişlemesini geçici olarak durduran, Müslüman Moğol soyundan acımasız Orta Asyalı askerî lider Timur (Timurlenk) oldu, Haçlılar değil. Bayezid esir düştü ve 1403 ilkbaharında vefat etti. Timur ise Osmanlı topraklarının genişliğini I. Murad'ın hâkimiyetinin ilk dönemlerdeki haline dönüştürdü. Ankara'daki

hezimeti Bayezid'in oğulları arasındaki on yıl süren (1402-13) bir iç çekişme devri izledi. Osmanlılar açısından olumlu bir durum olarak Osmanlı Devleti'nin temel kurumları (tımar adı verilen askerî hizmete bağlı arazi sistemi, vergi sistemi, devlet gelirleri, vergi tahriri, merkezî ve eyalet bürokrasisi, ordu) kökleşmişti ve Osmanlı toplumunun büyük bir bölümü menfaatini Osmanlı hanedanının hakimiyetini yeniden sağlamasında görüyordu.

Bu temel kurumlarla birlikte I. Mehmed (h. 1413-21) ve II. Murad'ın (h. 1421-44, 1446-51) yeniden birleştirip onarma çabaları sayesinde Osmanlılar eski topraklarının büyük bölümünde tekrar hâkimiyet sağlamayı başardılar. Başarılı diplomasi ve askerî harekâtlar neticesinde Murad ayrıca Küçük Asya'da Konya merkezli Türkmen beyliği Karamanoğulları'nın, Avrupa'da Macaristan liderliğindeki Haçlıların saldırdığı, içeride de isyanların baş gösterdiği kritik 1443-1444 yıllarında Osmanlı Devleti'ni korumayı başardı. 1451'de II. Mehmed'in Osmanlı tahtına çıkışı Osmanlı Devleti'nin ve komşularının tarihinde yeni bir çağ başlattı.

İmparatorluk ve Mücadeleleri

II. Mehmed'in 29 Mayıs 1453'te İstanbul'u (Bizans Konstantinopolü'nü) fethi Osmanlılar, Balkan, Küçük Asya ve Akdeniz halkları için büyük bir tarihsel öneme sahipti. Osmanlı bakış açısıyla fetih, sultanların Asya ve Avrupa'daki topraklarını ayıran düşman hançerini bertaraf etti. Ayrıca Osmanlılara Asya ile Avrupa, Akdeniz ile Karadeniz arasındaki ticaret yolları üzerinde hâkim bir mevki; doğuya ve batıya düzenlenecek askerî seferler için insan kaynağı ve ekonomik kaynakların harekete geçirileceği mükemmel bir lojistik merkez sağladı. Fetih genç ve hırslı sultana Müslüman ve Hıristiyan dünyada büyük bir itibar kazandırdı. O artık ilk olarak 674 yılında Emevî Halifesi Muaviye komutasında şehri kuşatmış olan Müslümanların eski rüyasını gerçekleştiren ilk İslâm hükümdarı, "*Fatih*" idi. II. Mehmed ayrıca kendisini

Bizans imparatorlarının varisi Kayser (Caesar) olarak gördü.

II. Mehmed İstanbul'u imparatorluğunun başkenti yaptı. Zorunlu iskân yoluyla şehrin nüfusunu arttırdı. En meşhurlarının Fatih Camii ve Kapalı Çarşı olduğu camiler ve pazar yerleri etrafında kümelenen yeni ticarî ve konut alanları inşa ettirdi. Eski başkent Edirne'den ayrılarak İstanbul'da yeni inşa edilen saltanat saraylarına, önce Eski Saray'a, ardından da Haliç ile Marmara Denizi arasındaki Sarayburnu'ndaki konumunun emsalsiz bir korunaklı mevki ve göz alıcı bir manzara kazandırdığı Sarây-ı Cedîd'e (Topkapı Sarayı, Yeni Saray) yerleşti. Yabancı elçilerin ve ziyaretçilerin hayranlığını kazanan Topkapı Sarayı, sultan ve ailesinin özel bölümlerini barındırıyordu. Saltanat ailesinin kadın ve çocuklarının ikamet ettiği ve eğitim aldığı harem, imparatorluğun en önemli bürokratlarına eğitim veren Enderun, imparatorluğun temel idarî organı olan Divan-ı Hûmayun toplantılarının gerçekleştirildiği bir idarî merkez ve dış bölümde bir hizmet ve koruma alanını içeriyordu.

II. Mehmed 1459'da Sırbistan'da ve 1460'larda Arnavutluk'ta Osmanlı hâkimiyetini sağlamlaştırdı, Kırım'daki Ceneviz ticaret kolonilerini söküp attı, 1478'de Müslüman Kırım Tatar Hanı'nı kendisine bağladı ve böylece Karadeniz kıyılarında Osmanlı hâkimiyetini kurdu. Bununla birlikte, 1456'daki başarısız Belgrat kuşatması, 1480'de güney İtalya ve Rodos'taki Saint Jean Şövalyeleri üzerine seferi gibi bazı yenilgilerle de karşılaştı. Daha da önemlisi Doğu Anadolu'da Osmanlı hâkimiyeti tartışmalı kaldı. II. Mehmed, Anadolu, Azerbaycan, Irak ve batı İran üzerinde hâkimiyet icra eden doğudaki Müslüman rakibi Akkoyunlu Türkmen hükümdarı Uzun Hasan'ı (h. 1453-78) ancak 1473'te mağlup edebildi. Akkoyunlular, II. Mehmed'in torunu I. Selim (h. 1512-20) topraklarını imparatorluğuna katana dek, Osmanlılara direnmeye devam ettiler. II. Mehmed'in savaşları, sürekli ordunun maliyeti ve iddialı imar faaliyetleri, imparatorluğun kaynaklarını zorladı. Bu masrafları karşılayabilmek için defalarca

başvurulan Osmanlı gümüş parasının devalüasyonu, iltizam usulünün yayılması ve özel arazilerin müsaderesi gibi pek sevilmeyen malî önlemlere başvurdu. Bütün bu tedbirler, eski Türk seçkinleri de dâhil olmak üzere, toplumun büyük kesimini yabancılaştırdı.

İran'da Safevî hanedanının doğuşuyla Doğu Anadolu'da Osmanlı egemenliğine yönelik tehdit de arttı. 1501'de Şiî Safevî dinî tarikatının başı Şah İsmail, Akkoyunluları mağlup ederek kendisini İran Şahı (hâkimi) ilân etti ve 12 İmamcı Şiî İslâm'ı yeni devletinin resmî dini haline getirdi. Şah İsmail (h. 1501-24) kendisini İslâm'ın önceden haber verilmiş kurtarıcısı, Mehdi olarak tanımladı. Konar göçer kabilevî konfederasyonunu anımsatan Safevî idare biçimi, Doğu Anadolu'daki Türkmenler ve Kürtler tarafından, konar göçerlerin hayat tarzı ve toplumsal yapısını tehlikeye atan daha merkezî Osmanlı hâkimiyetine kıyasla, cazip bir alternatif olarak görüldü.

Yaşlanan II. Bayezid (h. 1481-1512) Safevîlerin Osmanlı topraklarına tecavüzlerine ve Şah İsmail'in Türkmenler arasındaki propaganda faaliyetlerine karşı koymada yetersiz görüldüğü için. 1512'de oğlu Selim onu tahttan indirdi. Sultan I. Selim 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'i mağlup etti ve Doğu Anadolu üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini genişletti. Bu savaş sıklıkla büyük savaşlarda ateşli silahların etkinliğine örnek olarak gösterilir. Selim'in yüzlerce topu ile yarısı tüfekçi olan on bin yeniçeriden ibaret ordusu top ve ateşli silahlardan yoksun ve büyük ölçüde hafif süvarilerden oluşan Safevîleri bozguna uğrattı. Sultan Selim'in Güneydoğu Anadolu'da Osmanlı, Memlûk ve Safevî toprakları arasında yer alan Türkmen Dulkadiroğlu Beyliği toprakları üzerindeki iddiaları, İstanbul'un Dulkadiroğlu Beyliği'nin bağlı bulunduğu Memlûklarla olan ilişkilerinde gerilime yol açtı.

Mısır ve Suriye'nin Sünnî Memlûklarına karşı bir sefer düzenlemek problematikti. Son Abbasî Halifesi[1] Memlûk başkenti

1 Kökeni Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyuna dayanan Abbasî halifeliği

Kahire'de ikamet ediyordu ve Memlûk sultanları Mekke ile Medine'nin koruyucusu, haccın garantörü idiler. Sultan Selim, Memlûklara saldırmayı meşrulaştırmak için bir fetva aldı. Bu fetva Memlûkları, Müslümanlara baskı yapmakla suçluyor ve "kim sapkınlara [Şii Safevî Devletine] yardım ederse bizzat kendisi sapkındır" söylemiyle Memlûk-Safevî ittifakını dayanak olarak gösterip onlara karşı savaşı haklı çıkarıyordu.

Selim'in ordusu 24 Ağustos 1516'da Halep'in kuzeyinde Mercidâbık'ta Memlûk ordusuyla karşılaştı. Osmanlı ateşli silahları ve Memlûk ordusunda yaşanan firarlar Memlûkların kaderini belirledi. Sultan Kansu Gavri (h. 1500-1516), muhtemelen kalp krizinden, öldüğü zaman kalan son birlikleri de derhal kaçtı. Halep ve Şam savaşmadan teslim oldu. Osmanlılar kaçan Memlûk ordusunu takip ettiler ve 23 Ocak 1517'de Kahire dışında Ridaniye'de ikinci bir ezici mağlubiyet yaşattılar. Sultan Tumanbay (h. 1516-17) yakalanıp öldürüldüğünde Memlûk direnişi de çöktü. İki yüz elli yıldan uzun zamandır Mısır ve Suriye'ye hâkim olan Memlûk Sultanlığı da onunla birlikte tarihe karıştı. Toprakları yeni Osmanlı eyaletleri Halep, Şam ve Mısır olarak Sultan Selim'in imparatorluğuna ilhak edilirken, Ortadoğu tarihinde Osmanlı dönemi de başladı.

Selim'in fetihleri imparatorluğun hâkimiyet sahasını 1.5 milyon kilometrekareye (580,000 mil kare) çıkartırken, Suriye ve Mısır gelirleri de Osmanlı hazinesinin toplam gelirlerinin yaklaşık

(750-1258), 661'de dördüncü halife Hz. Ali'nin ölümünden sonra İslâm İmparatorluğu'nun yönetimini üstüne alan Şam merkezli Emevî Halifeliği'nin (661-750) yerini almıştır. Abbasîler'in yönetim merkezi Bağdat olmakla birlikte 11. yüzyılda topraklarının büyük bölümünün kontrolünü yerel Müslüman hanedanlar lehine kaybetmişlerdir. 1258'de istilacı Moğollar son egemen Abbasî halifesini öldürdüler ve Bağdat'ı tahrip ettiler. Ancak hanedanın hayatta kalan bir üyesi Mısır'a kaçmayı başardı ve onun soyundan gelenler Osmanlıların 1517'de Mısır'ı fethine dek Memlûk Mısır'ında yaşadılar. Bir 17. yüzyıl Osmanlı kroniğine göre Mısır'daki son Abbasî halifesi el-Mütevekkil, yetkilerini Osmanlı Sultanı I. Selim'e devretmiştir. Mevzu o zamandan beri münazaalı olsa da, Osmanlılar bunu Sünnî Müslüman dünyada güçlerini meşrulaştırmak için kullanmışlardır.

üçte birini teşkil ediyordu. Sultan Selim'in Haremeyn'in ve hac yollarının koruyucusu olarak rolü Osmanlı hanedanına Müslüman dünyada ihtiyaç duyulan meşruiyeti kazandırdı. Diğer yandan onun Müslümanlara karşı giriştiği savaşlar ve Hıristiyan "kâfirlere" yönelik büyük bir seferinin bulunmaması, Müslümanların gözündeki saygınlığını gölgeledi. Bu nedenle oğlu ve halefi I. Süleyman (h. 1520-66) babasının siyasetinin tersine döndü ve imparatorluğun Hıristiyan rakiplerine karşı saldırgan bir mücadeleye girişti. Sultan Süleyman hâkimiyet süresinin dörtte birini on üç askerî seferde ordularına komuta etmekle geçirdi. Bu seferler Irak (1534-35) ve Macaristan'ı (1541) Osmanlı hâkimiyetine sokarken, Habsburg başkenti Viyana'yı 1529 ve 1532'de olmak üzere iki kez tehdit etmişlerdi. Sultan Süleyman'ın doğu Ege'de 1522'de Rodos ve kuzeybatı Yunanistan'da 1538'de Preveze zaferlerini kazanması, Osmanlıları Doğu Akdeniz'in efendisi haline getirdi. Macaristan ve Akdeniz'deki Osmanlı-Habsburg rekabeti Avrupa tarihini şekillendiren temel mücadelelerindendi. Aynı zamanda Sultan Süleyman'ın 1534-35, 1548-49 ve 1553 tarihlerinde İran Şahı Tahmasb'a karşı yürüttüğü savaşlarının ise Irak ve Safevî İmparatorluğu için belirleyici sonuçları oldu. Irak'taki (Bağdat'ı da içeren) Osmanlı fethi 1555 Safevî-Osmanlı Amasya Anlaşması ile tanındı. İmparatorluğun doğu sınırı 1555'te belirlenip 1639'da, I. Dünya Savaşı'na dek bir daha değişmemek üzere, düzenlendi.

I. Süleyman'ın hâkimiyeti altında imparatorluğun sınırları 2.3 milyon kilometrekareye (888,000 mil kare) ulaştı. 16. yüzyıl başlarındaki on iki ya da on üç milyon kişi olan nüfus, aynı yüzyıl sona ererken yirmi ilâ yirmi beş milyon civarına yükseldi. Jeopolitik konumu, Balkanlar, Küçük Asya, Arabistan, Kuzey Afrika'nın geniş insan kaynağı ve ekonomik kaynakları üzerindeki hâkimiyeti, bu kaynakları devlete hizmet etmek üzere harekete geçirmeye yetkin merkez ve taşra yönetimi sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu devrinin süper gücü oldu. Avrupalılar

Osmanlılardan korkuyor ve onlara saygı duyuyor, I. Süleyman'a ise hükümdarlığının ihtişamından dolayı "Muhteşem" diyorlardı. Halkının ve genel olarak Müslümanların gözünde ise o, örfî ya da dünyevî yasalar (kanun) onun hâkimiyet döneminde derlenip sistemleştirildiği ve İslâmî Şer'î hukukla uyumlu hale getirildiği için, *Kanunî* idi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Süleyman'dan sonra düşüşe geçtiğine ilişkin bir görüş bulunmakla birlikte aslında imparatorluk genişlemeye devam etmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar Kıbrıs'ı (1570-73) ve Macaristan'da bazı önemli Habsburg/Macar kilit kalelerini fethetmişlerdir. Her ne kadar Habsburg İspanyası, Venedik, Ceneviz ve diğer devletlerin Kutsal İttifak adıyla bilinen uluslararası işbirliği 7 Ekim 1571'de İnebahtı deniz savaşında Osmanlı donanmasını mağlup etmeyi başardıysa da, Osmanlıların toparlanması kısa sürdü. 1572 Baharında tamamı toplar ve teçhizatla donatılmış 150 gemi inşa ettiler ki bu, imparatorluğun muazzam insan ve ekonomi kaynağı ile teşkilatlanma yetkinliğinin bir delilidir. Venedik ve Osmanlı Sultanı, 1573'te Kıbrıs'ı Osmanlıların eline bırakan bir anlaşma yaptığında Kutsal İttifak da sona erdi.

Yetenekli Köprülü sadrazamlarının (1656-76) idaresinde Osmanlı askerî gücünün yeniden canlanması, Macaristan'daki kilit noktalarındaki iki Habsburg kalesini (1660'da Várad/Oradea ve 1663'te Uyvar/Ersekújvár/Nové Zámky) Osmanlı hâkimiyetine soktu ve 1669'da onları Girit adası izledi. 1672'de Sultan IV. Mehmed (h. 1648-87) Podolya'da Leh kalesi Kamaniçe'yi fethetti ve Kazak Ukraynası'nı Osmanlılara bağlı hale getirdi. En geniş sınırlarına ulaştığında imparatorluk 3.8 milyon kilometrekare (1,467,000 mil kare) alana yayılmıştı ki bu, günümüz Birleşik Devletler topraklarının yüzde kırkına karşılık gelir. Ne var ki, imparatorluğun çok fazla genişlemesi, uzun ve yüksek maliyetli savaşlar (1593-1606 arasında Macaristan'da Habsburglara karşı, 1578-90, 1603-11 ve 1623-39 arasında Safevîlerle, 1645-69'da

Venedik'e karşı Girit Savaşı) imparatorluk hazinesinde 1592'den itibaren sürekli açığa sebep oldu. Macaristan ve Irak'ta fethedilen toprakların büyük bölümü devlet gelirlerinde bir artış sağlamadı. Bilakis, buraların idaresi ve savunması ya İstanbul'dan ya da Balkan ve Anadolu bölgelerindeki verimli iç eyaletlerden destek sağlanmasını gerektiriyordu.

Geç 17. yüzyılın askerî başarıları ayrıca Osmanlı devlet adamlarını Viyana'yı fethedebilecekleri ve Habsburgları yenebilecekleri yanılgısına düşürdü. 1683'te Sadrazam Kara Mustafa Paşa Viyana'yı kuşattı, 12 Eylül 1683'te Viyana ormanı kıyısındaki Kahlenberg yakınlarında Kutsal Roma İmparatorluğu, Polonya-Litvanya, Bavyera, Saksonya, Frankonya ve Svabya ittifak güçleri tarafından mağlup edildi. Ardından 1894-99 yılları arasında Osmanlı karşıtı Habsburg, Venedik, Polonya-Litvanya, Papalık ve Rusya'nın Kutsal İttifakına karşı verilen uzun savaşlarda Osmanlılar Macaristan'ı Avusturya'ya, Mora ve Dalmaçya'nın bazı kısımlarını Venedik'e, Podolya'yı Polonya-Litvanya'ya ve Azak'ı (Azov) da Rusya'ya kaybettiler. Gene de, 1711'de Rus Çarı Büyük Petro'ya ve 1714-18 Osmanlı-Venedik savaşında Venedik'e karşı kazandıkları zaferlerin ortaya koyduğu üzere, Osmanlılar yenik düşmüş değillerdi. Her ne kadar 1716-18 Avusturya-Osmanlı savaşında İstanbul, Macaristan'dan elinde kalanı Avusturya'ya kaybettiyse de, 1737-39 Avusturya-Osmanlı savaşında Osmanlılar, Belgrad'ı ve Eflak'ı (modern Romanyada) geri almayı başardılar. Bununla birlikte İstanbul'un Habsburglar ve onların müttefiklerine karşı savaşlarını sona erdiren Karlofça (1699), Pasarofça (1718) ve Belgrad (1739) barış anlaşmaları Osmanlı askerî üstünlüğünün sona erişini belirledi. 1699'da Karlofça'da Osmanlılar, iyi belirlenmiş sınırların oluşturulmasını kabul etmek suretiyle tarihlerinde ilk kez düşmanlarının toprak bütünlüğünü kabul ettiler. Karlofça Anlaşması aynı zamanda Avrupa'nın "Türk tehdidi" korkusunu da nihayete erdirdi.

Askerî Güç

15. ilâ 16. yüzyıllarda Osmanlı ordusu teşkilatlanma, maaş ve ikmal açısından zamanının en iyisiydi. Ordunun büyük bölümü, adını İstanbul'un hizmetlerine karşılık onlara sağladığı *tımar*dan alan *tımarlı sipahi*lerden (eyaletlerdeki süvari birliklerinden) oluşuyordu. Kendilerine tahsis edilen topraklardan vergi toplama hakkı karşılığında Osmanlı taşra süvarisi silah (kısa kılıç, yay), zırh (miğfer ve zincirden örülmüş zırh) ve atını tedarik etmek, sultan tarafından çağrıldığında da cebellüleri ile birlikte askerî hizmet vermek durumundaydı. *Tımar* sistemi Osmanlı sultanlarına 15.-16. yüzyıllarda taşradan 50.000 ilâ 80.000 taşra süvari gücü sağlarken Osmanlı merkezî bürokrasisinin gelir toplama ve askerî maaş ödeme yükünü de hafifletiyordu. Tımarlı sipahiler ayrıca eyaletlerde asayiş ve düzenin sağlanmasında da etkiliydiler. Ayrıca, 16. yüzyıl başlarına dek *akıncılar* olarak bilinen başka bir süvari kuvveti de askerî önemini korudu. I. Süleyman 1521'deki Macaristan seferinde 20.000 akıncı kullanmıştı.

Osmanlı sultanları ayrıca Avrupalı ve Asyalı rakiplerinden oldukça önce düzenli ordu kurmuşlardı. I. Murad zamanında teşkilatlandırılan Yeniçeriler 15. yüzyıl ortalarında 5.000 kişiyi bulurken, II. Mehmed'in hâkimiyet devrinde sayıları 10.000 kişiye ulaştı. 16. yüzyıl sununda 24,00 ila 35,000 kişilik bir güç 17. yüzyılda yükselerek 1609'da 37.600 ve 1660'ta 54.000 oldu. Ateşli silahla donatılmış Yeniçerilerin sayısındaki bu keskin yükseliş Osmanlıların, "Avrupa Askerî Devrimine" ve özellikle de 1593-1606 yılları arasındaki uzun savaş döneminde Osmanlılara karşı tüfekli piyadelerinin ateş gücünü dikkate değer ölçüde arttıran Avusturya Habsburglarına bir cevabı idi. Yeniçerilere ek olarak sultanın düzenli ordusunda 1527 ile 1567 yılları arasında asker sayısı 5.088'den 11.251'e çıkarak ikiye katlayan altı bölük halkı denilen süvari birlikleri daha vardı. Bütün bu kuvvetlerin dışında II. Mehmed, Selim ve I. Süleyman, sefer-i hümâyunlarda 70.000 ilâ 80.000 ya da daha fazla sayıda askeri silah altına

alabiliyordu ve almıştı; böylece savaş alanında düşmanlarına sayıca fazlasıyla üstün oluyorlardı.

Osmanlı ordusunun esas kısmı (reayadan askere alınan bekâr gençlerden oluşan ve araç gereçleri de reaya tarafından karşılanan piyadeler yani *azebler*, tımarlı sipahiler ve akıncılar) kılıç ve yay kullanıyordu. Osmanlılar ateşli silahları 14. yüzyılın ikinci yarısında benimsedi ve 15. yüzyıl başlarında, Avrupalı düşmanlarından çok önce, sultanların düzenli ordusunda ayrı topçu ocağı kuruldu. 1567'de teşkilatın (topçu, top arabacı ve cebeci) mevacib defterinde 2,671 asker kayıtlıydı. İlk dönemlerde Yeniçeriler, ok, tatar yayı ve mızrak ile teçhizatlandırılmış idiler. 15. yüzyılın ilk yarısında fitilli arkebüzler kullanmaya başladılar ve III. Murad (h. 1574-95) onları daha gelişmiş fitilli misket tüfeğiyle teçhizatlandırdı. Bununla birlikte Yeniçerilerin geleneksel silahı olan ok ve yay 17. yüzyılda dahi zorlu bir silah olmayı sürdürmüştür. Ayrıca Osmanlılar imparatorluk boyunca top dökümhaneleri, güherçile ve barut imalathaneleri de kurmuşlar ve 18. yüzyılın büyük bölümü boyunca top, ateşli el silahları, barut ve cephane üretiminde kendi kendilerine yetmişlerdir.

II. Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde Osmanlılar, kürekli kadırgaları başlıca deniz araçları olarak benimsemek suretiyle Akdeniz'in genel donanma teknolojisini yakaladılar. Ceneviz yönetimindeki Kırım liman kenti Kefe'ye karşı giriştiği deniz seferinde 380 kadırgayı seferber eden II. Mehmed zamanında Osmanlı donanması etkileyici hale gelmişti. II. Bayezid, 1499-1503 Osmanlı-Venedik Savaşı sırasında, sadece 1500 yılı sonlarında 250'den fazla geminin inşasını buyurarak donanmayı dikkate değer ölçüde kuvvetlendirdi. II. Bayezid döneminde Osmanlı donanmasının yeniden teşkilatlandırılması esasen kara kuvveti temelli olan imparatorluğu, yenilmesi güç bir deniz gücüne dönüştürdü. Kızıl Deniz ve Basra Körfezinde Portekiz genişlemesinin durdurulmasında da, I. Selim döneminde Mısır'ın Memlûklardan ele geçirilmesinde de donanma etkili oldu.

1517'de Mısır'ın fethinden sonra Osmanlılar için Kahire ve İstanbul arasında iletişimi sağlayan deniz yollarının hâkimiyeti bir gereklilik haline geldi ve dolayısıyla Doğu Akdeniz'deki bütün düşmanca üsleri bertaraf ettiler (1522'de Rodos, 1570-73'te Kıbrıs). Barbaros Hayreddin'i Cezayir hakimi olarak tanınmak (1519) ve Osmanlı donanmasının Kaptan-ı Derya'sı (1533) atamak, Cezayir ve Tunus'un Berberî devletlerinin korsanlarını asimile etmek, Osmanlı donanmasını daha da güçlendirmek için hem akıllıca, hem de ekonomik bir yoldu ve Osmanlı etkisini de Cezayir ve Tunus'a dek genişletti.

İmparatorluğu Yönetmek

Avrupalılar Osmanlılara "Türk" deseler de, onlar kendilerini *Osmanlı* hanedanına adını veren kurucusu Osman'ın takipçileri olarak *Osmanlı* addediyorlardı. İmparatorluğun ilk yıllarında Osman'a itaat edip onun topluluğuna katılan herkes, etnik yahut dinî kimliği fark yaratmaksızın, Osmanlı kabul ediliyordu. Daha sonra terim, temel uğraşlarından dolayı *askerî* de denilen Osmanlı yönetici seçkinleri için kullanılmaya başlandı. Vergi yükümlüsü tabi nüfus, Müslüman ya da gayrimüslim olması fark etmeksizin *reaya* (sürü) olarak biliniyordu. Başlangıçta hanedan ailesi ve onların takipçileri Türk oldukları için Osmanlıları tanımlamak için "Türk" terimini kullanmak tamamen yanlış olmamakla birlikte, Bizans, Sırp ve Bulgar kraliyet aileleri ile kurulan evlilik bağları ve hanedanın gayrimüslim cariyelerden üreme uygulaması sebebiyle Osman'ın soyundan gelenler hakikatte etnik açıdan karışıktı. İmparatorluğun Balkan eyaletlerinin nüfusu, Türklerin Anadolu'dan Balkanlara gönüllü göçleri ve devlet tarafından iskanlarına rağmen, büyük ölçüde etnik olarak Slav ve dini bakımdan da Ortodoks Hıristiyan olarak kaldı. Pek çok Anadolu ve Arap şehirlerinde geniş Hıristiyan ve Yahudi nüfus vardı ve Arap eyaletlerinde az sayıda Türk yaşıyordu. Kısacası bu,

Osmanlı hanedanı tarafından yönetilen çok etnikli ve çok dinli bir imparatorluktu.

İmparatorluğun seçkinleri, etnik yahut millî bir kimlik olmaktan ziyade, Osman'ın hanedanıyla ilişkilerini belirtmek amacıyla kendilerini Osmanlı olarak niteliyorlardı ve "Türk" kelimesini Anadolu'nun eğitimsiz Müslüman köylü nüfusu için, aşağılayıcı bir terim olarak kullanıyorlardı. Osmanlılar, gündelik Anadolu Türkçesinden farklı, Arapça ve Farsça kelime ve çekimler içeren Osmanlı Türkçesi konuşuyorlardı. Ayrıca bu dilde yazılan, halk kitleleri açısından anlaşılmaz bir saray edebiyatını da ürettiler, desteklediler ve tükettiler.

İmparatorluğun en yüksek hükümet organı, ilk sultanların beylerden ve devlet memurlarından oluşan gayri resmî danışma meclisinin zaman içerisinde gelişmesiyle teşkilatlanan Divan-ı Hümâyun idi. Temelde adalet ve temyiz mahkemesi olan Divan, ayrıca en yüksek hükümet ve savaş zamanlarında üst komuta organı idi. II. Mehmed'e dek, genellikle sultanın sarayının kapısının (ya da *dergâh*) yanında yapılan Divan toplantılarına bizzat sultanlar başkanlık etti. Bundan dolayı Divanın toplanma yerini ifade etmek için *dergâh-ı âli* terimi kullanılmaya başlandı ve süreç içerisinde bu terim Osmanlı hükümetini belirtir hale geldi.

1470'lerden itibaren sultanların çoğu divan toplantılarına bizzat katılmadı. Ancak divan üyeleri tasarılarını sultana bildirmek ve muktedirin onayını almak yükümlülüğünde idiler. Bir 16. yüzyıl Fransız diplomatı, "yalan söylemek ölümcüldü," yazmıştır, "çünkü sultan genellikle görülmeksizin ya da fark edilmeksizin toplantıyı gören bir pencereden divan toplantısını dinler."[2]

Sultanın yokluğunda onun mutlak vekili olarak vezîriâzam divana başkanlık ederdi. Vezîriâzam, diğer vezirler, Rumeli

2 Guillaume Postel, aktaran Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300-1650: The Structure of Power* (London, 2002).

beylerbeyi, kaptan-ı derya ve (16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren) Yeniçeri ağası, seyfiyye sınıfını temsil ederdi. Askerî hâkimler diyebileceğimiz kazaskerler divanda dini çevreler (*ulemâ*) adına konuşurdu. Vezirlerden farklı olarak onlar hür doğmuş Müslümanlar idiler ve medreselerde, yani dinî eğitim kurumlarında öğrenim görmüşlerdi. Rumeli ve Anadolu'nun en üst hâkimleri olmalarının yanı sıra, iki kazasker sırayla imparatorluğun *kadı* ve *müderris*lerinin de atamalarını yaparlardı. Müftülerin başı ve *ulemâ*nın reisi şeyhülislâm (İslâm'ın büyüğü), divanın üyesi değildi ama eğer iki kazasker bir konuda anlaşmazlık yaşarsa, onun yazılı görüşü istenirdi. Kazaskerler şeyhülislâmın astı idi çünkü 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra şeyhülislâm, kazaskerlerin, yüksek rütbeli kadıların, *ulemâ*nın ve dini tarikat liderlerinin tayin ve azil yetkisini kazanmıştı.

Divan'da, kalemiyye sınıfını defterdar ve nişancı temsil ediyordu. 1587'den itibaren sayıları dört olan *defterdar*lar, saltanat gelirlerinin yönetiminden sorumluydular. *Nişancı* da sultanın *tuğra*sını çekmek suretiyle bütün imparatorluk belgelerinin gerçekliğini tasdik etmekle yükümlüydü. Bu sayede Divan'dan çıkan bütün hüküm ve fermanların Osmanlı hukuku ve kanun-u kadim ile uyumlu olduğu hüküm altına alınıyordu. *Nişancı* ayrıca, tımar ve *vakıf* arazileriyle ilgili resmî belgelerle birlikte, bütün eyalet tahrir[3] ve vergi kayıtlarının eyalet adına göre alfabetik sıraya koyularak sınıflandırılmış bir şekilde saklandığı defterhâneyi de denetlerdi.

Divan kâtipleri (1530'larda 110 kişi kadardılar) *reisülküttab* (kâtiplerin başı) yönetiminde çalışırdı. 17. yüzyıla gelindiğinde reisülküttab neredeyse dışişleri bakanı mertebesine geldi. Ancak bu döneme gelindiğinde divan, vezîriâzamın makamı lehine önem kaybı yaşadı ve Bâb-ı âli yahut Osmanlı hükümeti, vezîriâzam dairesi karşılığında kullanılmaya başlandı.

3 Osmanlı malî teşkilâtında vergilerin ve bu vergilere tabi olanların tespiti amacıyla gerçekleştirilen sayımlara ve bu sayımların kaydedildiği defterlere verilen isim [ç.n.].

Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu genellikle liyakat esaslı bir sistem olarak nitelendirilse de, 1839-76'daki Tanzimat ya da Reform dönemine kadar temelde patrimonyal bir sistem olarak kaldı. Liyakate dayalı terfi sisteminin yanında aile bağları, himaye ve hepsinden önemlisi sultana sadakat devlet kademelerinde yükselmede etkiliydi.

I. Süleyman'ın eski bir cariyesi iken evlendiği eşi Hürrem'den başlayarak, harem-i hümâyun kadınları da sultanlar üzerinde istisnai bir etki icra etmeye başladılar. Sultan Süleyman ile evliliği ve onun üzerindeki etkisi sayesinde Hürrem'in sultandan birden fazla oğlu oldu ve Hürrem sarayda ikamet etmeye devam etti. Bu, önceki "tek cariyeden tek oğul" prensibinin ve şehzade annelerinin yönetici olarak atandıkları sancağa gittiklerinde oğullarına eşlik etmesi uygulamasının bozulmasıydı. Hürrem ile Süleyman'ın baş cariyesi Mahidevran arasındaki rekabet Osmanlı tarihinde "kadınlar saltanatı" olgusunu başlattı. Süleyman'ın hâkimiyet döneminde hem haremde hem de *damatlar* arasında gözdelerin temayüz etmesi, İstanbul'da siyasetin işleyişini kökten değiştirdi.

Teoride sultanlar neredeyse mutlak güç ile yönetmekteydiler. Ancak sultanların fiilî güçleri dönemlere göre büyük çeşitlilik göstermiştir. 16. yüzyıl sonlarından 17. yüzyıl ortalarına dek saray hizipleri tarafından desteklenen ve sıklıkla da manipüle edilen valide sultanlar ya da sultanların eşleri, himaye ettikleri kişiler aracılığıyla dikkate değer bir etki gücüne sahip olmuşlardır. 17. yüzyılda fiilî güç sadrazamlara geçmiş ve özellikle Köprülü sadrazam ailesi, 1656-1691 yıllarında benzersiz bir güce erişmişlerdir. 17. yüzyıl ortalarından 18. yüzyıl sonlarına dek sultanların çoğunun yönetmekten ziyade saltanat sürdüğü söylenebilir. 18. yüzyılda sultanların otoritesi, vezir ve paşa (askerî ve sivil memurlara verilen en üst unvan) aileleri ağının gelişmesiyle daha da sarsılmış, onların himayesi altındaki kişiler sultanların sarayında güç kazanmıştır.

19. yüzyıl yenileşmesine kadar Osmanlı hükümeti, modern ulus devletlerin hükümetlerinden farklı olarak, 1500 kişiden fazlasını istihdam etmeyen, küçük bir hükümetti. Görevleri bir kaç kilit alanla sınırlıydı: İmparatorluğun savunulması, düzen ve asayişin korunması, kaynak yönetimi ve hareketliliği, başkent ile ordunun tedarikinin temini. Eğitim, sağlık, sosyal yardım gibi modern ulus devletlerde hükümetle ilişkili işlevler, *vakıflar* ve esnaf loncaları gibi uzman kurumlar ile imparatorluğun eğitim, dinî ve kültürel hayat açılarından dikkate değer bir otonomiye sahip bulunan dini ve etnik toplulukları (*millet*) tarafından üstlenilmişti.

Hıristiyan ve Yahudi din adamları vergiden muaftı ve ayrı ayrı her birinin liderleri (Ortodoks ve Ermeni patrikleri ile Yahudi hahambaşı) kendi ibadethanelerinin yönetiminden sorumluydular. Ayrıca hükümet ile cemaatleri arasındaki ilişkiyi yürütmekle de görevli olup vergileri topluyor, adaleti sağlıyor, hukuk ve asayişi koruyor, İstanbul'un emirlerini uyguluyor ve cemaatlerinin şikayetlerini Osmanlı yetkililerine iletiyorlardı.

Merkezî Bölgeler, Uc Eyaletleri ve Tabiler

Osmanlı topraklarının genişlemesiyle idarî alt birimler tesis etmek zorunlu hale geldi. Bu mülkî alt birimleri yönetmek üzere atanan askerî komutanlara (*bey* ya da *emir*), hâkimiyet sembolü olarak sultan tarafından bir sancak verilirdi. Bir müddet sonra sancak kelimesi bu kişilerin idareleri altındaki bölgeler için de kullanılmaya başlandı ve imparatorluğun temel askerî-idarî birimini ifade eden bir terim haline geldi. Eyaletleri teşkil eden sancakların başında askerî yönetici olan *sancakbeyi* bulunurdu. Osmanlı topraklarının daha da genişlemesiyle sancak beylerini denetleyecek bir üst kuruma ihtiyaç hasıl oldu. Böylece ilk olarak Rumeli'deki beylere kumandan olarak beylerbeyi tayin edildi. Rumeli beylerbeyi, imparatorluğun Avrupa'daki eyalet

kuvvetlerinin baş komutanı ve Rumeli eyaletinin en yüksek idarî görevlisi, yani askerî-idarî amir idi. 1520'lerde bu şekilde 90 sancaktan oluşan 8 beylerbeyilik mevcuttu. 1570'lere gelindiğinde ise 24 beylerbeyilik ve 250 sancak vardı.

Osmanlı hükümeti sancakların ziraî gelirlerinin bir kısmını *tımar*, *has* ya da *zeamet* olarak sipahi ve sancakbeylerine tahsis ederdi. Sancakbeyi ayrıca sipahilerinin yardımıyla sancağındaki düzen ve asayişin sürdürülmesinden de sorumluydu. Sancakbeyi ve sancak kadısı vergilerin toplanması, gelirlerin yönetimi ve *tahrir* yapmak üzere İstanbul'dan gönderilen memurlara yardım etmekle sorumluydular. Her yeni sancakta tahrir yapılır ve nüfusun büyüklüğü ile kompozisyonu ve bölgenin ekonomik durumundaki değişikliği tespit etmek üzere her on yılda bir tekrarlanırdı. Vergiler bundan sonra tahrire uygun olarak tespit edilirdi. Tahrir kaydının bir kopyası sancakta kalırken, diğeri başkente gönderilir ve ihtiyaç halinde başvurulmak üzere divân-ı hümayûnun yakınındaki defterhânede muhafaza edilirdi. Vergi düzenlemelerini, vergileri ve tımar tevcihlerinin kayıtlarını içeren sancak kanunnameleri ile birlikte bu tahrirler, Osmanlı hükümetinin veri toplama ve işleme kabiliyetine tanıklık eder. İstanbul'daki Defterhâne-i Âmire'de bulunan çok sayıda malî kayıt ve *mühimme* defterleri ('önemli meselelerin' defterleri) ile birlikte bu tahrir belgeleri İstanbul hükümetine büyük bir kurumsal hafıza kazandırmıştır. Osmanlı idarî kabiliyetlerinin kapsamı çarpıcıydı: Bugün İstanbul'daki Osmanlı arşivinde 16. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıl ortalarına kadar olan dönemi içeren yaklaşık 110,000 sayfadan oluşan 370'ten fazla mühimme defteri mevcuttur. Arşivdeki büyük çoğunluğu 16. ve 17. yüzyıla ait bilgileri içeren tahrir defterlerinin sayısı 2.000'e yakındır. Çoğu 16. ve 17. yüzyıllara ait olmak üzere Halep (24), Bağdat (9), Bosna (36), Buda (12), Şam (22), Diyarbakır (14), Erzurum (20), Karaman (20) ve Silistre (19) gibi stratejik açıdan önemli bölgeler için çok sayıda mufassal tahrir defteri vardır. Ayrıca Ankara'daki

arşivler, vakfiyelerin yanı sıra, tımarlar ve tımar sahipleri ile ilgili 2,300'ün üzerinde defter muhafaza eder.

Osmanlılar çeşitli unsurlar içeren imparatorluklarını idare etmede büyük bir esneklik gösterdiler. Örneğin 15. yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı idarî birimleri genellikle fetihten önceki Sırp, Bosna ve Bizans sınırlarını sürdürdü. Ayrıca Osmanlılar, fethedilen bölgelerdeki Osmanlı öncesi seçkinleri ayrıcalıklı Osmanlı yöneten sınıfına dâhil ederek işbirliğine hazır grupları içlerine katmak için mümkün olan ne varsa yaptılar. Mesela Balkanlar'daki ve eski Trabzon Rum İmparatorluğu'ndaki topraklarının fethedilmesinden sonra, pek çok Hıristiyan tımarlı *sipahi*ye tımar tevcih edilmişti. Pek çok yerde eski mülk sahipliği biçimleri muhafaza edilmiş, imparatorluk önceki ziraat ve madencilik sistemlerini düzenlemiş ve bazen vergilendirme ve para konularında yerel uygulamaları benimsemiştir. Benzer şekilde Osmanlı öncesi toplumsal kuruluşunun sürekliliği Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'da iyi belgelenmiştir.

Doğu Anadolu ve Macaristan'da sultan, yerel seçkinlerle müşterek idare, vergi ve yargı gücü paylaşımını kabul etmiştir. İstanbul'un gündelik işlerin yürütülmesinde Macaristan'dan Suriye ve Mısır'a kadar genellikle köy reislerine, ağalarına ya da bölge soylularına dayanması gerekmiştir.

Osmanlı taşra idaresi iç içe geçmiş daireler dizisi olarak düşünülebilir: Eyalet İstanbul'a ne kadar yakınsa, hükümetin onun üzerindeki kontrolü de o kadar fazla idi. Böylece ana bölgeler, daha uzak uc eyaletleri ve gevşek bağlarla bağlı vasal ya da tabi devletlerden söz edilebilmektedir. Balkanlar ve Anadolu'daki merkezi eyaletlerde Osmanlılar gelirlerinin büyük bölümünü tımar olarak dağıtıyorlardı ve bundan yararlananlar devlete asker ve idareci olarak hizmet ediyordu. Mısır, Yemen, Habeşistan, Basra, Bağdat ya da Tunus gibi uzak eyaletlerde *tımar* sistemi getirilmemişti ve vergiler mültezimler aracılığıyla toplanıyordu. Gelirlerin beylerbeyinin maaşını ile diğer savunma ve idare

giderlerini karşılaması gerekiyordu; bundan sonra artan miktar (olursa) İstanbul merkez hazinesine gönderiliyordu.

Merkezî hükümet ve yerel seçkinlerin göreli güç ve sınırlılıkları merkez bölgeler ile uc eyaletleri arasında büyük farklılık gösteriyordu. 1520'lerde nüfusun yaklaşık yüzde yirmisinin konar göçer Türkmen ve Kürtlerden oluştuğu Doğu Anadolu'da, İstanbul uzlaşmak ve Osmanlı öncesi idare uygulamalarına dayanmak durumundaydı. Bu bölgelerde üç farklı tipte özel idarî birim teşkil edildi: *Ocaklık*, *yurtluk* ve *hükümet sancakları*. Ocaklık sancaklarında aşiret reisi İstanbul tarafından sancak yöneticisi olarak atanırdı ve unvanını oğluna miras bırakma hakkı vardı, ancak İstanbul onun sancağında tahrir yapabilir ve gelirlerini tımar yoluyla üçüncü şahıslara verebilirdi. Askerî seferlerde beyler (diğer sancak beyleri gibi) askerleriyle birlikte bağlı bulundukları beylerbeyinin komutası altında sefere katılırlardı. *Yurtluk*lar, beyin unvanını otomatikman oğluna miras bırakamaması dışında, *ocaklık*larla aynı şartlara tabi idiler. Aynı şekilde büyük ölçüde Türkmen ve Kürt aşiretlerinin bölgeleri olan hükümetler, aşiret reisleri tarafından kalıtsal araziler olarak idare edilirdi. Bu bölgelerde İstanbul tımar tahsis edemez, sancak tahriri yapamaz ve buralarda Osmanlı memur ya da askerinden kimse bulunamazdı. Ancak *beyler* Osmanlı askerî seferlerine kendi askerleri ile katılmakla yükümlüydüler. Diyarbakır, Erzurum, Çıldır, Van, Bağdat ve Şehrizor'da 1670'lerin sonunda sancakların yüzde 25 ilâ 55'i *ocaklık* ve *hükümet sancağı* idi.

Uc eyaletlerinin ötesinde iki Romanya prensliği (Eflak ve Boğdan), Erdel (tarihî Macaristan'da), Raguza (modern Dubrovnik), Kırım Hanlığı, Kuzey Afrika'daki Berberî korsan devletler ve Kafkaslardaki bağlı devletler gibi, himaye edilen ya da bağlı devletler yer alıyordu.

Ancak 17. ve 18. yüzyıllarda eyaletlerde İstanbul'un gücünün yerel halk ve *ayan* olarak bilinen liderler lehine azaldığı görülür. *Ayanlar* tedricen vergi toplama ve yargı konularında merkezî

hükümetin temsilcilerinin yerini aldılar. 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşında Osmanlılar ayrıca, 1783'te Rusya tarafından ilhak edilecek olan Kırım Hanlığını da kaybettiler. Bu Osmanlı itibarına vurulmuş büyük bir darbe oldu ve ciddi iç değerlendirmelerle reformları tetikledi.

Uzun 19. Yüzyıl ve Osmanlıların Metaneti

18. yüzyıldaki Osmanlı askerî başarısızlıkları isyan ve karışıklıklara yol açtı ve bunların sonucunda iki Osmanlı sultanı (1703'te II. Mustafa ve 1730'da III. Ahmed) tahttan indirildi. Yüzyılın son yarısı *ayan*ların yükselişine tanıklık etti: Eşkıya reisi, yerel asiller ve valiler. Bunlar 1787-92 Osmanlı-Rus Savaşı süresince eyaletlerde asker toplamaktan tedarik sağlamaya, bir dizi hayati fonksiyonu üstlenerek mevkilerini kuvvetlendirdiler. Ayanların en güçlüleri geniş otonom idareler oluşturdular, kendi ordularını kurdular, birbirlerine karşı tabi nüfusa büyük sıkıtı veren savaşlar açtılar. 1792 ilâ 1812 arasında Bulgaristan'da Pazvanoğlu Osman, Güney Arnavutluk ve Epir'de Tepedelenli Ali Paşa, Batı Anadolu'da Karaosmanoğulları, Antalya'da Tekelioğulları ve Çukurova'da Kozanoğulları Osmanlı Balkanları ve Anadolu'nun büyük kısmını fiilen paylaşmışlardı. Bununla beraber Rusya'nın Balkanlar'daki emellerinin tehdidi altında bir kaçı daha bağımsızlık arayışına girdi. Hiç birinin Rusya'ya karşı koyabilecek kadar güçlü olmadığını ve ancak İstanbul nezdinde statülerini meşrulaştırmak için müzakereler yapmak suretiyle imparatorluğun kaynaklarına erişebileceklerini fark ettiler.

Bu arada Mısır'daki Osmanlı hâkimiyeti Memlûk emirleri ve Napolyon Bonaparte'ın istilasıyla (1798-1802) sarsıldı. Nihayet 1805'te Bâb-ı Âli'nin Arnavut kökenli ücretli askeri Mehmed Ali, Mısır'da gücü ele geçirdi. Mehmed Ali Paşa, Avrupa tarzındaki ordusuna dayanarak kırk yıl boyunca Mısır'ın idaresinde bulundu. Sırbistan'da 1804'teki isyan, ulusal bağımsızlık

mücadelelerinin fitilini ateşledi. 1820'lerde Sırbistan, Yunanistan ve Mısır, fiilen bağımsız hale geldiler.

Osmanlı hükümeti pek çok iç ve dış soruna dinamik bir yenileşme hamlesiyle karşılık verdi. Aynı Avrupa'da olduğu gibi ordu, bürokrasi, eğitim ve maliyenin merkezîleşmesi ve modernize edilmesi, Osmanlı hükümeti için de II. Selim'in reformları ile başlayıp I. Dünya Savaşı'nda imparatorluğun yıkılmasına kadar olan süreçte, uzun 19. yüzyıl boyunca temel gündemdi. III. Selim'in geleneksel Osmanlı sistemi *Nizam-ı Kadim*'den ayırmak için *Nizam-ı Cedit* adı verilen yenilikleri 1792'de, Rusya'ya karşı kaybedilen bir başka savaşın ardından başlatıldı. Diplomasi ve Osmanlı ordusunun ıslahı üzerinde yoğunlaştılar. Yenileşmenin en göze çarpan sonucu 1794'te Anadolu'nun Türk köylü ve aşiret mensupları arasından toplanan askerlerle çağdaş Avrupa orduları modelinde kurulan *Nizam-ı Cedid* ordusuydu (Balkan nüfusu, ayanların karşı çıkması dolayısıyla dâhil edilememişti). 1807'de bu kuvvet 23,000 askere ulaşmıştı. Diplomatik açıdan Selim'in hâkimiyet devri, Avusturya ve Rusya'ya karşı İsveç (1789) ve Prusya (1790) ile resmî ittifaklar yapmak; Napolyon'a karşı Birinci Koalisyon Savaşı'nda (1793) tarafsızlığını ilân etmek; İkinci Koalisyon Savaşı'nda (1799-1801) Napolyon karşıtı ittifakta yer almak ki, bunun karşılığında Napolyon Mısır'ı işgal etmiştir; Londra (1793) ve Berlin, Viyana ve Paris'te (1795) İstanbul'un ilk daimi elçiliklerini açmak gibi yollarla imparatorluğun Avrupa diplomatik sistemiyle bütünleşmesine tanıklık etti.

Meşruiyeti Sırp ve Vahhabi isyanlarıyla aşınan Selim, 1807'de tahttan indirildi ve bir sene sonra boğduruldu. Saraydaki rakip hizip tarafından düzenlenen bir askeri darbe Yeniçeriler, ulema ve İstanbul çeteleri tarafından açık bir isyana döndü. Bu grupların konum ve mevkileri Selim'in reformları dolayısıyla tehlikeye düştüğü gibi, ağır vergiler ve paranın değerinin düşürülmesi de yaşam standartlarını tehdit ediyordu. Ancak Selim'in reformlarının önemi uzun vadede açığa çıktı, çünkü yenileşmeye alternatif

bir yol sunan özgün bir İslâmî yenileşme söylemi başlatıp zamanla Batı'dan mülhem reformların pek çoğuna meşruiyet verdi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nu çok daha güçlü bir mutlakiyetçi devlete dönüştüren Tanzimat (Reform Çağı, 1839-76) ve tahtta bulunan Sultan II. Abdülhamid'den dolayı Abdülhamid Devri (1876-1909) kapsamlı reform faaliyetleri için zemin hazırladı.

II. Mahmud (1808-39) Selim'in reformlarını sürdürdü. Titiz bir hazırlık ve reform yanlısı ulemâ ile askerî kanadın desteğini sayesinde kazandığı propaganda faaliyetlerinin ardından 1826'da reformlara muhalefetin ana kaynağı olan Yeniçerileri hükümsüz kılarak Yeniçeri ocağını kaldırdı. Yeniçerilerin 1806-12 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1821-31 Yunan Bağımsızlık Savaşında (Mehmed Ali Paşa'nın modernize edilmiş Mısır ordusunun tersine) kötü bir performans göstermiş olmaları, sultanın bu askerî reformları yürürlüğe koymasını kolaylaştırdı. Onun yeni, Avrupa tarzı ordusu *Muallem Asakir-i Mansure-i Muhammediye* (Muhammed'in Eğitimli Muzaffer Ordusu) kısa sürede 27,000 askere ulaşırken, 1836'da *Asakir-i Redife-i Mansure* (Muzaffer Yedek Askerler) 100,000 kişilik güce erişti. Modern bürokratik devletin temeli, daimi elçiliklerin güçlendirilmesi; modern askerî, mühendislik ve tıp okullarının açılması; 1834'te modern posta teşkilatının kurulması; 1831'de ilk resmî gazetenin çıkartılması; yüksek mevki sahiplerinin mülklerine devlet tarafından el konmasının kaldırılması ve hepsinden önemlisi, yargıda ve yönetimde gerekli düzenlemeleri gerçekleştirmek için danışma meclislerinin teşkili ile atıldı.

Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi ve rasyonelleşmesi Tanzimat (1839-76) boyunca bütün hızıyla devam etti. Avrupa modelinde meclisler ve nazırlıklar kuruldu ve bunlardan Hariciye Nezâreti (kuruluşu 1836) büyük bir etkiye sahip oldu. Yükselişini kısmen Osmanlı askerî yeterliliklerinin azalması karşısında diplomasinin giderek artan önemine, bunun yanında da nazırları ve görevlilerinin uzmanlığına borçluydu. Onların Avrupa

dillerine, toplumlarına, ekonomilerine ve hükümet politikalarına vakıf olması, imparatorluğun yenileşmesinde hayatî rol oynadı. Nazırlık teşkilatına geçişe ek olarak bir diğer önemli gelişme sahası danışma meclisleri ve komisyonlarının kurulmasıydı. Bunlar arasında *Meclis-i Vala-yi Ahkam-i Adliye* (Adli Düzenlemeler Yüksek Meclisi) en önemlisiydi. Seçilmiş bir organ olmamasına rağmen meclis yarı yasama yetkisine sahip bulunmakla Osmanlı hukuk sistemi ile merkezî bürokrasisinin yenileşmesinde mühim rol oynadı. 1868'e gelindiğinde Şûra-*i Devlet*'e (Devlet Meclisi) evrildi.

Bir diğer önemli gelişme Sultan II. Abdülhamid'in (h. 1876-1909) hâkimiyet döneminde Mart 1877'de ilk Osmanlı Meclisi'nin açılmasıydı. Meclis yasama işlevlerinde tamamen başarısız olduysa da, şaşırtıcı bir biçimde hükümet eleştirisinin etkin bir tartışma alanı haline geldi. Bir yıldan kısa zaman zarfında, Şubat 1878'de II. Abdülhamid tarafından askıya alındı ve ancak 1909'da onun tahttan indirilmesinden sonra yeniden açıldı. Bununla birlikte eski Osmanlı tarih yazıcılığının sıklıkla yaptığı gibi II. Abdülhamid'i dar görüşlü bir bağnaz olarak betimlemek hatalı olur. Bilakis o, her ne kadar tipik otokratik bir tarzda da olsa, Osmanlı Devleti'ni modernleştirmeye ve merkezîleştirmeye devam etmiştir.

II. Abdülhamid'in idaresi, telgraf ve demiryolu gibi çağdaş teknolojilerin de büyük ölçüde genişletmesi ve yardımıyla, Osmanlı tarihinde daha önce görülmemiş bir merkezîleşme ve etkinlik derecesine ulaştı. 18. yüzyıl başlarında bürokraside 1,500 personel mevcut iken, 1908'e gelindiğinde devlet memurlarının sayısı 35,000'e yükselmişti. Bu yeni devlet memurlarının çoğu uzmanlaşmış okullarda öğrenim görmüş profesyonel bürokratlar idiler. 1865'te karayolu telgraf hattı Basra Körfezi'nde Fav'a ulaştı ve II. Abdülhamid idaresinde sistem Sultan'ın Yıldız Sarayı'ndaki telgraf istasyonu aracılığıyla bütün eyalet merkezlerini merkezî hükümete bağlayacak derecede genişletildi. Sultan'ın çoğu kişiyi

korkutan iç denetim sistemi de büyük oranda yeni teknolojiye dayanıyordu. Avrupa demiryolu ağlarıyla mukayese edildiğinde Osmanlılarınki mütevazı idi: 1911'de uzunluğu 6,448 km (4,030 mil) iken Avusturya Macaristan'da 22,748 km (14,128 mil) ve Rusya'da 68,025 km (42,516 mil) demiryolu vardı. Bununla birlikte demiryolu, İstanbul'un karışıklık yahut isyan çıkan bölgelere hızla asker sevk etmesine olanak veriyordu. Ne var ki, nakit yokluğu ve 1881'de Düyûn-u Umumiye'nin[4] kurulmasıyla yabancı denetimi altına alınan artan Osmanlı borçları yenileşme hareketine set çekti ve Osmanlı hükümetinin yetkilerini kısıtladı.

1848'den sonra Osmanlı ordusu zorunlu askerlik temelli oldu. Ne var ki, kapsamlı nüfus sayımları ve yalnız gayrimüslimler değil Müslüman kentliler ve (devlet memurları ve dini kurumlardaki görevliler gibi) belirli meslek gruplarının muafiyete sahip olması sebebiyle, büyüklüğü rakiplerinin ordularına göre çok mütevazı kaldı. I. Dünya Savaşı arifesindeki barış zamanında 180.000 ilâ 200.000 askerle, Avusturya ordusunun ancak yarısına, Rus silahlı kuvvetlerinin ise beşte birine karşılık geliyordu. Askerlerin çoğu Anadolu'nun Müslüman köylülerindendi. Her ne kadar 1856 fermanı din farkı gözetilmeksizin sultanın bütün tebaasına eşit haklar veriyor ve eşit hizmetler yüklüyor idiyse de, gayrimüslimler, muafiyet vergisi ödemek suretiyle askerlik hizmeti yükümlülüğünden kurtulabiliyorlardı. Sistem 1909'da Jön Türkler dinden bağımsız olarak zorunlu askerliği getirene dek değişmeden kaldı.

İmparatorluğun tebaası için Tanzimat (Reform Çağı) din ve etnik fark etmeksizin hukuk önünde eşitlik getiriyordu. Ancak İstanbul'un (Avrupa ve Asya'daki pek çok muadili gibi) imparatorluğun verimsiz ekonomik ve siyasî yapısını çağa uyarlamak için başvurduğu bu reformlar, aynı zamanda daha sıkı devlet denetim

4 1881'de kurulan Düyûn-ı Umûmiyye, Osmanlı alacaklısı İngiliz, Hollanda, Alman, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Osmanlı tahvil sahiplerinden yedi temsilciden oluşan bir malî kontrol idaresiydi. Osmanlı devletinin alacaklılara borçlarını ödemesi için idareye tahsis edilen vergi gelirlerini doğrudan toplama yetkisine sahipti.

ve gözetimi, daha etkin vergilendirme ve bürokratik merkezîleşme anlamlarına da geliyordu ki, bu durum ne eyalet seçkinlerini ne de tabi nüfusu hoşnut etti. Reformlar, Büyük Güçlerin de çıkarlarına hizmet etmedi. Onlar kendi aralarındaki güç dengesini koruyabilecekleri ve daha ileri seviyedeki endüstrileri için ucuz hammadde ve pazar imkânı sağlayacak zayıf bir imparatorluğu tercih ediyorlardı. Osmanlı hükümetine eleştirileri ve onu yenileşmeye teşvik etmeleri genellikle samimiyetsiz, sadece Osmanlı meselesine dâhil olmak için bir bahane idi. Örneğin 1878'de Büyük Güçler, bütün tebaaya eşit haklar sağlayan bir anayasadan ziyade, İmparatorluğun Avrupa'daki eyaletlerini yönetmek üzere Hıristiyan bir vali atanmasına ilişkin tercihlerini beyan ettiler.

İstanbul'un merkezîleşme tehdidi altındaki yerel güç sahipleri yeni gelişen milliyetçilik fikrinde karşı koyulması zor bir ideoloji buldular. Osmanlı seçkinleri Osmanlıcılık ve İslâmcılık temelli alternatif yurttaşlık nosyonlarını öne sürerek bu harekete karşı koymayı başarısızca denediler. Ne var ki, İmparatorluğu çöküşe götüren ne milliyetçi ideoloji, ne de zannedildiği gibi geri kalmışlığıydı. Bu daha ziyade iç ve dış mücadelelerden kaynaklandı. Modern devlet aygıtları yeterli ekonomik ve sosyal zemini sağlamaktan yoksundu. Genellikle gelişigüzel yapılan ekonomik reformlar, sürekli savaşlar ve isyanların, devletin insan ve mali kaynaklarının tedricen daralmasının ve Büyük Güçlerin siyasî baskılarının karşısında yetersiz kaldı. Yetersiz ekonomik gelişme daha yüksek okur yazarlık oranlarına, güçlü bir burjuvaziye ve işçi sınıfına sahip çağdaş bir toplum yaratmada başarısızlığa yol açtı. Sovyetler Birliği şeklinde ayakta kalmayı başaran Rus İmparatorluğu'nun aksine, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi, Osmanlı İmparatorluğu da I. Dünya Savaşı sırasında çöktü. Osmanlı Ordusu'nun Dünya Savaşı'ndaki performansı, mal olduğu zayiatla, Müttefikleri şaşırttı ama Osmanlı İmparatorluğu ve onun nüfusu da sarsıcı bir bedel ödedi: Devlet memurları dışındaki yetişkin erkeklerin neredeyse yarısı dâhil olmak üzere nüfusun yüzde on

beşi askere alındı. Savaşın sonunda bunların 325,000'i ölmüş, 400,000'i yaralanmış ve İmparatorluk, sadece Orta Anadolu'nun bir kısmı Osmanlılara bırakılmak suretiyle galipler arasında paylaşılmıştı. Osmanlı hükümeti 1918 Mondros Mütarekesiyle statükoyu kabul ettiyse de, Türk millî mücadelesi bunu reddetti. Eski Osmanlı generali ve Türk ulusal kahramanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından komuta edilen mücadeleyle Anadolu'nun yeniden kazanılmasından sonra saltanat ve hilafeti kaldırarak (1922 ve 1924'te) 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan ettiler.

Osmanlı Başarısı

Osmanlılar, farklı dinlere inanan ve Türkçe, Rumca, Kürtçe, Slavca, Macarca, Arnavutça ve Arapça gibi çeşitli dilleri konuşan halkları asırlar boyunca esneklik, pragmatizm ve nispî toleransla yönettiler. Çoğu Avrupalı hükümdarın başka dinlere inananlara karşı zulüm, sürgün ve katliam uygulayarak dinî açıdan homojen imparatorluklar yaratma arayışında olduğu bir zamanda Osmanlılar, Avrupa'dan kovulan Yahudilere yeni bir vatan sundular, Yahudi ve Hıristiyan kilise, okul ve matbuatının çalışmasına izin verdiler. Asırlar boyunca Balkanlar ve Orta Doğu'da kanun ve düzeni korudular. Geç 18. yüzyılda ayan tarafından yerel nüfusa karşı gerçekleştirilen zulümler ya da 1915 Olayları Osmanlıların önceki asırlardaki başarılarını çürütmemelidir. 15. ilâ 16. yüzyıllarda Osmanlılar imparatorluklarının pek çok kısmına ekonomik istikrar, refah ve parlak bir kültür getirdiler. Yerel panayırların yayılması, Bosna'da Saray Bosna gibi yeni kasabaların kurulması, 16. yüzyılda Balkanlar ve Anadolu'da nüfus artışı gibi göstergelerin tamamı ekonomik refahı ortaya koymaktadır.

Geç 15. ilâ 17. yüzyıllarda Osmanlı mimarisi Avrupa mimarisine rakipti. İstanbul'da sultanların Topkapı Sarayı, Fatih Sultan Mehmed'in Fatih Külliyesi ve I. Süleyman'ın Süleymaniye Külliyesi Avrupalılar tarafından takdir edilmiş, imrenilmiş ve

Osmanlı mimarlarının gerek mühendislik gerekse estetik deha bakımından Rönesans Avrupa'sındaki çağdaşlarına denk yapılar inşa etme kapasitesinde olduğunu ispatlamıştır.

İmparatorluğun konumu ve çok etnikli, çok dinli karakteri Osmanlı sultanlarına ve aynı şekilde tebaasına da Çin'den İran'a, Arap memleketlerinden Afrika'ya, Orta Asya'dan Avrupa ve Akdeniz'e uzanan geniş bir sahada kültürel geleneklere ve bilimsel yeniliklere erişim olanağı vermiştir. Örneğin Osmanlı Sultanları Topkapı Sarayı'nda kullanmak üzere, aralarında Yüan (1279-1368) ve Ming (1368-1644) hanedanları döneminde Çin'de üretilenler de olmak üzere çok miktarda Çin porseleni ithal etmişlerdir. Sanatsal zirvesine 16. yüzyılda İznik'te erişen Osmanlıların kendi çini endüstrileri, Timurlu Orta Asya mirası ile birlikte Çin'in mavi ve beyaz tasarımlarının etkilerinin açıkça görüldüğü ustalıklı bir sentez ortaya koymuştur.

Bir diğer kültürel üretim sahası hattatlık, ciltçilik ve minyatür resim de dâhil olmak üzere geleneksel İslâmî kitap sanatıydı. Osmanlı minyatür sanatı İran geleneğinden doğmuş olmakla birlikte Avrupa portre ve Akdeniz kartografi sanatlarından da dikkate değer ölçüde etkilenmiş, bunun sonucunda da Doğu ve Batı stillerinin farklı bir kaynaşması ortaya çıkmıştı. İnsanların, mekânların ve olayların detaylı tasvirleri de dâhil olmak üzere, İmparatorluğun tarihini belgelemeye yönelik kuvvetli önceliğiyle, Osmanlı resim sanatının konuları da özgündü. Bu belgesellik niteliği Osmanlı minyatür resimlerini Osmanlı sarayının sosyal hayatı üzerinde çalışmalarda kıymetli bir kaynak haline getirmektedir.[5]

5 Bkz. Diğerleriyle birlikte, Godfrey Goodwin, *A History of Ottoman Architecture* (London, 1971); Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan, Architectural Culture in the Ottoman Empire* (Princeton, NJ, 2005); Nurhan Atasoy, Julian Raby ve Yanni Petsopoulos, İznik, *the Pottery of Ottoman Turkey* (London, 1994); M. Uğur Derman, *Letters in Gold: Ottoman Calligraphy from the Sakıp Sabancı Collection*, İstanbul (New York: Metropolitan Museum of Art, 1998).

Osmanlılar ülkelerinde bilimsel ve dinî bilgi arayışına büyük önem verdiler ve bu sahalara büyük yatırımlar yaptılar. Sayıları 15. yüzyılda 130'dan 16. yüzyılda 350'ye çıkan en üst düzey Osmanlı eğitim kurumu olan medreselerde Şam, Kahire ve Semerkand'dan gelen müderrisler, İslâmî ilimlerle rasyonel bilimleri (felsefe, mantık, matematik ve astronomi) bir arada öğretirlerdi. Neredeyse kesintisiz savaşların olduğu bir çağda sivil ve askerî tıp, özel bir ilgi alanı idi. İbn Sînâ (Avicenna), er-Razî ve İbnü'l-Baytâr'ın eserleri gibi klasik İslâmî tıp metinleri, tıpkı Viyana'dan Paris'e ve Cambridge'e kadar geç Ortaçağ Avrupa üniversitelerinde olduğu gibi, Saraybosna'dan Şam'a ve Kahire'ye dek imparatorluk boyunca okunup yorumlanıyordu. Osmanlı farmakoloji eserlerinde listelenen yaklaşık altı yüz bitkisel ilaca ek olarak Osmanlılar, muhtemelen Selçuklu ve Eyyubî öncüllerinden öğrenmiş oldukları, akıl hastalıklarının tedavisi için müzik kullanımını da uyguladılar. Osmanlılar, Roma İmparatorluğu'na dek uzanan bir kültürel miras olarak, zengin bir hamam geleneğine de sahiptiler ve sağaltıcı banyolar Osmanlı tıbbının ayrılmaz bir parçasıydı. Aynı zamanda astronomi alanında Şam doğumlu müneccimbaşı Takiyüddin er-Râsıd'ın başında bulunduğu İstanbul'daki kısa ömürlü rasathane, Tycho Brahe'in Uraniborg'uyla mukayese edilebilirdi. Gerçekten de, Takiyüddin'in gözlem ve hesaplamaları genellikle Copernicus ve Tycho Brahe'ninkilerden daha hassastı.

Geleneksel Osmanlı el sanatlarından dokuma ve çini, özellikle 15. ilâ 17. yüzyıllarda zamanının harikasıydı. Uluslararası ticaret Bursa'da üretilen kadife, ipek ve brokarların genellikle Venedik ya da Floransa'da üretilenlerden ayırt edilemeyeceği derecede teknik ve zevk paylaşımını teşvik etti. Osmanlı halıları, kaftanları, kaliteli deri ürünleri, silahları ve çinileri Avrupa'da aranan ürünler haline geldi ve seçkinlerin zevklerini etkiledi. 15 ilâ 17. yüzyılların "Türk tehdidi" 18. yüzyılda yerini "Türk modasına" bıraktı; Osmanlı kilim ve çinileriyle birlikte "Türk kahvesi"

de Avrupa'da revaçta bir ürün oldu. Ortaçağdan beri Yemen'de tüketilen kahve, 16. yüzyılın ikinci yarısında Mekke'den dönen hacılarla birlikte Osmanlılara ulaşmıştı. Osmanlı şehirlerindeki kahvehanelerden yayılan alt kültürlerin denetimini zor bulan yetkililerin dönemsel yasaklarına rağmen kısa sürede imparatorluk boyunca yayıldı. Aslında kahvehaneler siyasî tartışmalar ve hükümet eleştirisi için yeni bir mekân yarattılar ve buralarda paylaşılan edebî ürünlerle gölge-kukla oyunları (karagöz) siyasî hiciv için etkin bir medya görevi gördü.

Boğaziçi kıyılarının üzerinde oturan ve Avrupa'yı Asya'ya bağlayan Osmanlı başkenti, Napoleon Bonaparte'ın stratejik konumu dolayısıyla dünyanın başkenti dediği yerdi. Tıpkı 19. yüzyılda Londra ya da 20. yüzyılda New York gibi, 16. yüzyıldaki en parlak döneminde bir dünya imparatorluğunun kozmopolit merkeziydi. Avrupa başkentlerinin yöneten hanedanın dinine mensup olduğu bir çağda, Osmanlı İstanbul'u geç 15. yüzyıl ve 16. yüzyılda nüfusunun yüzde altmışı Müslüman, yüzde kırkı Hıristiyan ve Yahudi olan çok dinli bir şehirdi. Osmanlı başkenti aynı zamanda uluslararası diplomasi, casusluk ve entrikanın da merkeziydi: Siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel ilerleme açısından sınırsız fırsatların şehriydi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İran: Safeviler 1501-1722

SUSSAN BABAIE

Çeviri: SELCEN Ö. ULUTAŞ

1501-1732 yılları arasında hüküm süren Safevî İmparatorluğu, Müslüman İran tarihindeki en uzun ömürlü İran devleti olmuştur. Antik Pers krallık fikirleri ile İslâm'ın İmamiyye Şîası öğretilerini sentezlemesi, güçlü mirasının bölgenin daha sonraki tarihinde gözlenebileceği özgün bir kültür yaratmıştır.[1]

Safevî İmparatorluğu, 7. yüzyılda İran'ın kuzeybatısındaki mesihçi bir girişimden doğmuş ve İslâm'ın ilerleyişinden beri görülmemiş şekilde İran'a özgü bir imparatorluğun yeniden ihyasının dayanak noktası haline gelmiştir. Her ne kadar yerli yahut dışarıdan gelenlerden oluşan kalabalık Zerdüşt, Yahudi, Hıristiyan topluluklar ve Sünnî İslâm'ın temsilcisi gruplar öne çıksa da hâkim dini inanç, İmamiyye ya da 12 İmamcı Şiilik'ti. Safevîler döneminin toprak kazanç ve kayıpları, aşağı yukarı modern İran'ın siyasî sınırlarıyla örtüşen bir bölgeyi de belirledi. Safevî İmparatorluğu'nun İranlı ve Şii kültürel kimliği, Osmanlılar, Babürler ve Özbekler gibi komşu Sünnî imparatorluklarla sürekli mücadele ya da rekabet; Avrupa ve Asya ile siyasî ittifaklar

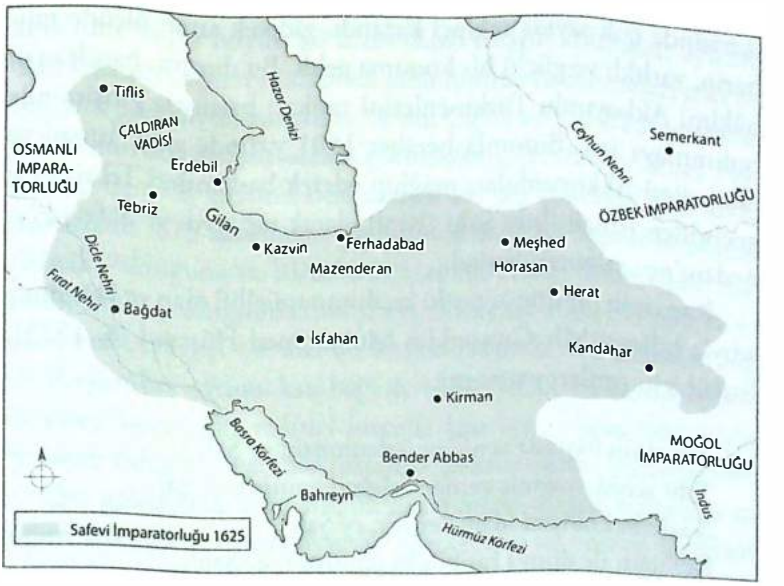
1 Tarihi genel bilgi için bkz, Hans R. Roemer, 'The Safavid Period' in Peter J. Jackson and Laurence Lockhart, eds, *The Cambridge History of Iran*, vol. 6, *The Timurid and Safavid Periods* (Cambridge, 1986), 189–350; Safevî tarihinin daha yakın bir sentezi için bkz, Andrew J. Newman, *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire* (London and New York, 2006). Safevî sanat ve mimarisi hakkında genel bilgi için bkz, Sheila R. Canby, *The Golden Age of Persian Art: 1501–1722* (New York, 2000).

ÖNEMLİ TARİHLER

1501-24	Şah I. İsmail, Tebriz'den yönetilmek üzere Safevî İmparatorluğunu kurdu.
1514	Çaldıran Savaşı: Osmanlı Sultanı I. Selim, Şah I. İsmail'i mağlup etti.
1524-76	Şah Tahmasb hükümdarlığı.
1520-30'lar	Şah Tahmasb'ın Şehnâme kitabı (Krallar Kitabı).
1544-55	Kazvin yeni başkent olarak ilan edildi.
1576-87	İç Savaş ve Halef krizi.
1587-1629	Şah I. "Büyük" Abbas hükümdarlığı.
1590/91	İsfahan'da Nakş-ı Cihan Meydanı inşasına ve Çarbağ Bahçesi'nin yapılmaya başlanması.
1598	İsfahan, Safevî Devleti'nin yeni başkenti olmuştur.
1604	Aras'ta Julfa Ermeni tüccar ailesinin zorla yerleştirilmesi ve İsfahan'da Yeni Julfa bölgesinin kurulması.
1611-12	Ferahabad şehrinin (Hazar Denizi) kurulması, Meşhed kutsal şehrinde ve Bandar Abbas limanında (Basra Körfezi) kentsel gelişim.
1611-38	İshafan'da Masjed-e Jadid-e Abbasi'nin (Kraliyet Mescidi veya Şah Cami) ve Nakş-ı Cihan Meydanı'nın tamamlanması.
1642-66	Şah II. Abbas hükümdarlığı.
1647-50'ler	Çehel Sütün Sarayı'nın inşası (40 Sütun Sarayı).
1722	İshafan'ın Afganlar tarafından kuşatılması ve Şah Sultan Hüseyin'in teslimi

ve ticaret ortaklıklarından kaynaklanmıştı. Safevî toplumundaki etnik köken, dil ve din merkezli grupların oluşturduğu kültürel sentez, proto-nasyonalist bir mefhum olarak, kökünü kadim tarihinden alan İran siyasî kavramını yeniden canlandırmıştı.[2]

2 İran adı ve "Iranzamin" fikri veya "Aryanların Ülkesi" antik çağlardan beri geniş bir kültürel manzaraya referans olarak yerel ve bölgesel olarak kullanılmıştır. Büyük Cyrus'un imparatorluğu için kullanılan ve aslında bir Yunan unvanı olan Pers ismi ise Batı'da 1935'e kadar yaygın olarak kullanıldı. Güney İran'daki Fars eyaleti (Parsa) adından türetilen İran ismi de bazıları tarafından yetersiz olarak kabul edilmesine rağmen halen İran ile birbirlerinin yerine kullanılmaya devam edilmektedir.

Harita, Şah I. Büyük Abbas (1587-1629) hükümdarlığı sırasında devletin en geniş sınırlara ulaştığı Safevî Devleti'ni göstermektedir. Safevî dönemi boyunca Mezopotamya illeri (Irak), Şii kutsal şehirleri ve Mezopotamya illeri (Irak) ve Şii kutsal bölgeleri üzerinde Osmanlı ile artan toprak rekabetleri ve büyük Horasan bölgesi (Afganistan dahil) üzerinde Moğollar ve Özbekler ile toprak rekabetleri.

Çocukluktan Krallığa

"*Meskûn dünyanın dörtte birinin Padişâhı* (kralı)"[3], Safevî tarikatının karizmatik genç lideri, 14 yaşındaki İsmail (1487-1524) idi. Bu, 13. yüzyıl başlarında Moğol istilasının ardından batı Asya'da doğan çok sayıdaki Sufi (mistik) tarikattan biriydi. Tarikat Şeyh Safiyüddin İshak (Erdebilî) (1252-1344) tarafından kurulmuş, Hazar Denizi'nin güneybatı kıyısı yakınında bulunan Erdebil'de bir türbe çevresinde yoğunlaşmıştı. Tarikatın liderliği miras yoluyla intikal ediyordu: İsmail doğrudan Şeyh Safi'nin soyundan (Safevî) idi. Tarikat kuruluşundan sonraki bir buçuk asır

3 Mir Ghiyas al-Din Muhammad Hussayni, Khwandamir, *Habibu's-Siyar*, vol. 3: *The Reign of the Mongol and the Turk*, trans. ve ed. W.M. Thackston (Cambridge, MA, 1994), 576.

içerisinde çok sayıda takipçi kazandı, giderek artan ölçüde muharip, varlıklı ve güçlü bir konuma geldi. Bu durum, batı İran'ın hâkimi Akkoyunlu Türkmenlerini tarikatı bastırma girişiminde bulunmaya itti. Bununla beraber 1501 yazında genç İsmail ve takipçileri Akkoyunluları mağlup ederek başkentleri Tebriz'i ele geçirdiler. İsmail, İran Şahı (Kral) olarak taç giydi ve Safevî Hanedanı'nın saltanatı başladı.

Kapsamlı bir dünya tarihi kitabının müellifi olan ve Hândmîr adıyla bilinen Mir Gıyaseddin Muhammed Hüseynî (ö. 1525), İsmail için şunları yazmıştır:

> Taç senin başında yeniden ünlenmiştir, ey Şah
> Taht senin ayağınla yeniden değerlenmiştir, ey Şah
> Adaletin kraliyeti idame ettirir, ey Şah
> Krallığın ile dünya bir bütün olmuştur, ey Şah[4].

Hândmîr, dinî yetkiye dayalı ilahî hükmetme hakkı ve kadim Pers kralları ile doğrudan akrabalık iddiası şeklindeki Safevî krallık mefhumunun karakteristik özelliklerini vurgular. Böylece halifelik hâkimiyeti aracılığıyla adalet şeklindeki İslâmî mefkûre, Ahameniş İmparatorluğu'nun görkemli günlerine dek uzanan güçlü ve muzaffer krallık kavramıyla birleştirilmiştir. Hândmîr, genç savaşçının nasıl "*tahta çıkıp halifelik tacını ve dünyayı fethi kafasına koyduğunu*", Pers krallarının kadim tahtını canlandırırken, "Peygamber'in hukukunu güçlendirmek" (bundan kasıt İmamîyye Şîasını devlet dinî ilân etmektir) suretiyle otoritesini meşrûlaştırdığını aktarır.

Şah I. İsmail'in iktidarını pekiştirmek amacıyla, ailesi ve akrabaları, Safevî hükümdarına tanrı-kralın mutlak hâkimiyetini veren meşrûiyete ve hâkimiyetin pratik araçlarına ilişkin sembolik anlatılar ortaya koydular, ancak bu bir dereceye kadar başarılı oldu. Bir anlatı Safevîleri yedinci Şii İmam Mûsâ el-Kâzım'a (ö. 799) bağlayan güvenilmez bir şecereye dayanıyordu. Safevîleri

4 Mir Ghiyas al-Din Muhammad Hussayni, *Khwandamir*, 576.

kendisini (diğer büyük Şii hizbi olan) İsmailî kolundan ayırmış olan İmamîyye Şîası itikadında saklı nüfuzu üstlenmeleri için bu bağlantı gerekliydi. İsmailîler, İmam Ca'fer es-Sâdık'ı Peygamber sülalesinin sonuncusu olarak görürlerken, İmamîyye Şiiler Peygamber'den 12. İmam'a dek uzanan bir soy devamlılığını savunuyorlardı. 873'te ortadan kaybolmuş olan 12. İmam'ın Mehdi (Mesih) olduğuna ve İslâm'ın kurtarıcısı olarak döneceğine inanılır. Onun yokluğunda (okültasyon dönemi[5]) liderlik edecek ve yönetecek otorite, bir dizi ön koşula bağlıydı ve bunlardan biri de Peygamber soyuna kan bağı ile bağlı olduğunu kanıtlamaktı. Böylece Safevîlerin yedinci imamla kan bağı iddiası İmamîyye Şîasının ruhanî ve geçici otoritesini üstlenmelerini kolaylaştırdı.

Şii geleneğine göre Mehdi'nin yegâne meşrû temsilcisi ve onun yokluğunda İmamîyye Şii cemaatinin en yüksek otoritesi, sadece bir kral değil, İslâm hukukunun âlimi, Kuran ve Sünnetin yasal tefsir kaynağı olan *müctehid* olmalıydı.[6] İsmail güç kullanarak iktidara gelmişti ve tacın atanmış varisi olduğunu iddia edemezdi, bu yüzden hükümdarlık iddiasını İmam neslinden gelmesine dayandırıyordu. Bu şekilde, İmamların yanılmazlığı Şii doktrininden sağlanan bir ilahî görevlendirilme mevkiini kendine mal ediyor ve bunu haleflerine de aktarıyordu.

Safevî İmparatorluğu'nun oluşumundaki bir diğer önemli bileşen ise İsmail'in Mürşid-i Kâmil ya da Safevîyye tarikatındaki tüm sufilerin başı rolüydü. 15. yüzyılın sonlarında Erdebil'deki Tekke, ailenin mücadeleci taraftarlarının toplanması için manevi merkez haline gelmişti. Mürşit olarak İsmail, yenilmesi güç bir askerî kuvvet halinde seferber edebildiği mutaassıp takipçileri üzerinde muazzam bir ruhanî ve dünyevî etkiye sahipti.

---

5 İslâmî literatürde "gaybet". On ikinci imamın ölmeden insanlar arasından ayrılıp gizlendiği ve bir gün yeniden zuhur edeceği inancı. Gizlenme ve zuhur arasındaki döneme "gaybet dönemi" denir. [ç.n.]

6 Şiiliğin tarihsel gelişimi ve Safevî uyarlaması için bkz, Said Amir Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from the Beginning to 1890* (Chicago, IL, 1984), 27–31 ve özellikle 105–210.

Safevî siyasallaşması tam olarak İsmail'in babası Şeyh Haydar ile başlamıştır (hük. 1460-1480). Şeyh Haydar bizzat, Akkoyunlu Türkmenlerin boy birliğinin lideri olan Sultan Uzun Hasan (hük. 1453-78) ile yakın ilişki içindeydi. Haydar ile Uzun Hasan'ın kızı arasındaki siyasî evlilik, İsmail'e soy asilliği iddiası imkânı tanıyordu. Bu sadece 15. yüzyılın en güçlü Türkmen hanedanı ile değil, aynı zamanda kızı Uzun Hasan'ın eşi, dolayısıyla İsmail'in büyükannesi olan Calo Johannes aracılığıyla Trabzon'un Hıristiyan hâkimlerine de uzanan son derece önemli bir soy bağı idi.[7] Haydar ve selefleri güçlü liderler olmalarına rağmen, hâkimiyet veraseti iddiasında bulunmadılar.

Akkoyunlu ve diğer komşu Türkmen güçlerin Sünnî yönetici seçkinlerine karşı cihat edebilmek için sufi takipçilerinden ilk olarak bir ordu teşkil eden Haydar idi. Bu savaşçılar özellikle Doğu Anadolu'daki Osmanlı kontrolündeki yurtlarını terk eden Türkmen boylarından oluşmaktaydı. Bu ordu Kızılbaş adıyla bilindi. "Kızıl başlılar" anlamına gelen bu isim Osmanlılar tarafından aşağılayıcı bir ifade olarak kullanıldı. Fakat taraftarlar bu ismi onur nişanesi olarak kabul ederek Kızılbaş adını benimsediler. Kızılbaş ismi, Haydar ve Safevî şahlarının takipçileri tarafından giyilen kırmızı sarık (türban)'dan türemiştir. 12 İmama bağlılığı ifade eden on iki büklümü (dilim) olan ve Tac-ı Haydar olarak da bilinen bu başlık, Kızılbaş etkisinin azaldığı 17. yüzyılın ilk yıllarına kadar giyilmeye devam etti. Hândmîr'e göre, Haydar, rüyasında İmam Ali'yi görmüştür. İmam Ali, Tac-ı Haydar olarak bilinen başlığın nasıl olması gerektiğini öğretmiştir. İmam'ın söz konusu aracılığı, taraftarlarınca kutsal ilham olarak yorumlanarak Kızılbaş ve Safevîyye'nin mesihçi amacına daha fazla manevi önem kattı.

Uzun Hasan'ın ölümüne kadar, Haydar'ın aile bağları, emellerini kontrol altında tuttu. Bununla birlikte onun ölümünü

7 Akkoyunlu dönemi hakkında mükemmel bir kaynak, İtalyan tüccarların kroniklerinin kolleksiyonudur: *A Narrative of Italian Travels in Persia, in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, trans. and ed. By Charles Grey (New York, 1960); İsmail'in büyükannesi için sayfa 73'e bakınız.

müteakip Safevîler kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu'ya hâkim olabilmek için güç mücadelesine aktif olarak katılmaya başladılar. Haydar'ın 1488'de savaşta ölmesine rağmen, Kızılbaşlar onun üç oğlunu piyon olarak kullanıp son Akkoyunlu hâkimi ile yeni gelişmekte olan Safevîler arasında husumet yaratarak, Akkoyunlu iç çekişmelerinde belirgin bir şekilde rol almaya devam ettiler. Babasının öldüğü sırada sadece bir yaşında olan İsmail ise Hazar kenarında bulunan Gilan şehrinde, devrin önde gelen bir Şii din adamının vesayeti altında tecrit edilmişti. 1499'da 12 yaşına gelinceye kadar ortaya çıkmayan İsmail, bu yılda tarikatın liderliğini üstlenmek üzere Erdebil'e gitti. Bu çıkış Safevî tarihçileri tarafından Mehdi'nin "Ahir Zaman"da ortaya çıkması ve "*Allah her yüzyılın başında vaadini yenilemek için birini gönderir*" sözünün yerine getirilmesinin sembolik bir benzeri olarak yorumlandı.[8]

Böyle mesihçi bir şevk ve genç lider etrafında toplanan büyük destekle, Kızılbaş sufi savaşçılar, Şah I. İsmail'in kuzeybatıda Akkoyunlu iç çekişmelerinin, kuzeydoğuda zayıf düşmüş Timurluların (1370-1506) bıraktığı güç boşluğunda başarılı seferler gerçekleştirmesini mümkün kıldılar. Timurlar (Moğol lider Timur'un soyundan geliyorlardı[9]) Özbek Şeybaniler (1500-1598) tarafından son başkentleri Herat'tan kovulmuşlardı. Safevî ailesinin destekçileri batı bölgelerinin neredeyse bütün hâkimlerinin tahtlarından indirilmelerine yardım etmişlerdi. Doğuda İsmail bazı eski Timurlu topraklarını Özbeklerin elinden aldı, 1510 dolaylarında Horasan ve Herat'ı imparatorluğunun topraklarına kattı. Kısacası, sadece dokuz yıl içerisinde Şah İsmail'in mesihçi liderliği (geçici olarak da olsa) Mâverâünnehir ve Afganistan'dan güney Kafkasya, Doğu Anadolu ve Irak'a kadar uzanan ve bugünkü İran'ı kapsayan geniş bir bölgeyi tek bayrak altında topladı.

8 Mir Ghiyas al-Din Muhammad Hussayni, *Khwandamir*, 576 (yukarıdaki not 3'e bakınız).

9 Babası Barlasların emiri Turagay, annesi Tekina Hatun olan Emir Timur'un hâkimiyetini meşru bir zemine oturtmak için Çinggis soyu ile tesis ettiği akrabalık bağından faydalanması ve Çağatay Hanlığından neşet etmesi, özellikle Batılı araştırmacıların onu "Moğol" olarak nitelemesine sebep olmaktadır. (ç.n.)

Bu yeni imparatorluğun idaresi, askeri aristokrasiyi oluşturan ve eyaletlerde yöneticilik makamlarını işgal eden Kızılbaş Türkmen Beylerinin elindeydi. Eyalet yöneticisi olarak Safevî şehzadelerinin eğitimine de nezaret ediyorlardı. Bu sistem konfedere yönetimi sağlarken, hanedanlık yetkilerini kontrol altından tutuyordu. Ne var ki, Safevî şehzadelerinin Kızılbaş lalalarının hanedana karşı güçlü bir tehdit arz ettiği zamanla anlaşılacaktı.

Safevîyye'ye olan coşkulu sadakatleri ve Şah I. İsmail'i iktidara getirmedeki paha biçilmez askeri rolleri sayesinde, Kızılbaşlar komutan ve idareci olarak imparatorluktaki tüm üst düzey makamları elde tutmaya meyilli idiler. Tacik olarak da adlandırılan Farslar genellikle, vezirlik makamını ya da kalem erbaplığı ve mali idare gibi bürokrasinin alt kademelerini işgal ediyorlardı. Ancak etnik kimliklere göre tesis edilen bu ilk resmi görev dağılımları 16. yüzyıl boyunca değişti ve dönüştü. Devlet idari yapısı iki ana zümreden oluşuyordu: Devlet (memâlik) ve hükümdarlık (hassa). Devlet toprakları veya illeri, illerdeki ekonomik ve askeri kaynakların kontrolü aracılığıyla imparatorluk ilişkilerinde kayda değer bir biçimde etki oluşturan Kızılbaş Beyleri ve aşiret reisleri tarafından yönetiliyordu. Önceleri devlet ve hanedan toprakları arasındaki oran kesinlikle Kızılbaş kontrolü altındaki alanlar lehine idi. Böylece Safevî hanedan mensupları ve şahları, Kızılbaş idarecilerin ve komutanların sadakatine bağlı kaldılar. İsmail tarafından kurulan mürşit-mürit ilişkisi neredeyse ilk kurulduğu gibi hızlıca çözüldü. Safevî Devleti merkezileştikçe, Safevî tarikatının ezoterik ve askeri uygulamaları arasında uyumsuzluklar başladı.

Safevî Hanedanı'nın başarısı İsmail ve haleflerini Ali ve Peygamber soyuna, muhterem Şeyh Safi ve onun Sofi takipçilerine, Akkoyunlu Hanedanı aracılığıyla iddia edebildiği hükümdar nesline bağlayan bir hâkimiyetin siyaset teorisine dayanıyordu. Şah İsmail, kendisini kesinlikle hem eski Pers krallığının mirasının meşrû hak sahibi hem de 'İmamet'in varisi'[10] olarak

10 İsmail'in kendi şiirlerinden birinden alıntı. Çeviri, Andrew J. Newman (aşağıdaki not 11'e bakınız).

Müslüman cemaatinin doğal lideri görüyordu. Bu cesur hak talebi, kendisinin yazmış olduğu coşkulu dini şiirinde en açık haliyle görülmektedir. Hatai (Günahkâr) mahlasıyla ne öncesinde ne sonrasında duyulmuş bir cüretle şöyle beyan eder:

> "Ben Tanrı'nın sırrıyım. Tüm gazi savaşçılarının lideriyim. Annem Fatma, babam Ali'dir: 12 İmam'ın piriyim."[11]

İsmail'in kişisel karizması onu kuzeybatı İran'da ilk Müslüman hanedanı Emevîlere (661-750) karşı Arap-Müslüman ordularına komuta eden Ebû Müslim ile mukayese eden halk anlatılarıyla karıştı. Ebû Müslim, Emevîleri yenerek Şii yanlısı Abbasî Hanedanını (750-1258) iktidara getirmiştir. İsmail'in kendi başarılarında, Şii bir devlet kurulmasına yardım eden bu İran savaşçısının hikâyesinin ilgi çekici yankıları vardı. Ayrıca, tıpkı 12. İmam gibi, Ebû Müslim'in de dönmesi bekleniyordu.[12] Böylece İsmail'in karmaşık ve çok yönlü ilâhî ilhamla bezeli görevi, çağın mesihçi coşkunluğuna tam olarak uyuyordu. Takipçilerinin şevki İsmail'in Akkoyunlu ve Timurların beli başlı şehirlerinde yoğunlaşan kültürel kaynakları almak ve toprakları ele geçirmek için etkili bir ordu toplamasına imkân sağlamıştır. Geleneksel olanın dışına çıkarak, İsmail başkent olarak Akkoyunluların (ve onların selefleri Karakoyunluların) başkent şehri Tebriz'i tutmuştur. Yendiği düşmanın başkentini kendi başkenti yapmak şeklindeki bu şaşırtıcı seçim, İsmail'in Akkoyunlu aristokrasisiyle bağlarını göstermiş ve Tebriz'i yetkinin ve meşrûiyetinin kırılmayan zincirinin coğrafi ve manevi otoritesi olarak takdim etmiştir. Bu,

11 Şiirlerin çevirisi için bkz, Andrew J. Newman, *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire* (London & New York, 2006), 13; tercüme açık olması için yazar tarafından biraz düzenlenmiştir. İsmail'in Türkmen Türkçesi şiirleri ve illüstrasyonlu yazmasının kopyaları Wheeler M. Thackston tarafından değerlendirilmiştir: 'The *Diwan* of Khata'i: Pictures for the Poetry of Shah Isma'il I' in *Asian Art*, vol. 1, no. 4 (Fall 1998), 37–63.

12 Ebu Muslim'in efsaneleri için bkz; Kathryn Babayan, *Mystics, Monarchs and Messiahs: Cultural Landscapes of Early Modern Iran* (Cambridge, MA, 2003), 82–83 ve birçok yerde.

kendi İranî ve Şii krallık modelini icat etmek ve kurmak için muazzam ihtiraslı tasarımlarıyla yeni hükümdar için bir zorunluluk gibi görünmüş olmalıdır.

Şah I. İsmail Zamanında Mimarî ve Sanat

Safevî Tebriz'inden günümüze ulaşan fazla bir şey yoktur ve aslında İsmail'in destekliği anıtsal mimarî oldukça azdır. Hükümdarlığı sırasındaki savaş durumu ve sınırları genişletmek, sağlamlaştırmak için kaynakların sürekli hareketi, büyük mimarî projeler veya kentsel gelişim için çok az zaman ve kaynak ayırmasına neden olmuş gibi gözükmektedir. En önem arz eden inşaatlar Erdebil'deki Şeyh Safi türbelerine yapılan eklerdir. Safevî atalarının orta çağa özgü küçük dergâh ve mezarlıkları, ruhani meşrûiyetin kutsal sembollerine dönüşmüştür. Bu dönemde Safevî İran'ında diğer yerlerdeki az sayıda projede olduğu gibi, Erdebil'deki yapım faaliyetlerinin çoğu da aile üyeleri ve onların Kızılbaş taraftarlarınca finanse edilmiş ve desteklenmiştir. İlginç bir şekilde Şah I. İsmail zamanında büyük ve farklı cemaatleri bir araya getirecek türde herhangi bir büyük cami inşa edilmemiştir. Bu tür camiler genellikle yeni bir hanedanın kuruluşunda yahut mevcut hanedandan yeni bir hâkimin tahta çıktığında yaptırılmıştır. 1587'de Şah I. Abbas'ın tahta çıkışından önce, aşağıda tartışılan gerekçeyle, Safevî şahları bu uygulamayı yapmamışlardır.

Mimarî projeler oldukça yüksek sermayeler gerektiriyordu ve bazen savaşlara kaynak sağlamak adına feda edilebiliyordu. Ancak, el yazması, dokuma ve lüks objeler gibi diğer sanat faaliyetleri, Safevî egemenliğinde zirvesine ulaşmasa da gelişerek devam etmiştir. Fethedilen yerlerin fikri ve sanatsal zenginliklerin fetihlere dâhildi. Çin'den Avrupa'ya uluslararası yetenekleri bir araya getirdikleri için 14. yüzyılın başlarında İlhanlı zamanlarından beri ünlü olan Tebriz kraliyet atölyeleri, Herat'ın Timurlu atölyelerinden sanatçılar tarafından yeniden canlandırıldı. Tebriz'deki Safevî atölyesinden, özellikle İsmail'in oğlu ve halefi

Şah Tahmasb'ın (1524-76) himayesi altında ortaya çıkan şaşırtıcı derecede yaratıcı ve canlı resim tarzı, böyle bir sinerjiyi temsil ediyordu. Ustalar arasında Tebriz'de Akkoyunlu atölyesinde yer almış ve Safevîler devrinde saray *kitabhanesi*nin (mimar, hattat, müzehhip gibi sanatkârların bulunduğu saray atölyesi) yöneticisi olan Sultan Muhammed ile Herat'taki geç Timurlu atölyesinin yaşlı ustası Behzad da vardı.

Bu yeni sentez resim ve kitap üretimi becerileri ile sınırlı kalmayıp 16. yüzyılın ilk yarısında Safevî idaresinde tüm sanat eserlerine yayıldı. Halılar ve tekstil ürünleri, zarif detaylı ve süslü metal işleri (bardaklar, sürahiler, kalem kutuları), oymalı, kakmalı ve mücevherlerle süslenmiş yeşim ve metal şarap bardakları, deri ve lake kitap ciltleme, en büyük hattatlardan hat sanatı ile süslenmiş tezhipli el yazmaları- materyaller ve Safevî görsel sanatlarının o zamandaki teknik beceri ve yaratıcı inceliği şaşırtıcıdır. Sonraki yüzyıllarda daha az takdir edilen İran şiiri de buna paralel yeni bir sentezdi.[13] Usta şairlerin dillerinde zihinsel görüntülerin karmaşık birbirine geçişi, mecazlar ve laf cambazlıkları ve sonsuz bir şekilde birbiriyle bağlantılı söz oyunları, 15. yüzyıl Timurlu devrinde gelişip serpilmiş olmakla birlikte, en mükemmel örneklerini Safevî beğenisiyle birleşerek verdi.

Erken Safevî dönemindeki İranî kültür coşkusu 11. yüzyıldan beri bütün Türk-Moğol emirler tarafından geleneksel olarak desteklenen iki önemli unsur ile beslenmişti: Yeni hâkim aileleri İran sanat ve edebiyatının klasik dağarcığı içerisinde eğitmek ve fethedilen bölgelerdeki insan kaynaklarını dağıtmak. İsmail'in en büyük katkısı ise Tebriz yazıhanesini canlandırmak ve oğlu Şah Tahmasb için Şehnâme'nin (Krallar Kitabı) bir kopyasını yapmaktı. Bu Tebriz'deki büyük ustaların toplanmasından doğan en olağanüstü projeydi.[14]

13 Bu edebi zevkin gelişimi için bkz, Paul Losensky, *Welcoming Fighani: Imitation and Poetic Individuality in the Safavid-Mughal Ghazal* (Costa Mesa, CA, 1998).

14 Bu el yazmasının parçalara ayrılması ve sayfalarının dağıtılması maalesef yazmanın bir sanat eseri olarak büyüklüğünü tam olarak takdir etmeyi zorlaştırmaktadır.

Firdevsî'nin (ö. 1010) başyapıtı Şehnâme, İslâm öncesi İran savaşçı ve krallarının, Pers tahtını gasp eden Turanî (Türk) düşmanlarıyla mücadelelerini konu alır. Kısmen hayalî, kısmen tarihî olan eser, İslâm'ın kadim İran tarihi ile karşılaşmasından doğmuştur. Farsça konuşulan dünyada yüksek kültürden etkilenen her Müslümanın, Şehnâme'nin kahramanlarının ve kralların kisvesi altında ideallerini benimsemesi ve şehzadelerin eğitiminde önemli bir araç haline gelmesiyle, eser çok yönlülüğünü ortaya koymuştur. Oğlu için bir Şehnâme hazırlatmakla Şah I. İsmail Safevî egemenlik iddiasını antik Pers hâkimiyet fikriyle ilişkilendirmiştir. Böylelikle Şah Tahmasb Şehnâmesi, Müslüman hükümdarlığının en Farslaşmış temsili olmuştur. Şehnâme'nin 70.000 beyti hemen hemen bütün Müslüman hâkimler, en etkin olarak da Safevîler tarafından İran kültür dünyasında hâkimiyetlerini meşrûlaştırmak için kültürel bir koz olarak kendilerine mal edilmiştir.

İmamiyye Şîası Safevîlerin icadı değildi. Bununla beraber, onların himayesi altında İslâm öncesi İran'la özdeşleşmiş kültürel bir kimliğe ve bayrakları altındaki birçok etnik ve dile dayalı gruplaşmanın bilincine aşılandı. İsmail'in halefleri ve selefleri Fars-Tacik değillerdi. Türkçe konuşuyor, hatta Türkçe yazıyorlardı. İmamiyye inancının propagandası dışarıdan getirilen Arapça konuşan ulemâya bağlı iken, imparatorluğun idaresinde Kafkaslardan gelen Hıristiyan dönmelerden faydalanılıyordu. Bundan dolayı Safevîlerin Fars dilini, Fars hikâyelerini ve sembollerini kullanmaları etnik değil, politik güdülere dayanıyordu. Safevîler, İslamî İran'da ilk olarak kendi İmamiyye Şîa inançlarını özgün İranlı anlayışla birleştiren bir kültürel kimlik oluşturmayı başardılar. İdarecileri ve tebaasının birçoğu Fars olmasa da liderlikleri,

bkz, Martin Dickson and Stuart Cary Welch, eds, *The Houghton Shahname*, 2 vols. (Cambridge, MA, 1981). Fars Kültüründe Şahnâme'nin yerini analiz eden birkaç yeni çalışma için bkz, örneğin, Robert Hillenbrand, ed., *Shahnama: The Visual Language of the Persian Book of Kings* (Edinburgh, 2004) ve Kathryn Babayan, *Mystics, Monarchs and Messiahs.*

açıkça İranî bir İslâm'ı sahiplenme duygusunu canlandırdı. Safevîler, İmamiyye Şîasına imparatorluk seviyesinde büyük bir önem kazandırmışlar, mirasları siyaset teorisinin belirleyicisi olarak kalıcı hale gelmiş ve sonra da İran'ın ulusal kimliği olmuştur. Şehnâme'nin Safevî nüshasının üretimine 1514'ten sonra Şah I. İsmail'in emirleriyle başlanmış ve büyük bir kısmı 1520 ve 1530'larda Şah Tahmasb'ın ferasetli himayesi altında tamamlanmıştır. Kral ve kahramanların maceraları, aşkları ve savaşlarının daha önce görülmedik, büyük ölçekli ve hayal gücüne dayanan 258 temsili resimleri, büyüleyici zengin aydınlatmaları ve görkemli işçilik ile bu Şehnâme üretilen en büyük nüshadır.

İsmail Devrinin Sonu ve Şah Tahmasb'ın Hükümdarlığı

1514 Ağustos ayında Şah I. İsmail ve ordusu Çaldıran Savaşı'nda Sultan I. Selim'in (hük. 1512-20) Osmanlı ordusu karşısında bozguna uğradı. Bu hezimet İsmail'in kibirli yanılmazlık iddiasına, beceriksiz komutanlarının yanlış lojistik hesaplarına ve Kızılbaşlar arasındaki iç çatışmalara bağlanmaktadır. Kuzeybatı İran ve Kafkaslarda savaşlar bir asır daha devam etmekle birlikte, Safevîler'in Doğu Anadolu'daki toprak kayıpları neredeyse kalıcı olarak kesinleşti. İhtilaflı kuzeybatı sınırında yer alan Safevîler'in başkenti Tebriz'in savunmasız olduğu kanıtlanmıştı. Şehir sadece bir haftalığına Sultan Selim tarafından işgal edilmişti fakat bu sembolik açıdan yıkıcı oldu. Bozgun fazlasıyla eziciydi fakat önceki konumuna bağlı olarak, İsmail'in düşüşü daha da sarsıcıydı.[15] Yenilmezliği bozulmuştu. Kızılbaş askerlerinin katledilmesini engelleyememesi otoritesini sarstığı gibi onu derin bir bunalıma itti ve devlet işlerinden geri çekilmesine neden oldu.

15 İsmail'in çöküşünün psikolojik etkisini değerlendirebilmek için, Kızılbaş takipçilerinin onu nasıl ilahi bir koruyucu olarak gördüklerine dair inancı ve bu inançla savaşlara nasıl zırhsız katılabildikleri okunmalıdır. Bkz, 'The Travels of a Merchant in Persia' in Charles Grey, ed., *A Narrative of Italian Travels*, 206 (yukarıdaki not 7'ye bakınız).

Kaderin garip bir cilvesi olarak, onun bu geri çekilişi, farklı bir siyasi hamlenin itici gücü oldu. Enerjisini idareyi yeniden teşkilatlandırmak, imparatorluğun İmamiyye Şîa doktrinine desteğini mistik ve ezoterik uygulamalardan uzaklaştırmak, müstakbel şahların, özellikle de oğlu Tahmasb'ın eğitimiyle ilgilenmeye yoğunlaştırdı. Çaldıran'dan sonra İsmail, Kızılbaş Beyler ile Fars-Tacik toprak sahibi soylular arasında daha eşit bir güç dengesi yaratmak istedi. Hepsini uygulama imkânı bulmuş olsaydı dahi reformlarının kapsamı sınırlıydı. Bununla birlikte Kızılbaşların özel hak ve ayrıcalıklarını azaltma arzusu önemli bir siyasi yeniden düzenlemenin müjdecisi oldu. İsmail'in en büyük oğlu Tahmasb, tahttan indirilen Timurluların kültürel başkenti ve sanatsal üretimlerinin önemli merkezi olan Herat'ta, Kızılbaş Beyi Div Sultan'ın vesayeti altındaydı. Herat ve önemli kaynakları barındıran özellikle Özbeklerin toprak kazanma emellerine karşı tampon bölge olan Horasan, Div Sultan tarafından kontrol ediliyordu ama yetkisi, vesayeti altından bulunan şehzade Tahmasb'ın mevcudiyetine bağlıydı. İsmail 1524'te öldüğünde naibi Div Sultan, 10 yaşındaki Tahmasb Mirza'yı (şehzade unvanı) Safevî Devleti üzerinde fiilen hüküm süreceği başkente getirdi. Bu cesur hareket, rakip Kızılbaş boylarını öfkelendirdi. Safevî tahtının kontrolü için boylar arası yoğun rekabet dönemi piyon olarak kullanılan Safevî şehzadeleri ile devam etti. 1533'e kadar kızışan iç savaş Tahmasb ayaklanmayı bastırınca sona erdi.

Osmanlı ve Özbek sınırlarından gelen tehdit ve kaos içinde hükümdarlığa başlamasına rağmen Şah Tahmasb'ın elli iki yıllık saltanatı (1524-76) büyük ölçüde refah içerisinde ve kültürel olarak da parlak geçmişti. Tahmasb, parçalanan Safevî kurumsal yapısını toparlamış, tahta sadık kalacak şekilde ve şeri kanunları uygulayabilecek bir dini hiyerarşi kurmuş ve Kazvin'i devletin yeni başkentine dönüştürmüştü. Kontrol edilmeyen Kızılbaş rakiplerin ve güçlerinin tehlikesinin farkında olarak Tahmasb, en yüksek askerî ve idarî konumları Fars-Tacik soylularına, eğitimli sınıfa ve kendi ailesine bırakmıştı.

Tahmasb, Safevî hâkimlerinin merkezî idaresini öncekinden çok daha ileri bir dereceye taşıdı. Bu, idarî yapıya üçüncü bir unsur, yani gulam'ın hizmet kategorisi olarak eklenmesiyle başarıldı.[16] 1540 ve 1554 yılları arasında Osmanlılara karşı gerçekleştirilen Gürcü ve Çerkez topraklarındaki üç sefer sırasında Şah Tahmasb, 1554'te Tiflis'te sadık bir Gürcü yönetici bırakarak kontrolünü istikrarlı hale getirdi. On binlerce esir İslâm'a geçirilip gulam (kul) olarak düzenli bir şekilde Safevî ordusuna alındılar. Bazı birlik liderlikleri özellikle Gürcü, Çerkez veya Ermeni gulam komutanlarına verilmiş ve böylece iç güç çemberi şaha bağlılığı kabile ve aile ilişkisinden baskın olan insanlar üzerinden oluşturulmuştu. Bu strateji hiçbir zaman tamamen başarılı olmasa da süreç içerisinde kişisel siyaseti aşiret politikaları üzerinde çok önemli hale getirerek Kızılbaş etkisini azalttı. 17. yüzyılda, gulamlar muazzam bir servet ve etki kazanmışlardı ve sadece imparatorluğun korunmasında değil kültürel verimlilikte de önemli rol oynadılar.

Tahmasb'ın hükümdarlığı boyunca, Safevî toprakları batıda ve kuzeybatısında Osmanlılar ile kuzeydoğuda Özbekler tarafından sürekli saldırı altındaydı. Tahmasb'ın hâkimiyetinin ilk yıllarındaki Kızılbaş iç savaşı ve Safevî sarayındaki buhranlı iç durum Herat ve Horasan'a yapılan beş Özbek istilasına denk gelmişti. Zaman zaman Tahmasb batı sınırında çok daha tehlikeli Osmanlı saldırılarıyla uğraştı. Osmanlı Sultanı I. Süleyman, 1533 Ocak'ta Avusturyalı düşmanları ile ateşkes müzakeresi yaptıktan sonra İran'a yeni saldırılar başlatmıştı. Bir yıldan az bir süre sonra veziri azam İbrahim Paşa Tebriz'i işgal etti. Süleyman, daha sonra Osmanlı'nın olacak olan (17. yüzyılda kısa bir dönem hariç) Bağdat'ı işgali yolunda Eylül 1534'te kendisi şehre uğramıştı. Tahmasb Azerbaycan'ı iki kez daha kurtarmış ve bırakmış (1535 ve 1548) ve Tebriz'i 1549'da birkaç günlüğüne tekrar işgal etmişti.

16 Safevî gulamları hakkında bilginin yanı sıra gulamların özellikle hanedan ailesindeki yerleri ve koruyucu görevlerine odaklı çalışmalar için bkz, Sussan Babaie, Kathryn Babayan, Ina Baghdiantz-McCabe and Massumeh Farhad, *Slaves of the Shah: New Elites of Safavid Iran* (London and New York, 2004), özellikle 1–19.

Bu peş peşe elden çıkma ve yeniden hâkimiyet altına alınma süreci Tebriz'i harap etti. Kentin tartışmalı Safevî-Osmanlı sınırına yakın konumu, onu imparatorluğun ana merkezi olarak etkisiz hale getirdi. Tahmasb'ın başkentin yerini değiştirme kararının nedeni bu olmalıydı. 1555'te Şah, güney doğuda Kazvin şehri için Tebriz'i resmen terk etti.[17]

Şah Tahmasb Zamanında Mimarî ve Sanat

Kazvin, önemli bir askerî ve tarım bölgesinin kentsel merkezi olarak işlev görmüş kadim bir şehirdi. Tebriz, az sayıda mimarî değişiklikle İsmail'in başkenti olarak miras alınmıştı, ancak Kazvin imparatorluk merkezi olarak hizmet etmek için büyük ölçüde yeniden şekillendirildi. Planlama, başkent buraya nakledilmeden on yıl önce başlamıştı. Şehir surlarının kuzeyindeki geniş arazi satın alındı ve orada mevcut kamu alanının yanına korunaklı saltanat mahalli (devlethane) inşa edildi. Kazvin, dağlardan kuzeye doğru akan geniş yeraltı kanal sistemi (kanat) ile zor bulunan suya iyi bir erişime sahipti.

Güney kısımda duvarlarla çevrili saray yapısı uzun ve dar bir meydana açılıyordu, kuzey kısımda Safevî seçkin sınıfının bahçeli konakları mevcuttu. Bu planlı kentsel gelişim, başkent naklinin siyasî önemini de vurgulamaktaydı. Gerçek bir başkent olabilmesi için, mevcut bir şehrin üzerine de kurulsa, yeniden tasarlanmalıydı.

17 Başkentin taşınması ile alakalı tartışmalar için bkz; M. Mazzaoui, 'From Tabriz to Qazvin to Isfahan: Three Phases of Safavid History', *Zeitschrift der deutschen morgenlaendischen Gesellschaft* (1977), 514–22, esp. 517–19. Kazvin'deki kraliyet bölgesinin tarihi gelişimi için bkz; Maria Szuppe, 'Palais et Jardin: le complexe royal des premiers safavides a Qazvin, milieu XVIe–debut XVIIe siecles' in R. Gyselen, ed., *Sites et monuments disparus d'après les témoignages de voyageurs, Res Orientales* 8 (Bures-sur-Yvette, 1996), 143–77. Kazvin'in başkent olarak gelişiminin yakın tarihli bir değerlendirmesi için bkz; Sussan Babaie, *Isfahan and Its Palaces; Statecraft, Shi'ism and the Architecture of Conviviality in Early Modern Iran* (Edinburgh, 2008), 47–58.

Safevî tarihçisi Kummî devlethanenin dikdörtgen meydanını şöyle tasvir eder:

> Yetenekli mühendisler ve usta inşaatçılar tarafından... Tasarlanan Saadet Bahçesi adı verilen kare bir bahçe tasarlamıştı ve bahçenin ortasına muazzam yapılar ve ulu sütunlu köşkler ve tonozlu verandalar ve havuzlar planlamıştı.[18]

1544-1545'te inşaların başlaması, Tahmasb'ın dünyevî zevklerinden resmen feragat etmesine dair resmi karar vermesi ile aynı zamana denk geliyordu. 1556'daki ikinci bir "*Samimi Tövbe Fermanı*"[19] ile dans, müzik, şarap, cinsel sapkınlık ve efsanevî [figürlerin olduğu] resim zevkleri de [vazgeçilecek] "hazlar" listesine eklendi. "Samimi Tövbe", Tahmasb'ın hatıratında (Tezkire) disiplinli bir dindarlık otoportresi ile İmamiyye Şîa teolojisinin makbul dogmalarının savunusu olarak tasvir edilir. Onun resmî kanunları ve bu kanunları yorumlayıp yürürlüğe koyan din adamlarını himayesi, İsmail'in daha önceki takipçileri, Safevî tarikatı ve Kızılbaş topluluklar arasında yaygın olarak kabul edilen aykırı dinî uygulamalarla taban tabana zıtlık arz ediyordu. Tahmasb'ın saltanatı sırasında yaşanan bu gelişmeler Safevî Şahının liderlik konumunu İmamiyye Şii şeriatı ile daha da uyumlu hale getirdi.

Tahmasb'ın resim zevkinden feragat emri vermesi, bazı kaynakları Tebriz'deki saray atölyesinden uzaklaştırdıysa da düşünüldüğü gibi el yazmalarının oluşumuna herhangi bir kötü etkide bulunmadı. Tebriz'den ressamların ayrılması diğer el yazması üretim merkezlerine ivme kazandırmış olabilir. Bu yeniden düzenlemenin en önemli örneklerinden biri, Şah I. İsmail'in torunu ve Şah Tahmasb'ın yeğeni olan İbrahim Mirza (1540-77)

18 Kadı Ahmed Kummî'nin tarihi, *Hulâsatü't-Tevârih*, Safevî Kazvin'in en önemli kaynakları arasındadır. Bölümün tam çevirisi ve öneminin tartışılması için bkz. Sussan Babaie, *Isfahan and Its Palaces*, 50.

19 Türkçe literatürde "tevbe fermanı" olarak geçmektedir. İngilizce metinde "sincere repentance" olarak geçtiği için "samimi tövbe" şeklinde tercüme edilmesi uygun bulunmuştur. (ç.n.)

için "Heft Evreng" (Yedi Taht) adındaki lüks el yazması eserinin hazırlanması olmuştur.[20] İbrahim Mirza, akıllıca bir hamle ile dört bir yana dağılmış olan usta sanatçıları ve zanaatkârları işe alarak Meşhed'de önemli bir yazıhaneye destek verdi. Onun Heft Evreng'in ilk Safevî nüshasını sipariş etmesi kültür abidelerini himaye etme konusundaki hanedan geleneğine bağlılığın hem de estetik zevkinin göstergesiydi. Heft Evreng, Şah Tahmasb Şehnâmesi'nin üretildiği saray atölyesinde üretilenlere ya da İran halı motif ve dokumalarının başyapıtı olan meşhur Erdebil halılarına (1539-40) denk bir ustalığı yansıtıyordu.[21]

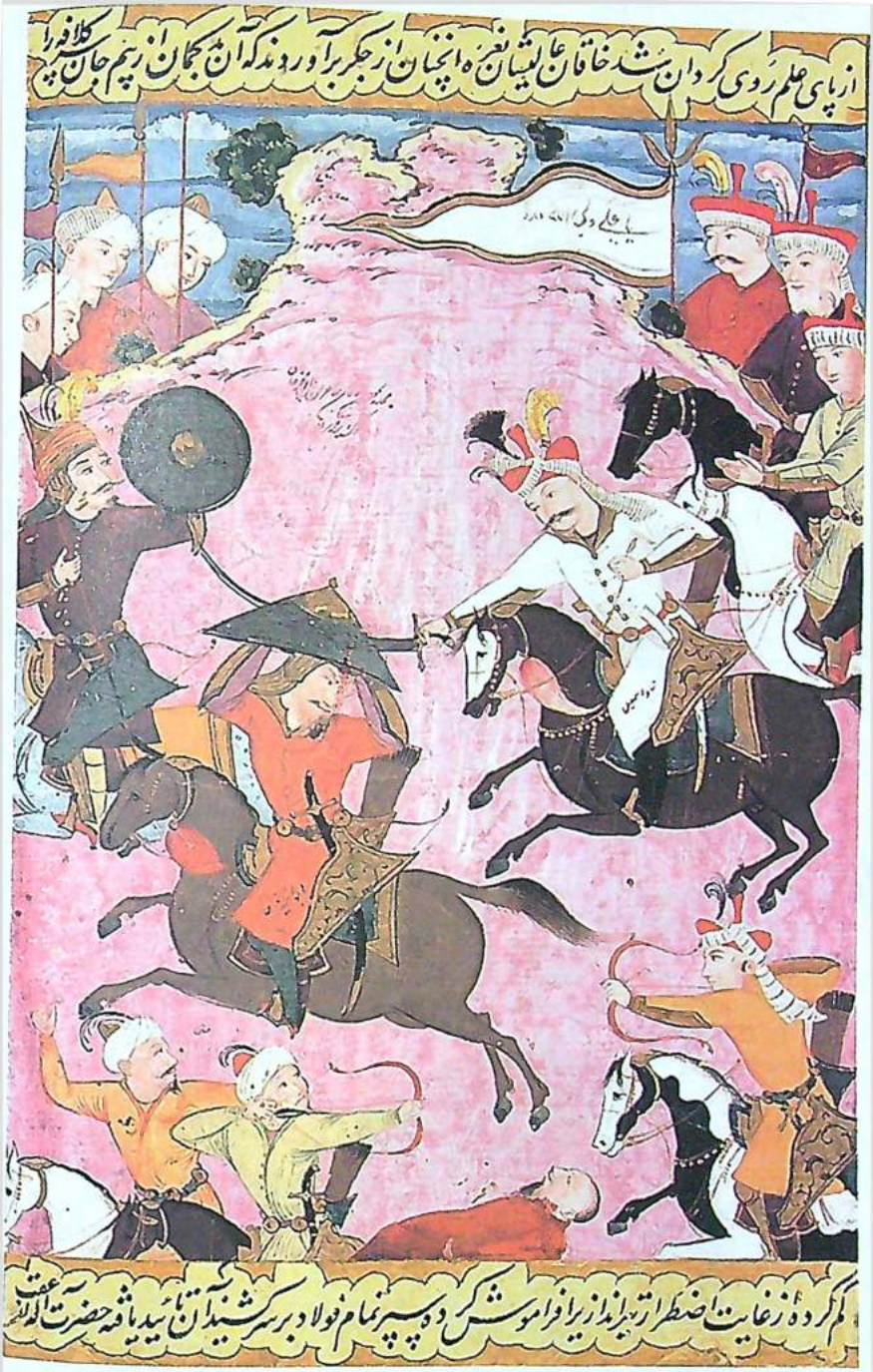
Tahmasb sarayının diğer sanatçıları, Babür Hindistan'ı ve Osmanlı Türkiye'sinin saray atölyelerinde kazançlı fırsatlar buldu. Bu yetenek göçü, 16. yüzyılın ikinci yarısında bu sarayların yeni boyama şekilleriyle taşınmasını sağladı. Bu sırada duvar resimleri Safevî sarayında popüler hale geldi ve Kazvin'deki saray bölgesindeki köşkleri dekore etmek için kullanıldı.

Sanatın himaye edildiği tek yer şahın sarayı değildi. El yazmalarının kaliteli kopyalarına sahip olmak için girişilen rekabet, Osmanlı üst tabakası için spekülatif lüks kopyaların yapıldığı Şiraz gibi uydu üretim merkezleri oluşmasına yol açmıştı. Babür İmparatorluğu'nda olduğu gibi, Osmanlı üst kültüründe de bu dönem İran edebiyatı, sanat fikirleri ve saray uygulamalarından etkilenilmiştir. Safevî-Osmanlı bölgesel çatışmaları artarken ve Tebriz ile Kazvin sokaklarında sürekli olarak Türkiye'deki Sünni sultanlara hakaretler yağdırılırken, Osmanlı koleksiyoncuları, daha büyük, daha pahalı ve daha ihtişamlı İran sanat eserlerinin peşinde koşarak ince zevkleri için rekabet etmişti.[22]

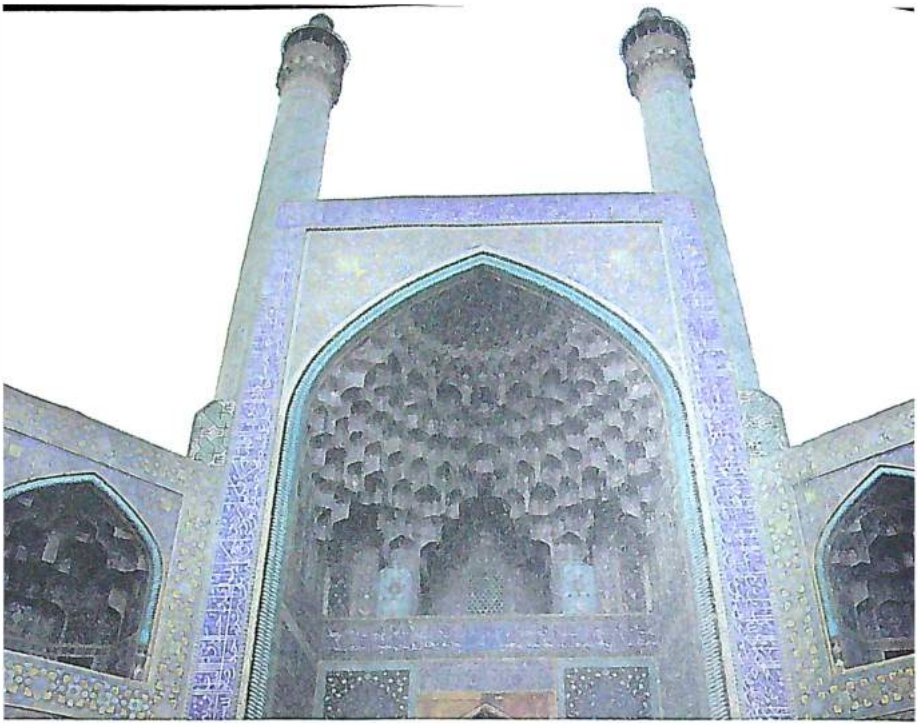
20 Mariana Shreve Simpson with Massumeh Farhad, Sultan Ibrahim Mirza's Haft Awrang: *A Princely Manuscript from Sixteenth-Century Iran* (Washington, DC, 1997). Sanatçıların saraydan saraya göçünün tartışıldığı kitap; Abolala Soudavar, 'Between the Safavids and the Mughals: Art and Artists in Transition,' *Iran* 37 (1999), 49–66.

21 Bu iki halı şimdi Victoria & Albert Müzesi ile Londra ve Los Angeles County Sanat Müzesi'ndedir.

22 Lale Uluç, 'Selling to the Court: Late Sixteenth-Century Manuscript Production in Shiraz', *Muqarnas* 17 (2000), 73–96.

XV İran'ın Safevî Hanedanlığının karizmatik kurucusu Şah İsmail'in (1487-1524) Maverâünnehir'de Özbeklere karşı kazandığı savaştan. Târih-i Âlemârâ-yı Şâh İsmail'in (*Dünyaya Renk Katan Şah İsmail'in Tarihi*) 17. yüzyıla ait bir nüshasından mürekkep ve toz boyalarla boyanmış bir varak.

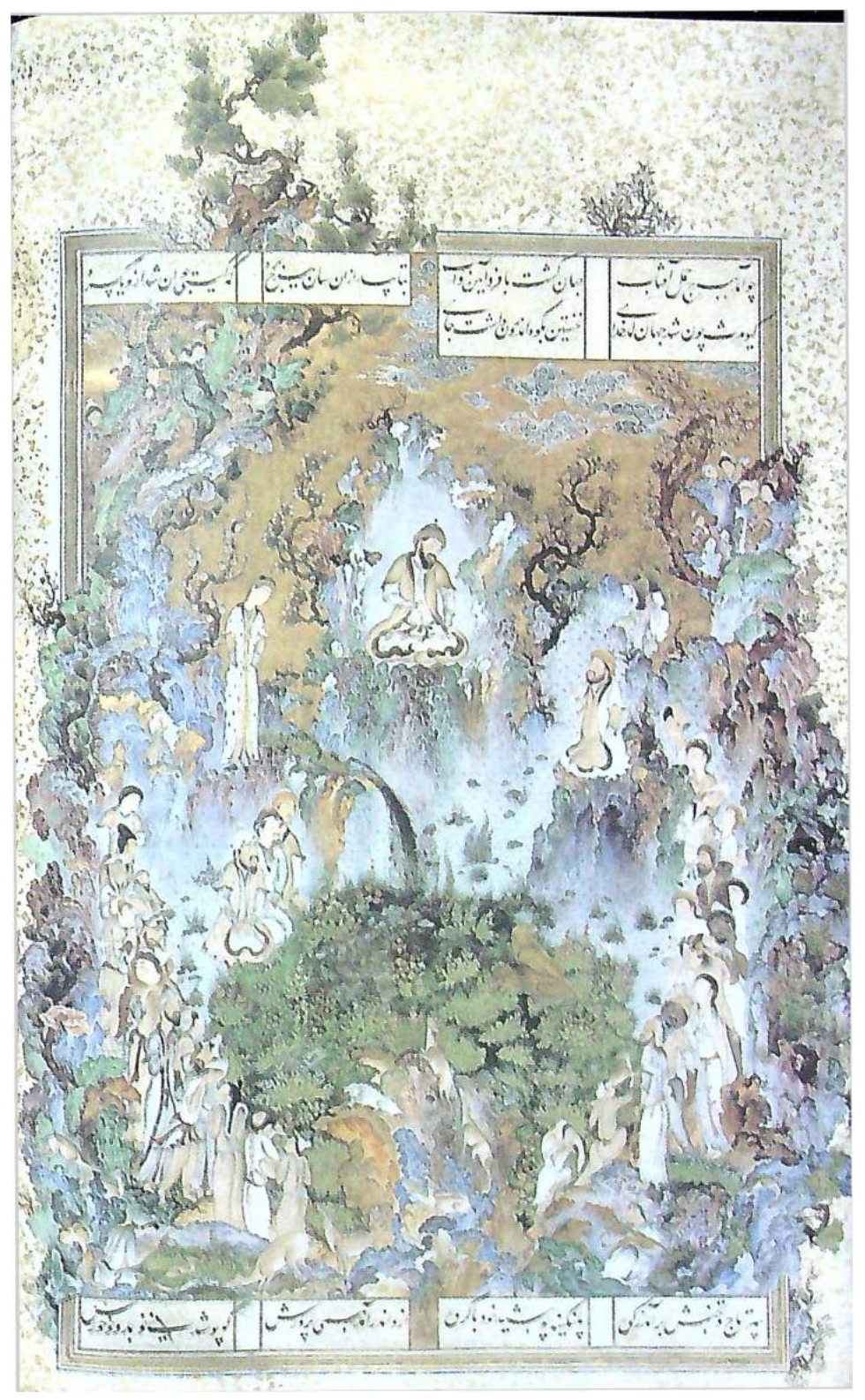

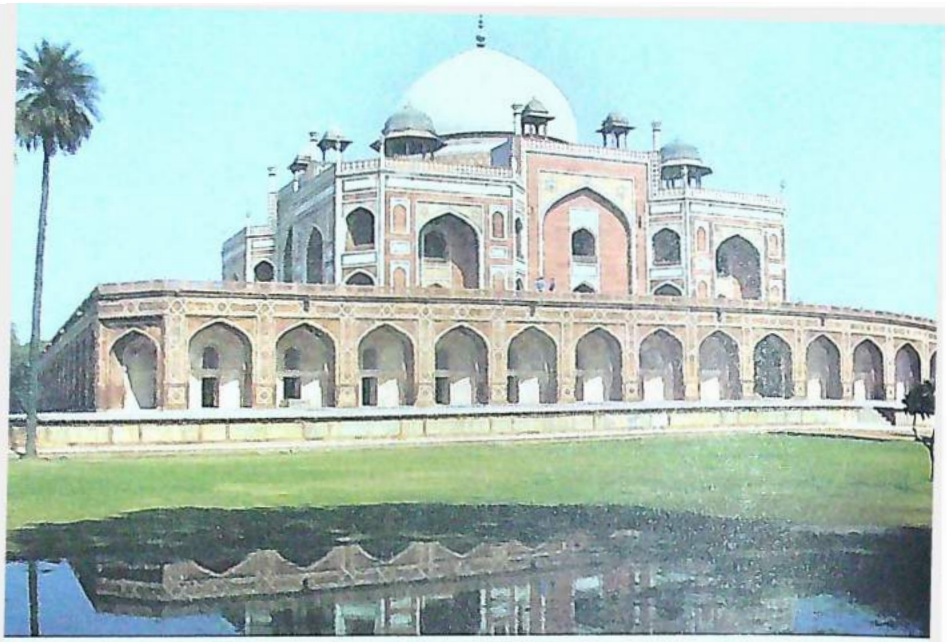
XVI Yükselen minareler, İsfahan'daki Meydan'ın güney tarafındaki Şah Camîi'ne anıtsal giriş yolunu iki koldan çevrelemektedir. Safevî başkentlerinin herhangi birinde inşa edilen ilk ve tek cemaat camisi budur ve bu nedenle Safevî İran'ının hâkim dini olarak Şiiliğin kurumsallaşmasında önemli bir gelişmeyi belirler.

XVII Toprak malzemesi, mavi ve beyaz sırları ve ejderha motifiyle bu tabak Moğol döneminden beri İranlı seramikçileri ve onların Hollandalı hamileri arasında Çin porseleninin popülerliğine örnek oluşturmaktadır. Hollandalı tüccarlar, Çin'den esinlenmiş Safevî mallarından bazılarını gerçek Çin porselenleriyle karıştırarak Avrupa pazarlarında sundular.

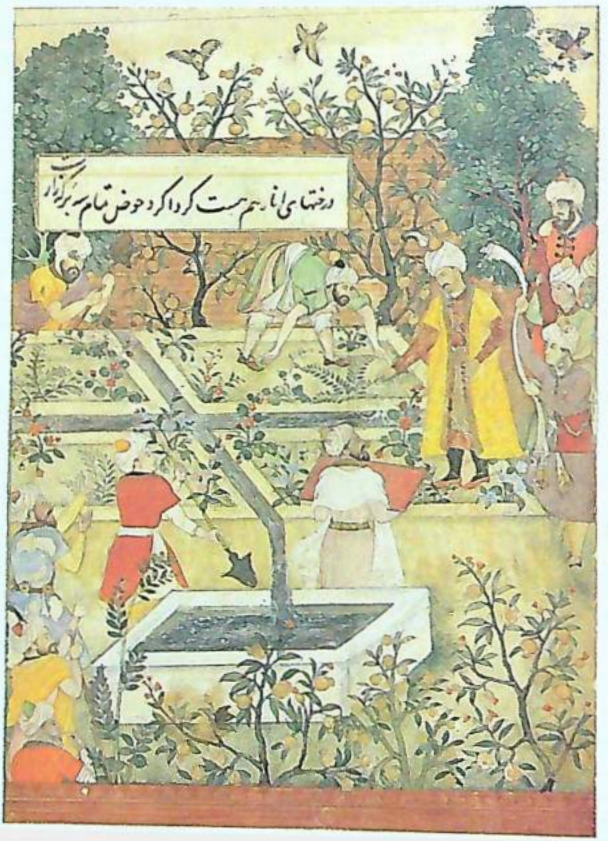

XVIII Şah Tahmasb'ın meşhur *Şehnâme* eserinden 'Keyûmers'in Sarayı" efsanelere göre ilk İran kralının, krallığının üzerinde bir dağın tepesindeki sarayını tasvir eder. Ağaçlar devamlı çiçek açar, kayalar parlak renklerle öne çıkarılmıştır, kenarlarında hayvan ve insan yüzleri gizlidir, insanlar medenî sanatlarla tanışır ve vahşi hayvanlar evcilleştirilir. İnce detaylarındaki zenginliği, renklerin yoğunluğu ve dinamik birleşimi, bu eserin ve sanatçısı Sultan Muhammed'in, çağdaş sanat tarihi metinlerinde çağın en iyisi olarak öne çıkmasını sağlamıştır.

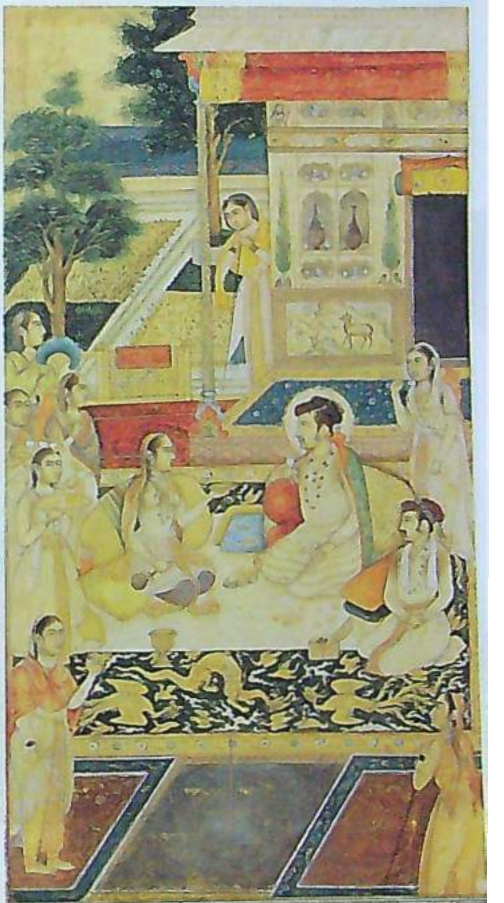
XIX Ekber'in babası Hümayun'un Delhi'deki mezarı Babür'ün tasarladığı gibi bir bahçeye kurulmuştur. Mezarın, bu işlevde hiç kullanılmamış olsa da muhtemelen bir hanedanlık türbesi olması amaçlanmıştı.

XX Babürname'deki bu minyatür (*Babür Tarihi*) birbirine bağlı su kanallarının aktığı duvarla çevrili bir teras bahçesinin inşaatını yöneten ilk Babür imparatorunu tasvir ediyor. Babür, düzenli simetrik bahçeler oluşturmanın zapt edilmez ve buhranlı olduğunu düşündüğü Hindistan'a düzen getirdiğine inanmaktaydı.

XXI Üst tabaka kadınlar Babür şehirlerini camiler, saraylar, kuyular, bahçeler ve daha fazlasıyla süslemekten sorumluydu. Aktif bir mimari hamisi olan Nur Cihan, ebeveynleri için düzenli, sıradan bir bahçeye yerleştirilmiş bu muhteşem mermer türbeyi inşa ettirdi. Bugün, onun babası Babürlü maliye bakanı İtimadü'd-Devle'nin adını almıştır.

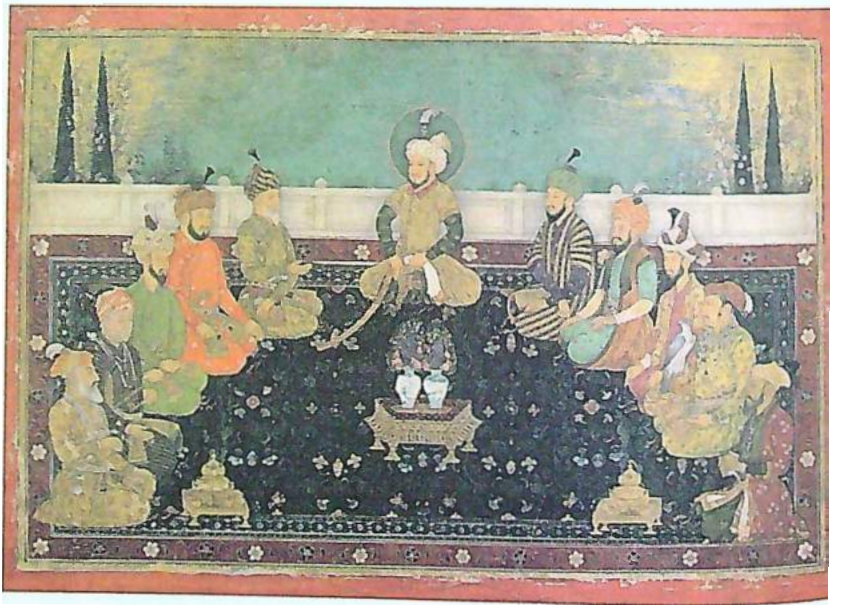

XXII Bu, yaman sultan Nur Cihan'ın eşi Cihangir ve geleceğin Cihan Şahı prens Hürrem'i eğlendirirken bir portresi olabilir. Sultan güçlü bir figürdü ve özellikle Avrupalı tüccarlar, en büyük ticaret yollarının ve tüccarlara yapılan vergilerin kontrolüne sahip olduğu için onun hükmünden korkmaktaydı.

XXIII Evrengzib, babası Şah Cihan ve kardeşleri izlerken öfkeli bir fili mızraklıyor. Altıncı Babür imparatoru askeri yetenekleri ve cesaretiyle tanınmış, birçok savaş kazanmıştır ancak kesintisiz savaşlar ve ayaklanmalarla imparatorluğun zayıflamasına sebep olmuştur.

XXIV Bu hanedanlık portresinde Timur (ortada) Evrengzib'e kadar giden ataları tarafından çevrelenişi tasvir edilmiştir; bu bize Babürlerin Orta Asya Timur hanedanlığının bir uzantısı olduğu konusunda hatırlatma yapmaktadır. Babür hükümdarlığı 1858'e kadar sürdü ancak sona erişlerind sonra dahi olağanüstü zenginlik ve kültürel katkılarının anısı kıtada canlı kalmaya devam etti.

XXV Japonların "Kara Gemiler" konusundaki meraklarını temsil eden bir baskı: Buhar makinelerinden çıkarttıkları siyah dumanlardan dolayı Amerikan savaş gemileri bu şekilde adlandırılmıştır.

XXVI Tokugawa Şogunluğu'nu yıkan Meiji Restorasyonu'na liderlik eden beyliklerden biri olan Satsuma beyliğindeki Samuraylar. Batılı ve Japon tarzı askeri üniformalar ile silahların bir arada kullanımı açıkça görülebilmektedir.

XXVII Kız öğrenciler bayraklar ve kiraz ağacı çiçekleriyle *kamikaze* pilotlarına veda ediyor. Hayatın fani tabiatının sembolleri olan çiçekler, genç pilotların intihar saldırılarındaki fedakarlıklarıyla ilişkilendirilmiştir.

Kaliteli İran el yazmalarına olan düşkünlük, 1567'de Şah Tahmasb tarafından Osmanlı Sultanı II. Selim'e (hük. 1566-74) gönderilen şatafatlı diplomatik hediye ile yeniden canlandırılmış olabilir. Tahmasb, Selim'in babası I. Süleyman ile yaptığı ateşkesi sürdürmeyi dileyerek yeni Sultana iyi niyetini göstermek için hiçbir zahmetten kaçınmamıştı. Tahmasb'ın doğrudan gözetimi altında aşırı derecede özenli bir tebrik mektubu hazırlandı ve başta Şah Tahmasb'ın Şehnâme'si olmak üzere saray kütüphanesinden değerli eserlerle birlikte otuz deve yükü hediye gönderildi.[23]

İç Savaş ve Şah I. Abbas'ın Tahta Çıkışı

16. yüzyılın sonundaki kültürel üretim, Şah Tahmasb'ın 1576'da ölmesiyle ortaya çıkan siyasî karışıklarla gölgelenmiş ve neredeyse imparatorluğun yıkılmasına sebep olmuştu. 1576'daki İkinci İç Savaş, Kızılbaş Beylerini, İranlı ve Gürcü yüksek rütbe sahipleri başta kızı Perihan Hanım olmak üzere Tahmasb'ın diğer aile üyelerini birbirine düşürmüştü.[24]

Zannedilebileceği gibi dünyadan el etek çekmiş olmayan hanedan ailesi mensubu kadınlar soy mirası avantajlarını kullanıp etkin hale gelmişlerdir. Onların en meşhur himaye örneği Perihan Hanım'da görülebilir. Baba tarafından Safevî olmakla birlikte annesi Çerkez'di ki, bu durum Kafkasyalı yeni seçkinlerin

23 16. yüzyılda Şah Tahmasb'ın, Şehnâmesi, Avrupa müzayedelerinde 1903'te Baron Edmond de Rothschild koleksiyonuna satılmadan önce 19. yüzyılda İran'a geri dönmüş gibi görünüyor. 1959'da A. Houghton Jr'ın mülkiyetine geçen kitap 1970'lerin sonlarından itibaren çeşitli koleksiyonlara verilmek veya satılmak üzere parçalara ayrılmıştır. Söz konusu yazma eserin seyahatlerinin ve travmalarının izlenmesi ve ilginç bir "eve dönüş" önerisi için, bkz; Abolala Soudavar, 'The Early Safavids and their Cultural Interactions with Surrounding States', in Nikki Keddie and Rudi Matthee, eds. *Iran and the Surrounding World, Interactions in Culture and Cultural Politics* (Seattle, WA, 2002), 89–120, figürler, 1–8.

24 İkinci İç Savaş için bkz, Andrew J. Newman, *Safavid Iran*, 41–45; Safevî Kadınları için bkz, Kathryn Babayan, 'The Safavid Household Reconfigured: Concubines, Eunuchs and Military Slaves' in Babaie, Babayan, Baghdiantz McCabe, and Farhad, *Slaves of the Shah*, 20–48.

hanedan ailesinde zaman içerisinde fakat kesin bir yer edinmesini de açıklamaktadır. Oldukça entelektüel ve tanınmış bir şairdi ve Safevî İran'ındaki Şii türbelerinin cömert bir hamisiydi. Ayrıca iktidar siyasetinde o kadar etkiliydi ki kardeşi Prens İsmail'i, II. İsmail olarak tahta çıkarmıştı (hük.1576-77).

Yeni Şah, hükümdarlığını tehlikeye atabilecek tüm erkek kardeşlerini ve kuzenlerini yok ederek düzeni yeniden kurmaya çalıştı ancak ani ve gizemli ölümü siyasî manevraların yenilenmesine yol açtı. Saray entrikaları, erkek kardeşinin hükümdarlığı sırasında fiili hükümdar olarak Perihan Hanım'ın yerine, İsmail'in yarı kör erkek kardeşi Muhammed Hüdabende'nin eşi Hayrunnisa'yı geçirmişti (hük.1578-87). Türkmen asıllı olmayan Hayrunnisa, Hazar Denizi kıyısındaki Mazenderan bölgesindeki akrabalarıyla Safevî idaresindeki Fars-Tacik unsurların ittifakından destek görmüştü. Kralın eşi (gayri meşrû bir aşk ilişkisi gerekçesiyle 1579 yılında haremde boğularak) ortadan kaldırılmadan önce, imparatorluğun en önemli işlevlerinin neredeyse tamamını tekeli altına alarak Kızılbaş Beylerini öfkelendirmişti. Ölümü yeni bir karışıklığa ve Fars, özellikle de Mazenderanlı aristokrasiye karşı nefret dolu bir düşmanlığın oluşmasına yol açmıştı.

Bu durum imparatorluğu komşularından gelen saldırılara maruz bıraktı. Osmanlı- Safevî savaşları tekrarladı ve Tebriz, 1585 yılında Güney Kafkasya ve Kürdistan'daki bölgelerle birlikte kaybedildi. Güney cephesinde Horasan'a yapılan Özbek saldırıları 1578'de devam ederken, Horasan'ın 1581'de merkezi hükümetten geçici olarak ayrılmasıyla daha büyük bir tehdit ortaya çıkmıştı. Siyasî ayrılık kısa ömürlü olsa da Safevî prensi Abbas Mirza'yı siyaset sahnesine itecek kadar kapsamlı bir etkide bulunmuştu. Adet olduğu üzere Abbas Mirza'nın eğitimi görevi, Herat'ın Kızılbaş valisi Ustacalu Mürşit Kulu Han'a verilmişti. Görünüşte devlet adamlığı konusunda potansiyel veliahta eğitim veriyordu. Ancak aslında Muhammed Hüdabende'nin dikkati cephelerden gelen tehditlerle dağılmışken rakip kuvvetlerle

onu birbirine düşürüyordu. Himayedar Vali ve naibinin başarılı planlamasının ardından Abbas Mirza, Sultan Muhammed Hüdabende'nin yokluğunda 1587'de Kazvin'de tahta çıktı. Bunun ardından Hüdabende, başkentine geri döndü ancak tahtı zorla alan Abbas Mirza'ya meydan okumadı.

On altı yaşındaki Şah I. Abbas (hük.1587-1629) hükümdarlığına göz korkutucu bir kaos ortamında başladı ancak Safevî İmparatorluğu'nun yeniden yükselmesinde sıra dışı bir başarı göstererek "Büyük" unvanını kazanmıştır. Batıda Osmanlılardan ve doğuda Özbeklerden artan düşmanlıkları, uzayan ve şiddeti artan iç, dış çatışmalar Safevî bölgesinin ve devletinin ekonomisinde ciddi bir düşüşe neden olmuştu. Şah I. Abbas, akıllıca kanunlar uygulayarak imparatorluğu eski haline getirdi, merkezi mutlâkiyetçi bir sistem kurarak tüm güç ve yetkiyi şahsında toplayan bir yapı tesis etti.

Safevî Başkenti İsfahan, 1598-1722

Safevî İmparatorluğu'nun ikinci asrı İsfahan şehrinden ve hem hanedan hem de sosyal hayat açısından gözle görülür şekilde farklı bir havayla yönetildi.[23] Başkentin 1598'de resmi olarak İsfahan'a taşınmasıyla başlayan bu dönem, artık olgunluğa erişmiş bir İran-Şii siyasî kültürünün kararlı savunuculuğun yanı sıra, nispeten siyasî sosyal istikrarı, ekonomik canlılığı ve bu canlılığa bağlı olarak anıtsal mimarîye, kentsel gelişime ve sanata yapılan harcamalarla dikkat çekmektedir.

Şah I. Abbas tarafından uygulanan "reformlar" Kızılbaş Beylerin güçlerinin nispeten azalmasına yol açmıştır. Böyle bir politika yeni silâhşorlar ve topçu sınıfları tertiplerinin gelişiyle orduların modernleşmesini de kapsıyordu. İngiliz Robert ve Anthony Sherley kardeşler, diğer Avrupalılarla birlikte, 1598'de saraya geldiklerinde Şah'a bu konularda tavsiyeler vermişlerdi. Bu erken girişim elçiler için felaketle sonuçlanmıştı. Ancak sonradan İngilizler, Şah

Abbas'ın hâkimiyet devrinde Portekizlileri Hürmüz'den atmaya ve aslında Basra Körfezi'nden genişleyen Avrupa ticaretine deniz yolları açılmasına yardım ederek önemli bir rol oynadı.

Yeni askeri tertiplerdeki liderlik kademeleri, çoğunlukla Türkmen kökenli olmayanlara, özellikle Kafkasya'dan gelen gulam seçkinlere verildi. Sadakatleri emniyete alınmıştı çünkü boy beyleri ve Türkmen askerî aristokrasisi tarafından kontrol edilen eski vergi tahsislerinden değil, doğrudan devlet hazinesinden maaş alıyorlardı. Bu, önceki Safevî teşkilatlanmasındaki devlet gelirlerinin askeri birlikler ve eyaletlerin idamesi için Kızılbaş emîrü'l-ümerâ tarafından kontrol edildiği feodal sistemin etkisini yitirmesi anlamına geliyordu. Şah I. Abbas, devlet gelirini arttırmak için sistematik olarak daha fazla idari bölgeyi devlet mülkiyetine dönüştürdü ve böylece Kızılbaş valilerinin bu kaynaklardaki ayrıcalıklı kontrollerini azalttı. Askerîyeyi yeniden yapılandırmasının yanı sıra idarenin yüksek rütbelerine seçkin gulamlardan atamalar yaptı. Aynı zamanda Şah I. Abbas, kan bağıyla bağlı olduğu bütün erkek akrabalarını ortadan kaldırtırken, geleneksel Safevî ve Kızılbaş iktidar gruplarının dışında yeni evlilik ittifaklarını önemsedi.

Gürcü, Çerkez ve Ermeni soylu kadınları veya onların İslâmlaştırılarak Safevî hanedan ailesine dâhil edilmiş memleketlileri, potansiyel bir erkek varis doğurabilmeleri sebebiyle haremde ve sarayda önemli rol oynadılar. Bu değişimin beraberinde şehzadeleri Kızılbaş naiplere gönderme uygulamasında da değişiklik yapılmasına vesile oldu. Böylece şehzadeler, iç çekişmeler ve dış komplolara karşı şahın kontrolünü pekiştirecek şekilde İsfahan'daki haremde kaldılar. Bu strateji Kızılbaşların gücünü azaltmış, ancak daha büyük harem entrikalarına neden olmuştu.

İsfahan'ın en önemli öğesi Nakş-ı Cihan Meydanı'ydı. Burada Şah, Kayınpederi adına, saray halkının özel kullanımı için, Şeyh Lütfullah Camiî (1602-1619) olarak da bilinen bir cami ve ona bitişik bir medrese inşa ettirdi. Bu caminin önemi böyle

mimari bir değer yaratmak için yapılan büyük yatırımdan ve yeni başkentin kalbinde yer almasından ileri gelmektedir. Yapı olağan dışıdır, zira inşaasında şehrin ulu camiînde saray halkına özel bir mahfil ayrılması şeklindeki geleneksel uygulamanın dışına çıkılmıştır. Bu esnada hanedana özel ibadethane korunaklı bir camii haline getirilmiştir. İç kısım hanedan mensuplarına ayrılmış olmakla birlikte, halk çinili giriş yolunu ve ihtişamla dekore edilmiş altın kubbeyi dışarıdan görebilmekteydi.

83.000 metrekarelik Meydan, büyüklüğüyle Pekin'deki Tiananmen Meydanı'ndan sonra ikinci sıradadır. İstisnai olarak dükkân sıralarına açılan iki katlı revakların çevrelediği dikdörtgen bir alan şeklinde tasarlanmıştır. Meydanın dört kenarına dört ayrı mimarî yapının girişi eklenmiştir: Kuzeyde yeni şehir merkezini kemerli dükkânlarıyla eskisine bağlayan Sultanî Çarşısı (Kayseriyye, 1590/91'de açılmıştır); batıda Ali Kapu Sarayı (1590/91-1615), doğuda ayrıca saray bölgesine resmi giriş işlevi gören Şeyh Lütfullah Camiî ve güneyde göz alıcı yeni cemaat camisi (Mescid-i Şah, 1611-38) bulunmaktaydı.

Gerçekten de Meydan, çarşıları, camileri, sarayları, günlük pazarları, savaş gösterileri ve çevgen ile İsfahan'ı 17. yüzyılın en meşhur şehirlerinden biri haline getiren sıra dışı bir mimari ve şehircilik girişiminin timsaliydi.

Şah I. Abbas 1590/91'de kapsamlı projesini tasarladığında, başkentin 1598'de Kazvin'den İsfahan'a resmi olarak taşınacağını ön görüyordu. Bu zamanlama tesadüfî değildi, çünkü MS 1590/91 Hicri takvime[25] göre 1000. yıl eşiğine tekabül ediyordu. Aynı yıl Şah Abbas, meşhur bir vaiz olan Noktavî[26] Dervişi

25 İslâm takvimi, batının güneş takviminin aksine, Ay'a bağlıdır. İslâm tarihinin başlangıcı ise Peygamberin 622'deki hicreti sonucunda Medine'deki ilk Müslüman topluluğun (ümmetin) oluşumuna sabitlenmiştir.

26 İkinci İç Savaş için bkz, Andrew J. Newman, *Safavid Iran*, 41–45; Safevî Kadınları için bkz, Kathryn Babayan, 'The Safavid Household Reconfigured: Concubines, Eunuchs and Military Slaves' in Babaie, Babayan, Baghdiantz McCabe, and Farhad, *Slaves of the Shah*, 20–48.

Hüsrev'in de ilişkili olduğu, şahın meşrûiyetini sorgulayan bin-yılcı bir hareketin yeniden canlanmasını engelledi.[27] Yeni bir başkent inşa etme girişimi ve meydanın özel tasarımı, yeni bir Safevî mirasının tamamlanmasının resmen ilânı anlamına geliyordu.

16. yüzyıl boyunca hiçbir Safevî şahı, İmamiyye Şîası âlimleri arasında yaşanan Mehdi'nin (On İkinci İmam) yokluğunda cemaate Cuma namazı kıldırmanın caiz olup olmadığı konusundaki tartışmalar sebebiyle büyük bir cemaat camisinin inşaatının hamiliğini yapmaya cesaret edememiştir. Bu özgün dinî kördüğüm Safevî toplumunun zihnini meşgul ederken, şahları da geleneksel olarak Müslüman hâkimlerin hem hak hem de sorumluluğu olan cemaat camisi yaptırmaktan alıkoymuştur. Sünni rakipleri Osmanlılar ve Babürlüler bu hak ve sorumluluğu yerine getirmiş oldukları gibi, Safevî şahlarının cemaat namazlarını kıldıramamalarıyla alay dahi etmişlerdir.

16. yüzyılın sonunda Güney Lübnan'daki Cebel-i Âmil'den getirtilen âlimlerin yardımıyla bu kördüğüm çözülmüştür. Şah Abbas'ın himayesinde çağın iki büyük Âmilli din âlimi Şeyh Lütfullah ve Şeyh Bahaî, temel öğreti uygulamalarının propagandasını yapmayı ve bunları hanedanın gündemiyle uyuşturmayı hedefleyen eserler kaleme almak suretiyle Şiiliğin yeniden formüle edilmesine katkıda bulunmuşlardır.[28] 16. yüzyılın sonunda Cuma namazının kurumsal olarak kabulü, sorunun yarattığı yükü kaldırarak cemaat camilerinin imparatorluk hamiliğine alınmasına imkân sağladı. Bu çok büyük bir zaferdi – imparatorluğun yeniden kavramsallaştırılmasından, yeni başkentten ve şehir merkezinden aşağı kalır yanı yoktu. Safevî İmparatorluğu'nun

27 Noktavî hareketi (veya sapkınlık) farklı bilim insanları tarafından incelenmiştir bkz, örneğin, Said Amir Arjomand, *The Shadow of God*, 198–99 (yukarıdaki not 6'ya bakınız) ve Sussan Babayan, *Mystics, Monarchs and Messiahs*, 3–7 (yukarıdaki not 12'ye bakınız).

28 Önemli Şii bilim insanları ve rollerine dair bkz; Rula Jurdi Abisaab, *Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire* (London, 2004), özellikle giriş bölümü.

başkentlerinde inşa edilen ilk ve tek cemaat camisi İsfahan Nakş-ı Cihan Meydanı'nın güney kısmındaki (1979'da İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra çoğunlukla "Mescid-i İmam" olarak bilinen) devasa Mescid-i Cedid-i Abbasi veya Şah Camiî'dir. İsfahan ve Meydan, çağdaş İstanbul veya Agra'ya rakip olacak bir imparatorluk başkenti kurmada siyasi bir itici gücü temsil ettiler. Aynı zamanda hem kutsal hem de dünyevî bir hükümdarlık makamı kavramını ifade etmekteydiler. Safevî İsfahan'ı şahın açık alanda halkını gözlemlediği, kendisinin de hükümdarlık aurası içerisinde izlenebildiği sosyal karşılaşmalar için törensel alanlar içeriyordu. Bu tür stratejiler antik İran hâkimiyet anlayışının yanı sıra Şii İslam uygulamalarındaki beklentilere de hitap etmekteydi. İmamiyye Şîası sultanlık modeli şahın kendisini Sünni dünyasında benzeri uygulanamayacak derecede erişilebilir kılmasını gerektiriyordu. Bu sebeple Meydan'ın tamamının tasarımı Safevî sultanlığının manevî haritasının bir yansıması olarak kabul edilebilir.

İsfahan'ı başkent olarak seçmedeki diğer etkenler ekonomiktir. 16. yüzyıldaki Safevî-Osmanlı çatışmaları İran'dan Avrupa'ya giden kara yollarına ticari sınırlamalar koyulmasına sebep olmuş, Basra Körfezi üzerinden deniz ticaretinin genişletilmesini gerekli kılmıştır. Dahası 16. yüzyılın ortalarında İngilizler İdil ve Hazar Nehri üzerinden Norveç ve Beyaz Deniz ile İran arasında bir yol açmışlardır. Bu yol, iki düşman engeline, batıda Osmanlılara ve Basra Körfezi'nde Portekizlilere, (1622'e kadar) uğramadan geçmekteydi. Özellikle kuzeybatı sınırındaki Osmanlılarla devam eden barış, siyasî istikrar ve büyük savaşların sona ermesi sonucuyla, ekonomide hareketliliğe zemin hazırlandı. Ticaret yollarına yayılmış kervansaraylar ve büyük köprüler ile İran'da devasa projelere girişiliyordu. Özellikle Avrupa ve Hindistan ile yapılan ticaret daha önce görülmemiş seviyelerde genişlemiş, bilhassa ham ipek, kumaş ve halı gibi İran mallarının ihracatını en üst düzeye çıkartmıştı.

Kozmopolitlik ve Hükümdarlık

17. yüzyılda her yerde olduğu gibi, Amerika kıtasından altın ve gümüş, doğudan gelen egzotik mallar da dâhil olmak üzere, ticaret ve daha büyük zenginliklerin cazibesi, iş birliği ve rekabetin hem siyasî hem askerî çerçevesini belirlemişti. Portekizliler Basra Körfezi'ne olan ilgilerini hiç kaybetmezken, yalnızca Safevî ekonomik emellerine değil, Avrupalı rakiplerine karşı da ciddi bir tehdit oluşturmuştu. 1607-08'de Bahreyn Adası'nın Safevî topraklarına katılması bölgede Safevî hâkimiyetinin geri kazanılması için atılmış bir adımdı ve 100 yıldan fazla bir işgalden sonra, İngilizlerin yardımıyla Portekizliler Hürmüz'den sürüldü.[29]

17. yüzyılda İsfahan modern öncesi olarak tanımlanabilecek bir kozmopolitliğe sahipti. Sakinleri dünyadaki konumlarının gayet bilincindeydiler. Ermeni, İranlı, Hintli yahut bunların karışımı olsun, tüccarlar, İsfahan'daki konaklarından uluslararası ticaret ağlarını yönetiyorlardı. Avrupalı ve Asyalı tüccarlar, elçiler ve paralı askerler ise uygun imtiyazlı araziler veya şehrin pazarlarında ya da Safevî sarayında kazançlı işler aramaktaydı. Ticari anlaşmalar, siyasi müzakereler ve şehrin günlük hayatına nüfuz eden kültür alışverişi, bir arada gelişlere örnek teşkil etmekteydi. Bu kültür alışverişi, üst tabakanın evlerini süsleyen duvar resimlerinde tasvir edilmiştir.[30]

---

29 Avrupa ve Dünya'nın, İran ile teması ve çatışmaları Safevî çalışmalarının en verimli alanlarından birini oluşturmaktadır: Nikki Keddie and Rudi Matthee, eds, *Iran and the Surrounding World: Interactions in Culture and Cultural Politics* (Seattle, WA, 2002). Söz konusu iki yayın şu çalışmaların genişletilmiş halidir: Willem Floor and Edmund Herzig, eds, *Iran and the World in the Safavid Age* (forthcoming: London, 2010); ayrıca *Journal of Early Modern History* dergisinin 2009'da yayımlanan 13. sayısı (Leiden, 2009) Avrupalı gezginler ile Safevî toplumu arasındaki temasların incelendiği özel sayıdır.

30 Ermeni evleri için bkz; John Carswell, *New Julfa: the Armenian Churches and Other Buildings* (Oxford, 1968); kültürel karşılaşmaların duvar dekorasyonundaki görsel sonuçları için bkz, Sussan Babaie, 'Shah Abbas II, the Conquest of Qandahar, the Chihil Sutun, and its Wall Paintings', *Muqarnas* 11 (1994), 125–42. Eşit derecede büyüleyici ancak görsel önemleri için hiç incelenmemiş olan, İsfahan çarşısının girişindeki duvar resimlerinde tasvir edilen Avrupalılar; çarşı girişi üzerine

17. yüzyılda Safevî Hanedanı'nın üst tabaka mensupları ve gulam üyeleri hem kendileri hem de şahlar adına düzenli olarak anıtların himayelerini üstlendi. Şah I. (Büyük) Abbas'ın Kürt kökenli çocukluk ve silah arkadaşı Genç Ali Han, 17. yüzyılın ilk on yılında güneydoğu İran'ın Kirman şehrinde yeni bazı şehirlerin inşaatını yönetti.[31] İsfahan'daki Meydan'dan ilham alan meydanın yüz ölçümü daha küçüktü ancak güçlü bir ticari işlevi vardı. Kirman, ham yün, halı ve seramik üretiminin merkezi haline gelmişti.[32] Yüzyılın sonuna doğru bu ticari mallar Amsterdam ve diğer Avrupa merkezlerinin yanı sıra Avrasya'dan Dejima'ya (Nagazaki) kadar ulaşarak ticarette belirgin bir şekilde yer almıştı.

Diğer şehirler siyasî, ticarî ve dinî sebeplerin karışımından dolayı yeniden inşa edildi: Büyük gelirler elde eden bir hac merkezi olarak Meşhed; ipek üretiminde siyasî ve ticarî bir merkez olan Mazenderan'daki Ferahabad ve Safevîlerin deniz yollarına bağlantısı olan Basra Körfezi'ndeki liman şehri Bender Abbas. Büyük uluslararası ticaret oyununda ve yeni ticarî mallar ile tarzların yayılmasında Safevî aktörlerin rolü sosyal kökenlerine göre çeşitlilik arz ediyordu ve İsfahan'ın kozmopolit niteliğini şekillendirmede kapsamlı etkileri vardı.[33]

---

bir çalışma için bkz; Markus Ritter, 'Das konigliche Portal und die Nordseite des Maidâns von Schah 'Abbas I. im Safawidischen Isfahan,' in Markus Ritter, Ralph Kauz and Brigitt Hoffmann, eds, *Iran und iranisch geprägte Kulturen* (Wiesbaden, 2008), 357–76 and Tafel 3b–5.

31 Sussan Babaie, 'Launching from Isfahan: Slaves and the Construction of the Empire' in Babaie - Babayan, Baghdiantz- McCabe and Farhad, *Slaves of the Shah*, 80–113, özellikle 94–97.

32 Rudi Matthee, 'The East India Company Trade in Kerman Wool, 1658–1730' in Jean Calmard, ed., *Etudes Safavides* (Paris and Tehran, 1993), 343–83. Lisa Golombek'in Safevî seramik üretimi ve ticareti üzerine kapsamlı çalışmaları bir kitapta yayınlanacak; Kerman ile ilgili makalesi için bkz, 'The Safavid Ceramic Industry at Kirman', *Iran* 41 (2003), 253–69.

33 İsfahan'daki kozmopolitizm kendi başına bir konu olarak ele alınmaya devam etse de temasın çeşitli yönleri hakkında geniş bibliyografya yukarıdaki not 29'da bulunabilir. İran'a yapılan seyahatlerin anlatıldığı Avrupa kronikleri özellikle oldukça zengin bir kaynak grubudur birkaç örnek için bkz, Francis Richard, *Raphaël du Mans, missionaire en Perse au XVIIe siècle*, 2 vols (Paris, 1995) and Ronald

Hintliler bu kozmopolit girişimdeki en önemli kültürel ortaklardan birisi olarak öne çıkarılmalıdır.[34] 17. yüzyıl, bugünkü Afganistan'da bulunan Kandahar şehri gibi stratejik ve ticarî olarak önemli kavşaklar için aralarındaki toprak rekabetine rağmen Hint-İran ilişkilerinin yeniden çiçeklenmesine tanık olunmuştur. Oldukça zengin Babür sarayında himaye arayan sanatçılar, şairler, fizikçiler ile diğer yetenekli, yaratıcı insanların göçü ve ticaret aracılığıyla derin kültürel bağlar gelişmiştir. Faaliyet alanı esasen geniş ölçekte Asya olmakla birlikte, Hindistan, İran çıkarları için önemli bir bağlantı ve çekim noktası olmuştur. Doğuya yöneliş Safevî-Osmanlı çatışmalarının kalıcı olarak çözülmesinden sonra gerçekleşti. Osmanlılar 1638'de başta Bağdat ve kutsal şehirler olmak üzere Mezopotamya topraklarını geri aldı. Ne var ki Safevîler bu şehirleri, oralarda yüzyıllarca kalacak İmamiyye Şîası'nın izlerini bırakmadan terk etmediler.

Sünni Babür İmparatorluğu, (başka bir karışıklık kaynağı olan Orta Asya'daki Özbeklerin yanında) baş düşmanı temsil ediyordu ancak aynı zamanda kazançlı ticaretin, yeni modanın, yeni boyama ve kumaş desenlerinin de kaynağıydı. Babür Hindistan'ı ile Safevî ve Safevî sonrası İran'ı, 19. yüzyıl sonuna kadar her türlü teknolojik ve askeri girişim hakkında bilgi alışverişine devam ettikleri gibi yüksek kültür üretiminin ilhamı ve bilgi aktarımı konusunda da iç içe idiler. İsfahan'ın sosyal yapısındaki bir başka önemli grup da elçi, tüccar, misyoner, gezgin, sanatçı ve zanaatkâr Avrupalılardı.

W. Ferrier, trans. and ed., *A Journey to Persia: Jean Chardin's Portrait of Seventeenth-Century Empire* (London and New York, 1996).

34 Safevî İran'ı ve Hindistan arasındaki ticari bağlar ve diğer kültürel değişim ağları için bkz, Sanjay Subrahmanyam, ed., *Merchant Networks in the Early Modern World* (Aldershot, UK, 1996); ve Muzaffar Alam ve Sanjay Subrahmanyam, *Indo-Persian Travels in the Age of Discoveries 1400–1800* (Cambridge, UK, 2007). Soudavar'ı ayrıca şu eserine de bakılabilir, 'Between the Safavids and the Mughals' (1999) (yukarıdaki not 20'ye bakınız) ve Safevîler ve Babür Hanedanı arasındaki sanatsal ve edebi karşılıklı etkileşim için bkz, Losensky, *Welcoming Fighani* (1998) (yukarıdaki not 13'e bakınız)

Böylesine heyecan verici bir kozmopolitlikte, Safevî sultanlık ritüelleri özellikle şenliklerle dolu bir hal aldı. Şahlarla birlikte ziyafet çekmek, İsfahan'daki sultanlık törenlerinin alamet-i farikası olmuştu. En ünlüsü Çehel Sütun (Kırk Sütun Sarayı ms. 1647-50) olan saraylar bu tarz ritüelleri ev sahipliği yapması için, bu tarz törenlerde kullanılmak üzere inşa edilmiştir.[35]Ana cephede geniş ve yüksek tavanlı sütunlu bir sundurma (talar[36]) bulunan bu saraylar, törensel ziyâfetler ve krallığın diğer zevkusefa ritüelleri için başlıca yerler olarak hizmet ettikleri Safevî İsfahan'ına özgüdür. Şenliğin koreografisi ve şahın kendisinin katılımı, Safevî yönetiminin meşrûiyetini gösterir. Ziyâfetler, bu tür etkinliklerin zafer sonrası kutlamalar olduğu antik İran krallık anlayışının Şehnâme'de korunan hatırasını andırıyordu. Safevî hükümdarları kendilerini, Ahamenişlere ve antik başkent Persepolis'deki kraliyet ayinleri ve ziyâfetlerine dayanan bir tarihsel süreklilik içerisinde görüyorlardı. Safevîlerin bu tür etkinlikler için inşa ettikleri savurgan mimari, bahçeler ve kentsel mekânlar bu inancın bir ölçütüydü.

Mesafe ve yakınlığın önceden ayarlanmış manipülasyonuyla bu şenlik törenleri şahın beklenen Mesih'in yeryüzündeki vekili rolünün siyasî bir aracı işlevi görüyordu. Bu belirgin bir şekilde İmamiyye Şîası ve İran'a ait bir törendi ve bu sebeple Safevî hâkimiyet anlayışına özgü bir tavırdı. Babür imparatorları ve Osmanlı sultanları bu denli büyük çaptaki hanedan konukseverliği gösterilerinden neredeyse tamamen uzak kalmıştı.

35 Babaie, *Isfahan and Its Palaces*, 157–266.

36 Ermeni evleri için bkz; John Carswell, *New Julfa: the Armenian Churches and Other Buildings* (Oxford, 1968); kültürel karşılaşmaların duvar dekorasyonundaki görsel sonuçları için bkz, Sussan Babaie, 'Shah Abbas II, the Conquest of Qandahar, the Chihil Sutun, and its Wall Paintings', *Muqarnas* 11 (1994), 125–42. Eşit derecede büyüleyici ancak görsel önemleri için hiç incelenmemiş olan, İsfahan çarşısının girişindeki duvar resimlerinde tasvir edilen Avrupalılar; çarşı girişi üzerine bir çalışma için bkz; Markus Ritter, 'Das konigliche Portal und die Nordseite des Maidâns von Schah 'Abbas I. im Safawidischen Isfahan,' in Markus Ritter, Ralph Kauz and Brigitt Hoffmann, eds, *Iran und iranisch geprägte Kulturen* (Wiesbaden, 2008), 357–76 and Tafel 3b–5.

Müzik, sohbet, yiyecek ve içecekler Safevî sultanlık ritüellerine canlılık kazandırmıştı; erken modern dönemde mutlâkiyetçi imparatorlukların hükümdarlarının bizzat bu türden etkinliklere ev sahipliği yapışının bir örneği daha bulunmamaktadır. Fransız krallarının nedimleri onları izlerken yemek yerdi; Habsburglar ve Osmanlılar (onlardan önce gelen Bizanslılar gibi) yemek yemek gibi mevkice aşağı insancıl bir davranış sergilemeyi kabul etmeyen üstün bir duruş takınmışlardı. Keskin bir ayrım yapmak gerekirse, İsfahan'daki talar sarayları tam hiyerarşi ve bu tür toplanmalardaki görgü kuralları için özel olarak tasarlanmıştır ve çağdaş muadilleri bulunmamaktadır.

Geç Dönem Safevî Devleti

Büyük ölçüde Şah I. "Büyük" Abbas tarafından başlatılan merkezî ve mutlâkiyetçi iktidar yapısının tatbiki, ağırlıklı olarak halefleri tarafından sürdürülmüştür. Şah I. Safî (hük. 1629-42) Şah II. Abbas (hük. 1642-66), Şah Süleyman (hük.1666-94) ve Şah Sultan Hüseyin (hük. 1694-1722) mutlak hâkimler olarak hüküm sürmüş, ancak bunu Şah I. Abbas'ın ustalıkla kullandığı hususi denetim olmadan yapmışlardır. Hepsi İsfahan'daki haremin mahrem kısmında doğmuş, gulamlar ve harem ağaları tarafından eğitilmiş ve büyütülürken hanedanlığın devlet adamlarıyla doğrudan iletişim kurmaları yasaklanmıştır.

Şah I. Safî ve Şah Sultan Hüseyin, makamlarındayken büyük gaddarlık ve umursamazlık göstermiştir. Şah II. Abbas ve Şah Süleyman devlet işleriyle bizzat meşgul olup önemli sanat ve mimarî hamilikleri yapmışlardır. Şahın rolü hiçbir zaman önemsiz değildi ancak Safevî çağının daha sonraki dönemlerinde yeni ilişki ağlarının önemi gittikçe artmaktaydı: harem kadınları; harem ağası ve gulam dostluğu, askerîyedeki bazı rütbelerde yer alan seçkin kölelerin diğer üyeleri, yönetim ve valilik; yüce kâtiplik içindeki Fars-Tacik unsurları; kalan Türkmen

valileri ve generalleri ve özellikle yüksek rütbeli ulemalardı (din âlimleri).[37]

Safevîlerin son dönemleri modern araştırmacılar tarafından devlet yapısının zayıflığı ve şahların etkisiz rolü dolayısıyla istikrarlı bir düşüş devri olarak görülmektedir[38]. Daha detaylı bir tasvir doğmakta olan "küreselleşme" ve Asya'nın diğer yerlerinde olduğu gibi Avrupa'nın yükselişinin baskıları altındaki bir devlet yönetimini gösterecektir. Bu şartlarda bile Safevî İran'ı kültürel rekabetini ortaya koymaktan hiçbir şekilde geri durmamıştır. Tıpkı Şah Tahmasb gibi resim sanatında eğitilmiş ve söylenenlere göre eğitimini sarayda çalıştırılan birkaç Avrupalı ressamdan almış olan Şah II. Abbas, el yazmaları ve tabloları güçlü bir şekilde himaye ettiği gibi mimaride de izanlı bir hamiydi. İsfahan'da tasarımı ve mühendisliğiyle göz kamaştıran Hacu Köprüsü merkezli bölgenin gelişimiyle ilgilenmişti[39]. Halefi Şah Süleyman muhteşem Heşt Behişt Sarayı'nın (Sekiz Cennet Sarayı) inşaatını yönetti ve süper-realist Avrupa ve İran tarzlarının karışımından, eski dönem üsluplarına kadar geniş çaptaki tarzda işler üreten sanatçılara maddi destek sağladı[40]. Şah Sultan Hüseyin'in oldukça

37 Safevî İmparatorluğunun idari yapısının özetlendiği eser; *Tadhkirat al-muluk: A Manual of Safavid Administration*, trans. and explained by V. Minorsky (London, 1980, reprint edn). Ayrıca bkz, Willem Floor, *Safavid Government Institutions* (Costa Mesa, CA, 2001).

38 Andrew J. Newman, *Safavid Iran*, 1–12, Safevî çalışmalarındaki "çöküş" rivayetlerinden bahsediyor.

39 Heinz Luschey, 'The Pul-i Khwajuū in Isfahan: a Combination of Bridge, Dam ve Water Art', *Iran* 23 (1985), 143–51. Daha sonraki bu dönemde sanatsal üretimin canlı bir sahnesinin kanıtı bolca var; örneğin bakınız, Massumeh Farhad, "Searching for the New": Later Safavid Painting and the Suz u Gawdaz (Burning and Melting) by Nau'i Khabushani", *The Journal of the Walters Art Museum* 59 (2001), 115–29.

40 Heşt Behişt Sarayı için bkz, Sussan Babaie, *Isfahan and Its Palaces*, 198–206. Sarayın geniş dekorasyonu için bkz, Ingeborg Luschey-Schmeisser, *The Pictorial Tile Cycle of Hašt Bihišt in Isfahan and its Iconographic Tradition* (Rome, 1978). Safevî geç döneminin diğer önemli sanatsal gelişmelerine odaklanmış birkaç eser örnek olarak verilebilir: Massumeh Farhad, 'An Artist's Impression: Mu'in Musavvir's "Tiger Attacking a Youth"', *Muqarnas* 9 (1992), 116–23; Geç Safevî resim ve hat

kötülenen saltanatı bile, çağdaş ve sonraki dönem kayıtlarında tasvir edilen kıyamet senaryosundan daha fazlasını sunmaktadır.

17. yüzyıl boyunca yaşanan değişimler, yüzyılın sonlarına doğru saray içerisinde nüfuzlu ulemâdan oluşan birleşmiş bir grup olarak ortaya çıkan müctehidlik makamında benzeri görülmemiş bir yükselişe yol açmıştır. Yavaşça sosyo-ekonomik ve siyasî güç kazanarak Şah II. Abbas'ın saltanatının sonuna kadar ve haleflerinin saltanatı boyunca hükümdarın konumuna karşı bir tehdit oluşturmuşlardır.

17. yüzyılın ikinci yarısında, haremin ve saray görevlilerinin artan gücü bütçe politikalarının bütünlüğünü zayıflatan fitne dolu bir rekabet ortamı oluşturmuştu. Bu durum, haremin ve sarayın doyumsuz talepleriyle kötüleşerek, askerîyeye yapılan büyük harcamalarla, enflasyon, azalan ticarî gelirler, aşırı vergilendirme ve devlet görevlileri arasındaki yolsuzluklardan dolayı zaten daralmış olan devlet bütçesinin büyük bir kısmını silip süpürmüştü. Bu koşullarda ulemanın artan nüfuzu, Şah Süleyman ve Şah Sultan Hüseyin'in yönetimi sırasında iktidarın kesin olarak ele geçirilmesine zemin hazırlamıştı.

Şah Hüseyin, İmamiyye Şîasının mütedeyyin bir yorumunu desteklemiştir. Bu durum Safevî mimarisinin son dönemlerdeki anıtsal bir örneği olan Çahar Bağ Medresesi gibi şaheserler üretilmesini tetiklemiştir[41]. Diğer yandan ulemanın siyasi olarak yeniden yapılandırılmasında geniş etkiye sahip bilgili ve nüfuzlu bir

sanatının muhteşem örnekleri için bkz; Oleg F. Akimushkine, Anatole Ivanov ve Francesca von Habsburg, *The St. Petersburg Muraqqa. Album of Indian and Persian Miniatures from the 16th through the 18th Century and Specimens of Persian Calligraphy by 'Imad Al- Hasani*, 2 vols (Lugano and Milan, 1996), ve tekstiller özellikle işlenmiş kadife için bkz, Carol Bier, *Woven from the Soul, Spun from the Heart, Textile Arts of Safavid and Qajar Iran* (Washington, DC, 1987).

41 Çehar Bağ Medresesi tamamıyla çalışılmayı beklemektedir bkz, Robert Hillenbrand, 'Safavid Architecture' in Peter J. Jackson-Laurence Lockhart, eds, *The Cambridge History of Iran*, vol. 6, 808–11. Çehar Bağ Medresesi'nin kapıları da dahil olmak üzere Geç Safevî döneminin ince metal işleri James W. Allen tarafından incelenmiştir; 'Silver Door Facings of the Safavid Period', *Iran* 33 (1995), 123–37 and pls XIV–XXII.

âlim olan öğretmeni Muhammed Bakır El-Meclisi'nin etkisinde kalmıştır. Bundan sonra "dini temizliğe" sert bir dönüş olmuştur. Sufiler İsfahan'dan sürülürken Zerdüştlere, Yahudilere ve Hristiyanlara din değiştirmeleri için baskılar uygulanmıştır. Hemen ardından gelen etki, gayrimüslimlerin, özellikle Ermenilerin ekonomik rolünü zayıflatmıştır.

Bu politika, özellikle Sünniler olmak üzere zulüm görenler arasında huzursuzluk yaratmıştır. Bugünkü Afganistan'da bulunan, doğu sınırlarında olanlar devletten ayrılmayı düşünmeye başlamıştır.[42] Başkaldıran Galzay aşiretinin 1704'te Safevî Devletinin Gürcü orduları tarafından vahşice bastırılışıyla bu hareket ivme kazanmıştır. Aşiret lideri Mir Veys tutsak olarak İsfahan'a gönderilmiş ancak orada şahın bir misafiri olarak kalmıştır. 1709'da Kandahar'a döndükten sonra bir ayaklanma düzenleyerek şehri Safevî valisinin elinden almıştır. Bir dizi talihsizlikle daha da kötü hale gelen Safevî ordularının askerî zayıflıkları Mir Veys'e karşı yapılan girişimleri boşa çıkarttı. Hazar Denizi'nin güneybatı kıyısındaki Rus saldırılarıyla kötüleşen kuzeydoğudaki şiddetli isyanlar, batıdaki Kürt çatışmaları ve Basra Körfezi'ndeki Umman hükümdarıyla yaşanan sorunlar karşısında Şah Sultan Hüseyin, daha etkili bir ordu kurma umuduyla 1717-18'de sarayını Kazvin'e taşıdı.

Kaybettikleri şehirleri geri alma ve isyanları bastırma girişimleriyle küçük düşürüldükten sonra Safevî sarayı 1721'de İsfahan'a geri taşındı. Merkezî idare ve ordudaki kargaşadan dolayı, Şah Sultan Hüseyin Ferahabad'daki gizli kraliyet bahçesine çekilerek İsfahan'ın güneydoğusunda yeni bir kent inşa edip bahçeli köşklerle güzelleştirme planına başlamıştı. 8 Mart 1722'de, Kirman boyunca Kandahar'dan istikrarla gelen Afgan kuvvetleri nihayet İsfahan'ın eteklerine ulaşarak kendilerinden sayıca fazla olmalarına rağmen Safevî birliklerini ezici bir üstünlükle bozguna uğrattı. Bundan üç gün sonra birlikleri Yeni Culfa'daki çaresizce terk

42 Willem Floor, *The Afghan Occupation of Safavid Persia, 1721–1729* (Paris, 1998).

edilmiş Ermeni mahallesini yağmalarken, Afgan lider Mahmud, Ferahabad'ı ele geçirip karargâhı yapmıştı.

İsfahan neredeyse yedi ay boyunca kuşatma altında kaldı ve bu süreçte mahsur kalan halk ciddi boyutlarda kıtlık, yakacak ve diğer ihtiyaçların eksikliğini çektiler. Nihayet 21 Ekim 1722'de Safevî Şahı Mahmud'a teslim oldu. Ailesiyle birlikte tutsak alınmış ve dört yıl sonra öldürülmüştür. İsfahan yağmalanmış, birçok vatandaş katledilmişti. Ne var ki merkezî devletin yıkımı Safevî hanedanlığın sonunu getirmemişti. Birbirini takip eden başkaldırılarda beş Safevi şehzadesi, İran'ın farklı bölgelerinin sembolik hükümdarları haline gelmişti. Hiçbiri tam kontrolü yeniden kazanmayı başaramadı. Bunun yerine eski aşiret sistemi tekrar kendini gösterdi. Son Safevî kukla şahını destekleyen Afşar aşiretinin yetenekli ve azimli generali Nadir Kuli Bey, onu tahttan indirip kendisini Nadir Şah olarak ilan etti (hük. 1736-47).[43] Kısa ömürlü Afşar hanedanlığını kurdu, yeni başkenti Meşhed yaparak İsfhan'ı terk etti ve Hindistan'ı fethetme girişiminde bulundu.

18. yüzyıl aşiretçiliğin yeniden canlanması, her iki taraf için de öldürücü olan kan davaları ve İran'ın parçalanmasına tanık olmuştur. İlk başta Safevîlerin güç kazanmasına yardım etmiş olan Kızılbaş Türkmen aşiretlerinden birinin lideri Ağa Muhammed Han tarafından Kaçar hanedanlığının (1779-1924) kuruluşuyla, yeniden merkezî bir hâkimiyet tesis edilmiş, Safevîlerin toprakları genişletilmiş ve İran'ın modern çağdaki stratejik önemini arttırmıştır.

Safevîlerin Önemi

İslâmî dönemde İran'da hüküm sürmüş diğer bütün hanedanlardan farklı olarak Safevîler, egemen olan asil bir soydan doğup hâlihazırda ruhanî otoritelerinden ilham alan mükellef bir statü vücuda getirdiler. Saltanat sahibi asil bir soydan gelen Safevîler

43 Nadir Şah için bkz; Ernest Tucker, *Nadir Shah's Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran* (Gainesville, FL, 2006).

ruhani otorite ile aşılanmış ihtişamlı bir mevki edindiler. Şah I. İsmail'in soyunun hem Akkoyunlu Hanedanı'ndan hem de Safevî tarikatından gelmesi eşi benzeri görülmemiş bir sadakat ve emperyal emeller ortaya çıkartmıştır. Safevîler imparatorluğun siyasî-dinî otoritesi ve toprak bütünlüğünü sürdürmek için özellikle Şah Tahmasb ve Şah I. (Büyük) Abbas'ın saltanatları sırasında yeni askerî, idarî ve saray hiyerarşi düzenler uygulamaya koymuşlardır. Başarıları büyük oranda müttefiklerinin ve rakiplerinin güçlü yanlarına ve zayıflıklarına karşılık gerçekleştirdikleri stratejik siyasî eylemlere bağlıydı: Kızılbaş aşiret kuvvetleri, Avrupalı ticaret ortakları, Osmanlılar, Özbekler ve Babürler. İran, Safevî yönetimi altında bir feodaliteden erken modern dünya ekonomisine etkili bir dönüşüm kaydetti. Bunun tetikleyicileri, uluslararası ticarette ve yayılmacı, merkezî ve mutlâkiyetçi çerçevede sanat ve mimarî himayede etkili olan Ermeni cemaati ile İsfahan'daki gulamlar gibi, yeni ticarî emtia ve seçkinler idi. Safevîlere 1598'den 1722'ye kadar başkentlik yapmış İsfahan'ın kozmopolitliği büyük kitleleri kendine çekmiştir.

Bir mega şehir olarak şöhretinin ve etkinliğinin temelinde, kentin tasarımının fikri ve fiili görkemi, siyasî, ekonomik ve kültürel kaynakların şehirde yoğunlaşması ile etnik ve dinî cemaatler de dahil olmak üzere kısa süreli yabancı konuklar ve Avrupa'nın diplomatik, dinî, ticarî temsilcileri gibi sayısız çıkar grubuna ev sahipliği yapması yatmaktadır. İran kraliyet ideolojileri ve simgelerinin İmamîyye Şîa doktrinleri ve İslâmî uygulamaları ile ikna edici bir şekilde uyarlaması antik İran düşüncesini canlandırdı ve onu kendine özgü bir kültürel imgeyle yeniden biçimlendirdi. Safevî İmparatorluğu, İran'ın modern ulus devlet düzenine ve bölgenin bugünkü siyasetine katkı sağlayan mirasıyla Müslüman İran tarihinde merkezî öneme sahiptir.

ALTINCI BÖLÜM

Hindistan: Babürlüler[1] 1526-1858

CATHERINE ASHER

Çeviri: MÜSLÜME MELİS SAVAŞ

Babürlüler 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar ağırlıklı olarak Hindulardan oluşan Güney Asya'ya hükmeden Sünni bir İslâm hanedanıydı. İlk Babürlü hükümdarı Babür'ün soyu, 1405'te ölümüyle Orta Asya'dan Fars Körfezi'ne kadar uzanan geniş bir toprak şeridini fetheden Orta Asya'nın güçlü askeri lideri Timur'a dayanmaktadır. Babür ve torunları kendilerini Timurlular olarak gördüler, ancak onlar büyük Moğol fatihi Çinggis Han ile de akraba oldukları için Mughallar (Mongol isminin bozulmuş hali) olarak biliniyorlardı. 15. yüzyılın sonlarına doğru, Timur'un halefleri Semerkant ve Herat'taki başkentlerinden çok daha küçük bir devlete hükmettiler, ancak muhteşem mimarisi, hat sanatı ve resimli el yazmalarından oluşan saray kültürlerinin tüm İslâm dünyasının en görkemlileri olduğu düşünülüyordu. Babürlüler, Timurlular gibi başarılı olmayı arzuladılar. Yavaş bir

1 Eserde "Mughal" kelimesi "Babürlü" olarak tercüme edilmiştir. Bu kullanımın nedeni ise şu şekildedir: Pek çok kaynakta Babürlü Devleti için, Moğol Çinggis Hanedanı, Timurîler, Kurkan/Gurkan/Gürekan, Hint-Türk İmparatorluğu ve Mughallar gibi ifadeler kullanılmaktadır. Özellikle Batılı kaynaklarda kullanılan "Mughal" kelimesi "Moğol" kelimesini çağrıştırmasına rağmen bu Babürlü tarihi açısından büyük bir hatadır. Çünkü kendisini Türk olarak gören, kendi anılarını Türk Dili'nde yazan ve özellikle bizzat kendinin kaleme aldığı anılarında Türklüğü ile gurur duyan bir hükümdarın ve onun kurmuş olduğu devletin Moğol olarak anılması ve düşünülmesini ilim açısından da yapılan büyük bir yanlıştır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Koç, "Mughal Adına Dair Bazı Tespitler", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü IV. Genç Bilim Adamları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 21-23 Mayıs 2012, s.485-512. (ç.n.)

ÖNEMLİ TARİHLER

1526 İlk Babürlü hükümdarı Babür, Kuzey Hindistan'ın büyük bir kısmının kontrolünü ele geçirdi.

1556 Babürlülerin en azametli padişahı olarak kabul edilen Ekber tahta geçti.

1575 Ebu el-Fazl saraya girdi ve yeni Babür devlet algısını düzenledi.

1605 Ekber öldü ve oğlu Cihangir hükümdar oldu.

1628 Şah Cihan tahta geçti.

1632 Tac Mahal'in inşası başladı.

1658 Muhafazakâr hükümdar Evrengzib'in tahta çıkışı.

1681 Evregzib'in Babürlü Başkentini Delhi'den Dekken'e taşıması.

1707 Evrengzib'in ölümü, Babürlü Devletinin gerilemesi.

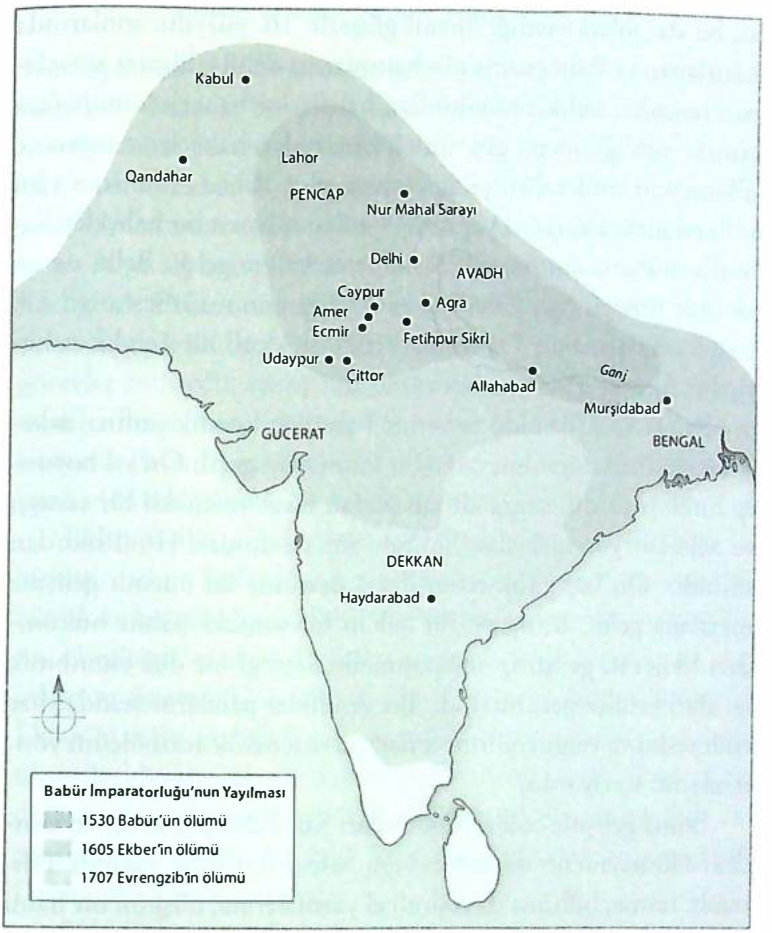
1858 Babürlülerin sonu, alt kıtanın büyük bölümünün İngiliz hâkimiyetine girmesi.

başlangıcın ardından 16. yüzyılın sonlarına doğru Babürlüler olağanüstü bir servet ve güç imparatorluğu inşa etmişlerdi. Başarıları Safevi İranı ve Osmanlı Türkiye'sindeki Müslüman çağdaşlarının başarılarına eşit, hatta belki de onlarınkinden fazla idi. Kültürleri ise günümüzdeki Hindistan, Pakistan ve Bangladeş devletlerindeki kültürlerini biçimlenmesinde etkili oldu.

Babürlü Hâkimiyetinin Kuruluşu

Babür (ö.1530), hayatının büyük bir kısmını bizzat yöneteceği bir eyalet arayışında geçiren bir Orta Asya şehzadesi idi. Bir dizi hatalı başlangıcın ardından Babür, Kuzey Hindistan'ı başarıyla ele geçirdi ve 1526'da son bağımsız Delhi Sultanı'nı yendi. Babür bu zaferi Delhi Sultanı'nın çok daha büyük bir ordusu olmasına rağmen atlarının ve topçularının üstünlüğü ile kazandığını belirterek son derece gururlanıyordu.

Babür, Kuzey Hindistan'ın fethinden sonra sadece dört yıl yaşadı. Bu süre zarfında içinden suyolları geçen duvarlı bahçeler inşa ettirerek Hindistan'a, Timur geleneğini tanıttı. Zira Babür'e

1526'daki kuruluşundan 18. yüzyılın başına kadar Bâbürlü İmparatorluğu'nun genişliğini gösteren harita. Bu tarihten sonra Bâbürlü iktidarı etkisini yitirmeye ve toprak kaybetmeye başladı. 1858'de tamamen yıkılmasından hemen önce imparatorluğun etki alanı sadece Delhi bölgesi ile sınırlıydı.

göre Hindistan'ın ele avuca sığmaz topraklarını biçimlendirebilme kudreti, idarecilik yeteneğinin bir göstergesiydi. O, *Bâbürname* olarak bilinen hatıratında[2], bahçelerden sık sık bahsetmektedir

2 Babur, Zahir al-Din Muhammad, *The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor*, trans. and ed. Wheeler M. Thackston (Washington, DC: Freer Gallery of Art, Smithsonian Institution, 1995), 330.

ki, bu da onlara verdiği önemi gösterir. 16. yüzyılın sonlarında hazırlanan ve Babürname'nin basımlarına dâhil edilmesi amaçlanan resimler, sıklıkla hükümdarı, haleflerine bahçeleri muhafaza etmeye verdiği önemi göstermek için, onları bahçelerin inşası ve dikimi için yönlendirir şekilde tasvir eder. Babür Hindistan'a bu belli tarzdaki bahçeleri yaptırdığı andan itibaren bu bahçeler Babürlü mimarisinin önemli bir unsuru haline geldi. Belki de en meşhur örneği, Şah Cihan'ın en sevdiği eşinin türbesi olan 17. yüzyıl ortalarına ait Tac Mahal'dir ki bir değil iki suyolu ve havuzlu bahçe içerisine yerleştirilmiştir.

Babür 1530'da öldü ve yerine Babür'ün liderlik vasfına, askeri becerisine sahip olmayan oğlu Hümâyun geçti. On yıl boyunca hüküm sürdü, sonra alt tabakadan fakat yetenekli bir savaşçı ve zeki bir yönetici olan Şîr Şah Sûr tarafından Hindistan'dan sürüldü. On beş yıllık fetret devri sırasında iki önemli gelişme meydana geldi. Birincisi, Şîr Şah'ın bir sonraki Babür hükümdarı Ekber'in geliştirip mükemmelleştireceği bir dizi ekonomik ve idari yenilik getirmesi idi. Bu yenilikler paraların standardize edilmesini ve vergilendirme amacıyla sistematik arazi ölçüm yöntemlerini içeriyordu.

İkinci gelişme Safevî hükümdarı Şah Tahmasb'ın himayesindeki Hümâyun'un da bulunduğu Safevî İran'ında yaşandı Tahmasb, resme, bilhassa da resimli el yazmalarına, düşkün bir hami idi, ancak yaşlandıkça dini meselelerde giderek tutuculaşarak saray ressamlarını azletmeye başladı. Hümâyun, en seçkin sanatçılardan bazılarını kendisi için çalışmaya davet ederek onlardan yararlanmayı bildi. Bu nedenle 1555'te Hümâyun'a Hindistan'a dönüp Babürlü otoritesini yeniden tahsis etme yolu açılınca Şah Tahmasb'ın Safevi sarayındaki Timurlu tarzı resim sanatını yeniden yorumlayan ressamları beraberinde getirdi. Bu sanatçıların varlığı ileride Babürlü sarayındaki sanatsal üretimin artmasına yardımcı olacaktı.

Ekber (1556–1605): Fetih ve İttihat

Hümâyun'un Hindistan'a dönüşü kısa sürdü. Dönüşünden sadece bir yıl sonra, 1556'da Delhi'deki kütüphanesindeki dik bir merdivenden yuvarlanarak öldü. On iki yaşındaki oğlu Ekber, tahta çıktı. Ekber, son derece istikrarsız bir devleti miras aldı, genç olmasından dolayı Hümâyun'un sarayındaki üst düzey bir Orta Asya soylusunu naip yaptı. Bununla birlikte, 1560'a gelindiğinde Ekber sevilmeyen naibini Mekke'ye göndermiş ve iktidar dizginlerini kendi elinde toplamaya başlamıştı. Önündeki görevler zorluydu, ancak Ekber'in olağanüstü devlet adamlığı ve askeri strateji yetenekleri sayesinde neredeyse elli yıllık saltanatı boyunca Babürlü otoritesini tüm Kuzey Hindistan'da hâkim kılarak oldukça gelişmiş bir devlet kavramı geliştirebildi.

Ekber'in ilk görevlerinden biri topraklarını genişletmek ve birleştirmekti. Delhi'nin doğusunda, batısında ve güneyindeki büyük ve korunaklı şehirlerin kontrolünü ele geçirdi böylece Kuzey Hindistan'ın merkezinde hâkimiyet kurdu. Daha sonra, topraklarını sistematik olarak her yöne genişletti. Böylece Bengal'de Ekber'in oğlu ve halefi Cihangir (1605-27) dönemine uzanan sıkıntılar devam etse de Babürlü egemenliği batıda Gucerat'tan doğuda Bengal'e kadar genişledi. Ekber 1605'te öldüğünde imparatorluğu Afganistan'daki Kabil'den Güney Hindistan'daki Dekkan'a kadar uzanıyordu.

Ekber'in amacı eski bağımsız prensleri bastırmak ya da cezalandırmak değil, daha ziyade onlarlar iş birliği yaparak Babürlü idare teşkilatına dâhil etmek ve aynı zamanda kendi ata topraklarının etkin yöneticileri olarak kalmalarını izin vermekti. Buna en güzel örnek, atalarının toprakları günümüzde Racastan'daki Caipur yakınlarındaki Amber'de bulunan Racput Hindu Kachhwahaslar hadisesidir. Kachwahalar, küçük bir Racput Hanedanı olup Babürlü otoritesini kabul eden Batı Hindistan'daki sayısız prensliklerden ilkiydi. Ekber, bir Kachwaha prensesi ile evlendiğinde bu bağ daha da güçlendi. Evlilik bu Racput ailesine Babürlü

gözünde gelişmiş bir statü verdi, ancak bazı Racput mevkidaşları, özellikle Chittor'un Sisodiyaları (daha sonraki Udaipur) bu evliliğe karşı çıktı. Kachwahaların yeni statüsü nedeniyle Kachwaha Rajput Hanedanı'nın başı olan Raca Man Singh, Ekber'in en üst düzey soylularından oldu. Çeşitli illerde askeri komutan ve vali olarak görev yaptı. Kachwaha prensleri, 18. yüzyıla kadar yüksek rütbelerde Babürlülere hizmet etmeye devam etti.

Ekber, kendisine sadakatle hizmet etmeye hazır seçkin bir soylular topluluğu kurdu, ancak onun yöntemi çağdaşı Osmanlı ve Safevi devletlerinden önemli ölçüde farklıydı. Onlar, büyük ölçüde askerî harekâtlarda esir alınan veya bir devşirme sistemi aracılığıyla edinilen ve daha sonra İslam dinine geçen gayrimüslimlere dayanıyordu. Osmanlı veya Safevi saray gelenekleri ile yetiştirilen bu mühtediler sadakatlerini sadece hükümdara borçluydu. Babürlü Hindistan'ında baskın bir gayrimüslim nüfusu vardı, bu nedenle böyle bir taktik geri tepmişti; Müslümanlaştırma özellikle bu dönemden itibaren Babürlü gündeminden çıktı. Yine de, Ekber'in ilk işi Babür ve Hümâyun döneminde etkin olan Orta Asya soylularının etkisini azaltmaktı. Onun arzusu çok ırklı bir soylu sınıfı sahibi olmaktı ve bu nedenle İranlıları ve Hintlileri (hem Müslümanlar hem de Hindular) yönetimine dâhil etti. Soylulara sayısal bir rütbe verildi ve maaşları bu rütbeye göre dağıtıldı. Buna ek olarak, en üst rütbeli askeri komutanlara onların altında görev yapacak bir dizi birlik tayin edildi. Bu birlikler ve komutanları Babürlü ordusunu oluşturdu. Hükümdarla en yakın ilişkisi olanlar doğrudan ona bilgi verirdi. Eyaletlerde görev yapanlar yılda bir kez saraydaki toplantıya iştirak etmek zorundaydı; başkentte hizmet edenler için bu, günde bir kezdi. Düşük rütbeliler doğrudan hizmet ettikleri soylulara rapor verdiler, böylece kralın bir piramidin tepesinde durduğu ve iktidarın ondan aşağıya doğru yayıldığı bir sistem oluşturuldu.

Ekber'in ordusunun böylesine başarılı olmasının nedenlerinden biri, birliklere her zaman ödeme yapılmasıydı, çünkü Babürlü

Devleti maddî açıdan güçlü idi. Hindistan toprak (arazi) ve altın gibi kaynaklar bakımından zengindi. Bununla birlikte, en yüksek rütbeli soylulara doğrudan nakit ödeme yapılmadı, ancak gelir elde edebilecekleri arazilere yönetici olarak atandılar. Dikkatli bir şekilde hesaplanan arazi ölçümleri ve on yıl boyunca mahsul veriminin ortalaması alınması (İlk kez Şîr Şah'ın uyguladığı bir sistem) sayesinde oldukça öngörülebilir hale gelen verimli topraklardan elde edilen gelirler, Babür hazinesi ile en yüksek rütbeli soylular arasında bölüşülürdü. Her soyluya atanan topraklar genellikle düzenli olarak değiştirildi, böylece soylular başkentten uzak bir iktidar tabanı oluşturamadılar ve imparatoru tehdit edemediler.

Ekber'in Devlet Tasavvuru

İslâm 12. yüzyılın sonlarından itibaren Kuzey-Orta Hindistan'da politik bir güçtü. Birçok alanda İslâm siyasî olarak egemen oldu ve bu dine geçiş yaygınlaştı, ancak Hint alt kıtasında böyle bir durum gerçekleşmedi. Ekber, çok etnikli soylu sınıfının ve özellikle de çok kültürlü nüfusunun desteğini sürdürmek için dini ve etnik çeşitliliği tanıması ve kabul etmesi gerektiğini fark etti. Böylece tam anlamıyla 'herkese barış' anlamına gelen ve *sulh-ı kul* olarak bilinen bir politika geliştirdi. Bu özünde, 21. yüzyılda evrensel hoşgörü dediğimiz şeyin bir ifadesiydi. Bu politika, tebaanın kendi dinlerini yaşamakta özgür oldukları anlamına geliyordu. Ayrıca, inançlarına göre değil, (İslâm inancına göre, gayrimüslimlerin normalde ek vergi ödemesi gerekiyordu) sahip oldukları veya işledikleri topraklara göre vergilendirildiler.

Ekber, *sulh-ı kul* politikasını teşvik etmeye yardımcı olması için, Hindu dini metinlerinin dili olan Sanskritçe ile yazılmış Hindu destanlarının Farsçaya çevrilmesini emretti. Farsça giderek Babür sarayının ortak dili haline geliyordu. Bu çeviri projesinin iki saiki vardı. Bunlardan ilki Ekber'in bu metinleri çevirmenin

Hindistan halkları arasındaki uyumu teşvik edeceğine inanması idi. İşin ironik kısmı iki ünlü Hindu destanı, Mahabharata ve Ramayana'yı çevirmek için el-Bedâûnî adında dindar bir Müslümanı atamasıydı. El-Bedâûnî bu onurlandırmadan çok da memnun değildi: Ekber döneminin gizli bir tarihini yazarak İslâm'a aykırı kavramlar olan antropoformik[3] tanrısal varlıklar ve çoktanrıcılıkla ilgili metinler üzerinde çalışmaktan duyduğu rahatsızlığı ve hoşnutsuzluğu dile getirdi.[4] Ekber eğitsel katkı sağlayacaklarına inandığı için, bu el yazmalarına resimler eklettirdi. 1588'de tamamlanan Ekber'in şahsi Ramayana nüshası 176 muhteşem resim içeriyordu. Diğer metinlerden elde edilen resimli sayfalar bugün dünyanın çeşitli müzelerinde yer almaktadır. Ekber'in annesini ve en az bir Müslüman soylu kişiyi daha Ramayanaları resimlendirmekle görevlendirmesi, Ekber'in resmi politikalarını geliştirmede aktif bir rol oynadığını göstermektedir.

Ekber'in Farsçayı tercih etmesinin ikinci nedeni, sarayda etnik ve dini ayrımlardan bağımsız tek bir saray diline sahip olma isteğiydi. Büyükbabası Babür Türkçe konuştu ve yazdı, ancak babası Hümâyun Farsçayı tercih etti. Bir dizi yerel Hint dili ortaya çıkıyordu, ancak bunlar dilbilgisi ve kelime dağarcığı köklü olan Farsçanın prestijine sahip değildi. Ayrıca Farsça dini metinlerin temel dili olmadığı için, hem Kuran'ın dili Arapçaya, hem de Sanskritçeye tercih edildi. Saray dilinin Farsça olmasıyla pek çok gayrimüslim öğrenci Ekber'in dünyevileşme sürecindeki okullarına girmeye ve Farsça öğrenmeye istekli hale geldi. Böylece gayrimüslimler kâtip olarak ya da düşük ilâ orta seviyede bir konumda Babürlü sarayının hizmetine girebilirlerdi.[5]

Ekber'in çok dinli, çok kültürlü, hoşgörülü bir devlet arzusu, muhtemelen kısmen kendi dinine olan gerçek ilgisinden kaynaklanmaktadır. 1562 dolaylarında Ekber, Çiştiyye tarikatından

3 İnsan biçimsel (ed.n.)

4 Adb al-Qadir ibn Muluk Shah Al-Badauni, *Muntakhab al-Tawarikh*, 3 vols, çev. W. Haig (Delhi, 1973, reprint edn), II, 378; 415.

5 Muzaffar Alam, The *Languages of Political Islam* (Delhi, 2004), 122–40.

mutasavvıf Muînüddin Hasan el-Çiştî'ye[6] bağlandı ve on yedi yıl boyunca yer yıl düzenli olarak onun Ecmîr'deki kabrini ziyaret etti. Ekber ayrıca hiçbir evladının yaşamayacağından endişe duyduğu bir dönemde oğullarının ve varislerinin doğumlarını ve hayatta kalacaklarını önceden haber veren çağdaşı bir mutasavvıf olan Selim Çiştî'nin de cazibesine kapıldı. Ekber, Şeyh Selim Çiştî'nin onuruna onun mütevazı meskeninin etrafında Fetihpûr Sikri olarak bilinen bir saray inşa etti. Müslümanlar, Hindular, Cainler, Zerdüştler ve Batı Hindistan'da (Goa) yaşayan Portekizli rahipler de dâhil olmak üzere bir dizi inanca mensup insanları dini münazaralar yaptırmak üzere buraya davet etti. Bu münazaralar genellikle ateşli tartışmalara dönüştü, ancak nihayetinde Ekber'i bu çeşitli dini geleneklerden alınan ateş ve ışığı yüceltmeyi saray törenlerine ekleme konusunda cesaretlendirdi. Ekber, genellikle zannedildiği gibi İslâm'ı asla terk etmedi, ancak kesinlikle bütün Babürlü hâkimleri arasında kabul edilmiş hükümlere en az uygun davranan oydu. Birçok insan Ekber'in *Din-i İlahî* olarak bilinen yeni bir inanç yarattığına inanmakla birlikte bu, o türden bir şey değildi. Bu Ekber'in kendisini yaşayan bir aziz olarak göstermek suretiyle en yakınındaki asillerin mutlak sadakatini temin etme girişimiydi.

1575'te özgür düşünceli Müslüman eğitimli bir ailenin oğlu olan Ebü'l-Fazl el-Allâmî saray çevresine girdi ve Ekber'in algılanma biçimini mükemmel bir imparatordan Tanrı'nın ışığıyla donatılmış yarı ilahî bir hükümdara dönüştürdü. Bu genç adam Tanrı'nın ışığına sahip bir kral tarafından iyi yönetilen bir devletin aydınlanmış bir devlet olduğunu savunan bir 12. yüzyıl mutasavvıfının aydınlatma felsefesinde eğitim almış bir ilahiyatçıydı. Ebü'l-Fazl, tarihin gerçek olaylarını Ekber'in yarı ilahî bir varlık olarak tasviriyle iç içe geçirdi, Ekber'in resmî tarihi *Ekbername*'yi yazdı. Açılış metninde Ekber'in soyu, ilahî bir ışıkla mucizevi bir şekilde gebe kalmış bir prensese dayandırılır. Yüzyıllar boyunca bu

6 ö. 1236 – tarikatın kurucusu (ed.n.)

ışık seleflerinde gizlenmiş, ancak Ekber'de tezahür etmiştir. Ebü'l-Fazl, Ekber'i sıradan ölümlülerin üzerinde sunar. Onun aydınlatılmış konumu, ilahi esine erişmesini sağlar, tebaasıyla adeta onların babasıymış gibi (antik Hint krallık mefhumu) yakın kişisel ilişki kurmasına olanak tanır ve çeşitli sosyal, etnik ve dini gruplar arasında uyumu teşvik eder. Özünde Ekber'in *sulh-i kul* siyaseti onun tamamen aydınlatılmış ve yarı-ilahi olduğunun da kanıtıydı.

Ekber'in Sanat Hamiliği

Ekber Timurluların sanata ilgisini sürdürmüştür. Babür, bahçe yaptırmaya düşkündü; oğlu Hümâyun, her ne kadar sadece Agra'da yaptırdığı bir cami bize kadar ulaşmış olsa da, bazı mimari eserler yaptırmıştı. Ekber, kısmen hâkimiyet süresinin uzunluğu ve imparatorluğun o dönemdeki istikrarı sayesinde sanat üretimine büyük önem verdi. İlgi alanları arasında halılar, şallar, çok sayıda tekstil türü, el yazmaları, mimari ve daha fazlası vardı. Ekber döneminin resimli el yazmaları ve mimarisi üzerine pek çok bilimsel çalışma mevcuttur.

Ekber, Hümâyun'un Hindistan'a beraberinde getirdiği İranlı sanatçıları devraldı ve Babürlü atölyesine birkaç Hintli sanatçı ekledi. Ekber'in sanatçıları onun uzun hâkimiyeti süresince faaliyetlerine devam ettiler. Onların ortaya koydukları eserlerin çeşitliliği muazzamdı. Özellikle hâkimiyetinin erken dönemlerinde yapılan, üslubu ve konusu birbirinden farklı iki el yazması dikkat çekicidir. Bunlardan birisi tıpkı meşhur *1001 Gece Masalları* gibi hikâye içinde hikâyelerden oluşan *Tutiname*, yani "Papağanname"dir. Resimleri bunları yapan sanatçının Hint resim sanatının parlak, göz alıcı renkleri ve belirgin çizgileri üzerine eğitim aldığını düşündürmektedir. Yüksekliği ortalama 12 cm olan bu resimler ebat olarak küçüktür. Bu küçük boyutlu kitap, bilge bir papağanın kocası bir deniz yolculuğunda bulunan genç bir kadına anlattığı hikâyelerle ilgilidir. Amaç kadının penceresinden

görmüş olduğu potansiyel sevgilisiyle buluşmak üzere gece evden çıkmasını engellemektir. Kitabın teması baştan sona kadınların kontrolü ile ilgili olup muhtemelen Ekber'in haremindeki kadınlara bir uyarı amacı güdülmüştür. Saray işlerine karışan olgun kadınlar olan Ekber'in eski sütannelerinin genç kral için karışıklık yaratması 1560'larda başlamıştı. Bu aynı zamanda Ekber'in faydalı siyasî ittifaklar sağlamak ve Babürlü Hanedanı'nın uzun ömürlülüğünü temin etmek için, önemli Hindu ve Müslüman ailelerinden genç hanımlarla evlendiği bir dönemdi.

Çok daha geniş bir el yazması projesi olan *Destan-ı Emir Hamza* 1560'lar ilâ 1570'ler boyunca on beş yıllık bir zaman zarfında üstlenildi. Projeyi İran'dan Hümâyun'la gelmiş olan iki ressam yönetti. Metnin bazıları 93 cm uzunluğuna ulaşan 1.400 büyük ölçekli resme sahip olduğu söylenmiştir. Bu çok ciltli el yazması 1739'da İran hükümdarı Nadir Şah Delhi'yi talan ettiğinde yağmalanmış ve resimlerin çoğu kaybolmuştur. Mutat olduğu üzere el yapımı kâğıt değil, kumaş üzerine yapılan bu resimler, metin genç Ekber için arkada okunurken görebilmesi için yukarıda tutuluyordu çünkü yüksek kültürüne rağmen o okumayı bilmiyordu (muhtemelen bugün disleksi tanısı koyduğumuz şeyden mustaripti). Aksiyon ve macera ile dolu olan *Destan-ı Emir Hamza*, Hz. Muhammed'in amcası Hamza'nın kötü adamlar, devler, şeytanlar, ejderhalar ve büyücülerle hayali karşılaşmalarıyla ilgilidir. Bu hikâyeler yeni gelişen imparatorluğunu takviye etmek için kendi askerî harekâtları ile meşgul olan genç krala hitap etmiş olmalıdır.

Yukarıda kaydedilen klasik Hindu destanlarının resimli tercümelerine ek olarak, Ekber klasik İran edebiyatından Babürlülerin tarihine ve menşeine odaklananlara kadar, geniş bir yelpazede başka resimli el yazmaları sipariş etti. Bu el yazmalarındaki resimler, Hint, İran ve Avrupa unsurlarını birleştirerek olgun, sade Babürlü resim tarzını geliştirildi. Avrupa sanatı ilk olarak Babürlü sarayını ziyaret eden Cizvitler tarafından tanıtıldı. Onlar,

Babürlüleri etkileyen Hıristiyanlık temalı resimler getirdiler. Rahipler, Ekber ve maiyetini Hıristiyanlaştırmayı umuyorlardı ama Babürlüler özellikle hanedanlarının ata prensesi gibi mucizevî bir şekilde hamile kalmış olan Meryem Ana'nın tasvirleri ile ilgileniyorlardı. Avrupa sanatından alınan unsurlar, sonraki iki Babürlü hükümdarının saltanatı sırasında yarı ilahî statülerini vurgulamak için hem resim hem de mimaride kullanılmıştır.

Babürlü tarihini konu alan bütün el yazmaları içerisinde en önemli olanı Ebü'l-Fazl'ın Ekber'in tarihi, *Ekbernamesi*'dir. Çoğu bilim insanı bugün Londra'da Victoria & Albert Müzesi'nde saklanan 116 resmin bu metnin 1586 ilâ 1590 yılları arasında yapılmış ve müellifin Ekber'e sunduğu nüshaya ait olduklarına inanmaktadır.[7] Resimlerin yaklaşık olarak yarısında her zaman huzurlu, karizmatik ve felâket karşısında dahi sakin betimlenen Ekber tasviri yer almaktadır. Ekber'in Racputlarla olan savaşında Çitor Kalesi'ni kazanmasının tasvir edildiği çift sayfalık bir kompozisyon buna iyi bir örnektir. Barut yanlışlıkla tutuşturulmuş, bu da büyük bir kargaşaya ve hatta ölümlere neden olmuştur. Ekber kolaylıkla seçilebilmektedir. Krallardan ziyade evliyaların ve kutsal kişilerin giydiği basit, uzun bir elbise içinde ve etrafındakilere oranla daha büyük betimlenmiştir. Diğer herkes paniğe kapılırken büyük hükümdar kararlı bir şekilde kontrolü eline almaktadır.

Tebaasının görece az bir kısmı *Ekbername*'dekiler gibi propagandacı resimleri görebilmiş olmalıdır ama mimari Ekber'in Timurlu kökenini ve sıra dışı mevkiini ortaya koymak için daha kolay görünür bir yol sağlamıştır. Babası Hümâyun için Delhi'de yaptırdığı ve 1571'de tamamlanan türbe Orta Asyalı mimarlar tarafından ve Timurlu türbelerinin plan ve görünüşüne sadık kalınarak tasarlanmıştır. Ancak kullanılan malzemeler (kırmızı kumtaşı ve beyaz mermer süslemeler) Hint geleneğine ait olup Babürlü imparatorluk mimarisinin ayırt edici özelliği haline gelecektir.

7 Abu al-Fazl ibn Mubarak, *Akbar Nama*, 3 vols, çev. Henry Beveridge (Delhi, 1977 [1902–1939], 2nd reprint edn) II: 223–35.

1571 yılında Ekber sarayı Fetihpûr Sikri'nin inşasına başladı. Burası 1585 yılında Lahor'un kuzeyindeki politik sorunların baskısı sarayın yerinin değiştirilmesini gerektirene dek onun resmi konutu olarak kaldı. Fetihpûr Sikri sarayının anıtsal cümle kapısı Ekber'in Gücerat'ı fethinin sembolü olmakla birlikte, aynı zamanda Ekber'in Şeyh Selim Çiştî'ye derin bağlılığının alenî bir ilânı idi. Çiştî'nin zarif beyaz mermer kabri hemen girişin içindedir. Fetihpûr Sikri kompleksinin bu kısmı herkesin ziyaretin açık olup Ekber'i halka sevdirmeye hizmet etmiştir. Mistiklerin kabirlerini sadece Müslümanlar değil, Hindular da ziyaret etmiştir. İşin ironik yanı, Şeyh'in kabrinin tam da Ekber'in ermişlere hürmet etmeye ilgisini yitirip bunun yerine kendisini yaşayan bir ermiş olarak göstermeye başladığı zamanlarda tamamlanmış olmasıdır.

Sarayın diğer bölümleri idari birimler için ayrılmıştı ve halkın bu kısımlara erişimi sınırlıydı. Giriş kapılarından kraliyet girişi iki oyma fil ile dikkat çeker. Hindistan'da filler uzun zamandan beri kraliyet bineği olarak görülürdü. Ekber, sadece bilge ve akıllı kişiler tarafından idare edilebildiklerine inandığı için, fillere özel bir önem atfederdi. Victoria & Albert Müzesi'ndeki Ekbername'de yer alınan çift sayfalık bir kompozisyonda gösterildiği gibi Ekber, on sekiz yaşındayken, Ebü'l-Fazl'ın ifadesiyle 'aslan yüreklilerin ödünü patlatan'[5] hırçın bir file binmiş ve hiç zarar görmemişti. Fil dengesiz bir tombaz köprünün üzerinden geçerek kargaşaya neden olmuştu. Resmin gösterdiği üzere, hükümdarın böyle bir canavara binme yeteneği ve zarar görmeden hayatta kalması, Tanrı'nın ondan hoşnutluğunun bir işaretiydi.

Fetihpûr Sikri sarayında Ekber'in *Charokha-i darshan*[8] olarak bilinen halka açık izleme penceresi de vardı. Bu pencere özellikle imparatorun aydınlanmış mevkiine işaret ederken, Babürlü idarî kurumlarından birini de eşit ölçüde aydınlatır. Ekber, her sabah

8 Hint felsefesi ve dininde "darshan" Tanrının insanlara görünüp özellikle soylu kişiyi kutsamasıdır. "Charokha darshan" ise Ortaçağda hükümdarının günlük darshan uygulamasının yerine getirmek için sarayının balkonu ya da penceresine çıkmasıdır. (ç.n.)

dış duvarda bulunan ortak pencerede kendini gösterir, böylece tebaasından herkes onu görebilirdi. Bu uygulamada hükümdarların tebaaları için erişilebilir olması yönündeki İslâmî kavram, hayırlı görüş duygusu içinde seyretmek şeklindeki Hindû *darshan* pratiği ile birleştirilmiştir. Ekber'in penceredeki görünümü Hindu tanrılarının inananlarına kendilerini gösterme tarzı ile paralellik gösterir. Bir Hindu tapınağında inananlar tanrıların kendilerini açığa çıkarmasını beklemek üzere toplanırlar. Büyük bir beklenti ile kapalı perdenin önünde dururlar. Perde açıldığında inananların *darshan*'ı vardır yani tanrıların suretlerini görürler. Ekber penceresine yerleştiğinde çocuklarına aydınlanmış bir baba ve takipçilerine ruhani bir efendiyi temsil ediyordu. İmparator, tanrı ve ermiş tek bir görünüşte birleşiyor, muktedir ve mukaddes arasındaki rolü görsel açıdan bulanıklaşıyordu.

Cihangir (hük.1605–27) ve Şah Cihan (hük.1628–58)

1600'de Ekber'in oğlu, geleceğin Cihangir'i Selim isyan etti ve Ekber'in başkenti olan Agra'dan yaklaşık 500 km uzaklıktaki Allahabad'da muhalif bir saray kurdu. Bu hamle Babürlü otoritesinin istikrarını çok az sarsabildi. 1605'te Ekber'in ölümünden hemen önce hükümdar ve oğlu uzlaştı ve Selim tahta çıktı. "Dinin Işığı ile Dünyayı Ele Geçiren Savaşçı Hükümdar Muhammed" olarak tercüme edilebilecek *Nûreddîn Muhammed Cihângîr Gazi* unvanlarını aldı. Pek seçkin bir askerî komutan olmayan Cihangir, seferlerini oğullarına, özellikle de geleceğin Şah Cihan'ı Hürrem'e emanet etti. Cihângîr'in saltanatının en önemli askerî harekâtlarına Hürrem komuta etti. Racputlar arasındaki en inatçı halk olan Udaipur'daki Sisodiyaları[9] Babürlü otoritesini kabul etmek zorunda bıraktı ve her ne kadar Dekken'deki bölgeler üzerinde sürekli otoriteyi sürdürmek zor olsa da Babürlü hâkimiyetini güneyde Dekken'e kadar genişletebildi.

9 Purana metinlerine göre en eski Hindu hanedanı olup Ikshvaku olarak da adlandırılan Suryavanshi Hanedanı'na ait bir Racput klanıdır. (ç.n.)

Cihângîr yönetimindeki iki olay, sonraki yöneticilerin hükümdarlığında ciddi tepkilere yol açacaktır. Bunlardan birincisi, Cihângîr'in Sih dininin beşinci gurusu Arcun'u idam etmesi idi. Sihizm 15. yüzyılda İslâm ve Hinduizm'in bir birleşimi olarak kurulmuştu ve genellikle Delhi'nin kuzeyinde Pencap olarak bilinen bir bölgede yoğunlaşmıştı. Cihângîr büyük ölçüde Ekber'in hoşgörülü dini politikalarını izlediği için, Arcun'un idamı dini sebepli değildi. Arcun, varislik konusunda Selim'in oğluna açıkça destek vermişti, ancak Cihângîr bunu yönetimine bir tehdit olarak algıladı. Arcun'un ölümü, Babürlülerin ve Sihlerin gittikçe birbirlerine düşman olmalarına, Sihlerin militarizminin artmasına yol açtı.

İkinci olay ise hükümdarın önde gelen bir Müslüman din âlimi olan Şeyh Ahmed Sirhindi'yi (1564-1624) hapsetmesiydi. Sirhindi, Müslümanların hayatlarının her alanını nasıl yaşaması gerektiğini belirleyen İslâm hukuku olan şeriatı dikkate almayan Babürlü din siyasetini açıkça eleştiriyordu. Altkıtaya yayılan pek çok mektup yazmış olduğu için Sirhindi'nin görüşleri iyi biliniyordu. Etkisi ölümünden sonra devam etti ve nihayet Babürlülerin daha muhafazakâr bir İslâmî tutum benimsemelerine neden oldu.

Hâlihazırda birkaç hanımı olan Cihângîr, 1611'de otuzlu yaşlarında İran asıllı bir dul bir kadınla evlendi. 17. yüzyıl Hindistan'ında otuzlu yaşlardaki bir kadının evlenme yaşının geçmiş olduğu düşünülüyor idiyse de, bu hanım son derece zekiydi ve çok güzel olmasıyla meşhurdu. Ekber'in hükümdarlığının başlarında entrikacı saray kadınlarıyla olan sıkıntılarına rağmen, Babürlü Hindistan'ında kadınlar büyük öneme sahipti. Ekber, devlet meselelerini sık sık kendi annesine danışır, ona çok büyük saygı duyardı. Sarayın kadınları büyük korunaklı bir haremde yaşıyordu. Orada, erkeklerin kendi taraflarında yaptıkları aynı etkinlikleri ve eğlenceleri yapabiliyorlardı ancak sanatçılar, hikâye anlatıcıları, natırlar, eğitimciler vb. hepsi kadındı. Genel kanının aksine, kadınlar haremde dört duvar arasında kalmadılar. Av gezileri dâhil olmak üzere, saray faaliyetlerine katıldılar.

Cihângîr'in İranlı eşi hızla gözdesi oldu ve Cihângîr ona "Dünya'nın Işığı" anlamına gelen *Nur Cihan* unvanını verdi. Nur Cihan'ın babası Babürlü maliye işlerini yürüten divanın başındaydı, erkek kardeşi ise sarayda büyük yetki sahibi bir mevkideydi. Cihângîr, hatıratı Cihângîrname'de zekâsını, hükümdara sevgisini ve silah kullanma becerisini belirterek, birkaç kez eşinden söz eder. Cihângîr şöyle yazmıştır:

> ... öncü birlik dört aslanı köşeye sıkıştırdı. Onları avlamak için harem hanımlarıyla yola çıktım. Aslanlar göründüğünde, Nur Cihan Begüm, 'Emrederseniz aslanları vuracağım' dedi. 'Öyle olsun' dedim ve göz açıp kapayıncaya kadar dört aslanı altı atışta vurdu. Şimdiye kadar böyle bir nişancılık görülmemişti... Bu tür nişancılık için ödül olarak, bin eşrefî[10] ve bir çift inci ve yüz bin rupi değerinde bir elmas verdim.[11]

Hükümdar Nur Cihan'a devlet işleri konusunda danışırdı ve özellikle Cihângîr'in sağlığı aşırı içki içtiğinden bozulmaya başladığında, kendi başına önemli bir güç haline geldi. Sıra dışı bir şekilde onun adına paralar basıldı, sarayda varlığını duyurmak için nevbetler çalındı. Cihângîr'in askerî bakımdan yetenekli oğlu Hürrem, hükümdarın tercih ettiği varisti, ancak 1619 dolaylarında Nur Cihan, Hürrem'in onun kuklası olmayacağını idrak ederek başka bir oğlun varis olması için baskı yapmaya başladı. Bu oğulun kendisinin ilk evliliğinden olan kızıyla evlenmesini tertipledi. Sonuç olarak Hürrem isyan etti, ancak birkaç yıl sonra babasının otoritesini bir kez daha kabul etti. Cihângîr, 1627'de öldükten sonra, şehzadeler arasında uzun soluklu bir taht mücadelesi başladı. Mücadeleyi saraydaki güçlü hizipler tarafından desteklenen Hürrem kazandı. 1628'de, babasının başarılı bir

10 Orta ve Güney Asya'daki Müslüman hanedanların kullandığı iki mohur (altın para) değerindeki madeni paradır. (ç.n.)

11 Nur al-Din Muhammad Jahangir, *The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India*, çev. and ed. Wheeler M. Thackston (Washington, DC and New York, 1999), 219.

askerî harekâtın ardından kendisine vermiş olduğu *Şah Cihan*, yani "Dünyanın Kralı" unvanı ile tahta çıktı.

Şah Cihan, Timurlu soyundan gelmesi ile son derece gurur duyuyordu ve Timur tarafından kullanılan *Şehâbeddin* unvanını da benimsedi. Bu rolü son derece ciddiye almış olsa gerektir ki, herhangi bir selefinden çok daha fazla cami yaptırdı, Ramazan ayına denk gelen savaşta bile oruç tuttu, Şeyh Muînüddin el-Çiştî'nin Ecmîr'deki dergâhını düzenli olarak ziyaret etti. Şah Cihan ayrıca bazı yeni Hindu tapınaklarının inşasını yasakladı ve bazı eski tapınakları da yıktı. Bununla birlikte, İslâm ve Hinduizm'in ortak yönleri olduğunu iddia eden bir mutasavvıf olan oğlu Dârâ Şükûh'a verdiği destek, Şah Cihan'ın gerçekte halka sunmaya çalıştığı imajı kadar mütedeyyin olmadığını düşündürmektedir. Önceki Babürlü hükümdarlarının kişilikleri takındıkları tavırlarda açıkça görünürdü ancak aynı durum Şah Cihan için geçerli değildir. Onun hakkında sadece mesafeli bir hükümdarın resmî tasvirlerine sahibiz.

Şah Cihan'ın otuz yıllık hâkimiyeti, Ekber zamanında dahi eşi görülmemiş bir refah ve zenginlik algısıyla dikkati çeker. Her ne kadar Dekken 18. yüzyılın başlarına kadar bir sorun olmaya devam ettiyse de askerî harekât, Dekken'deki Babürlü otoritesini istikrara kavuşturmak ve artırmak için daha fazla çaba içeriyordu. Şah Cihan, Babürlü topraklarını Batı Afganistan ve Orta Asya'nın Timurlu ülkelerine kadar genişletmeye hevesliydi, ancak bu yöndeki çabaları sonuçsuz kaldı. Kısmen Babürlülerden bağımsızlıklarını kazanmak isteyen bağlı liderlerden kaynaklanan iç karışıklıklar vardı ancak bunlar görece kolaylıkla çözüme kavuşturuldu. Safevî İran'ından ayrılan İranlılar lütuf görürken, Babürlü idari sistemine Ekber ve Cihangir'in zamanlarındakinden çok daha az yüksek rütbeli Hindu dâhil edildi. Bu gelişmelerin yanı sıra Şah Cihan, Ekber'in soylu sınıfı teşkilatlandırmasında değişiklikler yaptı. Sistem içerisinden görev yapan adamların sayısındaki artışa bağlı olarak ücret yelpazesi düzenlenen pahalılığa

yol açan yeni kademeleri kapsayacak şekilde ayarlandı ve soyluların daha az asker sağlaması gerekti.

1657'de Şah Cihan hastalandı. Birçok kişi hükümdarın öleceğine ve oğulları arasında bir taht kavgasının başlayacağına inanıyordu. Aslında Şah Cihan iyileşti, fakat o zaman da hükümdarın üçüncü oğlu Evrengzîb, Babürlü taht iddiacılığında bulundu ve babasını 1658'den 1666'da ölümüne kadar Agra'daki kalesine hapsetti.

Cihangir ve Şah Cihan Dönemlerinde Sanat

Bu iki Babürlü hükümdar sürekli zarif imparatorluk imajı sundukları için, dönemlerinde sanat hamiliği artan bir önem kazanmıştır. Resim sanatı genellikle ikonografik açıdan sembolik anlamlarla dolu imparatorluk imajı üzerine odaklanırken, yapılar daha şatafatlı hale geldi.

Cihangir'in hatıratında mimariden çokça söz etmesi, onun için mimarinin ayrı bir öneme sahip olduğunu düşündürür. Ancak onun inşa ettirdiği yapıların çoğu daha sonra, yerlerine kendi yapılarını inşa ettiren halefi Cihan Şah tarafından yıkılmıştır. Bugün Cihangir en çok, hatıratında değindiği, resim sanatını himayesiyle hatırlanmaktadır. En sevdiği sanatçılara "Nadirü'z-Zaman" ve "Çağın Mucizesi" gibi unvanlar verdi ve sanat erbabı olarak takdir etti:

"Resimden o kadar zevk alıyorum ki, yapan sanatçının adı bana söylenmese dahi geçmiş ya da şimdiki sanatçılardan, eseri bana gösterildiğinde kimin yaptığını hemen tanıyamayacağım hiç kimse yoktur. Birkaç figürü içeren bir resim olsa ve her bir yüzü başka bir usta yapmış olsa, hangi yüzü kimin yaptığını söyleyebilirim. Eğer tek bir resimde gözleri ve kaşları farklı ustalar yapsa, yüzü kimin çizip gözü ve kaşı kimin yaptığını anlayabilirim."[12]

Ekber döneminde birçok resimli el yazması üretildi, ancak Cihangir, muhteşem hat örneklerinin birbirini izlediği tek

12 Nur al-Din Muhammad Jahangir, *The Jahangirnama*, 268.

sayfa resimlerden oluşan albümleri tercih etti. *Ekbername*'deki çoğu resim Ekber'in askerî zaferlerine, sıra dışı kahramanlıklarına odaklanıyordu. Ama *Cihangirname*'dekiler[13] apayrıdır. Bazıları Cihangir'i tahtında otururken, ya da haremindeki hanımlarla birlikte bir Hindu festivalini kutlarken tasvir etmektedir. Diğerleri ona sunulan nadir hayvanların, örneğin bir hindi ve bir zebranın portreleridir. Cihangir, Cihangirname'de resmedilen hayvanları, özellikle de hindiyi, "resmini çizdiğini, böylece onun bahsini duyanların şaşkınlığının onu görünce artacağını" yazarak detaylı olarak tasvir eder.[14]

İnsan, hayvan ve kuş portrelerine ek olarak, Cihangir'in sanatçıları bir dizi alegorik[15] resim de yaptılar. Bunlar arasında Ecmîrli Muînüddin el-Çiştî'nin bir küre tutan Cihangir'e Timurlu tacını verdiği iki sayfalık bir tasvir de yer alır. 17. Yüzyıla gelindiğinde Hint nüfusunun büyük çoğunluğu tarafından hürmet edilen Muînüddin Hasan el-Çiştî tarikatına mensup mutasavvıfların desteklenmesi Babürlü Hanedanı'nın meşruiyetini tasdik etti. Şah Cihan ve kızı Ecmîr'de Hindistan'ın en popüler Sufi türbesinde zarif beyaz mermer binalar inşa ettirerek bu tasavvuru tamamen desteklediler.

Cihangir'in usta sanatçıları tarafından yapılan diğer resimler onun "meşhur biraderim" dediği Safevî hükümdarı I. Abbas ile süregelen rekabetini göstermektedir.[16] İki hükümdar mektuplaşıyor ve birbirlerini bastırmaya çalıştıkları hediyeler gönderiyorlardı. Safeviler, Hümâyun'un Hindistan'dan sürüldüğü en zor dönemlerinde Babürlüleri koruma altına almış oldukları için, Cihangir'in konumu garip bir durumdu. Her iki hükümdar da Kandahar'da hâkimiyet iddiasında bulundu ancak Babürlüler genellikle şehri Safevîlere kaybettiler. Cihangir'in Safevî biraderine denk, hatta belki de ondan daha önemli görülme arzusu,

13 Tüzük-i Cihangiri. (ç.n.)

14 Nur al-Din Muhammad Jahangir, *The Jahangirnama*, 133.

15 Kişinin yaşamı ve davranışlarını anlatan sembolik ifadelerin kullanılması. (ç.n.)

16 Nur al-Din Muhammad Jahangir, *The Jahangirnama*, 383.

muhtemelen, bugün her ikisi de Washington DC'deki Freer Sanat Galerisi'nde yer alan iki esere ilham kaynağı olmuştur. Bunlardan birinde, şahsen hiç tanışmayan iki hükümdar, üzerinde ve altında her ikisinin de kendi devletlerinde adalet ve barış dağıtan krallar olduğunu gösteren Farsça şiirlerin bulunduğu bir tahtta birlikte otururlar.[17] Bir yazıta göre Cihangir'in bir rüyasına karşılık olarak yapılan ikinci resimde hükümdarlar tamamen eşit değildirler.[18] İki hükümdar yerkürenin üzerinde ayakta durur ve birbirlerine sarılırlar fakat Cihangir güçlü bir aslanın üzerinde, uysal bir kuzu üzerindeki Şah Abbas'tan daha uzun betimlenmiştir. Yerküre haritasında aslan Hindistan ve İran üzerinde uzanırken, kuzu Akdeniz'in üzerindedir. Her iki hükümdarın da başlarının arkasını kapsayan muazzam bir hale, Avrupa tarzı iki melek tarafından sırtlanmıştır.

Ekber döneminde saray ileri gelenleri, diğer figürlere oranla daha büyük tasvir edildiler. Önce Cihangir, ardından da Şah Cihan zamanlarında saray mensuplarının tasvirlerinin genellikle haleleri bulunup (görüntü tahrife daha az müsait olduğundan) profilden resmedildiler. Sıklıkla kralı taçlandıran ya da halesini taşıyan küçük melekler yer alır.[19] Şah Cihan'ın resimlerinde genellikle hükümdarın tahtının altında, onun dini meselelere alakasını göstermek için mukaddes kişiler ya da adaleti yerine getirdiğini belirtmek için barış içinde bir arada bulunan bir aslan ve bir kuzu bulunur. Hükümdarların dünya küresi üzerinde durduğunu gösteren müşterek tertip, her ikisinin adlarının görsel betimlemesidir (Cihangir "Dünya Fatihi" ve Şah Cihan "Dünyanın Yöneticisi" anlamına gelir).

Şah Cihan faal bir resim hamisi idi; onun yaptırdığı eserler arasında şehzadelik dönemi ve hükümdarlığının ilk on yılının görkemli bir resimli vakayinamesi de bulunmaktadır. Yine

17 Bu tasvir için bkz.: Nur al-Din Muhammad Jahangir, *The Jahangirnama*, 477.

18 Bu ibare Nur al-Din Muhammad Jahangir'in *The Jahangirnama* eseri sayfa 477-78'de bulunur.

19 Ebba Koch, *Mughal Art and Imperial Ideology* (New Delhi, 2001), 138.

de en çok üretken mimari hamiliği ile meşhurdur. Onun geniş yelpazedeki imar faaliyetleri babası için yaptırdığı türbeden av köşküne, saraylara, bahçelere ve camilere uzanmaktadır. Bugün onun en önemli eseri 1631'de on dördüncü çocuğunu dünyaya getirirken ölen, Nur Cihan'ın yeğeni olan gözde hanımı Mümtaz Mahal için yaptırdığı *Tac Mahal*'dir.[20] Muhtemelen aynı zamanda Şah Cihan'ın kendi türbesi de olması planlanmıştır. Tac Mahal'in resmî adı *Merkad-ı Münevver* [Aydınlık Kabir], Medine'deki Hz. Muhammed'in kabri için kullanılanla aynıdır. Böylece Şah Cihan, Müslümanların gözünde insanlara örnek teşkil eden Peygamber'e benzemek suretiyle, İslâm ilâhiyatı mefhumu olan "Kusursuz İnsan" şeklinde gösteriyordu.

Kanalları ve yansıtma havuzuyla iki bahçe içerisinde yer alan bu muazzam türbe bugün Hindistan'ı ziyaret eden hemen hemen her turistin gezi programında yer almakla birlikte, yapıldığı zaman (1632-48) geniş Hint toplumunda küçük bir etki yapmış olması muhtemel özel bir anıttı. Şah Cihan'ın Ecmîr'deki Muînüddin el-Çiştî'nin mühim dergâhına eklediği beyaz mermer cami ve yüksek girişler ile 1650'lerde Delhi'de yaptırdığı muazzam Cuma Camii Hindistan'ın sıradan Müslümanları tarafından muhtemelen daha fazla takdir edilmiş olmalıdır.

Bu camiler elbette dinî yapılar olmakla birlikte, siyasi yahut hanedana ilişkin manaları olmadığını düşünmek yanlıştır. Ecmîr'deki cami Şah Cihan'ın tahta çıkmadan önce Chittor/Udaipur'un Sisodiya Racput'larına karşı kazandığı zaferin anısına yapılmıştı. Delhi'deki büyük Cemaat Camisi, onun Safevî 'biraderi' I. Şah Abbas'ın Isfahan'da inşa ettiği görkemli camilere ve ayrıca İstanbul ve Edirne'yi süsleyen Osmanlı camilerine görsel bir yanıt olarak düşünülmüş olmalıdır. Şah Cihan'ın camisinin kendi adını ve Babürlü Hanedanı'nı yüceltme amacını güttüğü, ön cephe boyunca devam eden kitabe kaplamalarında açıkça

20 Ebbsa Koch, *The Complete Taj Mahal and the Riverfront Gardens of Agra* (London, 2006).

belirtilmiştir. Bu kitabelerin harfleri Kuran'dan Arapça ayetler olduğu intibaını uyandıracak şekilde yazılmış olsa da, bunlar aslında Şah Cihan'ı öven Farsça methiyelerdir.

Şah Cihan'ın 1639 ilâ 1648 arasında inşa ettirdiği, "Şah Cihan'ın İkametgâhı" anlamına gelen Şahcihanabad şehrinin merkezini, şehrin en yüksek tepesine inşa edilen Delhi Camii, teşkil ediyordu. Surlarla kuşatılan şehir kanallar, sayısız bahçe, seyyahlar için muazzam bir kervansaray ve Dünyanın Kralı'na yakışır bir saraydan oluşuyordu. Saray, büyük bir nehrin yanında duruyordu ve beyaz mermer odaları sadece Şah Cihan ve yakın ailesinin kullanımı için tasarlanmıştı. Soylular hükümdarı dinlemek için "Halkın Huzura Kabulü" bölümünde toplanacaktı. En yüksek rütbedekiler, Şah Cihan'ın Charokha[21] olarak bilinen yükseltilmiş tahtına en yakın yerde duracaktı. Bu taht, huzurda bulunanlar tarafından anlaşılmış olması gereken sembolik betimlemelerle doluydu. Kavisli bir çatıyı destekleyen kıvrımlı korkuluklu sütunları, kutsal kişiler ve kraliyet mensuplarını gösteren Avrupa resimlerinden örnek alınmış olup sembolik açıdan tahtındaki Şah Cihan'ı yarı ilahî bir dünya hâkimi olarak gösteriyordu.

Sarayı ve camiyi Şah Cihan yaptırmış olmakla birlikte, sarayındaki pek çok kadın, şehri bahçeler, hanlar ve daha küçük camilerle güzelleştirmekten sorumluydu. Bu yeni bir gelenek değildi. Önceki Babürlü hatun ve hükümdar kızları da, Hümâyun ve Ekber dönemlerinde Lahor, Agra ve Delhi gibi diğer Babürlü şehirlerinin gelişmesinden sorumlu olmuşlardı. Cihangir döneminde Nur Cihan, Agra'yı bahçelerle süsledi ve tüccarların dinlenebilmesi ve vergilerin toplanabilmesi için büyük yollar boyunca kervansaraylar inşa etti. Agra'daki kervansaray günümüze gelemediyse de Delhi-Lahor yolundaki *Nur Mahal* kervansarayı olarak bilinen muhteşem yapı günümüze kadar ulaşmıştır. Çağdaş Avrupalı gezginler, onun bu yapıyı gelecek nesiller tarafından hatırlanmak için yaptırdığını iddia ederler.

21 Özellikle Racastan bölgesinde dışa doğru çıkıntılı balkona verilen isimdir. (ç.n.)

Bununla birlikte Nur Cihan'ın en önemli projesi, Agra'da İtimâdü'd-Devle türbesi olarak bilinen ebeveyni için yaptırdığı türbedir. Türbe beyaz mermerden yapılmış olup yarı kıymetli taşlarla bezenmiştir. Selvi ağaçları, meyve, şarap kapları ve soyutlanmış çiçekleri tasvir eden zarif kakma tasarımlar, cennet metaforları olarak tasarlanmış ve türbe yapısı güzel bir bahçeye yerleştirilmiştir.

Evrengzîb (1658–1707) ve Sonraki Babürlüler (1707-1858)

Tarih, altıncı Babürlü hükümdarı Evrengzîb'in uzun hâkimiyetini onun aleyhine değerlendirme eğilimindedir. Evrengzîb genellikle önceki özgürlükçü ve güçlü Babürlü İmparatorluğu'nun düşüşe geçmesinden sorumlu fanatik bir Sünnî Müslüman olarak değerlendirilir. Evrengzîb'in kişisel olarak dini geleneklere öncüllerinden daha sadık olduğu ve onun şeriata bağlı kalma arzusu açıktır. Örneğin, sarayda altından işlenmiş kumaş giymeyi yasakladı, ancak kendisini zengin ve güçlü bir lider olarak göstermezse itibarını ve hatta ona itaat edenleri kaybedeceğini fark etti. Yine de İslâmî olmayan geleneklerden geldiğini düşündüğü, pencereden halkın huzuruna çıkmayı bıraktı. Ayrıca önceki Babürlü uygulamalarından saray sanatçıları ve müzisyenleri istihdam etmeyi de bıraktı. Bununla birlikte Evrengzîb'in şeriata bağlılığını alenen gösterme gerekçesinin, şeriata pek de uygun olmayan bir şekilde babasını hapsetmiş olmasının telafisini amaçlaması da muhtemeldir. Ekber tarafından terk edilmiş olan gayrimüslimlere vergi yüklemeyi yeniden getirmiştir ki, bu durum ekonomik yükleri artanlar arasında onun pek sevilmemesine yol açmıştır – bu da halkının büyük kısmına karşılık geliyordu.

Bununla birlikte Evrengzîb'in dini siyaseti genellikle düşünüldüğü kadar keskin değildir. Bazı Hindu tapınaklarını yıkmıştır ama bu sadakatsiz asillere misilleme amaçlı siyasi bir harekettir. Evrengzîb'in hâkimiyetinin ilk yıllarında esas kültürel faaliyet cami

inşasıdır. Lahor'da büyüklüğü Şah Cihan'ın Delhi Camii'ni fazlasıyla aşan bir cami yaptırmıştır.

Babürlüler, Ekber zamanından beri Hindistan'ın güneyindeki Dekken'i fethetmeye çalışıyorlardı. Elde ettikleri başarı genellikle geçiciydi, ama güneyi zapt etmek Evrengizb için bir saplantı haline geldi. Onun hâkimiyeti boyunca Dekken'deki sorunlar, Babürlü ordusuna rahat yüzü göstermedi. İlk problem, gerilla savaşı taktiklerinde usta olan ve bu yüzden ağır ve yavaş hareket eden Babürlü kuvvetlerine karşı taktiksel hareketlilik üstünlüğü sağlayan isyancı Maratalar idi. Bu, Batı-Hindistan merkezli Sivâcî için zaferle sona erdi. Sîvâcî 1680'de öldü, ancak oğlu Sembhâcî ve halefleri Babürlü ordusuna zarar vermeye devam etti. 1681'de Evrengzîb ikametini Dekken'e kaydırdı, böylece güney Hindistan'ı imparatorluk ilgisinden mahrum bıraktıysa da bu hareket ona güneyde belirgin bir hâkimiyet sağladı.

İlk sorunları, onlara ağır ve yavaş hareket eden Babür kuvvetlerine karşı taktiksel hareketlilik sağlayan gerilla savaşı taktiklerinde üstün olan isyancı Maratha ile ilgiliydi.

Evrengzîb 1707'de vefat ettiğinde Babürlü Devleti neredeyse tüm alt kıtayı[22] kapsıyordu. Dolayısıyla devletin genişliği Ekber'in saltanatının sonunda ulaştığı sınırlarla aynı idi. Aslında altta yatan durum biraz farklıydı. Ekber, haleflerine güçlü, istikrarlı bir devletin temellerini attı, ancak Evrengzîb öldüğünde, imparatorluk Dekken'deki aralıksız devam eden savaşın yanı sıra kuzey ve batı Hindistan'daki ayaklanmalardan dolayı da zayıfladı. Sonuç olarak, devlet ciddi malî sıkıntılar içerisindeydi. Ekber'in kurduğu düzen, savaş baskısı, şişirilmiş soylu sınıfı ve artık yeterince verimli toprak bulunmaması gerekçeleriyle krize sürüklendi. Bunun sonucunda soylular arasında hizipçilik arttı ve soyluların geniş imparatorluk ailesinin sadık bir üyesi olduğu anlayışı yok oldu. Kendisi için artık herkes soyluydu.

22 "Alt kıta" olarak Hindistan kastedilmektedir. (ç.n.)

Evrengzîb'in 1707 yılındaki ölümünden sonra Babürlü İmparatorluğu, en azından resmi olarak, 150 yıl daha ayakta kaldı. İngilizler, *Hint İsyanı* ya da *Birinci Bağımsızlık Savaşı* olarak bilinen Hindistanlı askerlerin direnişinin gönülsüz lideri haline geldikten sonra 1858'de son Babürlü hükümdarını tutuklayıp sürgüne gönderdiler.

Şah Âlem Bahadır 1707'de Evrengzîb'in yerine geçti. Ancak devam eden siyasî kargaşa onun taç giydikten sonra eski Babürlü başkenti Delhi'ye girmesine engel oldu. 1712'de şehir yeniden Babürlü imparatorluk ikametgâhı oldu ise de, imparatorluk malî problemlerden, siyasi entrikalardan, yönetim için yeterince hazır olmayan yöneticilerden ve istilalardan ciddi şekilde zarar görmeye devam etti. Bizzat Delhi, 1739'da Pers hükümdarı Nadir Şah ve 1750'lerde Hindistan'a dört kez giren Afgan Abdül Dürrânî tarafından yağmalandı. Aslında Delhi giderek savunmasız kalırken, aynı zamanda neredeyse Babürlü İmparatorluğu'nun elindeki tek şey haline geldi. Murshidabad, Avadh ve Haydarabad'ın Şiî yerli yöneticileri kendi hanedan devletlerini kurarken, Cat, Maratha, Sih ve Hindu yöneticileri bağımsızlıklarını ilan ederek tek bir imparatorluktan çok sayıda krallıklar çıkardılar. 18. yüzyılda, ticarî hakları için Güney Asya'ya gelmiş olan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, alt kıtanın çoğunda bölgesel bir yönetici olarak idare alanlarını art arda genişletti.

Her ne kadar Babürlü İmparatorluğu 18. yüzyılda malî sıkıntılar içinde idiyse de, bu bütün bireylerin eşit olarak etkilendiği anlamına gelmez. Daha doğrusu, soyluların yükselen tüccar sınıfından daha fakir olabileceği bir durumla karşılaşıyoruz. Ticaret ve imalat büyümeye devam etti. Hindistan ve yurt dışında talep gören ürünlerin hammaddeleri, sadece Babürlü İmparatorluğu boyunca değil, eski topraklarında da nakledildi. Dekken'de yetiştirilen pamuk, güneydoğudaki Koromandal sahiline veya batıdaki Gucerat'a dokunmak, boyanmak ve/veya basılmak üzere sevk edildi. Bengal'den gelen ham ipek, işçilerin çok rağbet ettiği

dokuma kumaşlar batı Hindistan'a taşındı. Bu ürünlerin bazıları dâhilî olarak tüketilirken, diğerleri Güneydoğu Asya ve Avrupa'ya ihraç edildi. Çeşitli Avrupa ülkelerinden ticaret şirketleri ülkeye girmeye çalışıyorlardı ve Hintli tüccarlar zaman zaman kazançlı iş şartlarının dışında bırakılıyordu.

Zenginlik dağılımının değişimi sanatı himaye biçimlerinin de değişimini getirdi. Babürlü Hindistanı'nda pek çok sanatçı, zanaatkâr ve edebî şahsiyet, gelişip genişleyen doğuda Avadh veya batıda Racput eyaletleri gibi varis devletlerde daha kazançlı istihdam için Delhi'den ayrıldı. Ancak bu Delhi'deki sanatsal üretimin durduğu anlamına gelmez. Birçok cami, türbe kompleksi, konak ve bahçe inşasına devam edildi, ancak hem ölçülerde hem de malzemelerde değişiklik oldu. Mimari projeler artık dikkate değer ölçüde küçüktü ve mermer, hatta kırmızı kum taşı gibi pahalı malzemeler yerini büyük ölçüde alçı ve tuğlaya bırakıtı. Hamilerin kimliği de değişti. Hanedan imar faaliyetlerini tümden bırakmadı ama onların himayesi daha ziyade (Ecmîr artık imparatorluk toprakları dâhilinde olmadığından) Delhi'deki Çiştî ermişlerin türbelerine yönelikti. Artık bağımsız bahçelerde değil, neredeyse her zaman ermişlerin türbelerinde yer alan hanedan türbeleri dahi açık mermer bir kafesle çevrelenmiş basit mermerden yapılıyordu. Bu devletin ekonomik durumu kadar artan dindarlığın da bir yansımasıydı. 18. yüzyıl boyunca bir dizi soylu ve eşleri küçük camiler yaptırmaya devam ettiler, ancak 19. yüzyılda tüccarlar, hatta bir sütçü dahi kendi şahsî dini binasını ve kitabesini yaptırabilecek zenginlikteydi.

Babürlü varisi devletler çok çeşitli koşulları tecrübe ettiler. Bunların pek çoğu Babürlüleri güç ve kültür sembollerinin sofistike kullanımının bir modeli olarak görmektedir. Babürlüler Sünnî olmakla birlikte bu durum Şii Müslüman hâkimler için de geçerlidir. İngilizler dahi, 1858'de Babürlü Hanedanı'na son verdikten sonra hem Hindistan hem İngiltere'de kendi saray uygulamalarına Babürlü törenlerinden unsurlar katmıştır. Babürlülerin

varlığı sona erdikten çok sonra, müthiş güçleri, zenginlikleri ve başarılarını sanat ve mimari yoluyla sergileme yetenekleri, haleflerinin anılarında büyük ölçüde canlı kaldı.

17. yüzyıldaki güçlerinin zirvesinde, Babürlüler, Hint yarımadasının çoğuna hükmetti. Onlar uluslararası komşu ve rakipleri olan İran'daki Safevileri ve Türkiye'deki Osmanlılar ile kültürel başarıların yanı sıra askeri güçleriyle de rekabet edebilecek olağanüstü zenginliğe ulaştılar. Babürlü Hindistan'ının tam nüfusunu bilmek imkânsızdır, ancak muhtemelen yaklaşık 100 milyondu ve bu da onları Safevi veya Osmanlı imparatorluklarından kat be kat büyük yapıyordu. Babürlü Hindistan'ı arazi, doğal kaynaklar ve dikkate değer kaynaklarını idare edebilecek insan gücü açısından zengindi. Çoğunlukla ‹mogul' olarak yazılan Babürlü isminin bu yüzyılda hâlâ yönlendirip kontrol etmek için sıra dışı güce sahip olan birini belirtmek için kullanılması şaşırtıcı mı?

YEDİNCİ BÖLÜM

Japonya: Meiji Restorasyonu 1868-1945

ELISE KURASHIGE TIPTON
Çeviri: YASİN TEKİN

Japon İmparatorluğu bu kitaptaki diğer Asya imparatorluklarına nazaran kısa ömürlü olup 1895'teki ilk toprak kazanımlarından 1945'teki koşulsuz teslimiyetine kadar sadece 50 yıl yaşamıştır. Buna karşın, imparatorluk en geniş sınırlarına eriştiği İkinci Dünya Savaşı sürecinde Kore, Tayvan, Mikronezya ile Güneydoğu Asya'daki eski İngiliz ve Hollanda kolonilerini işgal edip Mançurya, Orta ve Doğu Çin ile Fransız Çinhindi üzerinde *de facto* kontrol tesis ederek Kuzeydoğu ve Güneydoğu Asya'nın büyük bir kısmına yayılmıştır. En çarpıcısı da Japon İmparatorluğu'nun modern zamanların Batılı olmayan tek imparatorluğu olmasıdır. Bu durum, imparatorluğun Batı'daki ve Asya'nın diğer bölgelerindeki çağdaşları için önemini korumakla beraber Japon emperyalizminin en gaddar yanlarına dair hatıralar 21. yüzyılda dahi unutulmamıştır.

Batılılar, 1895 öncesinde Japonya'yı sadece 1876 tarihinde Philadephia'da düzenlenen Centennial Exposition gibi dünya fuarlarında ve panayırlarında sergilenen tuhaf, egzotik ama güzel sanat ve zanaat eserlerinin üreticisi olarak görmekteydi. Bununla birlikte Japonya'nın 1895'te Çin'e karşı kazandığı askeri zafer ve devamında Kore üzerindeki giderek artan etkisi Batı'nın dikkatini çekti. Çin'e karşı kazanılan zafer, Japonya'nın 1860'ların başından beri çok yol kat ettiğini gösteriyordu. Batılı devletler ve uzmanlar hiç vakit kaybetmeden Japonya'yı ilerici ve medeni bir

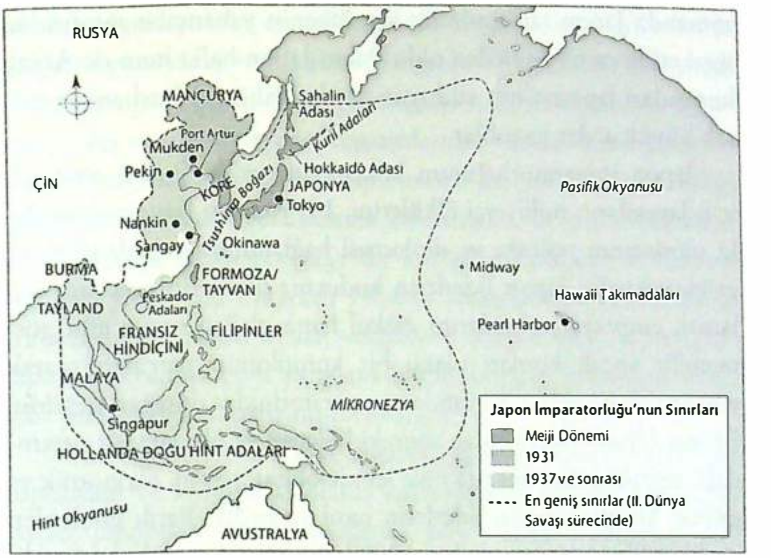
ÖNEMLİ TARİHLER

1868	Meiji Restorasyonu, Tokugawa Şogunluğu'nun yıkılışı
1876	Kore'nin Bağımsızlığı ve Dışa Açılması
1894-95	Japon Çin Savaşları ve Tayvan'ın İlhakı
1902	Anglo-Japon İttifakı
1904-5	Rus-Japon Savaşı
1910	Kore'nin İlhakı
1 Mart 1919	Kore'nin bağımsızlığı için İlk Mart Hareketi'nin başlaması
1931	Mançurya Olayı
1932	Manchukuo Devleti'nin Kuruluşu
1937	Çin savaşının başlaması ve Nankin Katliamı
1940	Almanya ve İtalya ile Üçlü Pakt İmzalanması
Aralık 1941	Pearl Harbor Saldırısı
1942	Güneydoğu Asya'nın İşgali
Ağustos 1945	Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atılması Japonya'nın Teslimiyeti

devlet olarak lanse edip methiyeler düzdüler. Amerikalı dış işleri yetkilisi Harold Martin'in Çin ile Japonya arasındaki savaşa dair değerlendirmesi bunun tipik bir örneğiydi:

> ... Japonya'nın Kore'deki başarısı bu mutsuz ülke için idarî, toplumsal ve ticarî reform ve ilerleme demektir. Çin'in başarısı ise Korelilerin Doğululara has tembelliğe, hurafelere, cehalet ve yabancı düşmanlığına dönmeye zorlanması anlamına gelir. Bu Japonya'nın temsil ettiği modern uygarlık ile Çin tarafından temsil edilen barbarlık ya da tamamen modası geçmiş bir medeniyetin mücadelesidir.[1]

1 Howard Martin, North American Review yazılarından alıntı, içinde: William Newmann, *America Encounters Japan, from Perry to MacArthur* (Baltimore, MD, 1963), 105

Japonya İmparatorluğu'nun büyüklüğünü gösteren harita.

Bu ifadeler, Japon emperyalizminin, toprak kazanımlarının ulusal statü ve prestijin göstergesi olduğu Avrupa tipi sömürgecilik ve imparatorluk çağında doğduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ne var ki, 10 yıl sonra Japonya beyaz bir ulus olan Rusya'yı mağlup edince, tehlike sezilecek ve Batılıların sonraki Japonya övgüleri Sarı Tehlike ile karışık gelecekti.[2] 20. yüzyılın gelecek birkaç on yılı boyunca, Japonya ile büyük Batılı güçlerin ulusal çıkar algısı arasındaki farklılıklar derinleşecek ve Asya kıtasındaki milliyetçiliğin büyüyen güçleri Japonya'nın genişleyen emperyalist emelleri ile çatışacaktı. Sonuç olarak yaşanan savaş Japon imparatorluğunu kısa süreliğine genişletse de Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atılmasıyla imparatorluğun sonunu getirdi. Bu yenilgi sadece imparatorluğun kaybına değil, aynı

2 Sarı Tehlike terimi, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki politik gelişmeler sonucunda Batı dünyasında ortaya çıkan başta Çin ve Japonya olmak üzere Asya toplumlarına yönelik işgal korkusunu körükleyen politik paranoya haline ve ırkçı tavra atıfta bulunur. İlk kez 1897'de Rus sosyolog Jacques Novicow tarafından "Le Péril Jaune" başlıklı çalışmasıyla tanımlanmıştır. (ç.n.)

zamanda Japon tarihinde ilk kez ülkenin yabancılar tarafından işgal edilmesine de neden oldu. Hem Japon halkı hem de Asyalı komşuları Japonya'nın saldırgan yayılmacılığının kurbanları olarak büyük acılar yaşadılar.

Japon imparatorluğunun kökenlerini ve gelişimini anlamak için Japonların milliyetçi ülkülerini, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki uluslararası politika ve diplomasi bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Japon liderlerin hudutsuz ülkülerinin esasını anlamak emperyalist hırslarını mâkul hatta olağan şeyler gibi gösterebilir ancak bunları planlı bir komplonun parçaları olarak görmemek gerekir. Öte yandan imparatorluklar durağan değildir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki bölgesel ve uluslararası ortamdaki değişimlerin yanı sıra ülke içinde oluşan sosyal, ekonomik ve politik koşullar, Japon liderlerin nasıl ve neden Batılı güçlerden uzaklaştıklarını ayrıca neden 1930'larda agresif genişlemeci politikalar izlemeye karar verdiklerini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Zengin Bir Ülke, Güçlü Ordu

Ocak 1868'de Meiji Restorasyonu önderleri iki buçuk asrı aşkın süredir ülkeyi yöneten Tokugawa Şogunları'nı (1603 – 1868) bir darbe ile indirdi. Darbe, 15 yıllık çalkantılı bir siyaset ve iç savaş dönemi ile Meiji önderlerinin dünyaya bakış açısının dönüşüme uğradığı bir sürecin ardından gelmişti. Meiji önderleri, Batı karşıtı bir restorasyon hareketini yönetseler de Japonya'yı Çin gibi bir yarı-sömürge olmaktan kurtarmak için Batılılara yönelik radikal terörizmi reddettiler. Bu, Batılı tarzda modern bir ordu kurmanın yanı sıra teorik olarak ilahi bir soyun temsilcisi olan imparatorun yeniden tesis edilen otoritesi altında son derece merkezi bir politik düzen kurmayı da ihtiva eden bir süreçti. Meiji önderleri, millî ülkülerini ve reform yaklaşımlarını iki sloganla özetlediler: "zengin bir ülke, güçlü ordu" ve "Japon ruhu, Batı tekniği". Yeni dünya görüşlerine göre uluslararası politika, ulusların güç ve statü elde etme mücadelesinden ibaretti. Japonya'nın

uluslar hiyerarşisinin en üstüne çıkmasının, yani büyük Batılı güçlerin yanındaki yerini almasının yolu ülke refahını arttırmak ve orduyu güçlendirmekten geçmekteydi. Batılı modellere dayanan geniş modernizasyon programlarının amacı, Batılı güçlerin 1850'li yıllarda savaş gemisi diplomasisi[3] ile zorla kabul ettirdiği eşitsiz antlaşmaları[4] yürürlükten kaldırmaktı. Eşitsiz antlaşmalar Çin'i olduğu gibi Japonya'yı da 'antlaşma limanları'nı ticarete açmaya, buralarda imtiyazlı yabancı yerleşimlerin kurulmasına zorladığı gibi, kendi ithalat vergilerini düzenlemek, yabancıları Japon hukukuna göre yargılamak (diplomatik dokunulmazlık) gibi yetkilerinden mahrum bırakmıştı.

Sadece stratejik imalat ve savunma sanayiî sektörlerinde değil toplumsal ve kültürel alanlarda da reformlar yapıldı, zira Batılı güçler Japonya'yı ancak "medenî", yani "Batılı toplumlar" gibi görünürse eşiti olarak kabul edeceklerdi. Örneğin; Japon hükümeti, Batı tarzı hukukî ve idarî sistemleri nasıl kuracaklarını öğretip kendilerine rehberlik etmeleri için birçok Batılıyı istihdam etmesinin yanı sıra Batı tarzı binaları nasıl inşa edeceklerini, nasıl Batılı sanat akademilerindeki gibi resimler yapabileceklerini öğretecek uzmanları da işe aldı. "Medenî olmak" aynı zamanda Japon elitlerinin Batı tarzı kıyafetler, Batılı salon dansları ve et yeme gibi sosyal davranışları da benimsemesi anlamına geliyordu; dahası, Batılıların rızasını alma arzusu Batılılar tarafından ayıp

3 Bir devletin yabancı uluslar karşısında avantaj sağlamak ya da kaybı önlemek amacıyla sınırlı deniz kuvvetlerini tehdit olarak kullanması anlamına gelen diplomasi terimi. Tehdit diplomasisi olarak da bilinir. Bkz: Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Anka Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 235; James Cable, *Gunboat Diplomacy 1919-1979: Political Applications of Limited Naval Forces*, MacMillan Press, London 191, s. 39. (ç.n.)

4 Eşitsiz antlaşma terimi özel olarak Afyon Savaşları'ndan (1839-1842) yenik çıkan Çin'i askeri ve ekonomik olarak kontrol altında tutmak için Batılı güçler tarafından imzalatılan bir dizi anlaşmayı ifade etmektedir. Bu antlaşmalarla Çing Hanedanı, limanlarını açmak, Çin'deki Batılılara hukuki dokunulmazlık vermek ve vergi koyma yetkisinin elinden alınması gibi bir dizi yaptırıma maruz kalmıştır. Sonraki yıllarda Japonya ve Kore ile imzalanan benzer antlaşmalar da bu terimle ifade edilmektedir. (ç.n.)

kabul edilen davranışları yasaklama girişimleri şeklinde tebarüz etti. Sonuç olarak, hükümet umumi hamam sahiplerine erkekler ve kadınlar için ayrı bölmeler yapmalarını ve kapılarına perde çekmelerini emrettiğinde, bir gazete haberi ile bütün bunların yabancıların Japonlara gülmesini önlemek için yapıldığı açıklandı.

Batılılaşma ve sanayileşme, antlaşmaların bütünüyle revize edilmesini hedefleyen girişimler değildi, bununla beraber kendi başlarına da faydalı bulunuyorlardı. Saray soylularından Iwakura Tomomi liderliğindeki bir heyet, 1871'de Batı toplumlarını incelemek ve eşitsiz antlaşmaları revize etmek üzere görevlendirildi. Batı'nın ekonomik gücünden etkilenen önde gelen oligarklardan Okubo Toshimichi, sanayileşmenin sadece modern bir ordunun temeli olarak değil, kendi iyilikleri için sürdürülmesi gerektiğine ikna oldu. Buna binaen sabık Restorasyon ordusu lideri Saigo Takamori yönetimindeki geçici hükümetin Kore'ye düzenlenmek istediği askerî harekâtı durdurmak için yurtdışındaki seyahatini yarıda kesti. Bu, Okubo'nun dış genişlemeyi tamamen gündeminden çıkardığı anlamına gelmiyordu; gelgelelim, iç reformların ve sanayileşmenin daha öncelikli olduğuna inanmaktaydı. Bununla beraber Okubo'nun muhalefeti Saigo'nun kızgın bir şekilde hükümetten çekilmesine neden oldu. Ardından Saigo, imtiyazlı yönetici sınıf statüsü kaldırılmış küskün samurayları etrafında toplamaya başladı. Nihayetinde Saigo, 1877 yılında *Satsuma İsyanı*'nı başlattı ancak geleneksel samuray kuvvetleri, büyük ölçüde askere alınmış köylülerden oluşan yeni orduya mağlup oldu.

Bu süreçte Japonya, Kore'deki varlığını arttırma fırsatlarını dikkatlice kullanırken sınırlarını bugün Japonya olarak bildiğimiz ebatlara doğru genişletiyordu. Kuzeydeki Hokkaido ve Kuril Adaları 1869'da iç koloni haline geldi ve yerli Ainu halkı Japon yerleşimcilere yer açmak için göçe zorlandı. Güneyde 1879'da Okinawa'nın vilâyet haline getirilmesiyle Ryukyu Krallığı yıkıldı ve Okinawa lehçesi ile diğer özgün âdetlerin yok edilmesine yönelik asimilasyon programı uygulamaya konuldu. Ayrıca

1876'da Kore'ye karşı agresif bir hamle yaptı ancak bu saldırının amacı Saigo planında olduğu gibi kesin bir işgal değildi. Japonya, dışişleri bakanlığında istihdam edilen Amerikalı danışmanın yönlendirmesiyle tıpkı Amiral Matthew Perry'nin 1853'te Japonya'ya yaptığı gibi, savaş gemisi diplomasisi yürüterek Kore 'Hermit Krallığı'nı dış dünyaya açılmaya zorladı.

Kore'nin dış dünyaya açılışı, yarımadanın oynadığı stratejik rolün öneminin bu uluslararası rekabet çağında giderek arttığını göstermektedir. Japonya'nın imparatorluk inşasının başlangıcında Kore'nin kaderinin ne olacağı önem arz etmekteydi. Kore, bin yıldır Çin'in kültürel atılımlarının aktarılması için bir köprü vazifesi görmüştü. Bununla birlikte 19. yüzyılın sonlarında Japonya'nın askeri ve siyasi liderleri Kore'yi Japonya'nın kalbine doğrultulmuş bir hançer gibi görmeye başladı. Ayrıca Avrupalı güçlerin imparatorluklarına Asya ve Afrika'dan koloniler ekleme yarışını görmek 1880'lerin sonuna doğru Meiji önderlerinin birçoğunu Japon ulusal kimliği ve bağımsızlığı için sömürge fetihlerinin gerekli olduğunu düşünmeye sevk etti. Dışişleri Bakanı Inoue Kaoru, "Asya'nın kıyısında yeni ve Avrupa tarzı bir imparatorluk kurmak zorunda oldukları" sonucuna vardı.[5]

Japonya, 1870'lerin sonundan ve 1880'lerin sonuna kadar Kore'nin Çin ya da diğer büyük Batılı güçlerin, -özellikle de Rusya'nın- kontrolü altına girmesini engellemeye çalıştı. Sarayda Çin ve Japon yanlısı hiziplerin ortaya çıkmasının da gösterdiği üzere Kore monarşisini etki altına almak için Çin ile rekabet arttı. Japon yanlıları Meiji tarzı reformları destekledi. 1894 yılında Kore'de Batı karşıtı *Tonghak* dini hareketi tarafından başlatılan bir isyan Japon müdahalesinin yolunu açtı. Çin, Kore hükümetinin isyanı bastırmak için yardım talebine olumlu yanıt verince Japonya da Kore'ye asker çıkarttı ve böylece Çin-Japon Savaşı başladı.

5 Marius Jansen, "Modernization and Foreign Policy in Meiji Japan", içinde: Robert E. Ward, ed., *Political Development in Modern Japan* (Princeton, NJ, 1968), 175

Savaş Yoluyla Ulus İnşa Etmek

Çin-Japon Savaşı, Japon halkında yaygın bir destek ve milliyetçilik dalgasını hareket geçirirken Batı basını da mazlum Japonya'nın Çin devi karşısındaki net zaferine övgüler düzüyordu. Savaşın başlarında Çin'in kazanmasına kesin gözüyle bakılıyordu, zira Çin donanması Japonya'nınkinden katbekat büyük olup 'âdeta yenilmez'di.[6] Bununla birlikte, Meiji hükümeti küçük, hızlı ve modern savaş gemilerine yatırım yapmış; donanmasını Britanya modeline göre şekillendirip, kendi gemi inşa endüstrisini kurmuştu. Japon ordusu ve donanması, bölgesel rekabetlerle parçalanmış, moral ve disiplini yozlaşma ve lider zafiyetinin yanı sıra yetersiz mühimmat nedeniyle düşük olan Çin askeri güçlerinin aksine, iyi organize edilmiş, eğitilmiş ve teçhiz edilmişti. Japon askeri kuvvetleri, kara ve deniz muharebelerini kazanarak Kore'nin yanı sıra Pescadore Adaları, Formosa/Tayvan'ı ele geçirip, Mançurya'yı da işgal etti.

Illustrated London News gibi yabancı gazeteler Batı'nın yetenekli evladının başarıları olarak gördükleri Japon zaferleri hakkında coşkuluydu:

> Japonya'daki coşku devam ediyor! Bu Doğulu ulusun birinci sınıf Avrupa savaşına has bir zekâ ve şevk ile gösterdiği mücadele, manevra ve organizasyon kabiliyeti dünya askeriye camiasında hayranlık uyandıran bir heyecan yarattı.[7]

O günlerde Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Japonlar, akşam yemeklerinin aranan misafirleri oldular ve Amerikalı ev

6 *The Spectator* İngiltere edisyonundan bir yorum, içinde: Donald Keene, "The SinoJapanese War of 1894–1895 and Its Cultural Effects in Japan", içinde: Donald Shively, ed., *Tradition and Modernization in Japanese Culture* (Princeton, NJ, 1971), 132.

7 Donald Keene, 'The Sino Japanese War of 1894–1895 and Its Cultural Effects in Japan'den alıntı, içinde: Donald Shively, ed., *Tradition and Modernization in Japanese Culture* (Princeton, NJ, 1971), 132.

sahibeleri ise Japon kimonoları giymeye başladı. Amerikalılar, Japon zaferleri ile sanki kendi ülkelerinin zaferleriymiş gibi övündüler.

Nisan 1895'te imzalanan Şimonoseki Antlaşması dokuz aydan daha kısa bir sürede savaşı sona erdirdi. Japonya bu antlaşma ile yüklü savaş tazminatları kazanmasının yanı sıra ilk toprak kazanımları olarak Tayvan, Pescadore ve Güney Mançurya'daki Liaodong Yarımadası'nı ilhak etti. Ayrıca Çin'den Japonya'yı antlaşmalı liman sistemine dahil eden ekonomik imtiyazlar da elde etti. Tayvan başlıca prestij sembolüydü; daha da önemlisi Kore'nin bağımsızlığını Çin'e kabul ettirerek yarımadaya daha fazla müdahale etmesinin önüne geçilmiş olmasıydı. Ne var ki, Rusya, Fransa ve Almanya'nın Japonya'yı Liaodong Yarımadası'ndan vazgeçmeye zorlamasıyla Japonların zafer sevinci kısa sürdü. Bu 'Üçlü Müdahale' Batılı güçlerin Japonya'nın bölgesel bir güç olmaya başlamasından endişe duyduklarının kanıtıdır.

Japon halkı hem yurt içinde hem cephede savaşa geniş bir destek veriyordu. Başlıca gazeteler, gençlik dergileri ve diğer popüler yayınların yanı sıra revaçtaki şarkılar, çocuk oyunları ve oyuncakları, zorluklarına rağmen savaşın Japon toplumundaki askerî duyguları ve popüler milliyetçiliği canlandırdığını göstermektedir. Eğitimden sorumlu yetkililer devlete sadakatin ve imparatorun ne kadar önemli olduğunu vurgulamak için savaşı fırsat olarak kullandılar. Beden eğitimi müfredatı gittikçe askerî talime dönüşürken ders kitaplarını eski ve yeni savaş kahramanlarının hikâyeleri doldurdu. Japon halkının tamamında savaşa katılarak ulusa hizmet edilmesi gerektiği fikrini güçlendirmek için oğlan çocuklarının asker, kızların ise hemşire rolüyle katıldığı savaş provaları sergilendi. Medya ve savaş ressamları, köylerine mahallî kahramanlar olarak dönen askerleri öne çıkardı. Devlet asker cenazelerini ulusal fedakarlığı teşvik için kullanırken şehit anmaları için 'özel' Şinto tapınakları belirledi. Bu arada Tokyo'daki Yasukuni Tapınağı, imparator buraya defnedilen şehitlerin ruhlarını bizzat onurlandırdığı için istisnai bir saygınlık mertebesi kazandı.

Bu gelişmeler, 1880'lerin sonlarından itibaren yaşanan Japonya'nın ulusal birlik ve kendine özgü bir Japon kimliği oluşturma sürecinde meydana geldi. Eğitimde yapılan reformlar, özellikle ilköğretim okullarını ulus inşası için bir araç haline getirmeyi ve ülkeleri için kendilerini feda etmeye hazır, sadık imparatorluk vatandaşları yaratmayı hedefliyordu. Milli birlik 1889'da yeni bir anayasa getirmek için de amaçlanmıştı. Yeni imparator merkezli politik sistem Bismarck Almanya'sını model olarak kullandı ve muhalefet hareketi liderlerini başarıyla entegre etti.

Aydınlar ve diğer sivil toplum önderleri de son yirmi yıldır Batı'dan körü körüne kültür ithal edilmesini eleştirerek Japon kimliğinin yaratılması sürecine katkıda bulundular. Gerçi Batı öykünmelerine gösterilen tepki, Batılılaşmanın sona erdiği anlamına gelmiyordu. Batı ile eşit olma hedefine erişmekten ne devlet ne de halk düzeyinde vazgeçilmişti.

Aslında savaş, sıradan ve seçkin Japonların Japonya'yı Asya'nın "geri" halklarından ileriye taşıma arzularını açığa çıkardı. Burada 19. yüzyılın sonlarında Batı'da yaygın olan Sosyal Darwinci ırk teorilerinin Japonlar tarafından benimsendiğini ve Japon emperyalizminin Asya halklarının ırk hiyerarşisi konsepti üzerine inşa edildiğini görmekteyiz. Piyasayı dolduran savaş temalı ahşap baskılarda Japon askerleri cesur, Çinliler korkak gibi tasvir edilirken, daha sonraki baskılarda Çinliler cafcaflı renklerle boyanmış geleneksel giysiler içinde çıkık elmacık kemikli, geniş burunlu, açık ağızlı, çekik gözlü, at kuyruklu olarak yani tümüyle barbarlık ve ilkelliği sembolize edecek şekilde tasvir edildiler. Buna karşılık aynı baskılarda Japonlar, askerlere özgü bıyık modelleri, Batı tarzı saç kesimleri ve üniformaları yani Avrupalı çehreleriyle dimdik ayakta betimlenerek yüceltiliyordu.

Askerlerin mektupları ve günlükleri, Çinliler ve Korelileri barbar 'ötekiler' olarak görenlerin sadece seçkin sanatçılar olmadığını göstermektedir. Çavuş Hamamoto, Kore'ye ulaştığında şu kanaate varmıştı:

> ...aynı Doğu Asya ırkına mensup olmamıza rağmen, tek ortak noktamız sarı yüzlerimiz.... [Koreliler] çok mülâyim ama tembeller ve ilerleme ruhuna sahip değiller.[8]

Sonuç olarak, Üçlü Müdahale karşısında Japon hükümet liderlerinin yanı sıra sıradan Japonlar da büyük bir öfke hissetmişti.

Emperyalist güçler 19. yüzyılın son yılları boyunca Çin 'kavunu'nu dilimleyerek kendi nüfuz alanlarına dönüştürdüğünde Japonya'nın kendi payını alma hevesinin temelinde bu acı duygular vardı. Bu süreç 1900 yılında *Boksör Ayaklanması* sırasında elçiliklerini korumak için Japon ve Batı ordularının Çin'in başkenti Pekin'e girmesiyle sonuçlandı. Kriz sürecinde Rusya da kendi çıkarlarını korumak için Mançurya'ya birçok askeri birlik gönderdi. Bazı Japon liderler Rusya'nın bölgede kalıcı olması halinde Kore'nin bağımsızlığına tehdit oluşturacağına ve Japon çıkarlarının kötü etkileneceğine inanıyordu. Bu nedenle Anglo-Japon İttifakı'nın 1902'deki müzakerelerinde Kore'de yükselen Japon nüfuz alanına yönelik İngiliz desteğini göstermek ve aynı zamanda İngiliz kolonilerinde ticari imtiyazlar yaratmak amaçlanmıştı. Etkili de oldu, Rusya güçlerini Mançurya'dan çekmeyi kabul etti. İngiltere o zamanlar dünyanın en güçlü ülkesi olduğundan, bu ittifak da Japonya'nın emperyalist güçler kulübünün bir üyesi olarak tanınmasını sağladı.

Rus-Japon Savaşı: Japon Emperyalizminin Başlangıcı

Çin-Japon Savaşı'nda kazanılan zafer Japonya'yı bölgesel bir güç yapmıştı; 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nı kazanmaları ise Japonya'yı uluslararası bir güç haline getirdi. Rusya, açıklama yapmaksızın askerlerini Mançurya'dan çekmekte geç kalınca Japonya savaş ilan etti. Japon donanması Liaodong Yarımadası'nın etrafındaki denizlerin kontrolünü kazanınca ordu Mançurya'ya intikal etti ve

8 Stewart Lone, *Japan's First Modern War* (London, 1994), 60.

nihayetinde Port Arthur'un başarıyla ele geçirileceği bir yıl süren bir mücadele yürüttü. Ordu Mukden'e karşı ilerlerken, donanma, 42 savaş gemisinden 38'ini kaybetmek için dünyanın öbür ucundan yelken açıp Tsushima Boğazı'na gelen Rus Baltık filosuna karşı şaşırtıcı bir zafer kazandı. Ne var ki, kara savaşı batağa saplandı; Japonya'nın ağır kayıplar vererek sürdürülemez harcamalar yapması yurtiçinde küçük bir savaş karşıtı hareket ortaya çıkardı. Rusya da kendi ülkesinde devrim kışkırtılırken olası savaş maliyetinden ve küçük düşürücü kayıplardan kaçınmak istiyordu. Sonuç olarak, her iki taraf da ABD Başkanı Theodore Roosevelt'in barış anlaşmasına aracılık etme teklifini memnuniyetle kabul etti. Anlaşma, savaş için ödenecek bir tazminat içermiyordu. Bu durum Japonya'da kitlesel protestolara neden olsa da Japon liderlerin savaşın diğer kazanımlardan memnun kaldıkları bir gerçekti.

Daha uzun vadeli bir perspektiften bakıldığında, Peter Duus gibi tarihçilerin de belirttiği üzere Rus-Japon Savaşı, Japon dış politikasında bir dönüm noktası olmakla beraber Japon emperyalizminin yayılması için de bir sıçrama noktasıydı: Bu, "Asya anakarasındaki konumunun ve Doğu Asya'daki hegemonyasının temel bir ulusal taahhüte dönüştüğü tarihsel an" idi.[9] Savaş, Japonya'nın stratejik askeri ihtiyaçlarını azaltmaktan ziyade şişirdi ve imparatorluk sınırlarını korumadaki rolü nedeniyle ordunun iç politikadaki nüfuzunun artmasına neden oldu.

Üstelik Rus-Japon Savaşı, dünyanın dikkatini Japon askeri gücüne çekme hususunda Çin-Japon Savaşı'ndan bile daha önemliydi. Çin'e ileri bir medeniyet kaynağı olarak binlerce yıldır hayranlık duyduklarından Çin karşısında kazanılan zafer Japon halkı üzerinde muazzam bir psikolojik etki yaratmıştı. Ama yine de, Çin bir Asya ulusuyken, Rusya Batılı ve beyaz bir ulustu. Bu nedenle ilkinden ziyade bu ikinci zafer Asya'daki sömürge

9 Peter Duus, "The Takeoff Point of Japanese Imperialism", içinde: Harry Wrayand Hilary Conroy, eds, *Japan Examined: Perspectives on Modern Japanese History* (Honolulu, HI, 1983), 154

karşıtı milliyetçilerde büyük bir hayranlık uyandırırken Batılı ülkelerde "Sarı Tehlike" korkusunu tetiklemişti. Çatışma, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nin batı kıyısında Japon göçmenlerin tarımsal üretimdeki başarısının uyandırmış olduğu Japon karşıtı duyguları güçlendirdi. Sansasyon peşindeki gazeteler ve diğer yazılı mecralar eliyle sanki Japonlar Amerika'yı işgal ediyormuş gibi bir imaj yaratıldı.

Japonya'nın imparatorluğunu büyütmesi ile bağlantılı olarak, Kore hemen bir koloni haline gelmedi, ancak savaş ile birlikte Kore üzerinde bir kontrol sağlandı. Bununla beraber, Japonya'nın nüfuz alanının bir parçası olarak Mançurya'nın kurulmasını sağlayan zaferi, sonraki on yıllarda uluslararası sürtüşmenin ve Japon emperyalist genişlemesinin temelini oluşturdu. Japonya, savaş sayesinde Rusya'ya Kore'deki üstünlüğünü kabul ettirdi ve kısa süre sonra İngiltere ve Amerika'nın onayıyla Kore'nin hâmisi oldu. Beş yıl içinde Kore, Korelilerin güçlü direnişine rağmen resmen ilhak edildi. Ayrıca Japonya, Sakhalin (Karafuto) Adası'nın güney yarısı ile Güney Mançurya'daki demiryolu haklarını ve imtiyazlarını ele geçirdi.

Marksist tarihçiler Japonya'nın sömürgeci genişlemesini, pazar ve hammadde amaçlı kapitalist bir arzuya izafe eder, ancak politika ve güvenlik etkenleri ekonomik çıkarlardan daha büyük önem arz edebilmekteydi. Öyle ki, bazı tarihçiler, Japon iş çevrelerinin, Rusya ile savaşın vergileri artırıp ticaret ve sanayiye zarar verceğinden endişe duyduğuna dikkat çekmektedir. Hatta bu iş adamlarından bazıları, Rusya'nın Mançurya'yı işgal etmesiyle kurulacak istikrar ve iyi iletişim sayesinde Japon ticaretini gelişme sağlayabileceğini dahi düşündüler.[10] Ne var ki, koloniler alınır alınmaz Japon iş adamları ve kolonilerdeki yerleşimciler korunması gereken yeni çıkarlar yarattılar. Sonuç olarak, Japonya'nın savunulması için Kore'nin kontrol altına alınması Rus-Japon Savaşı'na kadar Japon

10 Bkz. Peter Duus, Mark Peattie vd. içinde: Ramon H. Myers and Mark R. Peattie, eds, *The Japanese Colonial Empire*, 1895–1945 (Princeton NJ, 1984); W.G. Beasley, *Japanese Imperialism*, 1894–1945 (Oxford, 1987), 79.

liderlerin birincil hedefi olmakla beraber, Kore ve Güney Mançurya'daki etki alanının güçlendirilmesi ve korunması, sonraki kırk yılda Japon dış politikasının ana hedefi haline geldi.

Japonya'nın emperyalist emelleri ile 1930'lar ve 1940'larda bunları başarmak için savaşa başvurma hevesinin artışı 'imparatorluk sendromu' denen davranış biçiminin birebir tezahürüdür. Bir başka deyişle, yeni ve tartışmalı sınırları savunmak üzere ihtiyaç duyulan siyasi düzen, çok geçmeden yeni toprak veya nüfuz genişlemesini gerektiriyordu.[11] Japonya, Kore ve Mançurya'da nüfuz alanları elde ettikten sonra yaşanan buydu. Tamamen bir koloni haline gelen Kore'nin aksine, Mançurya Çin'in bir parçası olarak kaldı. Japonya, Rusya'yı yenerek Mançurya'daki çıkarlarını dengelemesine rağmen, başarısı geçiciydi. 1911'de Çing hanedanının çöküşü ve Çin milliyetçiliğinin yükselişi, Japonya'nın ekonomik ve stratejik çıkarlarını destekleyen anlaşma limanı ve nüfuz alanı sistemini yani anakaradaki gayrı resmi imparatorluğunu zayıflattı. Daha sonra, 1931 yılına kadar yaklaşık yirmi yıl boyunca Japonya, Batılı güçlerle iş birliğine dayalı barışçıl genişlemesini sürdürmeyi hedeflerken resmi imparatorluğu içinde Japon yönetimine karşı gösterilen direnişi önlemeye ve kontrol etmeye odaklandı.

Japonya'nın Tayvan ve Kore'deki Sömürge Projesi

Japonya'nın 1895'teki Çin zaferinin ardından işgal ettiği ikinci derece stratejik öneme sahip küçük bir ada olarak Tayvan, "imparatorluk aksesuarı"[12] olmaktan biraz daha fazlasıydı. Zira Tayvan, Japonya'ya diğer dünya güçlerine gösteriş yapabileceği bir model koloni yaratma şansı verdi. Goto Shinpei liderliğindeki sömürge yöneticileri, sömürge yönetiminin Batılı modellerine yönelik araştırmalara dayanarak sömürge idareciliğinde "bilimsel" bir yaklaşım benimsedi. Goto, Tayvan'ı Japonya'nın sömürge

11 Charles Maier, "America Among Empires? Imperial Analogues and Imperial Syndrome", *Bulletin of the German Historical Institute* Issue 41 (Fall 2007), 24–25.

12 Mark Peattie'nin "Giriş" bölümündeki tanımı, içinde: Ramon H. Myers and Mark R. Peattie, *The Japanese Colonial Empire*, 16.

modernizasyonu deneyi için bir "laboratuvar" gibi gördü. Tayvan'da uygulamaya konulan politikalar, sömürge unsurlarına yönelik idari modeli, temel tutum ve varsayımları gösterdi. Bu politikalar Kore'de tekrarlanacak, ancak sonuçları farklı olacaktı. Hem Tayvan hem de Kore'deki sömürge vatandaşlarına yönelik baskı, asimilasyon politikaları ve ayrımcı muamelenin yanı sıra modernizasyon politikaları ile karakterize edilen Japon idaresi, iki ülkedeki sömürge karşıtı hareketleri uyandırdı. Buna rağmen, idarelerinin sona erdiği 1945 itibariyle Japonlar, Kore'deki durumun tamamen aksine, her kesimden Tayvanlının büyük oranda sempatisini kazanmıştı.

Japonya sömürgelerini savaşla elde etiği gibi yönetirken de direnişle karşılaşmıştı, ancak Tayvan'ı iki yıl sonra kontrol altına alabilirken, Kore'nin idaresi kolay olmadı. Sistematik imha harekâtı, Tayvan'da yerli nüfusu, toplam nüfusun yüzde 2'sinden daha azına düşürdü. Anakaradan gelmiş yerleşimcilere Çin'e dönme şansı vermek ise, kalanların yeni yöneticilerinin emrindeki hayata biraz uyum göstermeye hazır oldukları anlamına geliyordu. Bu Tayvan'daki anti-sömürge hareketinin neden fazla ivme kazanmadığını açıklamaktadır. Buna karşılık Kore, yüzölçümü ve nüfus olarak çok daha büyük olmasının yanı sıra uzun bir kültürel atılım geçmişine de sahipti. Daha da önemlisi, Japonya Kore'yi tam da Koreliler ulusal bir bilinç geliştirme sürecinden geçerken sömürgeleştirdi. Dolayısıyla yeni ulusal kimlik anlayışları doğrudan Japonya aleyhine gelişti ve Japon idaresinin gaddarlığı ile kültürel asimilasyon politikaları, Kore direnişini pasifize etmekten ziyade güçlendirdi. Batılı sömürgecilerin aksine, Japon sömürge idaresi teorik olarak sömürgelerindeki vatandaşları ile ırksal ve kültürel yakınlıklarının altını çizmişti. Ancak pratikteki politikaları, yönetimlerini meşrulaştıracak yararlılık ve kapsayıcılık iddialarının aksine üstünlük varsayımlarını gözler önüne seriyordu. Japonya'nın ülkenin her yerine nüfuz eden ordu ve polis gücü ile desteklediği son derece otoriter sömürge hükümetleri, tebaasında sürekli bir güvensizlik hâli yarattı.

Sömürge programlarındaki çelişkiler, önce Tayvan'da ve daha sonra Kore'de uygulamaya konulan ekonomi politikalarında açıkça görülmektedir. Japonya, en başından beri sadece sömürgelerinin kendi kendine yeterli hale gelmeleri için çabalamakla kalmadı, aynı zamanda sömürgelerin anavatanı beslemelerini de istedi. 1920'ler boyunca sömürge yatırımları tarımsal üretime odaklandı. Tayvan'da sömürge hükümeti başarılı bir şeker endüstrisi kurdu. Kore'de, koloniyi anavatan adalarının iç gıda sorunlarını aşmak için pirinç tedarikçisine dönüştürme çabaları vardı. 1910'ların sömürgeci toprak politikaları nedeniyle Korelilerin maruz kaldığı zorluklar, birçok Koreli çiftçinin topraklarını Japon yerleşimcilere kaybetmesine neden oldu. Ucuz işgücü arayan Japon işverenlerin teşvikiyle hem istihdam hem de yaşam koşullarındaki ayrımcı muameleye rağmen bu köylülerin çoğu Japonya'ya 1920'ler ve 1930'larda artan bir göçmen akışı yarattı.

Eğitim alanında uygulanan politikalar da Tayvanlı ve Korelilerin nasıl ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüklerinin bir kanıtıdır. Teorik olarak, Tayvanlılar ve Koreliler ırksal ve kültürel yakınlıkları nedeniyle Japonya vesayetide (belirsiz bir gelecekte de olsa) Japon vatandaşı olma imkânına sahiplerdi. Ama yine de Goto Shinpei'nin dillendirdiği gibi "bir pisi balığını bir gecede mercan balığına çeviremezdiniz.'[13] Netice itibariyle Tayvanlılar için dizayn edilen eğitim sistemi, sömürgelerini sadık ve çalışkan vatandaşlara dönüştürmek üzere yalnızca temel beceri kazandırmasının yanı sıra büyük oranda ahlâki ve politik bir eğitim sundu. Kolonilerde Japonların eğitim gördüğü okullar ise tam aksine sömürgecilerin üstünlüğünü güçlendirmek için güzel olanaklara ve daha titiz bir akademik müfredata sahipti. Tayvanlıların gidebileceğin tek ortaöğretim kurumu, kolonide çalıştırılmak üzere yerli öğretmenler ve doktorlar yetiştirmek için kurulmuştu. Yüksek öğrenim isteyen Tayvanlılar, sömürge karşıtı fikirler de

13 E. Patricia Tsurumi, "Colonial Education in Korea and Taiwan", içinde: Ramon H. Myers and Mark R. Peattie, *The Japanese Colonial Empire*, 288.

edinebilecekleri Japonya'ya gitmek zorunda kalmıştı. 1920'lerde gidenlerden bazıları Tayvan'a döndüklerinde bu ikili eğitim sistemini eleştirmeye başladı. Zira eleştirileri sistemin kendisinden çok, Japonlara tanınan üstün imkânların kendileri için erişilmez oluşuna yönelikti.[14]

Sömürge hükümeti, Tayvan'da uygulanan eğitim politikalarının benzerini Kore'de uygulamaya çalıştı, ancak bu çaba şaşırtıcı bir şekilde başarısız oldu. Japonlar, Kore'nin yönetimini temel okuryazarlığın yanı sıra ulusal birlik duygusunun da yaratılmasına katkıda bulunan "millet için eğitim" seferberliği başlatmış bir Kore hükümetinden devralmıştı. Ayrıca Japon sömürge hükümeti Kore'de, Tayvan'da mevcut olmayan son derece gelişmiş okul çeşitliliğine sahip bir sistem de buldu. Bunlar arasında elit tabaka çocuklarını Çin tarzı yüksek kamu hizmetine girmeleri için eğiten okullar da vardı. Kore'nin sömürgeleştirilmesinden sonra Japonlar tarafından Koreliler için kurulan okullar, yüksek ve ortaöğretim için cazip programlar sunmadığından, bu okullara rağbet hemen azalmadı. Kore'deki bir diğer alternatif Tayvan'da bulunmayan Hristiyan misyoner okullarıydı. Sömürge hükümeti, Batılı güçleri kızdırmamak için ve kısmen de bu okullarda öğretilen bilimsel bilgi ve yeteneklerin modernleşmeyi destekleyeceğini düşündüklerinden bu okullara bir dereceye kadar göz yumdu.

1920'lere kadar Kore'deki sömürge hükümeti, anavatandaki siyasi reformcuların sömürgelerin idaresinde daha yumuşak bir yaklaşım sergilenmesi için yaptıkları liberal çağrılara kulak asmadı. İlk Genel Vali Terauchi Masatake'in "sizi akreplerle hizaya getireceğim"[15] sözleriyle özetlenebilecek gaddar askeri idare, Kore direnişini bastırmaya devam etti. Terauchi, Kore milliyetçiliğini teşvik ettiğine inandığı birçok özel okulu ivedilikle kapatıp Japon yönetimine muhalefetin acımasızca bastırılacağını açıkça belirtmiştir:

14 E. Patricia Tsurumi, "Colonial Education in Korea and Taiwan", içinde: Ramon H. Myers and Mark R. Peattie, *The Japanese Colonial Empire*, 291

15 Söz konusu ifade Mark Peattie tarafından yazılan "Giriş" kısmından iktibas edilmiştir. Ramon H. Myers and Mark R. Peattie, *The Japanese Colonial Empire*, 18.

> Özel okullar arasında bağımsızlığı, Japon İmparatorluğu'na karşı isyanı teşvik eden şarkı ve materyaller kullananlar var. Bu yasaktır ve bu faaliyetlerin engellenmesini sağlamak için azami dikkat gösterilmelidir. Koreliler bu tür düşünceyi teşvik etmenin sonuçları üzerine derinlemesine düşünmelidir. Misâlen, bağımsızlık çağrıları eninde sonunda Korelileri Japonya'ya karşı isyan ettirecektir. Bu Korelilerin mutluluğunu arttıracak mıdır? Japonya böyle bir isyanı zorla bastıracaktır. Bu Japonya'ya zarar vermeyecek; sadece Korelilere acı çektirecektir.[16]

Uyarılara rağmen sertliğinden taviz vermeyerek Korelileri 'layık oldukları' ikinci sınıf vatandaş rolüne razı etmeye çalışan askeri idare ve eğitim politikası tam tersi bir etki yarattı. Japon yönetimine karşı direniş, 1 Mart 1919'da koloninin tüm bölgelerine yayılan bağımsızlık protestoları ile zirveye ulaştı. Sömürge hükümeti, bu protestolara anavatandaki Yoshino Sakuzo gibi liberalleri dehşete düşüren, Japonya'daki Koreli öğrencilerin daha da radikalleşmesine ve Batı'da eleştirilere neden olan sistematik bir acımasızlıkla karşılık verdi. Protestolara katılan kitlelerin muazzam büyüklüğü, sömürge uygulamalarının ciddi bir şekilde yeniden düşünülmesini teşvik ederek 1920'lerin "kültür politikası" ile sonuçlandı. Koreliler için açılan okulların sayısı büyük ölçüde artırıldı ve sömürge hükümeti Japoncanın yanı sıra Kore tarihi ve coğrafyası öğrenmelerine izin vererek Korelileri kazanmaya çalıştı. Okullara katılım artarken verilen eğitim Korelileri sadık Japon vatandaşlarına dönüştüremedi. Öğrenciler, belli aralıklarla Japon öğretmenlerin ve öğrencilerin sergilediği üstenci tutumu protesto eden eylemler düzenlendi. Japonlar karşısında yaşadıkları fırsat eşitsizliği Korelilerin, Japonlara olan öfkesini Tayvan'da dahi görülmeyen bir seviyeye çıkardı.

Ayrıca, bir yönüyle Koreli milliyetçileri sisteme entegre etmeyi amaçlayan kültür politikasının bilakis Kore milliyetçiliğini

16 E. Patricia Tsurumi, "Colonial Education in Korea and Taiwan", içinde: Ramon H. Myers and Mark R. Peattie, *The Japanese Colonial Empire*, 288'deki çeviriden alıntı.

beslediği anlaşılmıştı. Zira, kültür politikası gereğince neşriyat denetimleri biraz gevşetilmişti. Sansür uygulamaları (anavatan adalarında olduğu gibi) kolonilerde de devam etti; radikalliği bariz Japon karşıtı yayınlara müsâade edilmedi. Ancak sömürge hükümeti memnuniyetsizlikler için bir emniyet supabı gibi çalışacak ılımlı ve politik olmayan gazetelere izin vermeyi umuyordu. Politika başarısız oldu zira Kore'de yayıncılığın güçlenmesi milliyetçiliği canlandırdı; Japonya'nın dilsel asimilasyon çabalarını baltaladı ve Korece kullanımının yaygınlaşması ile modern Kore edebiyatının temelleri atıldı. Aynı zamanda, ılımlı kültürel milliyetçiliğe ve yayınların ticarileştirilmesine müsamaha gösterme politikası, sol yayınları baskılarken, milliyetçi faaliyetlerin kontrol altında tutulmasında etkili oldu.[17]

Çin'deki Gayri Resmi İmparatorluk ve Savaşa Giden Yol

1910'lar ve 1920'ler boyunca Kore ve Tayvan'daki resmi imparatorluğunu yönetmek, Japonya'nın deniz aşırı meseleler arasında bütün dikkatini verdiği tek iş değildi. Japonya, Çin'deki çıkarlarını öncelikle Batılı güçlerle eşitsiz anlaşmalar sistemi çerçevesi içinde iş birliği yapmaya dayalı barışçıl yollardan kovalamaya devam etti. Çin'deki Japon çıkarları Kore'dekilerin aksine stratejik olmaktan çok ticari gerekçelere dayanıyordu ve Batılı güçlerin de burada çıkarları olması nedeniyle Japon genişlemesi onların rızasına bağlıydı. 1920'lerin sonuna kadar Japonlar bu müşterek gayri resmi imparatorlukta Japon malı pamuk fabrikaları ve Güney Mançurya Demiryolu Şirketi gibi yüksek kârlı işletmeler kurarak zenginleşti. I. Dünya Savaşı sırasında, Batı güçlerinin Çin'den geçici olarak çekilmesi geniş pazarlar için fırsatlar yaratınca, Japonya'nın anavatandaki sanayi üretimi patlama yaşadı. Japonya, Çin'deki nüfuzunu arttırmakta başarılı olamadı, ancak

17 Michael Robinson, "Colonial Publication Policy and the Korean Nationalist Movement", içinde: Ramon H. Myers and Mark R. Peattie, *The Japanese Colonial Empire*, 312–43.

Çin ve Pasifik'teki Alman sömürge bölgelerini işgal edip barış anlaşmasında güvenli bölge olarak belirlenen Mikronezya adalarını ele geçirmeyi başardı. 1911 devriminden sonra Çin'in mahallî diktatörlüklere bölünmesi ve Çin milliyetçilerinin eşitsiz anlaşma sistemine saldırıları Japon liderler ve iş adamlarında endişe yarattı. 1920'lerin sonlarından itibaren, Mançurya'daki Japon askeri idareciler, bu gelişmelerin Japon güvenliğini tehdit edeceğinden, resmi imparatorluğu zafiyete düşüreceğinden ve aynı zamanda bölgedeki ekonomik varlıkları tehdit edeceğinden korkuyordu.

1910'lar ve 1920'ler boyunca birçok Japon Çin'e akın etti. Bunların arasında yazarlar, sanatçılar, entelektüeller ve iş adamları vardı. Japonlar, eşitsiz anlaşma sisteminin iştirakçileri olarak Şangay'ın yanı sıra diğer anlaşma limanlarında sahip oldukları ayrıcalıklı statünün avantajlarından faydalandılar ve Çinlilerle muhatap olmadılar. Çin'in geçmişteki atılımlarına saygı göstermelerine, bu ülkeye olan kültürel borcunu kabul etmesine rağmen, 1895'te kazanılan kolay zafer Japonların mevcut zayıflığı nedeniyle Çin'i hor görmelerine sebebiyet verdi ve Japonlarda "sarı adamın yükünü"[18] sırtlanıp Çin'i medeniyete ulaştırmalıyız fikri hâsıl oldu. Çin ile ortak bir kültüre, ırka ve artık ekonomik çıkarlara da dayanan bu özel ilişki konsepti, 1920'lerin sonunda Çan Kay Şek'in Milliyetçi (Kuomintang) Orduları, yeniden birleşmiş Çin'e Mançurya'yı dahil etme tehdidinde bulununca, kırılganlık ve güvensizlik duygusunu artırdı.

Bu tehdide cevaben 1931'de Mançurya'daki Japon saha ordusu komutanları meseleyi kendileri halletmeye karar verdi. Güney Mançurya Demiryolu'nun bir bölümünü bombalayıp suçu Çinli sabotajcılara atarak işgal için bir bahane yarattılar. Japon hükümeti saha komutanlarını destekledi, bu da Mançurya'nın işgaline

18 Beyaz ırkın diğer ırklardan üstün olduğunu ve dünyanın az gelişmiş ırklarına hükmederek onları medenileştirme sorumluluğu bulunduğu inancına dayanan görüşe gönderme. Adını Rudyard Kipling'in Beyaz Adamın Yükü adlı şiirinden alan bu anlayış özellikle Avrupa ve Amerika sömürgeciliğini meşrulaştırıcı tavra işaret etmektedir. (ç.n.)

ve 1932'de kukla *Manchukuo Devleti*'nin kurulmasına giden yolu açtı. Japon tarihçiler bu sözde "Mançurya Olayı"nı, On Beş Yıl Savaşı'nın başlangıcı olarak görür. Çoğu Japon ülkesini henüz savaştaymış gibi görmüyordu, ancak Mançurya Olayı 1920'lerin alametifarikası olan barışçıl enternasyonalizm politikalarını sona erdirdi. Bu durum Batılı güçlerle anlaşmazlıklara neden oldu. Milletler Cemiyeti Japonya'nın Mançurya'daki eylemlerini kınayınca Japonya öfkeyle cemiyet üyeliğinden çekildi.

'Mançurya Olayı'nda generallerin oynadığı büyük rol, 1930'larda ordunun Japon siyasetinde artan etkisinin bir göstergesidir. Ordunun ve genç subayların Güney Mançurya'daki eylemleri, kentli Japon toplumunun çoğunluğunu Batılı bir yaşam tarzı arayışındaki beyaz yakalı, maaşlı çalışanların oluşturduğu yeni bir orta sınıf üzerinden yaşadığı dönüşüm bağlamında değerlendirilmelidir. Bu dönüşüm modern yaşam tarzı ve onun temsil ettiği materyalist, bireyci değerlerle kırsal kesimin yaşam standardı ve değerleri arasında büyüyen uçurumu belirginleştirdi. *Agriculturalists' Self-Rule Society*'nin (Çiftçilerin Özyönetim Derneği) açıkladığı gibi:

> Köylüler küflenmiş tuzlu balıkla yaşamlarını idame ettirip raflarda eskimiş kıyafetler giyerken şehirler her geçen gün daha da lüks hale gelmektedir. Şehirler çiftçilerin alın teriyle geçinmektedir.[19]

Dünya çapında yaşanan ekonomik kriz ile kırsal kesimin içine düştüğü kötü durum ulusal bir sorun haline geldi; birçok sivil muhalif, köylülerin çektiği sıkıntılardan ve hükümetlerin geleneksel toplum değerlerinden kopmuş olmasından büyük şirketleri ve Batı taklitçiliğini sorumlu tuttu.

Bu tarz fikirler ile muhtelif sağcı reformist ve devrimci teorisyen, daha yüksek rütbeli subayların yeni bir toplumun inşasında liderliği devralması ümidiyle 1930'ların ilk yarısında suikastlar ve darbe girişimlerinde bulunması için *Genç Subaylar Hareketi* olarak

19 Mikiso Hane, *Peasants, Rebels, and Outcastes: The Underside of Modern Japan* (New York, 1982), 36'den alıntı.

bilinen oluşuma ilham verdi. Genç Subaylar Hareketi, ordu ve daha geniş askeri unsurlardaki -Birinci Tümen'e bağlı birliklerin Şubat 1936'da başarılı olmaya çok az kala bastırılan darbe girişimiyle biten- yoğun bir hizipleşmenin tezahürüydü. Hizipleşmelerin çok çetrefilli nedenleri vardı ancak temelde her biri Japonya imparatorluğunun nasıl korunacağına dair farklı bir fikrin temsilcisiydi. Bununla birlikte, Japonya'nın ulusal güvenliğini ve bağımsızlığını korumanın makul ve meşru yolunun savaşa başvurmak olduğu konusunda bütün hizipler mutabıktı. Japon generaller, Çin'deki milliyetçi hareket ile I. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın savaşla ilgili yaşadığı hayal kırıklığını görüp eski emperyalist dünya düzenin bittiğini kabul etmekten ziyade, donanma Pasifik'te ABD ile savaşmak üzere tedariklerini artırırken, karada Sovyetler Birliği'ne karşı savaş hazırlıklarının hızlandırılması gerektiğini savunuyordu.

Topyekûn Savaş ve Büyük Doğu Asya Ortak-Refah Alanı

1936 isyanının bastırılması subayların yarattığı dahili terörü sona erdirdi, böylece askeri liderler ülke kaynaklarını bir 'milli müdafaa devleti' kurmak için seferber etmeye odaklanabildi. Bu, Çin ile savaşın bu aşamada somut bir şekilde planlandığı anlamına gelmediği gibi ABD ile savaş ihtimali daha da düşüktü. Yine de Japon seçkinleri genel olarak savaşı Japonya'nın çıkarlarını korumanın bir yolu olarak görme eğilimindeydi. 1930'lar da Japonya'nın siyasi ve askeri liderleri, Batılı güçlerin Japonya'yı tecrit etmek için uğraştıklarını giderek daha iyi anladılar. Hakeza varlıklı ve düşkün uluslar şeklinde ekonomik kamplar yaratıldığına ve varlıklı uluslar tarafından Japonya'ya düşkün muamelesi yapılarak gelişiminin engellenmeye çalışıldığına şahit oldular. 1937'de Japonya, 1940'ta İtalya ve Almanya ile birlikte Üçlü Pakt'ı kuracak diğer "düşkün" ülkelerden biri oldu. Kuzey Çin, sıklaşan çatışmaların yeni sınır hattı haline geldi ve 1937'de Pekin yakınlarında kayıtlara "Çin Hadisesi" olarak geçen küçük bir çatışma topyekûn bir savaşa dönüştü.

Japonya, kuzeyde Pekin, ardından Şangay ve Yangtze Nehri boylarındaki başlıca merkezler dâhil olmak üzere şehirleri ve limanları işgal etmesine rağmen Çin'deki savaşı hiçbir zaman kazanamadı. Japon kuvvetleri Aralık 1937'de Çan Kay Şek'in başkentini ele geçirerek bugün Nanjing Tecâvüzü olarak bilinen tahminen 200.000 kişinin öldürüldüğü büyük çaplı bir vahşete imza attı. Buna rağmen Milliyetçi yönetim kesinlikle teslim olmayıp Chunking içlerine çekilirken Komünistler de merkezleri olan Kuzeybatı Çin'in kırsallarında gerilla savaşı başlattı. Uzun süren savaş Japonya'nın anavatandaki ve sömürgelerindeki insan sermayesi ile maddî kaynaklarını tüketti. 1930'ların başından beri Kore'de uygulanan tarımsal üretim ve kültür politikaları yerini sanayileşmeye ve "emperyalizasyon" adına uygulamaya konan yoğun asimilasyon politikalarına bıraktı. Örneğin, okullarda eğitim dili Japonca'ya çevrildi, Japon tarihi ve kültürü zorunlu dersler olarak müfredata eklendi. Bunlara ek olarak Koreliler, isimlerini Japonca isimlerle değiştirmeye, Şinto tapınaklarında ibadet etmeye ve kültürel kimliklerinin diğer tezahürlerinden vazgeçmeye zorlandılar ki bunlar Tayvan'dakinden çok daha büyük bir öfke yarattı. Savaşla birlikte Kore, Japon imparatorluğunun anavatanını oluşturan adalara pirinç göndermeye devam etmenin yanı sıra Çin'deki askeri operasyonlar için lojistik bir üs ve tedarikçiye dönüştü. Sömürge tebaası olarak Koreliler hem askerî hem de sivil mecburi hizmet ile yükümlü kılındılar ayrıca Koreli kadınlar, sözümona 'rahatlatıcı kadınlar' olarak zorla Asya'nın hemen her yerindeki savaş bölgelerinde kurulan genelevlere gönderildi. Japonlar tarafından inşa edilen endüstriyel altyapı Kore'nin savaş sonrası ekonomik büyümesinin temelini oluştursa da Kore milliyetçiliği güçlü bir şekilde Japon karşıtı duygulara dayanmaya devam etti.

Bu süreçte, 1932'de kukla Mançukuo Devleti'nin kurulmasının ardından Japonya, "Milyonlar Mançurya'ya" adlı kolonizasyon programı dahilinde yoksul köylüleri yerleşimci olarak Mançurya'ya sevk etmek için ırkçı fikirlerin yanı sıra mali

teşviklerden yararlandı. Anavatanlarında sosyal olarak aşağı tabaka kabul edilen yerleşimciler, burada 'öncü ırk'ın mensupları olarak, yerlerinden ettikleri Çinlilerden ve Korelilerden üstün hale geldiler. Diğer Asyalılarla aralarındaki ırksal farkın yansıması olarak üstün Japon teknolojisini ve kişisel hijyen standartlarını sergileyen bu yerleşimciler "imparatorluğun halk temsilcileri" ve "alt emperyalistler" diye tanımlandılar.[20]

Irk kaynaklı üstenci tutum ile sömürücü idare tarzı, Japonya'nın 1942'de egemenliği altına aldığı Güneydoğu Asya halklarına yönelik muamelesinin alametifarikası oldu. Güney-Doğu Asya'yı bombardımana tutan Japon ordusu, Batılı sömürge güçlerini birkaç ay içinde bölgeden çıkarttı. Bu operasyona, zapt edilemez denilen Singapur'u beş gün içinde ele geçirmek de dâhildi. Artık en geniş sınırlarına erişen Japon imparatorluğu, batıda Hindistan sınırından doğuda Pasifik'in ortasına kadar tüm Güney Doğu Asya'ya hâkim oldu. Güney-Doğu Asyalılar, başlangıçta 'Asyalılar için Asya' deklarasyonunu ilan eden ve Büyük Doğu Asya Ortak Refah Alanı'nı kuran Japonları memnuniyetle karşıladılar. Malezya'daki İngiliz sömürge yönetiminin (Malayan Civil Service) Hintli bir mensubu, "mantığı buna tamamen karşı çıkmasına rağmen" duygusal yakınlığın onları "Anglo-Amerika ile savaşlarında içgüdüsel olarak Japon saflarına yönelttiğini" açıkladı.[21]

Bununla birlikte, Japonya'nın pan-Asyacılığının, Tayvan, Kore ve Çin'deki yayılmacılığının ardındaki "doğal" bir ırk ve güç hiyerarşisine dayanan fikir ve politikalarının bir uzantısı olduğu anlaşılmaktadır. İlk Batılı olmayan "modernleştirici" olma başarısının

20 Louise Young, *Japan's Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime Imperialism* (Berkeley, CA, 1998), 364–82; Louise Young, 'Imagined Empire: The Cultural Construction of Manchukuo', içinde: Peter Duus, Ramon H. Myers and Mark R. Peattie, eds, *The Japanese Wartime Empire*, 1931–1945 (Princeton, NJ, 1996), 71–96. Burada görev yapmış düşük rütbeli bir Japon devlet memurunun kızının hatıratı için bkz. Kazuko Kuramoto, *Manchurian Legacy: Memoirs of a Japanese Colonist* (East Lansing, MI, 2004).

21 Joyce Lebra, ed., *Japan's Greater East Asia Co-Prosperity Sphere in World War II, Selected Readings and Documents* (Kuala Lumpur, 1975), 159'den alıntı.

yanı sıra "parlak ve sağlam" ahlaki üstünlüğü ve saflığı ile Japonya, Asya'nın bu kadar talihli olmayan halklarını ayağa kaldıracaktı. Bazı Japon generalleri, aydınları ve politikacıları Japonya'nın Asya'yı özgürleştirme 'misyonuna' içtenlikle inanıyorlardı. Ancak birçok Japon subayının, askeri inzibatının, sömürge yöneticisinin sergilediği küstahlık ve gaddarlık, Güney-Doğu Asyalıların sıcak karşılamalarını kısa sürede korkuya, hoşnutsuzluğa ve düşmanlığa dönüştürdü. Bölgenin zengin doğal kaynaklarına Japonların savaş girişimleri için el konulurken yüzbinlerce erkek ve kadın zorla çalıştırılmak üzere toplandı. Tokyo saatinin, Japon takviminin, Japon işgal parasının ve Japon bayrağının kullanılmasını mecbur koşmak gibi sayısız başka uygulama da Avrupa emperyalizminin yerini Japon emperyalizminin aldığını açıkça gösterdi. Medyadaki topyekûn sansür güçlendirilirken okullarda Japonca ve 'üstün' Japon düşünce ve davranış tarzı öğretildi.

Savaş Mağlubiyeti ve İmparatorluğun Sonu

Asyalılar Japon yayılmacılığının kurbanları olarak büyük acılar çektiler. 1945'e gelindiğinde anavatandaki ve cephelerdeki Japon halkı da bundan nasibini aldı. Bununla birlikte, 1937'de Çin ile girilen ilk savaş, ardından Aralık 1941'de gerçekleştirdikleri Pearl Harbor saldırısı Japonların çoğunda zafer heyecanı yaratmıştı. İmparatorluğu savunmak, Rus-Japon Savaşı'ndan bu yana ulusal bir taahhüt halini almış; Mançurya'nın işgalinden beri uygulanan Batı yaptırımları, Japonya'nın can damarı olan hammaddeleri tehdit eder hale gelmişti. Dahası, devlet propagandası Japonların yanı sıra diğer Asyalıları da Anglo-Amerikan kültür emperyalizminden, yani materyalizmin, bencil bireyciliğin, hazcılığın ve liberalizmin küçümsenen değerlerinden kurtarmayı amaçlıyordu. Millet için kendini feda etme ve kökenleri imparatorluğun ilahî hanedanına dayanan Japonların

yegâne *kokutai*[22] (milli devlet) anlayışı, devlet dini Şinto ile okullardaki ders kitapları aracılığıyla teşvik edildi. Japon ırkının ariliği ve manevi üstünlüğü devlet söylemi kadar popüler şarkılar tarafından da vurgulandı. İlaveten Japon hükümeti katı bir sansür uygulayarak muhalif bütün görüşleri bastırdı. Nihayetinde, B-29 bombardımanlarının yarattığı yıkım ile maddi zorluklar, imparatorluğun diğer yerlerinden daha çok anavatanı oluşturan adalarda hissedilmesine rağmen Japonların çoğu acı sona kadar savaşmayı kabullendi.

Savaşın son aylarında kaynak sıkıntısı öyle hale geldi ki gönüllü birlikleri bambu mızrakları ile eğitildi. Donanma, düşmanın maddi üstünlüğü ile kamikaze intihar filoları şekline büründürdüğü manevi gücünü kapıştırmaya kalktı. Hükümete yönelik muhalefet halk tabanında bile artmıştı ancak kabine teslim olma konusunda fikir birliğine varamadı zira Müttefik Devletler, *Postdam Deklarasyonu* ile koşulsuz teslimiyet talep etmişti. Bu durum imparatorun ve imparatorluk makamının geleceğini zora soktu. Son olarak Sovyetler Birliği'nin savaşa girişi ile Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atılması imparatoru girilen çıkmazdan kurtulmak için harekete geçirdi.

Asya'daki Batılı sömürge imparatorluklarının aksine Japon İmparatorluğu, 1945'te sömürgelerinden çekilerek dağıldı. Sömürge yerleşimlerinde bir anda sahipsiz kalan Japonların ülkelerine iade süreçleri de kaotik ve travmatikti. Binlerce kişi Mançurya ve Kore'den kaçarken öldü ve birçoğu nihayet işgal altındaki Japonya'ya döndüklerinde akrabaları tarafından reddedildi. Ayrıca birçok tarihçi tarafından ifade edildiği üzere atom bombardımanları ve savaşın neden olduğu sefalet, Japon halkında bir mağduriyet

22 "Devletin yapısı", "Ulusal bütünlük", "Milli kimlik" gibi birçok şekilde tercüme edilebilecek kokutai, mevzubahis dönemde ortaya çıkan ve devletin bütün unsurlarının, kutsal kabul edilen imparatorun şahsında cisimleştiği bir yönetim anlayışına işaret etmektedir. II. Dünya Savaşı öncesi diğer bütün ülkeler kuvvetler ayrılığına yönelik kurumları oluştururken kokutai adına mücadele etmek Japon milliyetçileri için kendi üstünlüklerini ifade etmenin bir yolu olarak algılanmıştır. (ç.n.)

duygusu ile 'savaş amnezisi' yaratmakla beraber halk tabanında günümüze kadar süregelen güçlü bir pasifizm duygusuna da neden olmuştur. Japon hükümetleri ve Japon halkının çoğunluğu "güçlü ordu" hedefinden vazgeçip "zengin bir ülke" amacına ulaşmak ve imparatorluğu anayasal bir monarşiye dönüştürecek yeni bir demokratik anayasayı kabul etmek üzere iş birliği yaptı. Aynı zamanda savaşın mesuliyetine dair meseleler 21. yüzyılda dahi gündeme gelmeye devam ettiği gibi politikacıların, bürokratların ve milliyetçi tarihçilerin savaştaki tecâvüzleri inkâr etmeleri Çin, Kore ve kısmen Güneydoğu Asya'da Japon karşıtı duyguları alevlendirmektedir. Sonuç olarak, Japonya'nın emperyal emellerinin ardında bıraktığı etki hâlâ derinden hissedilmektedir. Japon emperyalizmini failler, işbirlikçiler veya kurbanlar olarak bizzat deneyimleyen insanların sayısı on yıllar geçtikçe azalsa da Japon emperyalizminin hem Japonya hem de Asya'nın diğer bölgelerindeki hatıraları, oldukça tartışmalı ve duygusal bir savaş alanı olmaya devam etmektedir.

SONUÇ
İmparatorlukların Sonu

JIM MASSELOS
Çeviri: YASİN TEKİN

Bu eserin bölümlerinde anlatılan imparatorluklardan söz ederken abartıdan kaçınmak zordur. Topraklarının ve nüfuslarının genişliğini, anıtlarının güzelliğini, saraylarının görkemini ve zenginliklerinin derecesini tarif ederken üstünlük sıfatları -elbette söz konusu imparatorlukların idare etme kabiliyetlerini, dindarlıklarını, entelektüel ve kültürel kazanımlarının zirvesini göz önünde bulundurmadan- kolayca zikredilir. Haliyle bu imparatorlukların çoğunu "en büyük", "muazzam", "en görkemli", "en muhteşem", "en ileri" gibi yakıştırmalarla birlikte anmakta bir beis görülmemektedir. İhtişamlarına, büyüklüklerine ve başarılarına dizilen övgülerde hiç şüphesiz gerçeklik payı vardır: Neredeyse tamamı gerçekten büyük işler başarmışlardır. En güçlü zamanlarında genellikle öyle bir görkem elde etmişlerdir ki gerek o yıllarda gerekse de sonraki zamanlarda haklarında edilen belâgatli sözler ve düzülen methiyeler pek abartı sayılmaz.

Ne var ki, aynı imparatorlukların "barbar", "gaddar", "yıkıcı" gibi düşmanca sıfatlarla tanımlanmasında da farklı bir tür abartı mevcuttur. İmparatorlukların mevcudiyeti hem fethedilen halklar hem de beraberinde yağma, talan ve ölüm getiren işgallerin korkusuyla yaşayan komşuları için oldukça acımasız ve korkutucu bir mahiyet arz edebiliyordu. Elizabeth dönemi İngiliz oyun yazarı Marlowe'un Büyük Timurlenk eserinin giriş bölümünde belirttiği üzere, Timur:

"Hayrete düşüren tabirlerle dünyayı tehdit edip,
Bela oldu muzaffer kılıcıyla krallıkların başına"[1]

Daha sonra, oyunun ikinci sahnesinde oğullarından birine verdiği öğütte Timur' amacını açıkça belirtmiştir:

"Dünyanın cezası ve dehşeti ol"[2]

Dehşetin ve kontrolsüz gücün abartılı bir ifadesi olan bu dizeler salt bir iktidar manifestosudur; bilhassa fetih ve kuruluş aşamasındaki bir imparatorluğun gerçekliğini de yansıtır. Benzer cümleler bozkırlardan çıkıp süratle Asya ve Avrupa'nın en uzak bölgelerine ulaşan Moğollar için kurulabileceği gibi modern Avrupa'nın en öldürücü askerî teknolojilerini benimseyerek Çin, Mançurya ve Kore'yi işgal eden Japonlara da atfedilebilir. Hepsinin gayesi doğal olarak toprak fethetmekti. Başarılı olan fatihler için bu bir kutlama ve kendini tebrik vesilesidir: İsmail, ilk Safevî hükümdarı olarak İran'da tahta çıktığında, Hândmîr'in ifadesiyle, "hilâfet tacı ve dünyanın fethi onun boynunun borcuydu."[3] Mağlupların hisleri ne olursa olsun, fatihler başarılarıyla gurur duyuyorlardı.

Bu tür bir abartılar bünyesinde imparatorlukların doğasındaki belirsizliği ve ikiliği barındırır. Aynı zamanda imparatorluğa karşı hem içeride hem dışarıda oluşan ve kolay kolay değişmeyen tutumları da yansıtır. Hükümdarlar devrilip ülkeleri çökse dahi devam eden sadakatle bağlılıklar imparatorluk yapıları içinde yaratılmıştır. Bu duruma en güzel örnek Hindistan'daki Bâbürlü imparatorunu çok uzun süre terk etmeyen otorite havasıdır. Bu o denli güçlü ve köklü bir fikirdi ki, Bâbürlü hükümdarı sadece Delhi'de söz geçen, diğer hükümdarların kuklası bir hükümdar haline geldikten sonra dahi imparator olarak anılmaya devam

1 'Prolog', "The First Part of Tamburlaine the Great", Christopher Marlowe, *Plays* içinde, Everyman's Library (Londra, 1950), 1.

2 Oyun I, Sahne III, *aynı eser*, 68.

3 Bkz. bu ciltte Sussan Babaie'nin bölümü, s. 159-193 ve 4 numaralı dipnot.

etmiştir. Buna rağmen Bâbürlüler o kadar güçlü ve etkili hâkimiyet imgeleri yaratmışlardı ki, yerlerini alan İngiliz idareciler makamlarında rahat oturabilmek için Bâbürlü hâkimiyet sembollerine ve Bâbürlü eserlerine başvurmak durumunda kaldılar.

Batılı'nın Doğusu

Bu imparatorlukları kendi bakış açılarından değerlendiren yabancılar, karmaşık görüş ve tutumlar geliştirdiler. Moğol ordularının yarattığı korku, tıpkı (sonraki yüzyıllarda) Avrupa'nın kuşatılmış sınırlarını parça parça kemiren Osmanlı Türklerinin yarattığı tehdit algısı gibi, Avrupalıların bilincine nüfuz etti. Öte yandan, her şeyden önce Marco Polo sayesinde, Çin'in büyük Moğol hâkimi Kubilay Han'a karşı bir hayranlık da söz konusuydu. Colin Thubron'un belirttiği üzere, Polo'nun seyahatlerini anlattığı Dünya'nın Hikâye Edilişi'nde (yak.1300) şöyle demektedir:

"Böylesine inanılmaz farklılıktaki bir diyara gelmek, aynanın içinden geçmek gibiydi ve -hâlen bir taşraya benzeyen Avrupa'dan olağanüstü acayiplikler imparatorluğuna- [yaptığım] bu geçişin hikâyesi bugün dahi rüya gibidir."[4]

Ming İmparatorluğu da daha sonraki dönemlerde yaşamış Batılı gezginlerden hayranlık uyandırmıştır. Samuel Taylor Coleridge'ın uzak imparatorluklar ve onların anlatılmaya değer ilginçlikleri hakkında duyduğu şaşkınlığı aktarışında da benzer bir romantize edilmiş egzotizm duygusu hissedilir:

> Kubla Han Xanadu'da ferman eyledi:
> Kutsal nehir Alf'in,
> Uçsuz bucaksız mağaralardan geçerek,
> Güneş yüzü görmeyen denize aktığı o yerde
> Yapılsın bir zevk kubbesi.

4 Colin Thubron, *Marco Polo Goes to Gorgeous Xanadu*, New York Review of Books (9 October 2008), 36.

Böylece iki kere beş millik bereketli topraklar,
Kulelerle ve surlarla çevrildi
Ki içinde ışıltılı derelerin,
kıvrım kıvrım aktığı bahçeler vardı
Pek çok çiçeklenmiş günlük ağacı;
Ve dağlar kadar kadim ormanlar,
Güneşli çayırları kucaklardı.[5]

Söz konusu Asya imparatorlukları, Moğollar zamanından başlayarak 18. yüzyılın sonlarına hatta 19. yüzyıla, yani tam da ya güçten düştükleri ya da derin ve nihaî bir çöküş sürecine girdikleri yıllara kadar, Avrupa tasavvurunda önemli bir yere sahip oldular.

Batılıların Hayalî Doğu'su, Avrupa'nın gündelik hakikatlerinin tam zıttı olacak şekilde tasavvur edilmiştir. Avrupa oryantalizmi[6] egzotizm, şaşaalı zenginlik, baştan çıkaran cinsellik, bolca harem ve zevkû sefa bağımlılığı ile özdeşleştirilmiş hayal ürünü bir Asya'ya dayanan kalıp yargıların yayılmasını sağladı. Oryantalist Asya'nın dişiliği ve onun baştan çıkarıcı hayalî personası, Avrupa'ya atfedilen niteliklerle taban tabana zıttı: maskülinite, entelektüel titizlik, protestan değerler dünyası ile endüstri devrimine, Aydınlanma çağına giren Avrupa'nın bilimsel ve teknolojik hünerleri. Asya ile Avrupa arasındaki bu fark, ulusal ve etnik üstünlük, ırksal imtiyaz ve diğer ırklardan farklı olma iddiaları ile meşrulaştırıldı. Daha önce takdir edilen her şey değersizleştirilip alçaltıldı. Ne de olsa Asya, Karl Marx'ın ileri sürdüğü üzere Doğu despotizminin ve onunla birlikte gelen bütün tiranlıkların neşet ettiği yerdi.

Bundan dolayı 19. yüzyılda yaşanan gelişmeler devam ettikçe Avrupalı ilerlemeciliği Asyalı geri kalmışlığı ile Avrupa Hıristiyanlığı da giderek artan bir şekilde kâfirlik ve paganlık olarak görülen dinler ile kıyaslandı. Avrupalılar, özellikle de Britanyalılar,

5 "Kubla Khan", Ernest Hartley Coleridge, ed., *The Poems of Samuel Taylor Coleridge* içinde (London, 1954), 297.

6 "Kubla Khan", Ernest Hartley Coleridge, ed., *The Poems of Samuel Taylor Coleridge* içinde (London, 1954), 297.

özgüven ve girişkenlik asrına girdiler; bu onların, üstünlüklerini ve ahlakî değerlerini yüksek sesle beyan ettikleri bir asırdı. Önceki yıllarda Asya ile büyük ölçüde hayranlıkla kurdukları temaslar yerini, düşmanca karşılaşmalara ve nihayet işgale bıraktı. Bir zamanlar Avrupalıların son derece cezbedici bulduğu -Asya'nın büyük yapıları, arkeolojik eserleri, tekstil ürünleri, porselenler gibi- unsurlar Avrupa yapımı seri üretim kopyaları pazarları doldurdukça git gide daha az takdir edilir oldular. Bu sürecin başka bir sonucu daha oldu: Asya, Avrupa'ya ihracat yapan bir üretim merkezi olmaktan çıkarak Avrupa'nın ürettiklerini sattığı bir pazarı haline geldi. İmparatorluk ve ticaret ile birlikte büyüdü. Avrupa deniz gücü Asya'nın sahil şeridini ve kıyı bölgelerini yuttu. Söz konusu bölgeler ya yeni imparatorluklarının bir parçası olarak buraları ilhak edildi ya da (aynı etkinlikle kullanılan) dolaylı yollardan hâkimiyeti altına alındı. Yeni mekânsal kategorizasyonların eşlik ettiği farklılıklara dair geliştirilmiş oryantalist kalıp yargılar, yeni hükümdarlar ile yabancı tebaaları arasındaki farkın nişânesi olmaya devam etti. Tutumların ardından realiteler de değişti. Son bin yılın büyük bir bölümünde dünya tarihinin en temel unsurlarından biri – belki de en temeli – olan Asya ve imparatorluklarının statüsü aslîlik özelliğini yitirerek ikincil öneme sahip hâle geldi. Mütecaviz Avrupa genişlemesi ile değişen şartlar Asya'daki büyük şehirleri, refahla beraber elverişli ticaret, sanat ortamını ve bilimsel üretkenliği kötü etkiledi. Ne kadar cesur ve kararlı olursa olsunlar yerli savunma sistemleri sanayileşen Batı'nın ürettiği silahlar ve askerî araçlar karşısında başarılı olamadı.

Asya imparatorluklarının çoğu, genişlemelerinin ilk aşamalarında – fitilli, yivli tüfek ya da top gibi – yeni savaş teknolojileri üretmiş ya da mevcut teknolojileri kademeli olarak benimsemiş ve bunun sonucunda hâkimiyet sahalarını askeri yöntemlerle korumayı başarmışlardır. Sonraki yüzyıllarda bazıları taktik ve disiplin eğitimi için Avrupalı asker ve maceracıları dahi istihdam eder oldular. Ne var ki, 19. yüzyıla gelindiğinde başkalarının

ürettiği teknolojileri benimseyerek Avrupa'da yaşanan Endüstri Devrimi sayesinde üretilen askerî teçhizata ve savaş gemilerine karşı koymanın imkânsız olduğu görüldü. Sadece Japonya, kendisine Batı tarzı bir ordu ve donanma ile Avrupa askerî gücüyle mücadele edebilecek askerî araçları sağlayan kapsamlı bir yenileşme süreci yürüttü. Böylece 20. yüzyıl başında Rusya'nın donanmasını yok edebildi ve Doğu Asya kıyılarında fetihler yoluyla bir imparatorluk kurmayı başardı. II. Dünya Savaşı'nda Japonya'nın teslim olmasını sağlayabilmek için Müttefiklerin bütün güçlerini – ve iki atom bombası – kullanmaları gerekti.

O yıllara gelindiğinde burada değerlendirilen diğer Asya imparatorlukları çoktan tarihe karışmıştı. Moğol İmparatorluğu asırlar önce dağılmış; Safevîler yerlerini bir başka büyük hanedan olan Kaçarlara bırakmış; Ming hanedanının yerini Çing (Mançular tarafından kullanılan "temiz" ya da "saf" anlamında bir hanedan unvanı) almış; Britanya Bâbürlüleri devirmiş ve Khmer imparatorluğu parçalanmıştı. Osmanlılar, 19. yüzyıl boyunca milliyetçilik cereyanları ile imparatorluktan ayrılanların bağımsız ulus devletlerin kurmalarını önlemeye çalışmıştı. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bölümü 1920'lerde Mustafa Kemal Atatürk idaresinde gerçekleşen bir iç devrim ile cumhuriyetin kurulana dek parçalanmadan kalmayı başardı. Böylece büyük Asya imparatorlukları son buldu.

İmparatorlukların Sonu

Hâlâ değerlendirmeye muhtaç son bir mesele var: Bu muazzam devlet teşekkülleri nihayetinde neden dağıldı? Doğuş, büyüme, çöküş ve dağılma şeklindeki biyolojik analoji, süreçleri tanımlamak için faydalı olmakla birlikte, bu benzetme süreçlere bir açıklama getirmekten çok onları tasvir etmektedir.

Bu imparatorluklarının bazı ortak özellikleri vardı. İmparatorluğun merkeziyetçiliği ile imparatorların tahta çıkmalarını

sağlayan veraset sistemleri bu ortak özelliklerdendir. İlk fetih dönemlerinde akrabalarını ya da klanı yükselişi önlemeyen etnik askeri koalisyonlar etrafında örgütlemeyi başaran savaşçı liderler olarak ortaya çıkan imparatorlar, çok katmanlı etnik unsurları barındıran yerleşik devletlerin başı hâline geldi. Bu tür devletlerin kritik bağlayıcı unsuru merkezî monarşi idi. İdarecilik becerileri yüksek imparatorlar birbirini ardında tahta çıktıkça imparatorluğu genişletmeyi ya da en azından imparatorluğa yönelik baskı ve meydan okuma girişimlerini bertaraf etmeyi başarabilirdi. Kifayetsiz imparatorlar yönetime geldiğinde ise bu durumun etkileri önünde sonunda imparatorlukta hissedilirdi. Üstelik, verasetin kesin kurallara bağlı olmadığı göz önünde bulundurulduğunda (en büyük erkek çocuk teamülü her zaman uygulanmış değildir), bir hükümdarın ölümünün sarsıcı sonuçları olabilirdi. İmparatorun oğullarının ve akrabalarının giriştiği taht mücadelesi hızlıca iç savaşa dönüşebilir, bu da bir bütün olarak imparatorluğun güç kaybetmesiyle sonuçlanırdı. Taht mücadelelerinin etkisinden haricinde askerî yeterliliklere ve yönetim kabiliyetine sahip adaylar yetiştirme işi savsaklandığında imparatorluğu idare etme yahut imparatorluğu yutmaya hazır komşu düşmanlardan korumak zorlaşırdı. Askerî ilerlemelerde çağı yakalayabilme kabiliyeti de aynı derecede hayati bir öneme sahipti.

Görüldüğü üzere, bir hanedanın ve ona bağlı imparatorluğun tek bir etkenle sona ermesi olası değildir. Düşüşü ya da çöküşü getiren daha ziyade çeşitli etkenlerin bir bileşimiydi. Bir imparatorluk son aşamalarına geldiğinde genellikle artık canlılığının en yüksek olduğu devirlerdeki oluşum ile aynı şey değildir. O görkemli yapıdan, müthiş bir sosyal mühendislikle yaratılan o eşsiz medeniyetten eser kalmamıştır.

Yeni İmparatorluklar ve Hükümdarları

Büyük Asya imparatorluklarının yerini hızlıca geleneksel

imparatorluk kurma yöntemlerini taklit eden ve esas itibariyle yine Asyalı olan rakipleri almıştı. Bununla beraber 1600'lü yıllarda denizlerden gelen Avrupalılar dengeleri değiştirmede önemli bir rol oynadılar. Avrupalılar diplomatik olarak tanınmak ya da ticaret izni koparmak için imparatorluk saraylarının kapılarını ilk kez çaldıklarında, çok geçmeden Asya'daki müesses nizamın potansiyel rakipleri olacakları çok aşikâr değildi. Gidişatın varacağı nokta çok uluslu kâr amaçlı ticaret şirketleri etrafında örgütlenen Avrupalı tüccarlar Asya kıyı şeridinin kilit bölgeleri etrafında koloniler, ticaret merkezleri yahut 'fabrikalar' kurduklarında da hemen kendini belli etmedi. Gelgelelim, önce komşu toprakların, ardından daha uzak ve geniş bölgelerin kontrolünü kazandıklarında durum netleşti. Sonuç olarak 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde neredeyse bütün Asya, Avrupalıların hâkimiyetine girdi. Asya'ya bir süre bambaşka bir imparatorluk tarzı ile hükmedildi.

Selefleri gibi bu yeni imparatorluklar da merkezî bir otorite tesis ettiler ancak bu otoriteyi kadır-i mutlak bir imparator üzerinden değil, göstermelik bir meşrutî hükümdar ile (kısmen) demokratik meclisler üzerinden sağlamaya çalıştılar. Yeni yönetimler bunun için hem Asyalı seleflerinin hem de ticaret şirketlerinin teşkilatlanmalarından istifade ettiler. Sonuç olarak idare denetim ve teşkilatlanmaları değiştirildiyse de tamamen altüst edilmedi. Avrupa hukuku ile buralara yeni bir sivil toplumun yanı sıra yeni suç ve ceza konseptleri getirildi. Ayrıca yeni vergiler de kondu. Avrupa'nın dünya çapındaki ekonomik çıkarları imparatorluklarının Asyalı unsurlarını, Asyalı tebaalarının iyiliğini çok da umursamayan küresel yapıların bir parçası hâline getirirken Asyalı sömürgeler ve koloniler Avrupa hukukuyla birlikte kendilerini Avrupa'ya bağlı hâle getiren yeni bilim ve teknolojileri de benimsedi.

Çok geniş topraklar ile buraların kalabalık nüfusları şaşılacak derecede az sayıdaki yabancıyla idare edilmiştir. Örneğin, Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan'ı yönetmek için 1858-1947

yılları arasında kurduğu 'Demir İskelet'in[7] (Hindistan Kamu İdaresi) memur sayısı ancak 1.000 ilâ 2.000 kişi arasındaydı, üstelik bunların büyük bölümü İngiliz olmakla beraber bir kısmı da değildi. Öte yandan alt düzeydeki memurlar genel olarak Hintliydi. Hakeza 1914'te I. Dünya Savaşı'ndaki genişletilmesinden önce Hindistan savunma kuvvetleri 310.000 kişiden oluşmaktaydı; bu kuvvetlerin subay kadrolarının büyük çoğunluğu Britanyalı olmakla beraber ancak 80.000'i İngilizdi.[8] Yeni hükümdarlar tebaaları ile aralarındaki ayrışmayı muhafaza ettiler. İdare ettikleri nüfusun muazzam büyüklüğü karşısında azınlıkta kalmanın yarattığı baskıyı göz önünde bulundurduğumuzda bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Avrupalı idarecilerin Asya'daki topraklarını Avusturalya, Kanada ve diğer yerlerde yaptıkları gibi Avrupalıların iskân edildiği kolonilere dönüştürmemiş olmaları bu ayrışmayı kuvvetlendirdi. Avrupalı hükümdarlar, büyük krallıklar devrinde kalan Asyalı selefl erinden farklı olarak, fethettikleri yerlere bîgâne kaldılar; görev süreleri bittiğinde de 'vatanları' Avrupa'ya döndüler.

Avrupa imparatorlukları kendi tarzlarını ve kültürlerini geliştirdiler ancak doğal olarak kendilerinden önce aynı işleri başarmış selefl erinden de etkilendiler. Avrupalı yönetici sınıflar, Asya bağlamında hiçbir zaman yerelleşemeyen, gelip geçici bir dış unsur olarak kalsalar da kesişim noktalarında yeni imparatorluk kültürleri doğdu. Avrupalıların imparatorluk çağlarında ayrı durma hâli çok nadiren aşılabilmiştir.

İmparatorluk Hafızası

7 Hindistan'ın bağımsız, üniter bir devlet hâline gelmesinde büyük katkıları olan devlet adamı ve aktivist Sardar Vallabhbhai Patel'in (1875 – 1950) bir konuşmasında ilk kez "çelik yapı", "çelik iskelet" şeklinde zikrettiği bu ifade, Hindistan'daki devlet işleyişini ayakta tutan memurlarının yaptığı özveriye vurgu yapmak için söylenmiş olup Hindistan siyasetinde hâlen kullanılan bir deyişe dönüşmüştür. (ç.n)

8 B.R. Tomlinson, *The Political Economy of the Raj 1914–1947. The Economics of Decolonisation in India* (London, 1979), 106.

İçinde yaşadığımız çağda, bir zamanların güçlü Avrupalı imparatorlukları hızla geçmişin tozu dumanı arasında kaybolurken, onlardan önce var olmuş imparatorlukların kalıcı etkilerini değerlendirip yeniden yorumlamak daha kolay hâle geldi. Bu kitabın birbirini izleyen bölümlerinin de gösterdiği üzere, imparatorlu kurucularının hâkimiyet sahalarını biçimlendirmek için gösterdikleri cevvallik ile fethettikleri yerleri idare etmek için gerekli yenilikçi siyasî yapıları geliştirme güçleri göze çarpmaktadır. Bu kurucu imparatorlar birer mit ve efsane nesnesi haline gelen çok yönlü figürlerdi. Halefleri ile birlikte, geniş bir etki yaratan eşsiz toplum ve kültürlerin, bugünlerde yeniden ilgi odağı olan, gelişimine önderlik ettiler.

Asya'daki çağdaş ulus devletler, ulusal bir kolektif hafıza formüle etmek ve ulusal kimlikleri biçimlendirmek üzere bu geçmişlerini sahiplenmiştir. Tıpkı arkeolojik keşiflerin yanı sıra eski binaların, şehir atmosferlerinin korunarak değerli ulusal anıtlara dönüştürülmesinde olduğu gibi tarih ve geçmişin bu şekilde kullanımı da modern ulus inşasının bir parçası hâline geldi. Pek çoğu, atfedilen özel önem duygusunu güçlendirecek şekilde Birleşmiş Milletler Dünya Mirası listesine alındı. Geçmişte kalmış yerli imparatorlukların hatıraları modern Asya devletleri için oldukça faydalı olmakla beraber, bu girişimin doğal sonucu Avrupa hâkimiyetinin yaşandığı devirlerin sadece bir kesintiye, sürekli bir şekilde devam edecek olan yaratıcılık, sanat ve kültür silsilesinde geçici bir kırılmaya indirgenmesi olmuştur. Asya'nın şanlı geçmişi fikri yayılmaya teşnedir dolayısıyla geleceğe dair vâdettikleri de: Son bin yılın büyük kısmına Asya'nın başarıları damgasını vurdu ise, aynı başarıyı gelecek bin yılda neden tekrarlayamasın?

BİBLİYOGRAFYA

Takdim: Asya İmparatorluklarının Özgünlüğü

Beckwith, Christopher I., *Empires of the Silk Road. A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present* (Princeton and Oxford, 2009)

Brown, Cynthia Stokes, *Big History. From the Big Bang to the Present* (New York and London, 2007)

Darwin, John, *After Tamerlane. The Global History of Empire since 1405* (London, 2007)

Ferguson, Niall, *Empire: How Britain Made the Modern World* (Camberwell, Australia, 2008).

Frankopan, Peter, *The Silk Roads: A New History of the World* (London, 2015)

Gordon, Stewart, *When Asia was the World* (Philadelphia, PA, 2009)

Jackson, Anna and Amin Jaffa, eds, *Encounters. The Meeting of Asia and Europe 1500–1800* (London, 2004)

Said, Edward W., Orientalism (London, 1995)

Birinci Bölüm
Merkezî Asya: Moğollar 1206–1405

Allsen, Thomas T., *Culture and Conquest in Mongol Eurasia, Cambridge Studies in Islamic Civilization* (Cambridge, UK, 2001)

Amitai-Preiss, Reuven, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260–81* (Cambridge, UK and New York, 1995)

Biran, Michal, *Chinggis Khan, Makers of the Muslim World* (Oxford, 2007)

al-Din, Rashid, *Jami'u't Tawarikhi: Compendium of Chronicles: A History of the Mongols*, vol. 2, trans. W.M. Thackston (Cambridge, MA, 1998)

Halperin, Charles, *Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History* (Bloomington, IN, 1987)

Jackson, Peter, *The Mongols and the West* (London, 2005)

Juvaini, Ata Malik, *Genghis Khan: The History of the World Conqueror*, trans. J.A. Boyle (Seattle, WA, 1997)

Lane, George, *Genghis Khan and Mongol Rule, Greenwood Guides to Historic Events of the Medieval World*, ed. Jane Chance (Westport, CT, 2004)

May, Timothy, *The Mongol Art of War: Chinggis Khan and the Mongol Military System* (Barnsley, UK, 2007)

Morgan, David, *The Mongols, The Peoples of Europe* (Oxford, 2007, 2nd edn)

Rachewiltz, Igor de, 'The Title Cinggis Qan/Qaghan Re-examined', içinde: *Gedanke und Wirkung: Festschrift zum 90. Geburtstag von Nicholaus Poppe*, ed. W. Heissig and K. Sagaster (Wiesbaden, 1989), 281–98.

Rachewiltz, Igor de, ed., *The Secret History of the Mongols*, Brill's Inner Asian Library, vol. 7/1 (Leiden, 2004)

Ratchnevsky, Paul, *Genghis Khan: His Life and Legacy (1983)*. English edn trans. Thomas Haining (Cambridge, MA, 1991)

Rossabi, Morris, *Khubilai Khan: His Life and Times* (Berkeley, CA, 1988)

William of Rubruck, 'The Mission of Friar William of Rubruck to the Court of the Khan',' içinde: Dawson, Christopher, ed., *The Mongol Mission: Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, trans. a nun of Stanbrook Abbey (London, 1955)

İkinci Bölüm
Çin: Ming 1368-1644

Yazım, Transliterasyon ve Kişi Adları

Çince kişi adlarının ve coğrafî terimlerin transliterasyonu, Latin alfabesine çevirmede resmî sistem olan pinyinde yapılmıştır. Pinyin yazımı, aşağıdaki belirli istisnalar dışında genellikle İngilizcenin ses değerlerine benzemektedir:

c Tsar'daki gibi 'ts' olarak telaffuz edilir;

i 'ee' olarak telaffuz edilir, c, ch, r, s, sh, z ve zh'dan sonra gelirse yaklaşık 'er' olarak telaffuz edilir;

ian 'ien' olarak telaffuz edilir;

q cheap'teki gibi 'ch' olarak telaffuz edilir;

r İngilizce 'r'ye benzer ama dil ön dişlerin arkasında olacak şekilde telaffuz edilir;

x sham'deki gibi 'sh' olarak telaffuz edilir;

z hands'deki gibi 'ds' olarak telaffuz edilir;

zh jasmine'deki gibi 'j' olarak telaffuz edilir.

Çince adlar zikredilirken soyadı önce verilir, ardından adı gelir. Alışılmış uygulamaya uyularak Çin imparatorları kişi adlarıyla değil, saltanat unvanlarıyla gösterilmişlerdir.

Beattie, Hilary J., *Land and Lineage in China: A Study of T'ung-ch'eng County, Anhwei, in the Ming and Ch'ing Dynasties* (Cambridge, UK, 1979)

Bray, Francesca, *Technology and Society in Ming China (1368–1644)* (Washington, DC, 2000)

Birch, Cyril, *Stories from a Ming Collection: Translations of Chinese Short Stories Published in the Seventeenth Century* (London, 1958)

Brook, Timothy, *The Chinese State in Ming Society* (London, 2005)

Brook, Timothy, *Praying for Power: Buddhism and the Formation of Gentry Society in Late-Ming China* (Cambridge, MA, 1993)

Cass, Victoria, *Dangerous Women: Warriors, Grannies, and Geishas of the Ming* (Lanham, MD, 1999).

Clunas, Craig, *Fruitful Sites: Garden Culture in the Ming Dynasty* (London, 1996)

Clunas, Craig, *Pictures and Visuality in Early Modern China* (London, 1997)

Dardess, John W., *A Ming Society: T'ai-ho County, Kiangsi, Fourteenth to Seventeenth Centuries* (Berkeley, CA, 1996).

Dardess, John W., *Blood and History in China: The Donglin Faction and Its Suppression, 1620–1627* (Honolulu, HI, 2002)

Dreyer, Edward, *Early Ming China: A Political History, 1355–1435* (Stanford, CA, 1982)

Huang, Ray, *Taxation and Governmental Finance in Sixteenth-Century Ming China* (Cambridge, UK, 1974)

Huang, Ray, *1587: A Year of No Significance – The Ming Dynasty in Decline* (New Haven, CT, 1981)

Hucker, Charles O., *The Ming Dynasty: Its Origins and Evolving Institutions* (Ann Arbor, MI, 1978)

Mills, J.V.G., çev. ve ed., *Ma Huan, Ying-yai Sheng-lan: 'The Overall Survey of the Ocean's Shores' [1433]* (Cambridge, UK, 1970)

Mote, Frederick W. ve Denis Twitchett, ed, *The Cambridge History of China*, c. 7 *The Ming Dynasty, 1368–1644*, Bölüm I, (Cambridge, 1988) ve c. 8 *The Ming Dynasty, 1368–1644*, Bölüm II, (Cambridge, UK, 1998)

Shen, Grant Guangren, *Elite Theatre in Ming China, 1368–1644* (London, 2005)

Tong, James W., *Disorder under Heaven: Collective Violence in the Ming Dynasty* (Stanford, CA, 1991)

Waldron, Arthur, *The Great Wall of China: From History to Myth* (Cambridge, UK, 1992)

Wood, Frances, *The Forbidden City* (London, 2005)

Üçüncü Bölüm
Güneydoğu Asya: Khmerler 802–1566

Kısaltmalar

BEFEO: Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient
EFEO: École française d'Extrême-Orient

Ang, Choulean, 'In the beginning was the Bayon', içinde Joyce Clark, ed., *Bayon, New Perspectives* (Bangkok, 2007), 362–79

Barth, A.-A. Bergaigne, *Inscriptions sanskrites de Campæ et du Cambodge* (Paris, 1885–93)

Bénisti, M., *Rapports entre le premier art khmer et l'art indien*, 2 vols, Mémoires archéologiques V, EFEO (Paris, 1970)

Bhattacharya, K., *Les Religions brahmaniques dans l'ancien Cambodge, d'après l'épigraphie et l'iconographie*, EFEO 49 (Paris, 1961)

Boisselier, J., *La Statuaire khmère et son evolution*, EFEO 37 (Saigon, 1955)

Boisselier, J., *Le Cambodge* (Paris, 1966)

Briggs, Lawrence Palmer, *The Ancient Khmer Empire* (Philadelphia, PA, 1951)

Bunker, Emma, 'The Prakhon Chai Story: Facts and Fiction', *Arts of Asia 32/2* (March–April 2002), 106–25

Chandler, David, *A History of Cambodia* (Boulder, CO, and Oxford, 1992)

Coe, Michael J., *Angkor and the Khmer Civilization* (London, 2003)

Coedès, George, *Inscriptions du Cambodge*, 8 vols (Hanoi then Paris, 1937–66)

Cunin, Olivier, 'The Bayon: an archaeological and architectural study', içinde: Joyce Clark, ed., *Bayon*, New Perspectives (Bangkok, 2007), 136–229

Freeman, Michael-Claude Jacques, *Ancient Angkor* (Bangkok, 1999)

Glaize, M., *Les monuments du groupe d'Angkor* (Paris, 1963, reprinted 1994 and Saigon 1944)

Groslier, George, *Arts et archéologie khmers 1/3* (Paris, 1921–23)

Groslier, George, 'Étude sur le temps passé à la construction d'un grand temple Khmèr (Bantay Chmar)', *BEFEO* 35, 1935, 159–76

Hall, K.R. ve J.K. Whitmore, eds, *Explorations in Early South-East Asian History: The Origins of South-East Asian Statecraft* (Ann Arbor, MI, 1976)

Jessup, Helen Ibbitson, *Art and Architecture of Cambodia* (London, 2004)

Jessup, Helen Ibbitson ve Thierry Zéphir, *Sculpture of Angkor and Ancient Cambodia: Millennium of Glory* (Washington, DC, and Paris, 1997)

Kulke, H., *The Devaraja Cult, Data Paper* 108, Southeast Asia Program (Ithaca, NY, 1978)

Ma, Touan-lin, *Éthnographie des peoples étrangers à la Chine II: Méridionaux*, çev. Le Marquis d'Hervey de SaintDenys (Geneva, 1883)

Lunet de Lajonquière, E., *Inventaire descriptif des Monuments du Cambodge*, 3 vols, EFEO 4, 8, 9 (Paris, 1902–11)

Mabbett, I.W., 'Devaraja', *Journal of Southeast Asian History* 10/2 (September 1969), 202–23.

Majumdar, R.C., *Inscriptions of Kambuja* (Calcutta, 1953)

Marr, D.G. and A.C. Milner, eds, *Southeast Asia in the 9th to 14th Centuries* (Singapore, 1986)

Mannikka, Eleanor, *Angkor Wat. Time, Space, and Kingship* (Hawaii, HI, 1996)

Parmentier, Henri, *L'Art khmer primitif*, 2 vols, EFEO 21, 22 (Paris, 1927)

Parmentier, Henri, *L'Art khmer classique. Monuments du quadrant nord-est*, 2 vols, EFEO 29 b (Paris, 1939)

Pottier, Christophe ve R. Lujàn-Lunsford, 'De brique à grès: précisions sur les tours de Prah Ko', *BEFEO* 92, 2007 [2005]

Pottier, Christophe, 'Prei Monti: rapport de fouille de la campagne 2007: À la recherche du Palais Royal de Hariharalaya', unpublished report, 2007, 49 sayfa.

Smith, R. B. ve W. Watson, eds, *Early South East Asia, essays in Archaeology, History, and Historical Geography* (New York and Kuala Lumpur, 1979)

Stern, Philippe, 'Le temple-montagne khmèr, le culte du linga et le devaraja', *BEFEO* 34, 1934, 611–16.

Vickery, Michael, *Cambodia after Angkor: The Chronicular Evidence for the Fourteenth to Sixteenth Centuries* (Ann Arbor, MI, 1977)

Vickery, Michael, *Society, Economics, and Politics in Pre-Angkor Cambodia* (Tokyo, 1998)

Zhou Daguan, *A Record of Cambodia: The Land and its People*, çev. Peter Harris (Chiang Mai, 2007)

Bölüm Dört
Küçük Asya ve Ötesi: Osmanlılar 1281-1922

Ágoston, Gábor-Bruce Masters, eds, *Encyclopedia of the Ottoman Empire* (New York, 2009)

Faroqhi, Suraiya, Kate Fleet, Reşşat Kasaba, eds, *The Cambridge History of Turkey*, 4 vols (Cambridge, UK, 2009–13)

Faroqhi, Suraiya, *Subjects of the Sultan. Culture and Daily Life in the Ottoman Empire* (London and New York, 2000)

Finkel, Caroline, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire, 1300–1923* (New York, 2006)

Goffman, Daniel, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge, UK, 1992)

Hanioğlu, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton, NJ, 2008)

İhsanoglu, Ekmeleddin, ed., *History of the Ottoman State, Society and Civilisation*, 2 vols (Istanbul, 2002)

Imber, Colin, *The Ottoman Empire 1300–1650: The Structure of Power* (London, 2002)

İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300–1600*, çev. Norman Itzkowitz-Colin Imber (London, 1973)

İnalcık, Halil-Günsel Renda, *Ottoman Civilization*, 2 vols (Istanbul, 2004)

McCarthy, Justin, *The Ottoman Peoples and the End of Empire* (London, 2001)

Quataert, Donald, *The Ottoman Empire, 1700–1922* (New York, 2000).

Bölüm Beş
İran: Safevîler 1501–1722

Amir Arjomand, Said, ed., *Authority and Political Culture in Shi'ism* (Albany, NY, 1988)

Babaie, Sussan, *Isfahan and Its Palaces: Statecraft, Shi'ism and the Architecture of Conviviality in Early Modern Iran* (Edinburgh, 2008)

Babaie, Sussan, Kathryn Babayan, Ina Baghdiantz-McCabe ve Massumeh Farhad, *Slaves of the Shah: New Elites of Safavid Iran* (London and New York, 2004)

Babayan, Kathryn, *Mystics, Monarchs and Messiahs: Cultural Landscapes of Early Modern Iran* (Cambridge, MA, 2003)

Canby, Sheila R., *The Golden Age of Persian Art: 1501–1722* (New York, 2000)

Haneda, Masashi, 'The Character of the Urbanization of Isfahan in the Later Safavid Period', içinde: Charles Melville, ed., *Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society* (London, 1996), 369–88

Holod, Renata, ed., *Studies on Isfahan, special issue of Iranian Studies* 7, nos. 1–2 (Boston, MA, 1974)

Jackson, Peter J. ve Laurence Lockhart, eds, *The Cambridge History of Iran*, vol. 6, The Timurid and Safavid Periods (Cambridge, UK, 1986)

Matthee, Rudolph P., *The Politics of Trade in Safavid Iran: Silk for Silver 1600–1730*, (Cambridge, UK, 1999)

McChesney, Robert, 'Four Sources on Shah Abbas's Building of Isfahan', *Muqarnas* 5 (1988), 103–34

Newman, Andrew J., *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire*, (London and New York, 2006)

Newman, Andrew J., ed., *Society and Culture in the Early Modern Middle East. Studies on Iran in the Safavid Period* (Leiden, 2003)

Szuppe, Maria, 'Palais et Jardin: le complexe royal des premiers safavides à Qazvin, milieu XVIe–début XVIIe siècles', in R.

Gyselen, ed., *Sites et monuments disparus d'après les témoignages de voyageurs, Res Orientales* 8 (Bures-sur-Yvette, 1996), 143–77

Thompson, Jon ve Sheila Canby, eds, *Hunt for Paradise: Court Arts of Safavid Iran*, 1501–1576 (New York and Milan, 2003)

Bölüm Altı
Hindistan: Bâbürlüler 1526–1858

Abu al-Fazl ibn Mubarak, *Akbar Nama, trans. Henry Beveridge* (Delhi, 1977 [1902–1939], reprint edn)

Abu al-Fazl ibn Mubarak, *A'in-i Akbari, trans. H. Blockmann* (Osnabruck, 1983 [1868–94], reprint edn)

Alam, Muzaffar ve Sanjay Subrahmanyam, eds, *The Mughal State, 1526–1750* (Delhi, 1998)

Asher, Catherine B., *The Architecture of Mughal India* (Cambridge, UK, 2001)

Asher, Catherine B., ve Cynthia Talbot, *India Before Europe* (Cambridge, UK, 2006)

Babur, Zahir al-Din Muhammad, *The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor*, çev. ve ed. Wheeler M. Thackston (Washington, DC, 1995)

Beach, Milo Cleveland, *Mughal and Rajput Painting* (Cambridge, UK, 1992)

Brand, Michael ve Glenn Lowry, *Akbar's India: Art from the Mughal City of Victory* (New York, 1985)

Jahangir, Nur al-Din Muhammad, *The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India*, çev. ve ed. Wheeler M. Thackston (Washington, DC, and New York, 1999)

Richards, John F., 'The Formulation of Imperial Authority under Akbar and Jahangir', içinde J.F. Richards, ed., *Authority and Kingship in South Asia* (New Delhi, 1998 [1978], reprint edn), 285–326

Richards, John F., *The Mughal Empire* (Cambridge, UK, 1993)

Bölüm Yedi
Japonya: Meiji Restorasyonu 1868–1945

Beasley, W.G., *Japanese Imperialism, 1894–1945* (Oxford, 1987)

Dower, John, *War without Mercy: Race and Power in the Pacific War* (London and Boston, 1986)

Duus, Peter, 'The Takeoff Point of Japanese Imperialism', içinde: Harry Wray ve Hilary Conroy, eds, *Japan Examined: Perspectives on Modern Japanese History* (Honolulu, HI, 1983), 153–57

Duus, Peter, Ramon H. Myers ve Mark R. Peattie, eds, *The Japanese Informal Empire in China*, 1895–1937 (Princeton, NJ, 1989)

Duus, Peter, Ramon H. Myers ve Mark R. Peattie, eds, *The Japanese Wartime Empire*, 1931–1945 (Princeton, NJ, 1996)

Han, Jung-Sun N., 'Envisioning a Liberal Empire in East Asia: Yoshino Sakuzô in Taisho Japan', *Journal of Japanese Studies*, 33/2 (Summer 2003), 357–82

Hane, Mikiso, *Peasants, Rebels, and Outcastes: The Underside of Modern Japan* (New York, 1982)

Jansen, Marius, 'Modernization and Foreign Policy in Meiji Japan', içinde: Robert E. Ward, ed., *Political Development in Modern Japan* (Princeton, NJ, 1968), 149–88

Keene, Donald, 'The Sino-Japanese War of 1894–1895 and Its Cultural Effects in Japan', içinde: Donald Shively, ed., *Tradition and Modernization in Japanese Culture* (Princeton, NJ, 1971), 121–75

Kuramoto, Kazuko, *Manchurian Legacy: Memoirs of a Japanese Colonist* (East Lansing, MI, 2004)

Lebra, Joyce, ed., *Japan's Greater East Asia Co-Prosperity Sphere in World War II*, Selected Readings and Documents (Kuala Lumpur, 1975)

Liao, Ping-hui, David Der-Wei Wang, *Taiwan Under Japanese Colonial Rule, 1895–1945* (New York, 2006)

Lone, Stewart, *Japan's First Modern War* (London, 1994)

Myers, Ramon H. ve Mark R. Peattie, eds, *The Japanese Colonial Empire, 1895–1945* (Princeton, NJ, 1984)

Newmann, William, *America Encounters Japan, From Perry to MacArthur* (Baltimore, MD, 1963)

Robinson, Michael Edson, *Cultural Nationalism in Colonial Korea, 1920–1925* (Seattle, WA, 1988)

Saaler, Sven ve J. Victor Koschmann, eds, *Pan-Asianism in Modern Japanese History: Colonialism, Regionalism and Borders* (London, 2007)

İLLÜSTRASYON KAYNAKLARI

Haritalar Drazen Tomic tarafından çizilmiştir.
© Thames & Hudson Ltd, Londra

İlk resim bölümü

I. British Museum, Londra

II. Staatsbibliothek, Berlin

III. Davids Samling, Kopenhag

IV. National Palace Museum, Tayvan

V. iStockphoto.com

VI. National Palace Museum, Tayvan

VII. Luciano Mortula/ iStockphoto.com

VIII. Helen Ibbitson Jessup

IX. Thomas Bradford/iStockphoto.com

X. Luciano Mortula/ iStockphoto.com

XI. Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul

XII. Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul

XIII. Murat Sen/iStockphoto.com

XIV. Library of Congress, Washington DC

İkinci resim bölümü

XV. Freer Sanat Galerisi ve Arthur M. Sackler Galerisi, Smithsonian Institution, Washington DC

XVI. Serdar Yagci/iStockphoto.com

XVII. İslam Sanatları Departmanı, Musée du Louvre, Paris

XVIII. British Museum, Londra

XIX. Seniz Yoruk/iStockphoto.com

XX. Victoria & Albert Müzesi, Londra

XXI. iStockphoto.com

XXII. Victoria & Albert Müzesi, Londra

XXIII. Royal Asiatic Society, Londra

XXIV. The Nour Foundation, New York

XXV. Hiroshige Utagawa/Library of Congress, Washington DC

XXVI. Felice Beato

XXVII. Hayakawa Hiroshi

İNDEKS

Roma rakamları resimler bölümündeki tasvirleri ve resim altı yazılarını ifade eder. I-XIV arası resimler sayfa 96'dan, XV-XXVII arası resimler sayfa 160'tan sonra yer alır.

A
Abbas I (Büyük), Şah (önceden Abbas Mirza) 185, 187
Abbas II, Şah 184, 187
Abbasi hanedanı 167
Abbasiler, Halifelik 41, 128, 133, 134
Abdül Dürrânî 219
Abdülhamid, Sultan 126, 150, 151
Abdülhamid Devri 150
Acemi 130
Aden 70
Afganistan 11, 36, 37, 57, 161, 165, 186, 191, 199, 211
Afrika 10, 24, 46, 70, 135, 147, 155, 229, ayrıca *bkz.* Kuzey Afrika
Afşar hanedanı 192
Agra 183, 197, 204, 208, 212, 215, 216, 217
Ağa Muhammed Han 192
Ahameniş İmparatorluğu 162
Ahmed III, Sultan 148
Ainu halkı 228
Akdeniz, bölgesi 10, 21, 35, 45, 127, 128, 131, 135, 139, 140, 155, 214
–denizi 10, 21, 45, 127, 128, 131, 135
Akkoyunlular 132
Ak Yum 100, 104
Ali, İmam 40, 134, 148, 150, 164, 166, 167, 181, 185
Allahabad 197, 208
Almanya 128, 224, 231, 232, 244
Altan Han 73
Altay Dağları 45
Altın Orda 41, 55, 56, 57, 58, 59
Amarendrapura 103
Amasya 126, 135, 1116 Safevî-Osmanlı Antlaşması
Amber 199
Amerika Birleşik Devletleri 14, 230, 235
Amsterdam 78, 185
Amu Derya Nehri 38
Anadolu 57, 125, 126, 129, 130, 132, 133, 137, 140, 141, 142, 146, 147, 148, 149, 152, 154, 164, 165, 171
–Anadolu-Türk dili 141
Ang Chan I
Angkor 5, 9, 12, 25, 29, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 100, 101, 102, 103, 108, 109, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123
–Phimeanakas 112, 114
–Kraliyet sarayı 111, 112
Angkor Borei 94, 95, 97

Angkor Thom 100, 121, 122
–Bayon tapınağı 121
–resim IX 121
Angkor Thom resim VIII 121
Angkor Wat 92, 116, 118, 119, 122
–Süt Denizinin Çalkalanması 119
–resim X 119
Anglo-Japon İttifakı 224, 233
Aninditapura 101
Ankara 130, 145, 195
–Savaşı 130
Antalya 148
Aomen (Macao) 86, 87
Arabistan, Araplar 135
Arap dili (Arapça) 12, 35, 127, 141, 154, 170, 216
Arcun 209
Arık Böke 41, 55, 56, 57
Arnavutça 12, 154
Arnavutluk 132, 148
Ashram Maha Rosei 96
Atatürk, Mustafa Kemal 154, 256
Avadh 197, 219, 220
Avrupa 4, 10, 17, 19, 20, 22, 24, 25, 34, 59, 63, 64, 67, 77, 78, 86, 87, 89, 125, 128, 129, 130, 131, 135, 137, 138, 144, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 168, 177, 180, 183, 184, 185, 189, 193, 205, 206, 214, 216, 220, 225, 229, 230, 242, 244, 247, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 260
–ve Asya İmparatorlukları 17, 261
–sömürgeleri 242
–Büyük Güçler 153
–emperyalizm 247
–ve Hindistan 183
–Askerî Devrim 256
–Osmanlı devleti için bir model olarak 149
–Oryantalizm 19, 254
–ve Türk ürünleri 156
Avustralya 4, 70
Avusturya 127, 128, 137, 138, 149, 152, 153
–Avusturya-Osmanlı Savaşları 137, 173
Avusturya-Macaristan 137, 152, 153, 173
Ayn Calut Savaşı 34, 41, 55
Azak (Azov) 137
Azerbaycan 41, 49, 55, 57, 132, 173

B
Bâb-ı Âli 148
Babür, İmparator 9, 11, 14, 24, 176, 186, 187, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 204, 218
–resim XX 272
Babürlü İmparatorluğu 24, 195, 196, 197, 198, 217, 219
–sanatı 196, 198
–Britanya ve Babürlü İmparatorluğu 256
–hanedanı 186
–sonu 196, 197
–kuruluşu 195
–saray adetleri 186
–gücü 196, 197
–Babürlü İmparatorluğu ve Safeviler 186, 193, 198
Babürname 197, 198
–resim XX 272
Bağdat 34, 41, 54, 127, 134, 135, 145, 146, 147, 161, 173, 186
–Moğollar tarafından yağmalanması resim II, Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi 34, 41, 54, 134
Bağımsızlık Savaşı 219
Bahreyn 161, 184
Bakan 112, 114, 119
Bakong 105, 106
Baksei Chamkrong 110
Balkanlar 2, 4, 9, 125, 128, 129, 130, 135, 146, 148, 154
Bangladeş 196
Banteay Chmar 122

Banteay Meanchey eyaleti 121
Banteay Prei Nokor 97, 101
Banteay Samre 118
Banteay Srei 112
Baphuon Tapınağı 92
Baray rezervuarı, Doğu 100
–Rahal 110
–Batı 93, 100
Basra 70, 139, 146, 151, 160, 161, 180, 183, 184, 185, 191
Bat Çum 111
Batı Baray 92, 93, 100, 114, 115
Batı Moğollar 69, 72
Battambang 103
Batu, Prens 39
Bavyera 137
Bayezid I, Sultan 34, 41, 54, 134
Bayezid II, Sultan 129, 130, 131
Behzad 169
Belarus 57
Belgrad 137
–Antlaşması 137
Bender Abbas 161, 185
Bengal 199, 219
Beng Mealea 118
Berberî 140, 147
Berke 55, 56
Berlin 126, 149
Beyaz Deniz 183
Beyaz Lotus (Ak Nilüfer) 64
Bhavapura 98, 101
Bhavavarman I, Kral 95
Bhavavarman II, Kral 97, 98
Birinci Bağımsızlık Savaşı (Hint İsyanı) 219
Birinci Koalisyon Savaşları 149
Birleşmiş Milletler Dünya Mirası 260
Bismarck, Otto von 232
Bizans İmparatorluğu 126, 129
Bolşevikler 53
Bosna 126, 145, 146, 154
Boksör Ayaklanması 233
Börte 54
Brahe, Tycho 156
Brahman 101, 102, 108, 116
Brahmanizm 99
Brahmanizm resim VII 271
Bray, Francesca 78, 79
Britanya 18, 78, 124, 230, 256, 258
–Güney-Doğu Asya'daki sömürgeleri 18, 124
–kültürel emperyalizm 254
–Hindistan hâkimiyeti 258, 259
Britanya İmparatorluğu 18, 124, 258
–ve Hindistan 259
Buda 115, 122, 145
Budizm 60, 88, 99, 110, 116, 119, 122
–Mahayana 29, 92, 114, 116, 120
–Tantrik 102, 116
–Therevada mezhebi 122
Buhara 37
Bulgaristan 126, 146, 148
Buriram 115
Burma 90
Burma *bkz.* Myanmar
Bursa 156
Büyük Asya 257
Büyük Güçler 153
Büyük Petro, Çar 137

C-Ç

Ca'fer es-Sâdık, İmam 163
Cainler 203
Calo Johannes, Trabzon Kralı 164
Cambridge 43, 70, 71, 74, 88, 156, 159, 161, 167, 170, 186, 190
Cat 219
Cava 69
Caypur 197
Cebe 59
Cebel-i Âmil 182
Celaleddin 37
Ceneviz 132, 136, 139
Cengiz Han 35
Cengiz Han *bkz.* Çinggis Han
Cengiz Han *bkz.* Çinggis (Temuçin)
–muhafızı 43
Cengizliler bkz. Çinggisli

Cezayir [şehir] 127, 140
Champasak/Çampasak 109
Chau Say Tevoda 117
Chitrasena 94, 95
Chunking 245
Cidde 70
Cihangir, İmparator 196, 199, 208, 211, 212, 213, 214, 216
–resim XXII 272
Cihangirname 213
Cizvitler 205
Coci 55, 56
Coleridge, Samuel Taylor 253, 254
Copernicus, Nikolaus 156
Cürcen kabileleri 36
Cüveyni 40, 52
Çağatay 41, 165
Çağataylılar 41, 58
–Hanlığı 58
Çaldıran Savaşı 133, 160, 171
Çanakkale Boğazı (Dardanelles) (Hellespont) 126, 129
Çanakkale Boğazı (Hellespont) (Dardanelles) 126, 129
Çan Kay-şek 242, 245
Çerkezler 173, 177, 180
Çıldır 147
–Savaşı resim XII 271
Çimpe 129
Çin 5, 7, 9, 10, 11, 12, 14, 18, 21, 23, 25, 28, 29, 34, 36, 37, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 54, 55, 57, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 80, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 92, 94, 95, 98, 100, 107, 117, 120, 122, 155, 168, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 233, 234, 236, 237, 239, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 249, 252, 253
–porselenleri 64, 155
–resim XVII 272
–Çin Olayı 70, 89
–Kamboçya'daki Çinliler 100, 107, 117
–Kültür devrimi 75
–Japonya'ya yenilgisi 230
–Büyük Kanal 57, 64, 65, 69
–Çin Seddi 11, 65, 71, 73
–resim V, Mançular tarafından işgali 90
–Kore ve Çin 246
–Kuomintang (Milliyetçi) parti 242
–Marco Polo Çin'de 253
–hakkındaki ırkçı teoriler 245
–Çin-Japon Savaşı 229, 230, 233, 234
–*ayrıca bkz.* Ming hanedanı
Çinggis (Cengiz) 9, 12, 23, 24, 26, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 61, 124, 165, 195
Çinggisli 40, 53, 54, 59
Çing Hanedanı 227
Çin-Japon Savaşı 229, 230, 233, 234
Çiştî tarikatı *bkz.* Sufizm
Çitor (Udaipur) 206
Çok Gargyar (Koh Ker) 109, 110
Çormakan 39, 49
Çukurova 148

D
Dadu 65, 69
Dai Viet 117
Dalmaçya 137
Dangrek Sıradağları 93, 113, 120
Dârâ Şükûh 211
Darwin, Charles 232
Datong 72
Dejima 185
Dejima *bkz.* Nagasaki 185
Dekken 196, 208, 211, 218, 219
Delhi 35, 196, 197, 199, 202, 205, 206, 209, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 252
–Şah Cihan Camii 211, 215
–Babürlü başkenti olarak 219
–Hûmâyûn'un türbesi 198
–resim IX. 271
'Demir Çerçeve' (Hindistan Kamu İdaresi) 259
Destan-ı Emir Hamza 205
Dharanindravarman I 116
Dhruvapura 98

Dımaşk 35, 41, 54
Din-i İlahî 203
Divakarapandita 116
Divan 132, 141, 142
Divan *bkz.* Osmanlı İmparatorluğu, Divan-ı Hûmayun
Div Sultan 172
Diyarbakır 145, 147
Doğu Java 124
Doğu Mebon 107, 111
Doğu Sorunu 128
Dong Qichang 85
–Wanluan Sazlık Koridoru resim IV 271
Dubrovnik (Raguza) 147
Dulkadiroğlu beyliği 133
Durga 95
Duus, Peter 234, 235, 246
Dünya Savaşı I. 14, 125, 128, 135, 149, 152, 153, 241, 244, 259
Dünya Savaşı II. 225, 248, 256

E
Ebû'l-Fazl 203, 204, 206, 207
Ebû Müslim 167
Edirne 132, 215
Edward Gibbon 53
Eflak 137, 147
Ege Denizi 135
Ekber, İmparator 9, 11, 12, 13, 24, 27, 30, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 218
–yönetim 200, 201
–devlet telakkisi 204
–sanat hamiliği 204
Ekbername 203, 206, 207, 213
el-Bedâûnî 202
Emevî hanedanı 40, 167
Epir 148
Erdebil 161, 163, 165, 168, 176
–halıları 176
er-Râzî 156
Erzurum 145, 147
Esen 72
Evrengzîb, İmparator 212, 217, 218, 219
–resim XXIII 272
–resim XXIV 272
Eyyubîler 156

F
Fan Chon 94
Fangshan 69
Fav 151
Fars dili (Farsça) 49, 51, 141, 170, 201, 202, 214, 216
Farslar 48, 166
Feng Menglong 85
Ferahabad 160, 185, 191, 192
Fetihpûr Sikri 203, 207
Fırat Nehri 161
Filipinler 89
Firdevsî 170
Formosa 230
Formosa *bkz.* Tayvan
Frankonya 137
Fransa 128, 231

G
Galzay aşireti 191
Genç Ali Han 185
Genç Subaylar Hareketi 243, 244
Gilan 165
Girit 127, 136, 137
–Girit Savaşı 137
Goto Shinpei 236, 238
Govardhan Dağı 95
Guangzhou 86
Guangzhou bölgesi 76
Guizhou 76
Gupta İmparatorluğu 99
Gücerat 207
Güney Amerika 78
Güneydoğu Asya 7, 14, 18, 25, 77, 91, 98, 99, 220, 223, 224, 246, 249
Güney Song hanedanı 40, 80
Gürcistan, Gürcüler 39, 41, 49
Güyük 39, 40, 52

H
Habeşistan 146
Habsburg İmparatorluğu 127
–resim XI 271
Haçlı devletleri 54
Haçlılar 130
Hai Jui 75
Halep 35, 41, 54, 127, 134, 145
Hamamoto, Çavuş 232
Hamza, Emir 30, 205
Hamzanâme 30
Handmir, Mir Gıyaseddin Muhammed Hüseynî 162
Han hanedanı 80
Hanlıklar 35, 41, 56, 57
–Büyük Han'ın Hanlıkları 56, 57
–*ayrıca bkz.* Çağataylılar
–Kırım Tatar Hanlığı 57, 65, 132
–Altın Orda; İlhanlılar 57
Harezm İmparatorluğu 34, 35, 36, 37, 38
Harideva 117
Hariharalaya (Roulos) 92, 103, 104, 105, 107
Harşavarman I 109
Harşavarman II 110
Harşavarman III 115, 116
Haşhaşiler (İsmailîler) 54
Haydar, Şeyh 164, 165
Haydarabad 197, 219
Hayreddin, Barbaros 140
Hayrunnisa 178
Hazar Denizi 35, 37, 127, 160, 161, 178, 191
Hazar stepleri 41
Hazar ve Karadeniz bozkırları 39
Hemeg Mongol Ulus 34
Herat 161, 165, 168, 169, 172, 173, 178, 195
Hıristiyanlık 27, 60, 126, 128, 131, 135, 140, 144, 154, 157, 170, 206
–Avrupa'da 128
–Nestûrî 60
–Ortodoks 126, 140, 144
–Osmanlı İmparatorluğu'nda 130, 146, 157
–Safevî İmparatorluğu'nda 159, 170
Hindiçini 225
Hindistan 4, 8, 11, 14, 15, 18, 24, 27, 29, 30, 37, 69, 94, 98, 176, 183, 186, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 209, 213, 214, 215, 218, 219, 220, 221, 246, 252, 258, 259
–Sivil Görev 49
–kültürel başarılar 25, 221
–Hint İsyanı (Birinci Bağımsızlık Savaşı) 219
–*ayrıca bkz.* Babürlü İmparatorluğu
Hinduizm 209, 211
–ve İslâm 209
Hiranyadanma 101, 102
Hiroşima, atom bombası atılması 224, 225, 248
Hive 36, 53
Hokkaido 228
Hollanda, sömürgeleri 152, 223
Hong Taiji 90
Hongwu (Zu Yuanzhang), İmparator 25, 64, 65, 66, 67, 68, 72, 74, 75, 79, 81, 83, 88
Horasan 161, 165, 172, 173, 178
Hu Weiyong 66
Hülegü 34, 40, 41, 52, 54, 55, 56
Hümâyun 141, 198, 199, 200, 202, 204, 205, 206, 213, 216
Hürmüz 70, 161, 180, 184
Hürrem 143, 208, 210
Hz. Muhammed 40, 133, 205, 215

I-İ
Illustrated London News 230
Inoue Kaoru 229
Irak 41, 57, 127, 132, 135, 137, 161, 165
–resim III 271
İbn Sînâ (Avicenna) 156

İbnü'l-Baytâr 156
İbrahim Mirza (şehzade) 175, 176
İbrahim Paşa 173
İndravarman III 122
İkinci Koalisyon Savaşı 149
İlhanlılar 57
İlk İmparator 73
İmamiyye Şiâsı (Şiî İslâm) 159
İndra 95, 97, 103
İndradevi 120
İndrapura 97, 98, 102
İndratataka 105, 107
İndravarman I (İşvaraloka) 105
İndravarman II 122
İndus Nehri 34, 37
İnebahtı Savaşı 136
İngiliz Doğu Hindistan Şirketi 219
İngiltere 128, 220, 230, 233, 235
İpek Yolu 59
İran 5, 8, 12, 13, 14, 18, 25, 29, 30, 36, 39, 41, 49, 54, 57, 132, 133, 135, 155, 159, 160, 162, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 176, 177, 178, 179, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 192, 193, 198, 205, 209, 211, 214, 221, 252
–siyasal kavram olarak 182
–*ayrıca bkz.* Pers
–İkinci İç Savaş 177
–*ayrıca bkz.* Ahameniş İmparatorluğu
–İran, Safevîler 186
İran (Fars) Körfezi 195
İran Tacikleri 170
İsfahan 9, 13, 29, 160, 161, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 193
–kozmopolitlik 184
–Nakşı-ı Cihân Meydanı 160, 180
–resim XVI 272
–camileri 181
–sarayları 182
–Şah Camii 160, 183
–resim XVI 273
İslâm, Berke ve İslâm 4, 5, 125, 129, 131, 133, 134, 142, 159, 163, 170, 171, 173, 181, 195, 201, 202, 203, 209, 211, 215
–Cengiz Han ve İslâm 36
–İslâm'a girenler 55
–ve Çin'den ihraç edilenler 77
–İsmail ve İslâm 161, 162
–II. Mehmed ve İslâm 131, 132
–Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm 125, 126
–Selim ve İslâm 132, 133
–Şer'î hukuk 136, 172
–İslâm ve Sihizm 209
–*ayrıca bkz.* Şiî İslâm; Sünnî İslâm
İsmail I, Şah 133, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 175, 178, 252
–resim XV 272
İsmailîler (Haşhaşiler) 163
İspanya 77
İstanbul 9, 12, 24, 27, 29, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 137, 138, 140, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 183, 215, 227
İstanbul Boğazı 157
İstanbul (Konstantinopol, Konstantiniyye) 9, 12, 24, 27, 29, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 137, 138, 140, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 183, 215, 227, 271
–Defterhâne-i Âmire 145
–Galata köprüsü resim XIV 272
–Avrupa ve Asya arasında köprü olarak 129
–Rasathane 156
–saraylar ve camiler 181
–Süleymaniye Camii resim XIII 272
–Hazine 134, 137
İsveç 149
İşanamurti 110
İşanavarman I 96, 103

İşanavarman II 103
İşlemeli (Nakışlı) Muhafızlar 74
İtalya 132, 152, 224, 244
İtimad'üd-Devle, türbesi 217
İwakura Tomomi 228
İznik 155

J
Japon Denizi 22, 33, 45
Japonya 5, 8, 10, 14, 15, 18, 19, 21, 26, 28, 78, 84, 87, 89, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 256
–Anglo-Japon İttifakı 233
–Rus-Japon Savaşı 233, 234
–Çin-Japon Savaşı 229, 230, 233, 234
–sömürgeci siyaset 238
–Çin'in tasviri 67, 85
–Mançurya'nın istilası 230
–Meiji Restorasyonu 19, 223
–resim XXVI 274
–Güney-Doğu Asya'nın işgali 246
–Japon Denizi 22, 33, 45
–Batılılaşma 228
Jayadevi 97, 98, 113
Jayarajadevi 120
Jayavarman I 95, 97, 103
Jayavarman II 13, 101, 102, 103, 104, 107
(Parameshvara) 101
Jayavarman III 103, 104, 107
(Vişnuloka) 104
Jayavarman IV 92, 104, 107
(Paramşivapada) 110
Jayavarman V 111, 112
Jayavarman VI 115, 116
Jayavarman VII 25, 92, 93, 119, 120
Jayavarman VIII 121, 122
Jiajing, İmparator 88
Jiangxi 77, 78
Jiangyin 90
Jingdezhen 77
Jin İmparatorluğu / hanedanı 34, 36, 39, 47
John VI Kantakuzenos 129
Jön Türk İhtilali 126

K
Kabul 197
Kachwahalar 199
Kaçar hanedanı 192
Kadınlar 83, 205, 209, 228
Kafkaslar 57
Kahire 127, 134, 140, 156
Kahlenberg, Muharebesi 137
Kalküta 69, 70
Kamaniçe 136
Kamboçya (Kambuja) 5, 25, 29, 91, 94, 95, 96, 98, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 122, 123, 124
–Fransız Himayesi 123
–bağımsızlık 123
Kambuja 101, 108
Kambuja *bkz.* Kamboçya
Kambus 100, 102
kamikaze pilotları 248
–resim XXVII 274
Kanada 259
Kandahar 161, 186, 191, 213
Kansu Gavri 134
Karadeniz 4, 10, 35, 39, 41, 127, 131, 132
Karafuto (Sakhalin Adası) 235
Kara gemiler 272
–resim XXV 272
Karahıtay 47, 59
Karahıtay İmparatorluğu 47
Karakoyunlu 167
Karaman 145
Karamanlılar 131
Kara Mustafa Paşa 137
Karaosmanoğulları 148
Karlofça Antlaşması 126, 137
Karpat Dağları 22, 33

Kaundinya 99, 100
Kavindrarimathana 111
Kaydu 41
Kazakistan 57, 59
Kazaklar 57
Kazvin 160, 161, 172, 174, 175, 176, 179, 181, 191
Kefe 139
Kenya 70
Kereit kabilesi 43
keşik 43, 44, 47
Khmer 7, 11, 13, 14, 29, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 256
Kıbrıs 127, 136, 140
Kıpçak Hanlığı 57
–*ayrıca bkz.* Altın Orda
Kırgızistan 59
Kırım 57, 126, 132, 139, 147, 148
–Tatar Hanlığı 132
Kıtanlar 43
Kızılbaş 164, 165, 166, 168, 171, 172, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 192, 193
Kızıl Deniz 139
Kızıl Khmerler 124
Kızıl Sarıklılar İsyanı 64, 65
Kirman 161, 185, 191
Koh Ker (Çok Gargyar, Lingapura) 92, 109, 110
Kolomb, Kristof 59
Kompong Svay 112, 114, 119
Konfüçyüs 48, 81, 84
Konfüçyüsçülük 84
Konstantinopol, *bkz.* İstanbul 12, 127, 129
Konya 131
Kore 28, 42, 48, 58, 65, 223, 224, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 245, 246, 248, 249, 252
Kore ve Moğollar 42, 48
–Japonya ile ilişkiler 223, 224
Koromandal Sahili 219
Koryo 65
Kosova Savaşı 130
Kozanoğulları 148
Köprülü Ailesi 136, 143
Kral Yolu 120
Kratie eyaleti 96, 97, 100
Krişna 95
Kubilay Han 23, 41, 48, 253
Kubla Han 253
Kubla Han *bkz.* Kubilay Han
Kulen Dağı 102, 104
Kummî 175
Kuran 163, 202, 216
Kuril Adaları 225, 228
Kutsal İttifak (devletler koalisyonu) 126, 136
Kutsal Roma İmparatorluğu 137
Kuzey Afrika 24, 135, 147
Kuzey Yuan 42
Küçük Asya 8, 125, 129, 130, 131, 135
Kürdistan, Kürtler 178
–dil 12, 154

L

Lahor 197, 207, 216, 218
Lala Mustafa Paşa resim XII 271
Laos 91, 109, 114
Liang imparatoru 100
Liaodong Yarımadası 231, 233
Liao hanedanı (Kıtanlar) 36, 43
Liao Nehri 48
Lingaparvata 117
Lingapura (Kor Keh) 109
Li Shizhen 85
Li Zhi 84
Lokeshvara 120
Lolei 107
Londra 2, 5, 78, 149, 157, 176, 206, 252
Lopburi 113, 117
Louvo (Lopburi) 113
Lübnan 182
Lütfullah, Şeyh 180, 181, 182

M
Ma 68, 70, 71, 117
Macao 86
Macar dili 12, 154
Macaristan 4, 39, 126, 127, 128, 130, 131, 135, 136, 137, 138, 146, 147, 152, 153
Mahabharata 119, 202
Mahendraparvata (Phnom Kulen) 101, 102, 103, 104
Mahendravarman I 95, 96
Mahidevran 143
Mahidharapura hükümdarları 115
Mahmud (Afgan lider) 47, 192
Mahmud II, Sultan 150
Mahmud Yalavaç 47
Ma, İmparatoriçe 68, 70, 71, 117
Majapahit 124
Marksizm 235
Malaya 225, 246
Malay Yarımadası 113
Malindi 70
Malyang 119
Manchukuo 224, 243, 246
Mançu hanedanı 63
Mançular 64, 90, 256
Mançurya 42, 48, 63, 76, 90, 223, 224, 230, 231, 233, 235, 236, 241, 242, 243, 245, 247, 248, 252
–Çin'in istilası 36
–Japonya ve Mançurya 76
–Mançurya ve Ming İmparatorluğu 76, 77, 78, 79, 80
–Rusların Mançurya'daki çıkarları 233
–Güney Mançurya Demiryolu 235, 236
–Mançurya Olayı 243
Manila 77
Manisha 95
Man Singh, Raca 200
Mao Zedong 75
Maratha 218, 219
Marlowe, Christopher 251, 252
Marmara Denizi 132
Martin, Harold 170, 224
Marx, Karl 254
Ma Touan-lin 117
Mâverâünnehir 165
Mazenderan 161, 178, 185
Mebon adaları
–Batı Mebon Adaları 107, 115
–*ayrıca bkz.* Doğu Mebon
Medine 127, 134, 181, 215
Mehdi (Mesih) 133, 163, 165, 182
Mehmed Ali 148, 150
Mehmed I, Sultan 131
Mehmed II, Sultan 24, 126, 127, 131, 132, 138, 139, 141, 154
Mehmed IV, Sultan 136
Mekke 70, 127, 134, 157, 199
Mekong Nehri 103, 123
Melaka 69
Memlûklar 133, 134, 148
Mendam Vadisi 113
Mercidâbık Savaşı 134
Meru Dağı 108, 113, 118
–resim VII 271
Meryem Ana 206
Mesud Bey 47
Meşhed 160, 161, 176, 185, 192
Mezopotamya eyaletleri 161, 186
Mısır 5, 35, 41, 54, 55, 126, 133, 134, 139, 140, 146, 148, 149, 150
–Napolyon'un istilası 148
–Osmanlı fethi 139
Mikronezya 223, 225, 242
Milletler Cemiyeti 243
Milyonlar Mançurya'ya programı 245
Mimar Sinan 155
–resim XIII 272
Ming hanedanı / imparatorluğu 18, 21, 25, 28, 57, 63, 64, 68, 71, 74, 86, 87, 90
–mutlakiyetçilik 74
–başarıları 68, 76
–idarî sistem 67
–gerileme ve çöküş 72, 73

–kuruluşu 11, 64
–hadımlar 13
–Avrupa'nın bakışı 67, 253
–sınav sistemi 66
–ayak bağlanması 83
–Ming hanedanı ve Kore 25, 42
–Ming hanedanı ve Mançurya 57, 63
–deniz kuvvetleri 227
–felsefe, sanat ve edebiyat 84
–matbaa 79
–Ming hanedanı ve Yuan hanedanı 18
–*ayrıca bkz.* Çin; Mançurya
Mir Veys 191
Moğollar; Moğol İmparatorluğu 5, 18, 23, 33, 34, 35, 41, 42, 44, 45, 47, 50, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 256
–ordu 44, 45
–sivil idare 26, 27
–çöküş ve çözülme 50, 53
–Avrupa'nın Moğol korkusu 253
–göçerlik 10, 26, 34
–hukuk kaidesi 51
–Bağdat'ın yağmalanması resim II 34, 41, 54, 134
–Tumu olayı 65, 71, 72, 73, 76
Moğolistan 5, 33, 34, 35, 36, 38, 41, 42, 43, 46, 53, 55, 65, 69, 76
–İç Moğolistan 42, 46, 76
–platosu 46
Mon-Davarti krallığı 113
Mondros Mütarekesi 154
Mora 126, 137
Moskova 58
Moskova *bkz.* Rusya
Möngke Han 40, 54, 55
Muaviye, Halife 131
Mugan bozkırları 55
Muhammed 36, 37, 40, 133, 150, 162, 169, 178, 179, 191, 192, 205, 208, 215
Muhammed Bakır el-Meclisî 191
Muhammed, Harezmşah II 37
Muhammed Hüdabende 178, 179
Muînüddin Çiştî, Şeyh 203
Mukden 225, 234
Mun Vadisi 107
Murad I, Sultan 129, 130, 138
Murad II, Sultan 131
Murad III, Sultan 139
Mûsâ el-Kâzım, İmam 162
Mustafa II, Sultan 148
Mümtaz Mahal 215
Mürşidabad 197
Mürşit Kulu Han 178
Müslümanlar 12, 60, 142, 200, 203, 207
Myanmar (Burma) 90, 109, 117

N
Nadir Şah 192, 205, 219
Nagazaki (Dejima) 185, 224, 225, 248
–atom bombası atılması 248
Nankin 224, 225
–Nankin Katliamı 224
Napolyon I, İmparator 148, 149
New York 38, 57, 71, 76, 82, 155, 157, 159, 164, 167, 173, 186, 210, 243, 253
Niğbolu Savaşı 130
Ningxia eyaleti 36
Noktavî Dervişi Hüsrev 182
Nur Cihan 210, 215, 216, 217
–resim XXI 273
–resim XXII 273
Nurhaci 90
Nur Mahal Sarayı 197

O-Ö
Oc Eo 94
Oğul Kaymış 40
Okinawa 225, 228
Okubo Toshimichi 228
Ordos 65, 72, 73
Orhan I 129, 130
Orta Asya 5, 24, 36, 41, 58, 155, 186, 195, 196, 199, 200, 211
Ortadoğu 4, 5, 125, 127, 134
Ortak Refah Alanı 246
Oryantalizm 254, 255
Osman I 125
–hanedanı 124, 125, 126

Osmanlı İmparatorluğu 4, 11, 21, 24, 26, 27, 125, 126, 127, 128, 135, 136, 143, 150, 153, 256
–Ekber ve Osmanlı İmparatorluğu 200
–silahlı kuvvetleri 138, 152, 171
–Safevî topraklarına saldırıları 133, 160, 171, 173, 174
–sivil idare 27
–merkezî bölgeler ve uc eyaletler 144, 146, 147
–kültürel başarılar 25, 221
–elçilikler 117, 149, 150
–kuruluşu 125
–Avrupalılar ve Osmanlı İmparatorluğu 138, 139, 154
–Frank-Osmanlı İttifakı resim XI 272
–Divan-ı Hümayûn 132
–Hariciye Nazırlığı 150
–Osmanlı İmparatorluğu ve Babürlüler
–Osmanlı-Safevî savaşları 159, 176
–resim XII 272
–Osmanlı-Venedik savaşı 126, 127, 136, 137, 139, 156
–Meclis 141, 150
–Osmanlı İmparatorluğu ve Sünnî İslâm 159, 164
–Meclis-i Vala-yi Ahkam-i Adliye 151
–Osmanlı İmparatorluğu ve Türkmenler 125, 131, 164
–*ayrıca bkz.* Türkiye
Osmanlı Türkçesi 127, 141
Otrar 34, 37
Oyrat Boyları (Batı Moğollar) 69, 72
Ögedey Han 34, 48
Özbekler 57, 159, 161, 173, 193

P
Pakistan 196
Panduranga 117
Papalık 127, 137
Paris 95, 97, 149, 156, 185, 191
Pasarofça Antlaşması 137
Pazvanoğlu Osman 148
Pearl Harbor 224, 225, 247
Pekin (Yasak Şehir, Beijing) 9, 181, 225, 233, 244, 245
–Tiananmen Meydanı 181
Pencap 209
Perihan Hanım 177, 178
Perry, Komodor Matthew 224, 229
Persepolis 187
Philadelphia, Centennial Exposition (1876) 223
Phimai (Prasat Phimai) 114, 115, 116, 120
Phnom Bakheng 108, 111
Phnom Bok 109
Phnom Chisor 114
Phnom Da 94, 95, 96, 99
Phnom Krom 93
Phnom Kulen 102, 104
Phnom Penh 95, 101, 104
Phnom Rung 116
Pires, Tomé 86
Podolya 136, 137
Poipet 101
Polo, Marco 38, 48, 253
Polonya 39, 127, 137
Polonya-Litvanya 137
Port Arthur (Çin) 234
Portekiz 64, 77, 86, 139
Postdam Deklarasyonu 248
Poyang Gölü 65
Prajnaparamita 120
Prasat Phnom Bakheng 111
Prasat Preah Einkosei 112
Prasat Wat Kompong Preah 100
Preah Khan 112, 114, 120, 121
Preah Ko 105, 106, 108
Preah Vihear 117
Prei Monti 107
Pre Rup 111
Preveze Savaşı 135
Prusya 149
Purandarapura 97
Purandarapura *bkz.* İndrapura
Purvadisha 103

Q
Qian Qianyi 84
Qi Jiguang resim V 271
Qiu Ying 94

R
Racastan 199, 216
Racputlar 208
Raguza (Dubrovnik) 147
Rajendravarman 110, 111, 112
Ramayana 119, 123, 202
Ricci, Matteo 64, 87
Ridaniye Savaşı 134
Rodos 127, 132, 135, 140
Roma İmparatorluğu 18, 53, 91, 94, 137, 156
–Doğu Roma İmparatorluğu *bkz.* Bizans
Romanov hanedanı 128
Romanya 126, 147
Roosevelt, Theodore 234
Rudravarman 92, 95
Rumeli 130, 141, 142, 144, 145
Rusya (Moskova) 41, 48, 57, 58, 126, 127, 128, 137, 148, 149, 152, 225, 229, 231, 233, 234, 235, 236, 256
–Balkanlar'daki emelleri 148
–Anglo-Japon ittifakı 224, 233
–Safevî İmparatorluğu'na saldırıları
–demiryolu sistemi 152
–Rus-Osmanlı savaşları 126
–Üçlü Müdahale 231, 233
–*ayrıca bkz.* Sovyetler Birliği
Ryukyu krallığı 228

S
Sadaşiva 113
Safevî İmparatorluğu 13, 14, 30, 133, 135, 159, 162, 163, 166, 179, 180, 182, 185, 187, 193
–sanat ve mimari 221
–hanedan 30, 133, 162, 166, 180, 185
–Safevî İmparatorluğu ve İslâm 192, 193
–krallık 159
–son aşamalar 257
–Safevî İmparatorluğu ve Kaçarlar 192
–Safevî-Osmanlı Antlaşması 193, 196
–Osmanlılarla savaşlar 186
Safeviyye tarikatı *bkz.* Sufizm
Safî I, Şah 188
Saint Jean Şövalyeleri 132
Sakhalin Adası (Karafuto) 235
Saksonya 137
Sambhupura 97, 103
Sambor Prei Kuk 95, 96, 99, 106
Samuray 228
Sangrama 114
Sanskrit dili 91, 94, 100, 101, 201
Saptadevakula ailesi 114
Saray 59, 86, 132, 154, 178, 202, 205, 216, 228
Saraybosna 156
Sarayburnu 132
Sarı Irmak 64, 65, 72
Satsuma isyanı 228
Say Fong, hastane şapeli 120
Sdok kak thom yazıtı 101, 104, 105, 113
Selahaddin 55
Selçuklular 36, 125, 129, 156
Selim Çiştî, Şeyh 203, 207
Selim I, Sultan 126, 127, 132, 133, 134, 135, 138, 139, 160, 171
Selim II, Sultan 149, 177
Selim III, Sultan 126, 149, 150
Sembhâcî 218
Semerkand 35, 156
Shaanxi bölgesi 72
Shan devletleri 109
Sherley, Robert ve Anthony 179
Shivakaivalya 101
–ailesi 101
Sırbistan 126, 132, 146, 148, 149
–kraliyet ailesi 140
Sırplar 130, 140, 146, 149
Sichuan bölgesi 65, 69
Siem Reap 93, 102
–resim VIII 271
–nehri 93
Sigismund, kral 130

Sihizm 209
Silistre 145
Singapur 225, 246
Sisodiya 215
Sîvâcî 218
Siyam körfezi 103
Slavlar 126, 140, 154
Soğuk Savaş 128
Song hanedanı 66
Songjiang 79
Song Yingxing 79
Song Jin Hanedanı 66
Sovyetler Birliği 14, 46, 128, 153, 244, 248
–*ayrıca bkz.* Rusya
Sri Lanka 69, 70
Srivijaya İmparatorluğu 124
Stung Treng 98
Sufizm 161, 163, 164, 165, 191
–Çiştî tarikatı 213
–Safeviyye tarikatı 165
Sukhotai krallığı 122
Sultan Hüseyin, Şah 160, 188, 189, 190, 191
Sultan Muhammed (sanatçı) 169
–resim XVIII 274
Sumatra 124
Suriye 5, 34, 41, 54, 55, 126, 133, 134, 146
Suryavarman I 92, 112, 113, 114
Suryavarman II 92, 116, 117, 118, 119
–resim X 271
Suzhou 79, 85
Sübedey 39
Süleyman, Şah 24, 126, 135, 136, 138, 143, 154, 173, 177, 188, 189, 190
Süleyman I, Sultan (Muhteşem) 143, 177
–resim XIII 272
Sünnî İslâm 159
Svabya 137

Ş
Şah Âlem Bahadır Şah 219
Şah Cihan, İmparator (önceden Hürrem) 29, 196, 198, 208, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218
Şahcihanabad 216
–resim XXII 274
–resim XXIII 274
–resim XXII 274
Şam 54, 127, 134, 145, 156
Şam ayrıca bkz. Dımaşk
Şampa (Champa) 98, 102
–Cham/Çam halkı 100
Şehnâme 30, 160, 169, 170, 171, 177, 187
Şehrizor 147
Şeybaniler 165
Şeyh Ahmed Sirhindi 209
Şeyh Bahaî 182
Şeyh Safiyüddin İshak 161
Şiî İslâm 133, 159
–İmamî (On iki imamcı) 133, 159
Şiki Kutuktu 47
Şimonoseki Antlaşması 231
Şintoizm 245, 248
Şiraz 176
Şîr Şah Sûr 198
Şiva 104, 105, 106, 109, 114

T
Tacik 166, 170, 172, 178, 188
Tac Mahal 12, 29, 196, 198, 215
Tahmasb I, Şah 30, 160, 169, 172, 173, 174, 176, 177, 193
–resim XVIII 274
Ta keo 112
Takeo bölgesi 94
Takiyüddin er-Raşid 156
Tang hanedanı 66, 86
Tangut 36
Tang Xianzu 86
Tanzimat (Reform Çağı) 126, 128, 143, 150, 152
Ta Prohm 120
Tarım havzası 36

Tatarlar 57, 65
Tayland 25, 91, 101, 107, 109, 111, 113, 114, 122
–körfezi... 109
Tayvan (Formosa) 230
Tebriz 160, 161, 162, 167, 168, 169, 171, 173, 174, 175, 176, 178
Tekelioğulları 148
Temüçin 33, 34
Temüçin *bkz.* Çinggis Han
Tepedelenli Ali Paşa 148
Terauchi Masatake 239
Thommanon 117
Thubron, Colin 253
Tianqi imparator 76
Tibet 36, 66, 76
Tiflis 161, 173
Timur 23, 24, 30, 34, 58, 59, 69, 130, 165, 195, 196, 211, 251, 252
–resim XXIV 275
Timurlular 195
–resim XXIV 275
Togto 64
Toğrıl 33
Tokugawa Şogunluğu 224
Tokyo 95, 225, 231, 247
–Yasukuni Tapınağı 231
Tonghak dini hareketi 229
Tonle Sap gölü 103, 109
Toulon 272
–resim XI 272
Töregene 39, 52
Trabzon 146, 164
Tribhuvanadityavarman 119
Tsushima Adaları 234
tuğra 142
Tuğrul (Toğrıl) 33
Tumanbay, Sultan 134
Tumu olayı 71, 73
Tuna Nehri 130
Tunus 127, 140, 146
Tutiname 204
Türk boyları 57
Türk dili (Türkçe) 12, 35, 49, 130, 154, 170, 175, 195, 202
Türk göçerleri 133
Türkiye 14, 15, 24, 41, 57, 125, 126, 129, 154, 176, 196, 221
–Cumhuriyetin ilânı
–*ayrıca bkz.* Osmanlı İmparatorluğu
Türkiye Selçukluları
Türkler 48, 57, 152
Türkmen boyları 164

U-Ü
Ubon 107
Udayadityavarman I 112
Udayadityavarman II 92, 114, 115, 116
Udaypur (Çitor) 197
Ukrayna 10, 57
Umman 191
Uygurlar 36
Uyvar / Ersekújvár / Nové Zámky 136
Uzun Hasan, Sultan 132, 164
Üçlü Müdahale 231, 233
Üçlü Pakt 224, 244

V
Vahhabi isyanları 149
Valignano, Rahip Alessandro 87
Valois-Habsburg mücadelesi 128
Vamaşiva 105
Van 147
Várad / Oradea 136
Venedik, Osmanlı-Venedik savaşları 126, 127, 136, 137, 139, 156
Victoria 82, 176, 206, 207
Victoria & Albert Müzesi, Londra 176, 206, 207
Vietnam 25, 91, 94, 109, 117, 124
–savaşı 123
Vijaya 117
Vişnu 104, 109, 115, 118
–Kozmik Uykusunda Uzanırken 115
Vişnuloka 104
Vişnuloka *bkz.* Jayavarman III

Viyana 4, 127, 135, 137, 149, 156
–Osmanlıların Viyana kuşatması 127, 137
Volga nehri 35
Vyadhapura 98, 101

W
Wang Yangming (Oyomei) 84
Wang Zhen 72, 76, 79
Wat Ek 114
Wat Kompong Preah 100
Wat Phu 114, 117, 118
Weddell, Yüzbaşı John 86
Wei Zhongxian 76, 88
Wen Zhengming 85
Wu Sangui 90
Wuxi, Donglin akademisi 88

X
Xavier, Francis 87
Xiangyang 90
Xixia 34, 36, 38
Xuande imparator 74

Y
Yahudiler, Yahudilik 27, 140, 144, 154, 157, 159, 191
Yajñavaraha 112
Yangzi nehri 40, 79, 88
Yasak Şehir 69
Yasak Şehir *bkz.* Beijing
Yashodharashrama 108
Yaşodharagiri (Phnom Bakheng) 108
Yaşodharapura 109
Yaşodharatataka (Doğu Baray) 108
Yaşovarman I 106, 107, 108, 109
Yaşovarman II 119
Yelu Qucai 47, 48
Yemen 127, 146, 157
Yeniçeriler 27, 130, 138, 139, 149
Yeni Konfüçyüsçülük 84
Yeni Saray 59, 132
Yesügey Bahadur 51
Yongle 10, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 84
Yoshino Sakuzo 240
Yuan hanedanı 63
Yuan Hongdao 85
Yunan dili (Rumca) 12, 154
Yunanistan 135, 146, 149
Yunnan bölgesi 69, 76, 109
Yu Qian 72, 73
Yu Zijun 73

Z
Zerdüşt 159
Zerdüşt *bkz.* Zerdüştler
Zerdüştler 203
Zheng He 64, 69, 70, 71
Zhengtong imparator 72
Zhenla 92, 94, 95
Zhongxing 38
Zhou Daguan 92, 122, 123
Zhu Xi 84
Zhu Yuanzhang, İmparator bakınız Hongwu 25, 64
Zijinshan dağı 68
Ziraatçı Öz-Yönetim Derneği 243

ASYA'NIN BÜYÜK İMPARATORLUKLARI

DÜNYA TARİHİNE DAMGA VURAN İMPARATORLUKLAR

Pasifik'ten Balkanlar'a 5.000 mil boyunca uzanan Asya imparatorlukları, çeşitli etnik grupları, kültürleri, dinleri bir araya getiren hâkimiyet sahaları tesis ederek bin yılı aşkın zaman zarfında dünya tarihine damga vurdular. Bu imparatorluklar, dünyanın gördüğü en olağanüstü şahsiyetler tarafından kurulup yönetildiler.

Çinggis Han, göksel hâkimiyet iddiasındaki Çin imparatorları, Osmanlı sultanları ve büyük Babür İmparatoru Ekber gibi isimler, hâkimiyetlerinin müthiş doğasını vurgulamak için mimari ve kültürel hazinelerle dolu başkentler inşa ettiler: Babür anıtları, Pekin'in Yasak Şehri, Topkapı Sarayı, Angkor'un muhteşem tapınakları ve İsfahan'ın camileri…

Elinizdeki çalışma, MS 800'den 20. yüzyılın ortalarına kadar tarihe damgasını vurmuş Moğol İmparatorluğu, Ming Hanedanlığı, Khmer İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Safevi İmparatorluğu, Babür İmparatorluğu ve Meiji Restorasyonu gibi yedi büyük Asya imparatorluğunu incelemek için alanında uzman geniş bir tarihçi kadrosunu bir araya getiriyor.

Asya krallıklarının küresel siyasi coğrafyaya hangi yollarla egemen olduğunu, Avrupa devletlerine her alanda nasıl meydan okuduklarını gösterirken onları şekillendiren kişilere, olaylara ve etkilere dair büyüleyici perspektifler sunuyor. Çalışmada ayrıca Asya imparatorluklarının yüzlerce yıl ekonomik, bilimsel ve kültürel olarak dünyaya nasıl liderlik ettikleri, bu kudreti nasıl kazandıkları, neden kaybettikleri ve bıraktıkları miras da inceleniyor.

"Asya'nın Büyük İmparatorlukları", Avrupa'nın Asya'ya göre üstünlüğü hakkındaki eski mitlere kat'i bir şerh koyup günümüzün küresel uygarlığının şekillenmesinde Asya İmparatorluklarının nasıl kilit bir rol oynadığını sarsıcı bir üslupla anlatıyor.

Kronik
₺40,00
KDV'den muaftır.
ISBN: 978-625-7631-20-4
kronikkitap.com kronikkitap
9 786257 631204